

Tartalom

- Cholnoky Győző :
[Csonka Európa](#)7-9 [7.35 kB - HTM]

Tanulmányok : Közép-versus Kelet-Európa

- Niederhauser Emil :
[Kelet-Európa](#)10-19 [39.54 kB - HTM]
- Fried István :
[A névadás lehetségsége](#)20-28 [38.02 kB - HTM]
- Pomogáts Béla :
[Közép-Európa : Kelet és Nyugat](#)29-36 [33.60 kB - HTM]

Európai integráció és magyar-magyar kapcsolatok

- Parragi Mária :
[A magyar állampolgársági jog és a külföldön élő magyarság](#)37-50 [51.30 kB - HTM]
- Bodó Barna :
[Schengen, a kihívás](#)51-58 [80.69 kB - HTM]
- Herbert Küpper :
Kisebbségek, kapcsolattartás és a nyugati integráció59-77

Petőfi-recepciók. III. (befejező) rész

- Jerzy Snopek :
[Petőfi Lengyelországban](#)78-93 [64.87 kB - HTM]
- Irene Wichmann :
[A finn nyelvű Petőfi](#)94-101 [33.17 kB - HTM]
- Ratzky Rita :
[Petőfi közéleti beszédmódjának szólamai](#)102-110 [30.95 kB - HTM]

Kritika

- Niederhauser Emil :
[Kisebbségek a mai Magyarországon](#)111-113 [12.96 kB - HTM]
- Tóth Ágnes :
[A magyarországi németek kutatása](#)114-117 [14.44 kB - HTM]
- Komáromi Sándor :
[Bukovinai németzsídó hagyományok, csernovici költők](#)118-123 [21.23 kB - HTM]

Szemle : nemzeti tudat. Nemzeti és etnikai folyamatok

- Horváth András :
[Fox, J.: Közelítések az etnikai konfliktusok dinamikus elméletéhez](#)124-125 [10.63 kB - HTM]
- Horváth András :
[Färber, G. - Forsyth, M.: Az integráció vagy a dezintegráció tényezői a régiók Európájában?](#)126-128 [10.94 kB - HTM]
- Biczó Krisztina :
[Jedlicki, J.: Kelet-Európa és a történelmi emlékezet](#)129-130 [10.55 kB - HTM]
- Horváth András :
[Haerpfer, Ch. - Milosinszki, C. - Wallace, C.: Régi és új biztonsági kérdések a posztkommunista Kelet-Európában : egy 11 nemzettel foglalkozó tanulmány eredményei](#)131-132 [8.32 kB - HTM]
- Futala Tibor :
[Spehnyak, K.: Két választás Horvátországban : az 1967. és az 1969. évi](#)133 [1.62 kB - HTM]
- Hoóz István :
[SRB, Vladimir: A lakosság számának alakulása nemzetiség szerint](#)134 [8.91 kB - HTM]

- Cholnoky Olga :
[Svobodová, Z.: Fennmaradnak-e a lívek?](#)135-136 [7.84 kB - HTML]
- Biczó Krisztina :
[O'Duffy, B.: Nagy-Britannia és Írország konfliktusa](#)137-138 [9.09 kB - HTML]
- Kakasy Judit :
[Péan, P.: Betlehem, kétezer évvel Jézus születése után](#)139 [6.19 kB - HTML]
- Lukáts János :
[Klaub, M.: Halpsadt - német nemzeti körzet Nyugat-Szibériában](#)140-142 [11.53 kB - HTML]
- Biczó Krisztina :
[Grunfeld, T. A.: A tibeti kérdés](#)143-145 [11.54 kB - HTML]

Nemzeti és nemzetiségi irodalmak

- Cholnoky Olga :
[Gerold László: Múltidézés](#)146 [7.90 kB - HTML]
- Komáromi Sándor :
[Barnel, A.: Létezik-e romániai német irodalom 1999 után?](#)147-150 [12.07 kB - HTML]

Kisebbségek nyelvhasználata

- Cholnoky Olga :
[Göncz Lajos: A magyar nyelv Jugoszláviában](#)151-153 [15.46 kB - HTML]
- Cholnoky Győző :
[Vetési László: Iskola a nyelvhatáron](#)154-155 [7.18 kB - HTML]

Kisebbségek kultúrája

- Komáromi Sándor :
[Buza, M.: Romániai német helységnevek](#)156-157 [8.44 kB - HTML]
- Futala Tibor :
[D'áčkov, M. V.: A jakutföldi evenek, evenek és jukagirok a teljes asszimiláció küszöbén](#)158 [3.94 kB - HTML]

Közép- és Kelet-Európai népek és országok kapcsolatai

- Kakasy Judit :
[Gueullette, A.: A magyar gazdaság integrációs feltételei és kilátásai](#)159-160 [9.31 kB - HTML]
- Horváth András :
[Hagen, W. W.: "Halálos nacionalizmus" a Balkánon](#)161-162 [8.77 kB - HTML]
- Lukáts János :
[Gabanyi, A. U.: Románia és a koszovói konfliktus](#)163-165 [14.91 kB - HTML]
- Biczó Krisztina :
[Karaosmanoglu, A. L.: Dél és a NATO-bővítés](#)166-167 [9.88 kB - HTML]
- Futala Tibor :
[Koen, J.: A német és a cseh történelmi emlékezet](#)168-169 [8.54 kB - HTML]
- Futala Tibor :
[Buczyn, Semion: A lengyelek és a fehéroroszk életvitele](#)170-171 [6.40 kB - HTML]

Kisebbségpolitika

- Lukáts János :
[Suppan, A.: Kulturális és etnikai sokszínűség Közép-, Kelet- és Délkelet-Európában](#)172-173 [12.50 kB - HTML]
- Horváth András :
[Mandelbaum, M.: Egy tökéletes kudarc - a NATO háborúja](#)174-175 [6.00 kB - HTML]
- Kakasy Judit :
[Laiguel - Lavastime, A. - Tardy, Th.: Koszovó](#)176-177 [10.63 kB - HTML]
- Futala Tibor :
[Barnovský, M.: A görög katolikus egyház újjászületése](#)178 [6.40 kB - HTML]
- Biczó Krisztina :
[Najeevska, M. - Petroska - Beška, V.: Etnikumok közötti kapcsolatok Macedóniában](#)179-181 [9.43 kB - HTML]

- Biczó Krisztina :
[Lidbom, C.: Egy egyedülálló kultúra elnyomása - a kurdok](#)182-183 [6.97 kB - HTM]

Kisebbségi jog

- Horváth András :
[Gál, K.: A kétoldalú szerződések szerepe a nemzeti kisebbségek védelmében](#)184-185 [9.97 kB - HTM]
- Lukáts János :
[Küpper, H.: A kisebbségi jogok új rendszere Magyarországon](#)186-187 [7.87 kB - HTM]
- Lukáts János :
[Palermo, F.: Az együttélés kétféle dimenziója Dél-Tirolban](#)188-189 [9.35 kB - HTM]

Nemzeti és etnikai kisebbségek története

- Cholnoky Győző :
[Demény Lajos: A fejedelemségi székely népesség-összeírások](#)190 [4.94 kB - HTM]
- Komáromi Sándor :
[Popa, K.: Ellenségkép a 2. világháború előtt az erdélyi szászoknál](#)191 [6.89 kB - HTM]
- Futala Tibor :
[Razum, J.: A Szentszék, a Független Horvát Állam és a katolikus egyház 1941 és 45 között](#)192-193 [9.76 kB - HTM]
- Futala Tibor :
[Kostrak, J.: A szovjet közigazgatás Kelet-Poroszországban 1945 és 1946 között](#)194-195 [7.15 kB - HTM]
- Futala Tibor :
[Materski, W.: Nemzeti felszabadító felkelés Grúziában 1924 augusztusában](#)196 [6.72 kB - HTM]
- Futala Tibor :
[Olsewski, P.: 1920 májusa : miként próbálta rendezni az örménykérdést az Antant San Remóban?](#)197-198 [5.32 kB - HTM]

CSONKA EURÓPA

Európa éppúgy kettéhasadni látszik, mint a világ maga. Egy dán és egy albán paraszt között csaknem akkora a civilizációs távolság, mintha a skandináv gazdálkodót etióp szántóvetővel hasonlítanánk össze, holott - geográfiai értelemben legalábbis - ő ugyanúgy európai, mint dán, német vagy svájci kartársa. A politikai publicisztika feladata a felelősség kérdését firtatni e jelenség kialakulásában és a valódi perspektívák hiánya miatt. A magunk részéről elégedjünk meg annyival, hogy az egységesülő Európára igencsak vonatkozik a "szegény rokonokat" befogadni, még azokat is, akiket csupán a negyven-egynéhány éves, szocialistának nevezett intermezzo sodort keletre (**Faludy** ismert szöke Kádárról: "Áttolta az országot Ázsiába"), hiszen a kora középkortól kezdve a nyugati fejlődés mellett kötelezték el magukat mind politikai, mind kulturális tekintetben.

Mostani számunk tanulmányai - a fentiek jegyében - Európa regionális tagolódását vizsgálják részint történeti-művelődéstörténeti (**Niederhauser, Fried, Pomogáts**), részint politikai-jogi aspektusból (**Parragi, Bodó, Küpper**).

A *Közép- versus Kelet-Európa* vitában **Niederhauser Emil** - kora középkorig visszatekintő - elemzésével oda konkludál, hogy régióknak Kelet-Európa. Ugyanakkor markáns, a történelmi folyamatokban megnyilvánuló különbségeket állapít meg a három alrégió között: a nyugati fejlődéshez mindenkor több szálon kötődő Magyarországot, Lengyelországot, Csehországot és Horvátországot együttesen *Nyugat-Kelet-Európának* nevezi, amely élesen elkülönül a másik kettőtől: Délkelet-Európától és Oroszországtól (voltaképpen ez utóbbi kettőt tekinti valódi Kelet-Európának). **Fried István** szkeptikus az egyértelmű regionális besorolás lehetőségességét illetően, Magyarország hovatartozását tekintve azonban mégis határozottan "*Közép-Európa-párti*" mondván, a besorolás ismérvei közül a kulturális tényezők dominánsak. Krúdy Szindbádjával, az ő élményeivel érzékelteti azt a sajátos, Béctől Podolinig ívelő közeget, amelyet semmiképp nem lehet kelet-európainak tekinteni. **Pomogáts Béla** irodalmi folyamatokkal és hatásokkal illusztrálja a mindenkori magyar kultúra nyugati kötődését. Felveti ugyanakkor a magyar felelősség kérdését a közép-európai kultúrkör és politikai keret felbomlásában (az 1867-es kiegyezés jogkiterjesztésének elmaradása), a jelenkorban azonban lehetőséget lát arra, hogy Magyarország tevőlegesen járuljon hozzá a *nyugati orientációjú Közép-Európa-modell* visszaállításához.

Magyarország uniós csatlakozásának lehetősége egyre kevésbé vált ki euforikus hangulatot a honi polgárokból, a határon túliak körében pedig egyenesen csalódottságot és szorongást gerjeszt. És ez nem csoda: most fizettetik meg velük (nem először) a trianoni döntés árát. **Parragi Mária** magyarországi állampolgárság-jogi szakértő úgy látja, hogy az állam-nemzet dichotómiájának feloldására a *tömeges méretű kettős állampolgárság megadása* komoly jogi akadályokba ütközik. Amennyiben pedig a magyar állampolgárság vonzereje megnövekszik, úgy előfordulhat (a korlátlan leszármazási elv miatt), hogy olyan tömegek jutnak magyar állampolgársághoz, akik a magyar nyelvet nem beszélik, a magyar kultúrát nem ismerik. **Bodó Barna** temesvári szociológus a határon túli magyarok jövőbeni anyaországi kapcsolattartása érdekében a német példát hozza fel: a romániai németek feltétel nélkül és azonnal jutnak német vízumhoz egy, az érdekképviselőjük (Német Fórum) által kibocsátott ún. *Volksdeutsch* igazolvány révén. **Herbert Küpper**, a kölni egyetem kutatója mint pártatlan elemző vizsgálja a schengeni egyezmény várható magyarországi hatályának jogkövetkezményeit a magyar-magyar kapcsolatokra. Úgy látja, hogy a személyek szabad beutazása terén vallott magyar álláspont miatt *Magyarország EU-tagfelvétele akadályokba ütközhet*, viszont - **Bodó Barnával** egyezően - a *vízumrendszer* keretein belül is megoldhatónak véli a magyar kisebbségek problémáit.

Végül három tanulmánnyal zárjuk Petőfi-sorozatunkat: **Irene Wichmann** a finn, **Jerzy Snopek** a lengyel befogadásról nyújt irodalomtörténeti-esztétikai áttekintést. A két nemzeti irodalom közös vonása, hogy bennük Petőfi a *legnépszerűbb külföldi romantikus költők közé* tartozik, Lengyelországban viszont - sajnos - máig kívül esik az egyetemes irodalom kánonján. A három részletben közölt tanulmányok sorát egy látszólag témán kívüli írás zárja: **Ratzky Rita** Petőfi közélet-i költészetéről szóló elemzése. Ez az írás életművének arra a végső vonulatára irányítja figyelmünket, amely a "Miljók nevében emelem szavam" (Kazinczy Gáborhoz) idézettel, a nemzet tagjaihoz szóló népképviselői beszéddel fémjelezhető. És ez a költői irány gyakorolta a legerősebb hatást a környező népek irodalmára, mert *a közös szabadság minden népre érvényes vágyából táplálkozott*.

Budapest, 2000. február 23.

Cholnoky Győző

[Vissza](#)

Niederhauser Emil

Kelet-Európa

Eastern Europe

Hungary's place in Europe is the Eastern Region. However, the region can be divided to three sub-regions: to West-Eastern Europe, that can be characterized by a western-type of historical development (Poland, Bohemia and Croatia belong here, besides Hungary); to South-eastern Europe; and to Russia. The latter two, because of their particular traditions and cultures, stand out in sharp contrast to the first one, and the proper Eastern Europe is made up of them.

A pártállami időkben Kelet-Európát csak az ellenfelek emlegették, a Szovjetunióban ismeretlen volt ez a fogalom. Nálunk sem szerették, ezért mondtak óvatosan Közép-Kelet-Európát vagy Kelet-Közép-Európát, s a rendszerváltás óta csak ezek járnak. Persze, véleményem szerint, Közép-Európa nem más, mint Németország és csatlósai, Kelet-Közép-Európa pedig azonos azzal, amit már a két háború közt Köztes-Európának mondtak, vagyis a németek és az oroszok közé ékelődött kis országok övezetét. A Kelet-Európa-ellenes felfogásban mindenképpen fontos momentum az oroszoktól való elkülönülés, mert végül is mi közünk van Nyizsnyij-Novgorodhoz? Így azután sokkal közelebb áll hozzánk Szarajevó vagy Szófia, mert ezek mind beleértendők Kelet-Közép-Európába.

Miután ezektől a fogalmaktól elhatároltam magam, Kelet-Európa fejlődését fogom vázolni az alábbiakban: ez az én posztmodern narratívám a témáról - ezt most így illik mondani. Ennek kezdete - angolszász klasszifikációt átvéve - 500-ra tehető, i. sz. természetesen, mert addig Európában kétségtelenül létezett egy kelet-nyugati irányú választóvonal a római birodalom és a barbaricum között. Ez a birodalom fennállásának utolsó századaiban már letűnően volt, végül is a nyugat-római birodalom bukásával és idővel a frank (majd keleti frank) állam létrejöttével kezdett kibontakozni egy észak-déli választóvonal, ahogy már Szűcs Jenő megírta, a frank birodalom keleti szegélyén.

Abban a - megint csak angolszász módra kijelölt - 500 és 1000 közti időszakban, amelyet egyébként újabban ismét "sötét századok"-nak neveznek, ekkor kezdett kialakulni az az európai régió, amelyet az én narratívám Kelet-Európának jelöl. Bizonyos értelemben és bizonyos mértékig valóban földrajzi fogalom ez (ahogy Nyugat-Európa is az, csak éppen Skandináviát is hozzászámítjuk). Csakhogy egyúttal történelmi fogalom, és ez a tulajdonsága a lényegesebb, mert azt is jelenti, hogy határai időben változnak, egyes területei belekerülnek, mások kiszakadnak belőle. A földrajzi tagolódást persze nem szabad figyelmen kívül hagyni, hiszen volt ennek bizonyos befolyása a történelem menetére. Voltaképpen négy területet lehet így elkülöníteni földrajzi szempontból. Az egyik a Baltikum, amely az őskorban - úgy tűnik - olyan egység volt, mint a római korban a Mediterráneum. A másik területet három medence alkotja: a bécsi, a cseh (vagy prágai) és a Kárpát-medence: védelmi szempontból mindhárom igen előnyös tulajdonságokkal rendelkezett. A harmadik és legfontosabb (amit akár elsőként is lehetett volna említeni) a nagy kelet-európai síkság, amely az Ural-hegységtől délre kapcsolatban áll az ázsiai sztyepp-zónával - innen érkeztek a nomád népek egymás után. A negyedik terület a Balkán, az előzőektől gyökeresen különbözve erősen tagolt felszínével, sok hegységgel és folyóval - így inkább kisebb geográfiai egységek jellemzik.

A földrajzi tagolódásnál lényegesen fontosabb jellegzetessége a régióknak a sokféle etnikum jelenléte. Maradtak itt görögök, thrákok és illírek az ókorból - bár az utóbbi kettő vagy átalakult albánná, vagy több népcsoportba szívódott fel. Az e századokban, sőt a még 1000 után is jelentkező etnikumok közül a legfontosabb csoportot a szlávok alkotják, hiszen manapság csaknem a felét teszik ki az itt élő lakosságnak, természetesen ma már több nemzetre tagolódva. Noha külön nyugati, keleti és déli szláv csoportokba tömörülnek, valamiféle közös szláv öntudat évszázadok óta összekapcsolja őket. Azután itt találtak hazára a finnugor és a török etnikumok: az előbbiből a magyarokon kívül nem sok maradt az európai orosz területen, idővel pedig megjelentek az oszmán-törökök (öt évszázadra), de a mongolok és a tatárok is szerepet játszottak itt egy ideig. Sőt később, az ezredforduló után, nyugat-európai etnikumok (nagyraoszt németek) is megjelentek itt, és egyes területeken fontos szerephez jutottak.

A későbbi történelmi fejlődés szempontjából nem lett perdöntő szerepe annak a mozzanatnak, hogy vajon a terület beletartozott-e a római birodalomba vagy sem; nyilvánvaló, hogy a túlnyomó része nem, ám a kelet-római, vagyis bizánci állam majdnem ezer esztendeig egzisztált itt Kelet-Európában.

Ez volt tehát gyakorlatilag az első, ha úgy tetszik, 500 után az egyetlen állam a térségben. De éppen ez az öt évszázad az, amikor a legtöbb, később is szerepet játszó állam létrejött ezen a területen. Az első a bolgár-török (majd később bolgár-szláv) állam, újabban 681-re tették létrejöttét, hogy 1981-ben egybeessen Todor Zsivkov 70. születésnapjával (addig 679-re vagy 680-ra datálták), utána következett a Samo-féle állam, de fennállása csak epizódnak bizonyult. Ugyanez történt a nagymorva állammal, s ezt követően alakult ki - immár tartósan - a cseh, a magyar és a lengyel, illetve már a 9. században az orosz állam. A Balkánon a horvát és a szerb államiság első megnyilvánulásait is a 9. századra vagy annak környékére kell tenni, de érdemben már inkább 1000 utánra. A két román fejedelemség, a litván állam, meg a Német Lovagrend állama majd csak a középkor második felében alakult ki.

Az államalakulás olykor pontos dátumhoz köthető, de többnyire nem, és az állam megszervezésének lényeges

mozganata a kereszténység felvétele. Noha a nyugati és keleti egyház kettéválása forma szerint majd csak 1054-ben megy végbe, de valójában már ebben az első öt évszázadban is egyre markánsabbak köztük a különbségek. A későbbi fejlődés szempontjából alapvető, hogy az egyik vagy másik állam melyik egyházhoz csatlakozik. Az államalakulás első évtizedeiben mindkét eshetőség megvalósulhatott, ez végül is a hatalmon lévők döntésétől függött. Ennek megfelelően már ekkor kialakulóban van annak a három alrégiónak a körvonala, amely igazából napjainkig sok szempontból meghatározó. Az egyik, ahol végül is a nyugati egyház győz, a lengyel, a cseh, a magyar és a horvát állam - ezt a régiót, illetve alrégiót a legszívesebben Nyugat-Kelet-Európának nevezném. Azért teszem ezt, mert kétségtelenül sok jelenség köti a nyugat-európai fejlődéshez, és elkülönül a másik kettőtől. Ez utóbbiak: Dél-Kelet-Európa, vagyis a Balkán (csak a román történeszek szeretik a kettőt megkülönböztetni), és érdemben Oroszország, ha úgy tetszik, a tulajdonképpeni Kelet-Európa. Ez a két alrégió egyértelműen a keleti egyház kultúrköréhez tartozik; ennek megfelelően nemcsak a Balkánon, hanem az oroszoknál is alapvető lesz a bizánci hatás. Ennek legfontosabb sajátossága pedig a világi és az egyházi hatalom összefonódása, természetesen a világi hatalom túlsúlyával. (Az ortodox egyház nemhogy az állam fölé nem tudott kerekedni sehol, de attól bizonyos függetlenséget sem volt képes megőrizni, ahogyan ez a nyugati egyháznak sikerült.) De a bizánci kultúrkör szerves tartozéka volt az a követelmény is, hogy a tan (mármint az ortodoxia) tisztaságát fenn kell tartani. Ennek a momentumnak még szép karrierje lesz a pártállami korszakban, és ez azt is jelentette, hogy a dogmában semmit sem volt szabad változtatni, vagyis minden új gondolatnak és megközelítésnek elutasítás lett a sorsa.

És végül is: Bizánc kivételével tehát az államalakulás ennek az öt évszázadnak a során ment végbe, annak is inkább a második felében, vagyis később, mint az akkori nyugati törzsszországban, a frank birodalomban. A társadalmi változások is sokkal korábban következnek be nyugaton, tehát az egész kelet-európai régió a kezdeteknél lépéshátrányba kerül a fejlődésben. Ez az időbeli eltérés mind a mai napig megmaradt, még ha sikerült is olykor valamit behozni az elmaradásból.

A középkor második szakaszában, tehát 1000 és 1500 között, ezen belül is elsősorban az utolsó két évszázadban, amelyet gyakorta késő középkornak is neveznek, lényeges változások következnek be. A két román fejedelemség és a litván állam kialakulása mellett ekkor indul meg a nyugati, zömében német behatolás Nyugat-Közép-Európába, melynek eredménye lett először a feudalizmus nyugati struktúrájának az átvétele egységes jobbágysággal, a rabszolgaság eltörlésével, nem sokkal utóbb a rendi szervezet kiépülésével, amiben először az egyház jutott vezető szerephez, de csakhamar csatlakoztak ehhez a fejlődéshez a városok és a nemesség is. Ez a folyamat az államokon belül kettősséget hozott létre: a központi hatalom és a rendek változó egyensúlyát - mindenképpen olyan politikai tényezőt a központi hatalommal szemben, amely a másik két alrégióban nem alakult ki később sem.

Ebben a két évszázadban jött létre a lengyel-litván állam, a lengyel fél túlsúlyával. Ez viszont azt jelentette, hogy az eredeti kijevi Rusznak azok a területei, részfejedelemségei, amelyek a

litván nagyfejedelemség fennhatósága alá kerültek (ez a hódítás finomabb megfogalmazása) voltaképpen több évszázadra átkerültek a nyugat-kelet-európai alrégióba, annak néhány ismerve itt is érvényesült (igaz, nem sok), de ez váltotta ki az oroszról elkülönült ukrán (és belorusz) etnikum létrejöttét. E nélkül a mozzanat nélkül csak orosz etnikum maradt volna itt (ahogyan ezt 1917-ig hivatalosan számon is tartották).

És ugyancsak ez az utolsó két évszázad az, amelyikben megjelenik az igazán lényeges új tényező, az oszmán-török birodalom. Hadseregük a 14. század derekán már eljutott a balkáni területre, egy évszázad múlva már sorra el is foglalta az itt kialakult bolgár, szerb és bosnyák államot meg magát Bizáncot is. Gyakorta állítják, hogy ez az oszmán birodalom, amely a 19. század elejéig egymaga uralkodott a dél-kelet-európai alrégió felett, bizonyos értelemben Bizánc folytatása volt. Csakugyan átvette az adórendszert, az állam fennhatóságát az egyház felett, a mozdulatlanságot. Ugyanakkor viszont Európa számára teljesen idegen alakzatnak bizonyult, monoteizmusa ellenére pogány, mert eltért a nyugati berendezkedéstől, de még akár az itteni, balkánitól is. Századokon át csak arra lehetett gondolni, hogy ezt az idegen testet valamilyen módon ki kell vetni Európából. Több kísérlet történt erre, de ezek végül is csak részleges eredménnyel jártak, mert a Balkán a 19. század elejéig oszmán uralom alatt maradt. Addigra pedig az oszmán hatalom annyira beépült az európai nemzetközi kapcsolatokba, hogy már szövetségesként is lehetett vele számolni, amit a franciák már a 16. században megtettek.

Éppen az oszmánok megjelenése, az első ellenállási kísérletek kudarcra vezetett arra a felismerésre, hogy egy-egy állam egymaga nem tud ellenállni, hiszen a balkániakat sorra meghódították az oszmánok. Tehát a még meg nem hódított államoknak kellett volna valahogy összefogniuk. Az első ilyen kísérlet (szinte csak mellékesen törökellenes élel) Nagy Lajos magyar-lengyel uniója volt, ám ez az alakzat hamar széthullott. A lengyel-litván államban uralomra jutott litván dinasztia, a Jagellók saját államukat és Magyarországot meg Csehországot legalábbis a dinasztia egységébe próbálták összefogni. Tudjuk, ez is csak ideiglenes megoldásnak bizonyult éppúgy, mint ahogyan Hunyadi Mátyás kísérlete is kudarcot vallott a német-római birodalom megnyerésére. Végül is a Habsburgok tudtak itt a 16. század elejére tartós államot létrehozni, a Habsburg-birodalmat (azóta sincs általánosan elfogadott közös neve). Tartós voltát talán az biztosította, hogy hosszú századokon keresztül a német-római birodalommal volt szoros kapcsolatban, hiszen egy rövid epizód kivételével a birodalom császárai a 15. század derekától kezdve a Habsburgok közül kerültek ki. Ez a birodalom és a lengyel-litván állam, a Rzeczpospolita, ahogy lengyelül nevezték, az oszmán birodalom mellett a másik két soknemzetiségű birodalom volt. Sőt, volt egy negyedik is, ti. Oroszország, finnugor és török lakosai révén. Csakhogy Oroszország, amely hosszú széttagolódás után a középkor végére nyerte vissza egységét, egyúttal el is szigetelődött Európától, részben azért, mert az a nyugati egyházhoz tartozott, ami számára eretnek képződménynek számított. Az ekkor kibontakozó nyugat-ellenességnek is nagy jövője lesz még. A következő két évszázad, a 16. és a 17. a zűrzavar s egyben az átmenet korszakának bizonyult. Először is az oszmán birodalmi területen kialakult az a rend, amelyet sokan Pax Ottomanica néven emlegetnek - az ókori Pax Romana mintájára. Az európaitól gyökeresen eltérő társadalmi viszonyok, az európai értelemben vett jobbágyságszisztéma hiánya, de a társadalom teljes alávetése az államnak, ahol

mindenki voltaképpen a szultán rabszolgája, a föld is végső fokon az övé. Persze a teljes önkény mellett ez nagyon is rendezett birodalom volt, hosszú ideig jól működő írásbeliséggel, sőt olyan - mondhatni - népjóléti intézményekkel, mint a vendégfogadók (a mekkai zarándokok számára) vagy az ingyenes fürdők. A nem muszlim egyházak és felekezetek jelentős autonómiával rendelkeztek, s minthogy ezek tagjai nem török etnikumok voltak, ez az autonómia bizonyos etnikai különállást is biztosított számukra.

Nyugat-Kelet-Európában ebben a két évszázadban tűnt fel az a jelenség, amelyet majorsági gazdálkodásnak neveznek. Lényege a földesúr saját kezelésű földjének kiterjesztése és a jobbágyok robotmunkájával történő megművelése. Ez azért alakult ki, mert az iparosodó Nyugat-Európának egyre inkább szüksége volt az itteni élelmiszerekre és nyersanyagokra. A rendszer a 18. század során már Oroszországra is kiterjedt, sőt bizonyos rudimentális formái (az ún. csiflik-birtok) révén az oszmán birodalomra is. A másik fontos jelenség Nyugat-Európában az abszolutizmus és a kettőssége abban az értelemben, hogy a Habsburg-birodalmat felül, a központban abszolutisztikusan kormányozták, de egyes országaiban a rendiség szerepe még erős maradt. Ezzel szemben a lengyel-litván államban több kísérlet ellenére a központi hatalom visszaszorult, a politikai hatalom egyre inkább a rendek, vagyis a rendi országgyűlések kezébe került. Oroszországban viszont persze a rendiségnek nem volt nyoma, tehát abszolutizmusról beszélhetünk, bár ennek bizonyos despotikus vonásait sem lehet eltagadni.

A zűrzavar két évszázadát váltotta fel a 18. század, amelyet itt a konszolidáció korszakának neveznek. Ennek lényeges mozzanata az ún. felvilágosult abszolutizmus, amelyet a Habsburg-birodalomban Mária Terézia és még inkább II. József neve fémjelez, Oroszországban pedig II. Kataliné. Lengyelországban ugyanekkor Szaniszló Ágost uralkodása idején valami hasonló kísérlet indult meg, de a központi hatalom hiányában ez végül is az ország három, végső felosztásához vezetett. Az oszmán birodalomban a következő század elején III. Szelim tett kísérletet valami hasonló fordulattal, de itt nem az állam felosztásával, hanem az uralkodó letételével és meggyilkolásával vették ennek elejét.

A felvilágosult abszolutizmus (vagy despotizmus, ahogy már akkor emlegették), voltaképpen megtévesztő kifejezés. A felvilágosodás azért van benne, mert ebben az évszázadban ez volt a divat. Ami a lényegét illeti, olyan reformok sorozatáról volt szó, amelyek elősegítették a későbbi polgári átalakulást. Tehát átmenetet hozott a modern korba. Egyébként nemcsak Kelet-Európára volt ez jellemző, hanem általában az európai perifériára, Portugáliától Svédorszáig, és lényege szerint mindenütt átmenetet képezett a következő századba. Gazdasági, társadalmi és kulturális reformokat jelentett, a társadalom felülről történő beosztását, ami különösen a Habsburg-birodalomban volt mélyreható Mária Terézia úrbéri reformjai révén. A századhoz még az is hozzátartozott, hogy valamennyi kelet-európai alrégió most már kapcsolatba került a nyugattal, és a hétéves háború során kiderült, hogy Oroszország állásfoglalása döntötte el a háború sorsát.

Eddig általában birodalmakról volt szó, bár az elején jeleztük a régió soknemzetiségű összetételét. Csakhogy a hagyományos társadalmakban az etnikai különbségek mindig másod- vagy harmadrendűek voltak a társadalmi eltérésekhez képest. Így a birodalmak kormányzatai számos etnikumról egyáltalán nem vettek tudomást, csak azokról, amelyeknek volt saját nemességük.

Ez a helyzet kezdett megváltozni a 18. század második felétől kezdve. A rendszer törekvése mezőgazdasági ismeretek terjesztésére, az alapfokú iskoláztatás kezdetei (legalábbis annak igénye) egyszerűen felértékelte a lakosság beszélt nyelvét, még bizonyos közigazgatási intézkedésekben is. Ez vezetett el ahhoz a jelenséghez, amelyet nemzeti ébredésnek, újjászületésnek neveztek már ebben a korban (de nem mindegyik etnikum esetében), és amelyet utólagos bölcsességgel nemzeti megújulásnak is szoktak nevezni. Ezek a mozgalmak a legkülönbözőbb alakokat öltöttek, de ha valamilyen ideáltípust kívánunk körvonalazni, akkor azt kell mondani, hogy általában két szakaszuk volt: egy kulturális és egy politikai (a sorrend csak ideáltipikusan ez). A kiindulópont az volt, hogy a nemzet (a fogalom persze modern értelemben a francia forradalom előtt is létezett, de hangsúlyt a forradalomtól kapott) eleve, a kezdetektől létezik, de most éppen alszik, fel kell ébreszteni. Ennek az ébresztésnek két alapvető mozzanata: a nyelv és a történelem. Létre kellett hozni az egységes, mindenki által érthető nemzeti irodalmi nyelvet, többnyire valamelyik nyelvjárás vagy a korábbi nyelvi úzus alapján. És létre kellett hozni a nemzet történetét. Ennek alapvető tézise az illető nemzet autochton jellege, vagyis a nemzet, amióta csak létezik, ott él, ahol most, ez a terület tehát az övé. Persze a soknemzetiségű és vegyes lakosságú területeken ez azt jelentette, hogy a nemzeti szállásterület mindig más etnikum(ka)t is magába foglalt. Az adott pillanatban ez senkit sem zavart, mert néhány tucat ember elképzeléséről volt szó, akik olykor nem is tudtak még ekkor más etnikumok igényeiről. A későbbi konfliktusok magva azonban ezzel el volt vetve. Már ennek a kulturális szakasznak a végeredménye a modern értelemben vett nemzet megszületése. Persze majd csak a század második felében (vagy még később) válik ez széles néprétegekben tudatossá, a lassan kiépülő alapfokú oktatás révén. A politikai szakasz kezdő követelménye a nemzeti nyelv használatában rejlik az oktatásban, sőt a közigazgatásban is. Ebből következett a nemzeti autonómia, sőt végső fokon az önálló nemzetállam követelése - megintcsak az európai divatot utánozva. Hogy ez a követelés irreális volt, azt ma már sokan látják.

A 18. század végi, felvilágosodás-korabeli kezdetektől kiindulva ezek a mozgalmak többnyire a 19. század első felében bontakoztak ki. Néhány etnikum esetében még később (balti kisépek, albánok). Erdemben, mint már a nemzetállam igénye mutatja, voltaképpen a polgári átalakulásról volt szó, bár ennek gazdasági és társadalmi kérdései a legtrikább esetben kerültek elő (rendhagyó eset pl. a reformkori magyar nemességé), a nemzeti kérdés(ek) álltak mindenütt előtérben.

A polgári átalakulás (értsd: nemzetállam) igénye a Balkánon került először szóba, ahol a nemzetek nem keresztény uralkodóval álltak szemben, tehát a teljes állami önállóság megvalósíthatónak tűnt, és hamarosan meg is valósult. Az egyéb, lényeges teendők csak később kerültek napirendre. Igazi polgári forradalomra, tehát legalábbis a nagyvárosi lakosság megmozdulására voltaképpen csak a Habsburg-birodalomban került sor 1848-ban, és igazi lezárására csak az 1867-es osztrák-magyar kiegyezéssel következett be. Az adott pillanatban a többi nemzet is

megelégedett ezzel, esetenként valamivel nagyobb autonómiát követelve, de a Monarchia keretein belül. A gazdasági és társadalmi változások jórészt a két időpont közötti korszakban, a neoabszolutizmus vagy a félalkotmányosság korszakában valósultak meg. Oroszországban az átalakulás mindenképpen csak felülről indult, kormányzati reformok formájában: elsőként a jobbágyreformmal (1861), illetve annak kiterjesztésével 1864-ben az Oroszországhoz tartozó lengyel területekre a parasztság számára legkedvezőbb formában, mert a cél a parasztkok és a lázongó nemesek szembeállítását volt. Romániában (1859/61 óta említhetjük ezen a néven) az 1864-es jobbágyreformmal és az alkotmánnyal indult meg a polgári átalakulás folyamata.

Az átalakulás teljes lezárása az 1875-78-as nagy keleti válság befejezésével következett be, végül is nem a törökökkel szemben győztes Oroszország elképzelései szerint, hanem nagyhatalmi kollektív megegyezés alapján a berlini kongresszuson (1878). Ekkor hoztak létre egy vazallus bolgár államot (sőt néhány évre kettőt is), a létező többi állam pedig elnyerte a teljes szuverenitást. Azzal a tehertétellel persze, hogy az illető államot alkotó nemzet jelentős része még idegen hatalom uralma alatt állt, és az új államoknak, ha csak halványan is, a többi balkáni állammal szemben is voltak területi követeléseik. Persze, mint ahogy az a század során kiderült, a balkáni nemzetek politikai igényeit csak akkor lehetett kielégíteni, ha egy vagy több nagyhatalom állt mögöttük. A függés legvilágosabb jele az volt, hogy az új balkáni nemzetállamok, a görögökkel kezdve nyugatról kapták uralkodóikat valamelyik másodrendű dinasztiából. Egyedül a szerbek voltak kivétel ez alól, náluk viszont két hazai dinasztia is gyilkolta és váltotta egymást a hatalomban. (Mintha a kívülről jött, tehát semleges dinasztia még jobb is lett volna, eléggé gyorsan asszimilálódott is mindegyik az államalkotó nemzethez.)

A 19. század második felében, pontosabban 1867 után indult meg a gazdasági növekedés a Habsburg-Monarchiában, az első világháború előtti negyedszázadban pedig Oroszországban. A Balkánon ez a periódus elmaradt, így azután itt a lemaradás a nyugathoz képest még nagyobb lett, de a két nagyhatalom sem tudta behozni a hátrányt, még ha növekedésük ekkor gyorsabb is volt, mint a vezető nyugati országokban. A társadalom is modernizálódott, sorra alakultak ki a polgári korszakra jellemző osztályok, különösen látványos módon a munkásosztály, bár a nagyipari proletariátus még a két birodalomban is csak a munkások kisebbségét tette ki, a balkáni országokban pedig elenyésző volt a képviselőjük, hiszen alig volt gyáripárjuk. Ettől függetlenül azonban a nyugati példa nyomán, 1889-től kezdve (a II. Internacionálé hatása alatt és támogatásával) esetenként egyszerűen a divatot követve, a századforduló táján sorra jöttek létre a szociáldemokrata pártok: a német és az osztrák szociáldemokrácia volt a nagy példa. Az ideológiát, a közeli és távolabbi teendők tervét ugyancsak készen kapták nyugatról. Egyetlen alapvető kérdés maradt, amelyre nem kaptak használható receptet a nyugati pártoktól: a nemzeti kérdés. A Balkánon egyszerű volt a helyzet, az elintézetlen nemzeti kérdést az elnyomott nemzettestvérek megsegítésének jelszavával lehetett elővenni. A Habsburg-Monarchia nyugati felében kitalálták a kulturális autonómiát, de a (szociáldemokrata) párt nem állt ki mellette, hanem végül nemzeti munkáspártok laza együttesére bomlott. Oroszországban a forradalom automatizmusában bíztak mondván: az majd minden nemzeti kérdést megold. Elméletben mibe sem került ennek a megoldásnak az elfogadása.

Ha munkás kevés is volt, annál több volt mindenütt a paraszt - gyakorlatilag a lakosság többsége. Ennek megfelelően egyre-másra jöttek létre parasztpártok szerte Kelet-Európában, ezek a parasztkok speciális követeléseit hangoztatták olykor odáig menően, hogy ők alkotják a többséget, tehát nekik kell kormányozniuk. Ebből persze semmi sem lett. Mert - Oroszország kivételével - a századfordulóra mindenütt alaptörvényt, alkotmányt hoztak létre, nagyszámú jól hangzó politikai frázissal. Oroszországban persze még az 1905-ös forradalom után is csak valamiféle látszat-alkotmányosságról lehetett szó, érdemben megmaradt az abszolutizmus rendszere. A Balkánon forma szerint demokratikus alkotmányok voltak érvényben, Bulgária még általános választójoggal is rendelkezett (ekkorajt Európában csak a Német Birodalomban volt ilyen, ám egyes államaiban már nem). Csakhogy ezeket az alkotmányokat vagy hivatalosan is felfüggesztették (akár évtizedekre), vagy egyszerűen nem érvényesültek a gyakorlatban. Érdemben a kornak nagyjából megfelelő alkotmányos berendezkedés egyedül az Osztrák-Magyar Monarchiában létezett.

Az 1912-13-as két balkáni háborúval kezdődött a 20. század háborús korszaka. A formális háború 1914-től 1945-ig tartott, látszat szerint a két világháború közti háborúmentes epizóddal. A forró háború hideg formájában azután még több mint fél évszázadot ölelt át. Az első világháború nyomán a három konzervatív nagyhatalom, amely addig nagyjából kezében tartotta az egész régiót, összeomlott. Németország csak vereséget szenvedett, de alig veszített területet, Oroszország is vesztes lett, de érdemben - három balti kis ország kivételével - nem sok területet veszített (a lengyel területeket csak a konzervatív kormányzat tartotta a magáénak). Az Osztrák-Magyar Monarchia azonban nemcsak elvesztette a háborút, hanem részeire hullott szét, romjain jó néhány új állam jött létre. Ezek megismételték a Monarchia minden hibáját, annak akárcsak egyetlen előnye nélkül. Az új államok közül kettő (a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság és Csehszlovákia) már nevével elárulta soknemzetiségű összetételét, nem is beszélve jó néhány egyéb "anonim" nemzetiségről, amelyek ugyancsak kötelékükbe tartoztak. De a többi államban is jelentős maradt a nemzeti kisebbségek aránya (30% körül), még ha igaz is, hogy a más nemzet uralma alatt élők száma a felére csökkent. Kizárólag a békeszerződésekbe vették bele a kisebbségek védelmének előírásait, a Nemzetek Szövetségéhez való fellebbezés jogával. Nyugati szakemberek szerint ez csak arra volt jó, hogy a magyarok eláraszthassák panaszaiikkal az intézményt. Persze nemcsak ők, mások is, hiszen kisebbségek most már valóban mindenhol voltak. A panaszok kivizsgálása az illető állam hatáskörébe tartozott, így nem csoda, hogy csak a panaszok egy töredékét orvosolták.

Egyes közgazdasági iskolák szerint az 1918 utáni negyedszázad egy rossz világgazdasági (Kondratyev-)ciklus kora volt, innen származtak a gazdasági nehézségek, majd az 1929-ben induló világgazdasági válság, melyhez hasonló azóta sem volt. Az egymással szembenálló és egyaránt valamiféle nyugati segítségben bízó kisállamok a gazdasági bajokat még nehezebben élték át, mint a nyugatiak. Egyedül a szovjetté változott Oroszország maradt ki ebből a sorból; az ő helyzetükről ezért még külön kell szólni. A gazdasági és társadalmi bajokért a szomszédokat kellett okolni - ennek szép kelet-európai hagyományai voltak. Az első háború vesztesei most revíziót követeltek, az ún.

győztesek a status quo elszánt védelmezői lettek. A kérdés csak az volt, melyiknek sikerül erősebb patrónust szerezni, mert hogy enélkül nem megy, az legkésőbb a 19. században kiderült. Először Franciaország igényelte a védhatalmi szerepet, de gazdaságilag nem volt elég erős hozzá. Anglia eleve visszavonult, éppen a költségekre való tekintettel. Az olasz igények pedig csak a Balkánra szorítkoztak, de ehhez sem volt eléggé ütőképes a gazdaságuk. Így végül is a hitleri Németország bizonyult a legerősebb pártfogónak. A határmódosításokat már a második világháború előtt megkezdte, alatta folytatta, ameddig katonai erejéből futotta.

Mielőtt azonban rátérnénk a második világháború kelet-európai következményeire, néhány szót kell ejteni az első évtizedek szovjet fejlődéséről. Ekkor ugyanis (és végső soron 1989/91-ig) úgy tűnt, hogy Kelet-Európa addig nagy vonalakban egységes fejlődésének vége szakad, és valami új dolog kezdődik. A bolsevikok valószínűleg maguk őszintén úgy gondolták, hogy tényleg felépítik a kizsákmányolástól mentes szabad, emberi társadalmat. Marx majdnem egy évszázaddal korábbi jóslata ugyan úgy szólt, hogy ha a szocializmus Oroszországban győz, abból óriási elnyomás jön létre (sohasem kedvelte Oroszországot). Lenin és párthívei viszont az orosz forradalmat amúgy is csak pillanatnyi átmenetnek tartották, hiszen arra számítottak, hogy a forradalom szinte percekben belül átterjed egész Európára, de legalábbis Németországra. Lenin, aki 1916 végén még azt írta, nem valószínű, hogy a forradalom még az ő életében bekövetkezik, annak októberi győzelme után arra számított, hogy heteken belül átteheti székhelyét Berlinbe, s így a német proletariátus segítségével a forradalmat már győzelemre lehet vinni a fejlett országokban is, és akkor az a csekélység, hogy Oroszország elmaradott agrárország óriási létszámú civilizálatlan paraszttal, majd elhanyagolható tényezővé válik. Hogy a szocialista forradalom először a tulajdonképpeni Kelet-Európában fog győzni, természetesen 1917 előtt senki sem várta, de bekövetkezése után jóformán természetesnek tartotta az "imperializmus leggyengébb láncszeme" ötletes jelszava alatt.

A világforradalom persze nem következett be. Ezt Lenin - betegsége miatt - valószínűleg már nem is érezte. A többiek, az utódnak szánt Trockijjal az élükön, kitartottak a világforradalom dogmája mellett. Egyedül a másodvonalbeli, pragmatista Sztálin vonta le azt a következtetést, hogy egyelőre egy országban kell felépíteni a szocializmust. Trockij és a többiek, akik ebben az eszme elárulását látták, nem fogadták el az irányváltást. Trockij időlegesen még megúsza a száműzetéssel, mígnem 1940-ben elérte a Sztálin küldötte gyilkos. A többiek látványosan bevallották népelles cselekedeteiket, meg is kapták érte a megérdemelt büntetést. Ekkor már - orwelli módra - elkezdődött a történelem meghamisítása. Az első években mindig a lenini Központi Bizottságról volt szó, amely leleplezte Trockij ellenséges machinációit. Csak éppen azt nem lehetett megtudni, kik voltak ennek a lenini KB-nek a tagjai, mert hiszen kiderült volna, hogy csupa népellenes bűnözők alkották.

A Nep-korszak leállítását 1928/29-től Sztálin azt kezdte megvalósítani, amit addig Trockij sürgetett, és ezért őt kalandornak bélyegezte. A marxi jóslattal szemben az állam mindennek fölébe kerekedett, az etatizmus és a centralizáció, meg a terror az egész lakosságot befogta a tervgazdálkodás jármába, amely voltaképpen igen ambiciózus, de erőszakos kísérlet volt az évszázados elmaradás behozására. Óriási erőfeszítések árán valóban sikerült a hátrány egy részét behozni, csakhogy az ár túl nagy volt érte. Az iparosítás és kollektivizálás külföldön mégis széles és pozitív visszhangot váltott ki, még olykor baloldali körökön kívül is. (A Komintern gondoskodott a Szovjetunió jó hírének fenntartásáról.) A tan tisztaságának megőrzése, ez a bizánci maxima, továbbra is érvényben maradt. Ami új volt benne, az a személyi kultusz intézménye, amit Sztálin láthatóan igencsak élvezett. Csak éppen kevesebb fantáziája volt hozzá, mint az 1945 utáni utódoznak.

A második világháború idején Kelet-Európa legnagyobb része német megszállás alá került, hiszen még a Szovjetunió európai területének nagyobb részét is elfoglalták. Az ellenállási mozgalomban, nemcsak itt persze, a kommunista pártok játszottak vezető szerepet, bár mellettük, pl. a lengyeleknél vagy Jugoszláviában nemzeti irányzatú ellenállási mozgalom is működött. Ez utóbbiakat a szovjet térfoglalás után felszámolták. Az ellenállás során azonban a kommunistáknak is engedményeket kellett tenniük a nemzeti mozzanat szempontjából, de anélkül, hogy ezt beépítették volna az elméletbe, mert csak a korábban is ismert jelszavak keretein belül lehetett gondolkodni.

Teherán, Jalta és Potsdam persze új világ kialakítását is magával hozta, de Kelet-Európa számára azt az egyáltalán nem meglepő tényt is, hogy a térségről újfent a nagyhatalmak rendelkeztek, közülük az egyik éppenséggel a térségnek is része, és már jó ideje egyik formálója.

A szovjet kormányzat a nagyhatalmak együttműködését a háború befejezése után is

fontosnak tartotta, ezért a minden országban immáron legálisan működő kommunista pártoknak mérsékletet ajánlott, pontosabban parancsolt. Ennek megfelelően sok helyütt koalíciós kormányok alakultak, nem is mindig kommunista vezetéssel, csakhogy ez végül is csak átmenetinek bizonyult: a koalíciókat olyan álkoalíciók váltották fel, amelyek csak leplezték a kommunista párt egyeduralmát. Egyetlen kivételt akadt, Görögország, ahol az angol, majd amerikai beavatkozás elejét vette a szovjet berendezkedésnek, s az ország ezzel ki is szakadt Kelet-Európából, ahogyan ezt 1918 után Ausztria is megtette. A szovjet kormányzat most már közelinek látta az újabb világháborút, ezért siettetett a kommunista hatalomátvételt. Végül forma szerint néhány országban megmaradtak az egykori koalíciós pártok, de csak kommunista hatalom fügefaleveleként. Csakhogy éppen akkorra, amikor mindenfelé megtörtént a hatalomátvétel, akkor következett be a titói Jugoszlávia kiátkozása. Nagyon sok okot soroltak fel erre annak idején, de valójában azért került sor a szakításra, mert Tito egyéni elképzelései nem nyerték el Sztálin tetszését. A kiválás után jó néhány kérdésben valóban külön utat követett Tito, de érdemben Jugoszláviában is éppolyan diktatúra épült ki, mint a többi szocialista országban.

Az egyes országoknak végig kellett menniük azon az úton, amelyen a Szovjetunió menetelt (iparosítás, kollektivizálás stb.), még akkor is, ha az indulási szint eleve magasabb volt, mint a nyugat-kelet-európai országok esetében. A hatalomgyakorlás mechanizmusa is egyforma volt mindenütt, a párt döntött minden lényeges kérdésben, csak az államapparátus külsőségei nem voltak azonosak mindenütt (Csehszlovákiában pl. megmaradt a

közársasági elnöki poszt), de ezek amúgy sem voltak érdemi döntéshozó testületek, csak végrehajtók. Az ortodox egyháztól örökölt külsőségek (az ikonok, azaz vörös sarkok, a körmenetek, azaz a május 1-jei felvonulások) különösen az ehhez nem szokott Nyugat-Kelet-Európában keltettek erős ellenérzést, de a rendszer ezt semmibe vette. Innen eredt végső soron a vezetés nyugat-ellenessége is, ugyanakkor az emberek nagy része még mindig a nyugati életformában látta a példaképet.

Végül is Nyugat-Kelet-Európában került felszínre az ellenállás, 1956-ban Lengyelországban és Magyarországon (nálunk különösen hevesen), 1968-ban Csehszlovákiában, két ízben is: 1970-ben és 1980-ban Lengyelországban. Elterjedt nézet, hogy ezekben az évtizedekben a rendszer a nemzeti érzéseket az internacionalizmus jegyében nyomta el. Valójában egyre inkább éppen a pártok vettek át nemzeti igényeket, bár ezt mindig illett vörös külsőbe öltöztetni - igaz, idővel már ez sem lett lényeges.

Végül is a belső tartalékok gátlástalan felélése okozta a gazdasági nehézségeket, amelyek az egész szovjet rendszer bukásához vezettek. Miután Kelet-Európa négy évtizeden át erőszakkal volt azonos fejlődésű, a rendszerváltozásokkal ennek a "gleichschaltolásnak" vége lett. A nemzeti mozzanat előretörése további bomláshoz vezetett, a soknemzetiségű államok részeikre hullottak szét (időrendben: Jugoszlávia, Szovjetunió, Csehszlovákia). Az első hónapok demokratikus eufóriáját mindenfelé kiábrándulás váltotta fel, több országban az utódpártok kerültek hatalomra, vagy elve megtartották azt. A korábban erőszakkal kikényszerített gazdasági együttműködés megszűnt, ami a korábbinál még súlyosabb nehézségeket okozott. Az utódpártok mellett populista, konzervatív és liberális pártok jöttek létre, a most csakugyan szabad választásokon a legkülönbözőbb színösszetételű parlamentek és kormányok jöttek létre. Úgy tűnik, hogy az átmenet még sokáig fog tartani.

Ami végső következtetésként levonható, az két biztos tény: az elmaradottság a Nyugathoz képest nem csökkent, sőt még növekedett is; továbbá: a 18. század végétől a térségben a legfontosabb tényező - a nagyhatalmi beavatkozás mellett - a nemzeti mozzanat volt és maradt - beleértve még a szovjet korszakot is. A két biztos tény mellett pedig egy lehetséges következtetés is adódik. Oroszország és a többi kelet-európai ország fejlődése elválni látszik egymástól, a nyugat-kelet-európai és a dél-kelet-európai alrégió csakugyan mintha közeledne a nyugati fejlődéshez, Oroszország (és vele Ukrajna s a hozzá forma szerint is csatlakozó Belorusszia) pedig mintha más fejlődési irányba menne. Ha ez a tendencia tartóssá válik, akkor lehetséges, hogy néhány évszázad múltán az akkori történészek már nem látnak kelet-európai fejlődést, hanem egészen más perspektívából látják majd a térséget. A posztmodern narratíva itt most mindenképpen véget ér.

[Vissza](#)

Fried István

A névadás lehetségsége

The Possibility of naming

Although it is very problematic to place the "inter-regional" countries of the area into a region according to definite criteria, the place of Hungary can be defined exactly. The place is Central Europe, since the cultural factors dominate among the criteria of classification (and not the geographical position).

Mióta történészek, irodalomtörténészek, néprajzosok és messze nem "végső soron" politikusok államhatárokat csak részben számításba véve régiókban, szubrégiókban, "areák"-ban gondolkodnak, nagyjában-egészében megegyeztek (vagy megegyezni látszottak) abban, miszerint a nyelvrokonság-alapú csoportképzés mellett(?), helyett(?), azzal párhuzamosan(?) tételezhetőek másfajta, más típusú zónaszerveződési megfontolások is, azóta folyik (hol csöndesebben, hol a tudománytól vezetettve, hol különféle politikai nézőpontokból irányítva) a vita: merre húzódnak Európa, Nyugat-Európa, Észak-Európa, Dél-Európa, Délkelet-Európa, Kelet-Európa, Kelet-Közép-Európa határai, a Dunatáj valóban csak a Duna-menti országok, népek, nemzetek "gyűjtő"-neve-e, illetőleg a Kelet- és Nyugat-Európa, Észak- és Dél-Európa között elterülő politikai, kulturális, gazdaságföldrajzi egység(?), terület(?) "Köztes"-Európa-e? Ami valamennyi inkább leíró, mint meghatározási igénnyel jellemezhető állásfoglalás, nagyon kevésbé játszanak benne szerepet "interdiszciplináris" meggondolások, talán még kevésbé a történelem, a politika, a gazdaság, a művészet állandó változásaival számoló, ezért dinamikus (és nem statikus, kimerevített) fogalom létesítésére törekvések, és feltehetőleg a legkevésbé a "nemzeti látószög"-ű (művészet)történettől függetlenedni képes kutatások. Mint annyi minden más, az átpolitizálódás, azaz az efemer, napi érdekű politika kisajátító törekvéseiről a régiók névadása sem menekülhet meg, éppen ellenkezőleg: a (napi) politika fenntartja magának a névadás jogát, hiszen (jó, bár kisszerű nominalista módján) a névadással önmagát legitimál(hat)ja, mintegy névmágiában reménykedve, a névadás helyfoglalás, "birtok"-bejelentés egyben. Részint azért, hogy amiről nem veszünk tudomást, amit (gondolatban) tagadunk, az (számunkra) nincs, részint azért, hogy a (napi) politika nemcsak névadással jeleskedik, hanem jelentésadással is, többnyire súlyosan leegyszerűsítve a szavak szótári jelentését.

Mindezt tekintetbe véve nem egyszerűen a névadás(ok) következtelenségeibe ütközünk (például a Délkelet-Európa régióként tételezése számos alkalommal keveredik a balkáni régió értelmezésével, az előbbi esetben Horvátország, a horvát művelődés besorolása nem okoz gondot, az utóbbi esetben viszont - számolva a(z) SHS Királyság, majd Jugoszlávia létevel - annál több kérdés merülhet föl a jelzett besorolást illetően), hanem a névadás és értékszemponatok, hierarchizálási szándékok keveredésére is: mintha a Kelet-Európához tartozás a megbélyegzettség vonásaitól lenne szégyenteljes, viszont a Közép-Európába sorolódás az "európaiság" (a precízebb meghatározás ez esetben is elmarad) megkülönböztető sajátosságaitól fénylene föl. Ugyanakkor "ideológiai" okok szintén hátráltatták (hátráltathatják) az eddiginél megnyugtatóbb modellezést: amikor a vallást a "hamis tudat" egyik alakzataként szinte szitokszó formájában tartották számon, aligha gondolhattak a kutatás arra, hogy "vízválasztóként" a keresztény-keresztényen versus pravoszláv nemzet/nép csoport régióba helyeződésének problémáján töprengjen. Ám ennek a kérdésnek túldimenzionálása más jellegű torzulást eredményezhetett: és itt nemcsak az ukránok/ruszinok, románok között tért hódító vallási uniónak a legtágabban vett kultúraszerveződése maradt említetlen, hanem figyelmen kívül hagyták a csoportképzés/képződés számos (más) szempontjait, amely lehetett párhuzamos a vallással, keresztelkedhetett, de megesett, hogy módosította. Ehhez hasonló dilemma elé állít az állami/politikai nézőpont kizárólagossága: ebben az esetben sem pusztán a földrajzi-állami határoknak a nyelvhatároktól való eltéréseit hanyagolják el, nem is szólva az államhatárok változékonyságáról a történelem folyamán, illetőleg arról, hogy régióink népei közül egyiknek-másiknak csak a XX. századra, sőt: a XX. század végére létesült önálló állama, így ezeknek a népeknek, nyelvi kultúráknak többihez való viszonyítása távolról sem problémamentes. Ennek ellenkezője viszont nem egy ízben (napi) politikai jellegű tartózkodásról árulkozik. Példát említve: az Osztrák-Magyar Monarchia (Habsburg- Monarchia, Dunai Monarchia) jó néhány értelmező szerint Európa egyik régiójaként tárgyalható, hiszen részint a Monarchiára emlékező szépirodalom, részint a történeti kutatás tárt föl olyan jellegzetességeket, amelyek az egyes nemzeti kultúrákat és általában a "tegnap világá"-t rétegzetten is hasonló vagy azonos jegyeket fölmutatni képes zónaként tudják elfogadtatni, nem is szólva a hivatalos intézmények (katonaság, hivatali és iskolarendszer stb.) egységesítő, ennek következtében közös szöveget írni készítő hatástörténetéről. Még az a nézet is, amely szerint a Monarchia a "népek börtöne" lett volna, a Monarchia (szub)régióként való elismerését ösztönzi, hiszen legalább egy, nem is oly nagyon lényegtelen közös jegyet hangsúlyoz. Ugyanakkor valóban vitatható, miszerint akár csak egyetlen periódusban a Monarchia Közép-Európával teljes mértékben azonosítható lenne, jöllehet a Monarchia egésze igen határozott "közép-európai" specifikumokat reprezentál.

A dialógus-képtelenség okozója (lehet) az is, ha a különféle aspektusokból, eltérő világnézeti szituációból, nem utolsósorban más-más diszciplína hagyománya felől teszük föl a kérdést: milyen ismérvei vannak egy régióknak? Vagy: hol húzódnak az egyes régiók határai? Beszélhetünk-e a több régióba sorolhatóságról? Tételezhetünk-e úgynevezett "átmeneti" területet? Egészen konkrétan, a magyar fogalom-, névadástörténetre gondolva: mik az előfeltevételei a Kelet-, mik a Közép-Európába tartozásnak? Hol húzódnak Kelet- és Közép-Európa határai? Lehetséges-e rátalálni olyan szempontrendszerre, amely az egymástól olykor lényegileg eltérő irodalom-, nyelv-, művészet-, intézmény- stb. történetre és a történelemre (ezen belül például a politika- meg a gazdaságtörténetre) vonatkozó kutatási előfeltevéseit és/vagy módszeres eljárásait egymáshoz közelíti, legalább némileg kiegyenlíti. Azaz a gondolkodó elme rábukkan a jellegükben különféle diszciplínák közös nyelvére, "szövegére". Megint

esettanulmányt előhozva: a balkáni (szub)régióba sorolt Szerbia irodalomtörténete nemcsak az egykori Balkánon kísérhető nyomon, sőt, egy időben a legkevésbé ott, hanem "nyomdatörténetileg", "intézménytörténetileg", iskolatörténetileg, színháztörténetileg és jórészt irodalomtörténetileg is Magyarországon, Velencében, osztrák területen, az egyetemjárást tekintve német földön játszódik le, ami nem pusztán "emigrációs" tevékenységként konstatálható, hanem (például a szerb felvilágosodás egyik legjelentősebb egyéniségének, Dositej Obradovićnak pályáját megidézve) alkotásnak és adaptálásnak, műfajteremtésnek és hagyomány-átírásnak olyasfajta egymásra vonatkoztathatóságára enged következtetni, amely a balkáni típusú "történelem" mellé egy kevésbé balkáni típusú művelődési magatartást rendel.

Nyilvánvaló, hogy egy szintetizáló szemléletnek célszerű mellőznie vagy "lábjegyzetbe" illik tennie a különleges esetet, és a tipikus megragadására kell(ene) következtetéseit levonnia. Ehhez azonban az volna szükséges, ha a csoportképzés/képződés (messze nem azonosak, bár feltétlenül van közöttük összefüggés, amely korántsem véletlenszerű) és az ezt "nyugtázó", nem véglegesítő, de legalább ideiglenes jelleggel rögzítő névadás több szempont bevonásával-érvényesítésével történe. Talán azt sem árt hangsúlyozni, hogy mindegyik szempont önmagában elégtelen, a különféle szempontok korrigálhatják, kiegészíthetik a másikat, a látóhatárba emelhetik azt, ami egyébként észrevétlenül maradt volna. Idekívánkozik annak említése, hogy olyan meghatározás/névadás, amely egyszer s mindenkorra a régió egészét behatárolhatná, nemigen létezik, egyes periódusokban az egyik, más periódusokban más nézőpontból való vizsgálódás tarthat igényt az előtérbe helyezésre. Végezetül nem kell attól visszariadnunk, hogy esetleg az irodalom/művészettörténet és például a történelem (mondjuk: a gazdaságtörténet) kronológiájában, "téridős" szemléletében lényeges eltérések lesznek fölfedezhetőek. A "rész"-diszciplínák "autonómiaja" és kutatóik önreflexiók magatartása együtt fontos kiegyensúlyozó szerepet játszhat.

Ami állandónak fogható föl: mind a történelem, mind a művelődéstörténet időben és meghatározott földrajzi térben zajlik, egykor a mainál jóval inkább a "természetes" (földrajzi) határok között zajlott le a nép, az állam története, ennek következtében - sejtésem szerint - a régi történetet illetőleg mintha meghatározóbb lenne a régióképződésben a földrajzi szempont, mint manapság, mikor is önkéntes és kényszerű migrációkat kikényszerítve a homogenizálódást igényli az állam (a nemzet) hatalomban lévő és ideológiailag domináns rétege a régebbi, régiók egész történetében elhanyagolhatatlannak bizonyuló két /vegyesnyelvűség/kulturáltság ellenében. Am éppen ezért, mert előbb a természetes két/vegyesnyelvűség/kulturáltság nem volt akadálya az államszerveződésnek, hiszen a nyelvi/nyelvrokonsági szempont jóval később lett hangsúlyos tényező, vált perdöntően fontossá a művelődéstörténet XIX. századi értelemben vett nemzeti/nyelvi osztályozása, különös tekintettel a középkori/koraújkorai, egyes diszciplínákban a XVIII. század végéig meghatározó latinitás univerzalizmusának "nemzeti" széttagolódására, az államiság szempontja sokáig érvényesült, alig engedve teret a nemzeti politikai szempontoknak. Ellenben a művelődéstörténet szinte a XVIII. század végéig, különös esetekben még azon túl is, olyan személyiségek sorát "produkálta", akik a XIX. századi nemzeti felfogások szerint nem vagy nemigen illeszthetők bele probléma nélkül egyetlen nemzeti/anyanyelvi kultúrába. Éppen ellenkezőleg: egy szubrégió vagy régió reprezentánsai lévén, több (nemzeti) kultúrában kérnek és kapnak helyet, tanúsítva a kultúrák közötti átjárhatóságot, a regionális kultúra tételezésének indokoltságát. Az állami/politikai szempont a XIX. század folyamán kizárólagosságra törekszik, a szubrégióhoz/régióhoz tartozás tudatát és gyakorlatát felváltja (nem minden küzdelem nélkül) az egy nemzethez, az egy nemzeti kultúrához tartozás tudata. A "váltás" hosszú folyamat eredménye; megtörtént a valláshoz fűződő nyelviség éppen úgy előkészíti, mint a kulturális nemzet ismérveinek fokozatos "művelődéstörténete". Ami újabb nézőpontok elfogadtatását indokolja. Ezek között nem csekély szerepet játszik a nyelvi/nyelvrokonsági tudat lassú ébredése, a tudományoknak nemzetiesedése, valamint az irodalomnak (meg történetírásnak) egyre növekvő, ideologikus természetű presztízse. Nem utolsósorban annak következtében, hogy mind az irodalomtörténet-, mind a történetírás szakszerűbbé lesz (legalábbis "technikai" értelemben), önmaga meghatározó szerepét küldetésességével, országos igénnyel, közösség-szervező feladatával és hatásának feltételezésével, ideológiai szolgálatával indokolja. És lényegében az irodalom/művészettörténet-írás, valamint a nyelvészet, kiváltképpen a nyelvtörténet "fejlődési" útja hasonló. Ennek rendelődik alá az országos irodalmi nyelv teremtése vagy felújítása (ismét olyan szempont, amely csoportképző erővé válhat); a (művelődés)történet olyan típusú korszakolása, amely "nemzeti" fénykorban és "nemzetietlen" periódusokban, a cseh regényíró, Jirásek regénycímét kölcsönkérve a "sötétség" időszakában jelöli ki a nyelv, az irodalom, a művészetek meg persze a történelem tagolódását.

Idekívánkozik néhány olyan nézet futólagos említése, amely valamiképpen mégis elméletileg alapozza meg a csoportképződés feltételeit, ennek folyományaképpen tervezi meg azokat a (probléma)köröket, amelyek fölvezetése nélkül régióról vagy szubrégióról nemigen szólhatunk. Richard Georg Plaschka a XIX-XX. század eleji délkelet-európai nacionalizmus mibenlétét fejtegeti, rámutatván egyfelől a horizontális összefüggések leírásának jelentőségére, idesorolva a technikai-gazdasági fejlődést és az új területek birtokba vételére irányuló igényt és gyakorlatot, másfelől a vertikális összefüggések hangsúlyozásának fontosságára, idegondolva a társadalmi rétegek újrastrukturálódását, valamint az új rétegek formálódását bemutató ismertetést. Ebben a "történeti" keretben tárható föl a régiót kutató diszciplína tipizáló módszere, a múltélményről szólva a történelem, a nyelvi problematika ügyében a nyelvtudomány meg az irodalom hozza az adatokat, emellett a vallás révén és abba ágyazottan a magatartás, továbbá a politikátörténet által kimutatható aktív-passzív kapcsolatforma lehetne a kutatásnak a csoportképződést körvonalazó tárgya. Tőle eltérő módon Werner Conze *Kelet-Közép-Európa* című könyve nemcsak régebbi korszak elemző rajzát ígéri, hanem mindenekelőtt térképmellékletekkel hangsúlyozott történeti térről beszél, amely a történelem eredménye ugyan, de fizikailag-földrajzilag (physisch-geographisch) egészen pontosan nem határolható körül; valójában Közép-Európa keleti részét jelöli meg vizsgálatának tárgyául (östlich-mittleres Europa), amely nem földrajzilag, hanem politikailag-történetileg alapozódott meg. Ugyancsak ennek a fajta alapozódásnak van-volt kitéve a névadás: míg viszonylag gyér előzményeket követőleg az első világháborúban született meg egy határozottabb terv Közép-Európáról (vö. Naumann Mitteleurop-jával), addig a Kelet-Közép-Európa terminust az első világháborút követő időszakból datálhatjuk. Nem is szólva - teszem hozzá - az eleinte feltehetőleg kényszeres Kelet-Európa tételezéséről, illetőleg annak tagadásáról. Kiváltképpen számottevő

szerep jutott az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlásának, mint amely egy soknemzetiségű, ám nemcsak kormányzatiilag összetartozó *egységet* képviselt, illetőleg képvisel az igen változatos befogadástörténet során. Kezdve Németh Lászlón, aki azt emlegette egyfelől: "A legvalóbb népnek is észre kell vennie, hogy az Osztrák-Magyar Monarchiából a Trianon utáni Közép-Európába került", másfelől: "a Monarchia felosztása a Szudétákig tolt fel a Balkánt". Hogy ez utóbbi nézet formálódásában mi lehetett a szerepe Gratz Gusztáv beszédes című írásának: "Közép-Európa balkanizálódása" (Magyar Szemle 1928. III. 1: 1-6), ehelyt nem lényeges, az már inkább, hogy Gratz szintén a Monarchia felbomlása utáni évekre teszi ennek a folyamatnak megindulását, továbbá az, hogy - Gratz szerint - "Közép-Európa néprajzi viszonyai a Balkán-félsziget néprajzi viszonyaihoz sok tekintetben hasonlóak." Amikor újabb német Délkelet-Európa-történet, amelynek szerzője Edgar Hösche, meghatározza témáját, a régióknak vélt Délkelet-Európát (a balkán itt szubregió) így véli a szomszédos régióktól megkülönböztethetőnek: "Olyan sokszorosán tagolt tér történetéről van szó, amely nem rendelkezik belső egységtudattal, és sorsszerű köztes helyzeténél fogva ismétlenül ki volt téve idegen hódítók betöréseinek és az erősebb szomszédos államok expanziós törekvéseinek." Pusztán annyi a kérdésem: vajon nem mondható-e el a Kelet-Közép-Európának nevezett régióról is? S ha elmondható lenne, amire erősen hajlik, azt jelentené-e, hogy nem pusztán a Gratz Gusztáv említette szempontból egybevethető, sőt: egymásra vetíthető a két térség? Ugyanakkor elegendő-e ennyi egy régió-leírás alapozásául?

Ha magyar nézetek között tallózom tovább, az egy időben elmarasztalt Dunatáj-gondolat tudományos összegzőjének, a kismonográfia terjedelmű értekezés szerzőjének, Gáldi Lászlónak definíciós erőfeszítéseiről azért emlékezem meg, mivel előbb nyelvészeti, majd irodalmi "fejlődéstörténetet" igyekszik adni, hangsúlyozván a "strukturális nyelvészeti" célszerűségét, mivel ez "szívesen foglalja a genetikus össze nem tartozó nyelvek közt fennálló kulturális rokonságnak fogalmával". Nemcsak az érdemel figyelmet, hogy a hagyományosabb, a XIX. században kialakult szlavisztika-finnugrisztika nézőpontját cseréli föl egy másikkal, amely kinyitja a nyelvtudomány szigorúan zárt kapuit a rokon diszciplínák előtt, hanem részint azért, mert előlegezi a később kibontakozó magyar areális nyelvészeti kutatásokat (bár már Kopitar és Mikloič megteremtette e kutatások lehetőségét), részint pedig azért, mert nyelv és művelődés összefüggéseire céloz. A mű címével *A Dunatáj nyelvi alkata*, pedig egy olyan, a nyelvrokonságot nem teljesen mellőző, ám tágabb és feltehetőleg érvényesebb régiófogalom körvonalazódását ígéri, amely létrehozhatja a nyelvfejlődésből kiolvasható "általános" és "különös" viszonyrendszerét. Így az irodalomról elmélkedve, "tipikus"-nak tüntet föl Gáldi egy olyan, a költői magatartást meghatározó sajátosságot, amelynek révén "nemzeti" és "regionális" együttszemlélhető: "a költő szava sohasem lehetett pusztán játék, hanem mindenkor sorsvállalás is volt, összeforrás az egyes népek s maga a dunai táj életbevágó érdekeivel".

Hadrovics László az 1980-as esztendőben már a magyar nyelv "kelet-közép-európai rokonság"-áról értekezett. Ebben a tárgymegjelölésben a szintagma valamennyi tagja fontosnak tetszik. Mindenekelőtt az, hogy - bár a nyelvcsalád emléke a jelentés szintjét tekintve földereng - az areális nyelvészeti módszerét és nyelvfelfogását művelődéstörténeti eljárásokkal egyesíti, részint azért, hogy a nyelvészeti szokatlanul ható irodalmi-történeti terminust alkalmaz (Kelet-Közép-Európa), részint azért, hogy - mint majd a fejtegetésekből kitetszik - a *rokonság*ba azonosságok, hasonlóságok, eltérések összjátékát érti bele, nem is szólva a különféle feltételek függvényében jelentkező kölcsönhatásokról. Hadrovics László egyben reagál a két világháború között megformálódott csoportképződési elméletekre, elsősorban az *Apollo* című folyóirat körül kialakult, akkor ifjú történészekből, irodalomtörténészekből, nyelvészekből összetevődött közösség "közép-európai humanista" elkötelezettségét tanúsító törekvéseire. Ennek révén a maga korai munkásságát is fölidézi. "Kétségtelen - írja Hadrovics László -, hogy ennek az európai tájegységnek vannak olyan népi hasonlóságai és közös történelmi élményei, amelyek az egyes nyelvekben közös jegyeket alakítottak ki." Majd alább: "A kelet-közép-európai népeket az is összefűzi, hogy a kereszténység két nagy változata, a római és a görög között határterületen foglalnak helyet, és a valláson keresztül mindkét oldalról közös ösztönzést kaptak." Meggyőzően fejti ki Hadrovics László, hogy a térségben meghatározott korokban dominanciához jutó *külső* hatalmak (a törökök, a Habsburgok) miképpen hatottak a hétköznapi élet egészére, ezen belül vagy ezt reprezentatív módon érzékeltetve a nyelvre, nem pusztán a szókinccset gyarapítva. Ilyenténképpen fény derülhet a régió népeinek közös sajátosságaira és ezeknek a közös sajátosságoknak a művészet, a nyelv, a társadalmi együttélés, az államigazgatás, a városfejlődés stb. (rész)területein bemutatható, a csoportképződés irányába mutató megjelenési formáira. Kiváltképpen fontos, hogy a már korán, Németh László által is kiemelt "történelmi sorsközösség" Hadrovics László előadásában közös történelmi élményekre módosul; míg Németh László arra utal, hogy a népek egymásra utaltsága például a folklórban ölt alakot, Hadrovics László a külső körülmények hatására látszik célozni, amelyeknek természetesen nem véletlenszerű, de nem is teljesen akarati tényezőktől meghatározott alakja formálódik Kelet-Közép-Európa irodalmaiban, nyelvtörténetében stb. Ugyanakkor a soknemzetiségű birodalmakba tagolódás sem nem előnyként, sem nem hátrányként értékelődik, mindössze annak számba vételét sürgeti, hogy az állami-politikai feltételek irányította intézményi "rokonítás" miféle módon segítette a hasonlóságok artikulálódását. Ezzel azt a nézetet támasztja alá Hadrovics László, amely a régióknak nem egyedüli, hanem igen fontos megkülönböztető vonásaként jelöli meg a soknemzetiségű birodalomban különböző típusú létformák komplementaritását, és mintegy a soknyelvűsége túl a sokkulturáltság alakulástörténetével számol, ennek művészeti, nyelvi, mentális, tudományos stb. tényezőit sem felejtve ki a körülírásból. Annál is inkább minősíthető lényegesnek ez a fajta szemlélet, mivel a leginkább a kettős Monarchia évtizedeire vonatkoztatva, összekapcsol egymástól jórészt külön vizsgált elemeket, s a határhelyzetre rámutatás révén nem a köztes-európai vonások kerülnek az előtérbe, hanem a némileg kiegyenlítő, közvetítő, olykor szintetizáló szerep, amelyet régióknak betölteni kívántak, s nemegyszer valóban betöltött. A "Köztes-Európa" sugallhat (Molnár Gusztáv kérdése: geopolitikai térség vagy választóvonal?) passzivitást, kiszolgáltatottságot, a recepció némi egyoldalúságát; s ami a politikátörténetet illeti, ez a szempont aligha mellőzhető. Am a kultúraszerveződés területén sokkal inkább alkotó-válogató befogadásról, szuverén kultúrateremtődésekről beszélhetünk, mint amelyeknek léteben fontosnak mutatkozik a multikulturalitás tudata (és elhallgatása). E "köztes"-ség talán a szükségesnél nagyobb súlyt fektet a földrajzi meghatározottságra, míg az irodalom- és művészettörténet jobbára a német meg az orosz kultúra közötti *szellemi* térségben próbál gondolkodni. Amennyiben valóban a köztesesség hangsúlyozódik (túl), azaz régióknak lényege a sem ide, sem oda nem

tartozásban, ellenben az ide vagy oda "csatolhatóság"-ban, "csatolódás"-ban volna leírható, feltehetőleg túlságosan kiszolgáltatnánk meghatározási kísérleteinket a (napi) politika erőszakos bekebelezési szándékainak. A kelet-európai "tézis" hívei viszont ki voltak téve annak a gyanúsítgatásnak, hogy a jaltai-potsdami helyzetrendezést igazolták régiókutatásaikkal, a közép-európai tézis némely kidolgozója pedig nem annyira tudományos, mint inkább "anti-politikai" érvekkel támasztotta alá gondolatmenetét. Az "elrabolt" Közép-Európa igen tetszetős, ezért rendkívül hatásos formulája átigazította némileg a (kelet-) közép-európai történelmet és művelődéstörténetet, hiszen a politika- meg a művelődéstörténet közé tett egyenlőségjelet, részint azért, hogy Közép-Európát imaginárius, csupán a kulturális emlékezetben és álmodozásban "valós" térségként kezelte (Fejtő Ferenc idézi Manés Sperber egy mondatát: "Valami nemzetek fölötti dolog összeköt minket: az az emlék, amit a régi Ausztriából lelkünkben hordozunk"), részint azért, hogy a Közép-, illetőleg Kelet-Európába besorolódáshoz értéket, illetőleg értékfosztódottságot rendelt. Annyi bizonyos, hogy az 1945/47 után kialakult európai megosztottság, a határok átjárhatatlansága a mindenféle típusú elzárkózás révén keletre és nyugatra tagolta politikailag Európát, és a hivatalosság rangjára emelt kulturális-tudományos (nem inkább áltudományos?) gondolkodással indokolta is. A messze nem másodlagos jelentőségű, az 1980-as esztendőig folytonosan utánpótláshoz jutó emigráció nem közvetíthetett, hiszen a "nyugati" oldalra került, valóban "köztes" tényezőként, minthogy nyelvi/kulturális hagyományaival kellett beilleszkednie egy, e hagyományoktól erősen különböző világba. Így maradt egy egységesnek feltételezett Nyugat- és egy ennél azért némileg tagoltabbnak elgondolt Kelet-Európa. Míg a történészek Kelet-Európa-kutatásaikban könnyebb helyzetben érezhették magukat, addig az irodalomtörténészeknek szembe kellett nézniük például az orosz irodalom és az egyéb "kelet-európai" irodalmak kapcsolatrendszerének, egy régióba sorolhatóságának problémáival. S bár igen érdekes tanulmányok születtek egyes orosz írók és a régió más irodalmi egybefogható hatástörténetéről, esetenként például az orosz és a magyar irodalom XIX. századi párhuzamairól, valójában sem az analógiák, sem a tipológiai hasonlóságok bemutatása nem mutatkozott elég termékenynek. Éppen ellenkezőleg: minthogy az orosz művelődésből kimaradt (durván szólva) a reneszánsz meg a reformáció periódusa, az egyház és az állam viszonya egészen másképpen alakult, mint "Kelet-Közép-Európában", majd a nagyhatalmi státus más típusú soknemzetiségű állammá formálta a XVIII. századra Oroszországot, mint a Habsburg-Monarchiát, aligha maradhatott el a következtetések levonása. Általán másutt már emlegetett, a látványosság miatt itt is idézendő példa Sziklay László *Szomszédainkról* című kötetének tudatosan vállalt ellentmondása: az előszó tanúsága szerint a kötet értekezései a "kelet-európai" irodalmak kérdéseit taglalják, a szerző egyáltalában nem mellékesen említi, hogy a feldolgozott anyag nem tartalmazza az orosz irodalmi jelenségekre kiterjedő komparatív vizsgálatot. Jóllehet kevéssé határozottan, ám emellett látszik voksolni, hogy az orosz irodalom nem tartozik ebbe a körbe. Ebben nemigen lehet vita Sziklay Lászlóval, a XIX. századi orosz szerzők hozzásegítették régióink irodalmait a világirodalmi befogadás differenciálódásához, nemegyszer a műfaji innovációhoz (vö. verses regény, a prózai epika lírizálódása stb.), ám az orosz irodalom más utat járt be, az orosz irodalom emlékezete természetszerűleg egészen másképpen artikulálódott az orosz, mint a kelet-közép-európai szláv és nem szláv irodalmakban. Erősítő például hozhatnám az orosz zene XIX. századi történetét: mind az opera, mind a hangszeres zene tekintetében az orosz muzsika olyan európai tekintélyre tett szert, olyannyira részévé vált az európai zenei történéseknek, amely mértékben a lengyel, a cseh, a magyar zene legfeljebb egy-egy kiemelkedő képviselője révén, nem bizonyosan a nemzeti zenei nyelv európai befogadásának eredményeképpen.

Igaz ugyan az, hogy a külön orosz útról egészen megkezdődtek a "modernizációs", a mentalitást érintő, a kultúra szellemiségét és nem utolsósorban a politikai törekvések minősítését illető viták Oroszországban, és ettől messze nem függetlenül vetődött föl Oroszország "európaiságának" problémaköre, irodalmi alkotásokban szintén tematizálódott az ázsiaiág Oroszországra vonatkozatható tényezője: az azonban nem állítható kockázat nélkül, hogy a kelet-közép-európai országokban időnként hevesen fellángoló (egyszerűsítsünk) népi-urbánus; autochton-európai nézőpontok csatája bárminő ismétlése lenne a szlavjanofil-nyugatos orosz eszmétörténeti (és talán nem kizárólag eszmétörténeti) diszkurzusnak. Bizonyos analógiák természetesen kimutathatók, ám az alapjaiban eltérő államfejlődés, államfunkció, a modernizálódásra adható-adandó válaszok eltérései talán lényegesebbnek tetszenek, mint a felszínes hasonlóságok. Részben ennek következtében a multikulturalitásnak egészen más összetevőit szemrevételezhetjük Oroszországban, mint Kelet-Közép-Európában. Mások a domináns vallási hagyományok, másfajta kulturális küldetéstudat jegyében munkálkodnak a szellemi elit képviselői, és másfajta kultúra ellenében igyekeznek kimunkálni a részint nemzeti, részint ún. "nemzetekfeletti" művelődést, amely a hivatalnoki, katonai, nagyvállalkozói réteg nemzeti és kulturális elkötelezettségében vagy az elkötelezettség tagadásában érzékelhető. Egészen odáig, hogy másféle értékszerkezet szerveződik az egyik meg a másik "egység"-ben. Persze, Oroszország azonosítása Kelet-Európával (esetleg idevéve Finnországot, XIX. századi történelmére való tekintettel, valamint a balti államokat, szintén történeti-politikai nézőpontból szemlélődve) messze nem problémamentes, mint ahogy a Habsburg-Monarchia azonosítása Közép-Európával sem állítható teljes bizonyossággal. Mindazok, akik az 1989-es változásokat előbb sürgették, majd üdvözölték, részben igyekeztek múltó epizódként feltüntetni az 1945/47-1989 közötti periódus kényszeredett Kelet-Európáját, gyorsan megkísérelvén visszaszerezni Közép-Európa becsületét. Márcsak azért is, hogy - mint volt róla szó - Közép-Európa helyreállítását igényelték, illetőleg a Kelet-Európától való elszakadásban nem egyszerűen a felszabadulás lehetőségeit látták, hanem a visszatérést is ahhoz az európai közösséghez, ahová mindig tartoztak (vagy tartozni szerettek volna). Más kérdés, hogy ezúttal is, mint oly számos ízben a régió történelme folyamán, a politikusok Közép-Európája olykor még hasonlóságokat sem mutatott az írók Közép-Európájával; a gazdasági életben létrehozható kiegyenlítőedés, kölcsönös előnyökre épített kapcsolat meg a kulturális emlékezet ébren tartása eufemisztikusan szólva nem ment/megy zökkenők nélkül. Mintha a nemzeti(ségi) előítéletek makacsabban tartanák magukat, másképpen szólva nem e nemzeti(ségi) előítéletek analóg szerkezetére derült volna fény a kutatás, az őszinte kibeszélés, a közös érdekek fölismerésének segítségével, hanem ezek benyomultak volna a politikába, és továbbra is akadályoznák a közép-európaiságról szükséges, a kölcsönösségekre, az átszövődésekre figyelő diszkurzust. Hiszen a kultúra, a mentalitás mélyrétegeiben, de a felszínen érzékelhető szókincsben is rögződött az a (kelet-)közép-európai szöveg, amely őrzi mindazokat a formákat, amelyek nyelvcsaládba tartozástól függetlenül tételeztetik Közép-Európát. Csakhogy - egyetértve azokkal, akiket már részben idéztem - a régióhatárok nem állandóak, egy rövidebb periódusban is olykor

szeszélyesen változók lehetnek, Közép-Európa tartalma, pontosabb elhelyezése vitákat gerjeszt(het), hiszen Ausztria, az ausztriai vagy éppen az osztrák kultúra állapota szintén töprengésre késztet, nem is szólva az eleve multikulturálisan besorolható regionális (prágai, csehországi, pest-budai, budapesti, zágrábi stb.) németiség kulturális történetéről, és az erdélyi szászokra gondolva, már csak (szó szerint vehető) kulturális emlékezetéről. Az a fajta mentalitás, amelynek többek között Krúdy Gyula Szindbádja nem pusztán extrém vagy egyedi esete, nemcsak az irodalomban létezett. Mint ismeretes, Szindbád szívesen időzött észak-magyarországi kisvárosokban, de nem csekélyebb otthonossággal tért be lembergi vendégfogadóba, üldögélt fiumei kávéházban. Azt a fajta otthonos otthontalanságot, amit a Szindbád-történetekben életmódot meghatározó érzésként érzékelhetünk, lényegében annak a Monarchia-szövegnek jellegzetességeként minősíthetjük, amely a kortárs- és a Monarchiát megidéző kései művekből köszön vissza. Itt azonban váratlanul új fogalmat vezettem be: Monarchia-szöveg. Szövegen nemcsak az írásbeliség szépirodalmi és/vagy publicisztikus alakzatait értem, hanem mindazt, ami kulturális emlékezetté vált vagy válhatott. A följebbi Szindbád-példán érzékeltetve, azt a típusú helyzetmeghatározást, amely egy, az egész Monarchiát átható érzést, gondolatiságot, sajátta éleést reprezentál, és amely mind az anyagi, mind a szellemi kultúrában azonos vagy hasonló reflexeket, gesztusokat, a mentalitásból kibukó formákat segített létrehozni, utóbb hagyományozódni. Hogy ez mennyire "közép-európai" sajátosságként könyvelhető el, további megvitatás tárgya lehetne: de hogy nem kelet-európai sajátosság, arra viszont kutatási eredményekkel rendelkezünk. A magam részéről amellet szólnék, hogy egy szélesebb értelemben vett, tehát nem pusztán a dualizmus periódusára rögzíthető Közép-Európába Ausztria (márcsak kapcsolódásainál fogva) beletartozik, kérdéses Svájc és Németország hova sorolhatósága. Közép-Európa keleti része, átmeneti (kulturális) zónákkal, lényegében a történeti Csehország, a történeti Lengyelország és a történeti Magyarország (így nevezem az egyszerűség kedvéért: közös történetük megírhatósága mellett Németh László voksolt az 1930-as esztendőben).

Természetszerűleg erősen vázlatos fejtegetéseimben inkább kérdéseket tettem föl, kutatási és vita-lehetőségeket emlegettem, azt próbáltam igazolni, hogy egy jellegénél fogva tudományközi elemzésben elméleti és történeti megfontolásoknak milyen szerep jut(hat). Hogy sikerül-e az európai régió belül viszonylagos önállósággal rendelkező szubregió szerveződése, a kulturális emlékezet további sorsának is függvénye.

Válogatott irodalomjegyzék

Fried István: Kelet- és Közép-Európa között. Bp., 1986.

Fried István: Irodalomtörténetek Kelet-Közép-Európában. Bp., 1999.

Fried István: Ostmitteleuropäische Studien. Szeged 1994.

Fried István: East-Central-European Studies. Szeged 1997.

Fejtő Ferenc: Rekviem egy hajdanvolt birodalomért. Bp., 1990.

Edgar Hösch: Geschichte der Balkanländer von der Frühzeit bis zur Gegenwart. München 1993.

Dionýz Ďuriin a kolektív: Osobitné literárne spoločensvá I-V. Bratislava 1987-1992.

Gáldi László: A Dunatáj nyelvi alkata. A Dunatáj irodalmi fejlődése. Bp., 1947.

Hadrovics László: A magyar nyelv kelet-közép-európai rokonsága. In: Nyelvünk a Duna-tájon. Szerk. Balázs János. Bp., 1989. 7-46.

Richard Georg Plaschka: Zum Begriff des Nationalismus und zu seinen Strukturen in Südosteuropa im 19. und zu Beginn des 20. Jahrhunderts. In: Uő: Nationalismus -Staatsgewalt-Widerstand. Aspekte nationaler und sozialer Entwicklung in Ostmittel- und Südosteuropa. Wien 1985.

Werner Conze: Ostmitteleuropa. Von der Spätantike bis zum 18. Jahrhundert. München 1992.

Niederhauser Emil: A történetírás története Kelet-Európában. Bp., 1995.

Sziklay László: Szomszédainkról. A kelet-európai irodalom kérdései. Bp., 1974.

Sziklay László: Együttélés és többnyelvűség az irodalomban. Bp., 1987.

Steven Béla Várdy: The Age of Romanticism: The Historical Setting to Nicolaus Lenau's Life and Works. In: Steven Béla Várdy and Agnes Várdy: The Austro-Hungarian Mind: at home and abroad. New York 1989.

[Vissza](#)

Pomogáts Béla

Közép-Európa: Kelet és Nyugat*Central Europe: East and West*

Literary processes document Hungary's belonging to sphere of the Western culture, although the disintegration of the Central European cultural cohesion and political frame has already started by the end of the last century. Hungary has to take an important role in restoring the Western-oriented model of Central Europe.

Közép-Európa ma inkább irodalmi fogalom, mint gazdasági, politikai és lelki valóság. A fogalmat írók tartják életben: egy lengyel Milosz, egy cseh Kundera, egy magyar Mészöly Miklós beszélnek arról, hogy a közép-európai régiónak - az általánosabb európai integráció keretében - magára kellene találnia, és el kellene indulnia a kölcsönös kiengesztelődés és összefogás felé. A gazdasági kapcsolatok és az időnként (de nem következetesen) felvetődő politikai integrációs törekvések még nem adnak igazán testet annak a "közép-európai gondolatnak", amely mindig is a régió értelmiségi elitjének egyik legfontosabb szellemi stratégiája volt. Az, hogy létezik közép-európai irodalom, közép-európai kultúra és az, hogy mindennek gazdag mentalistástörténeti következményei vannak, egyelőre nyilvánvalóbb valóság, mint az, hogy létezhet valamiféle közép-európai politikai és/vagy gazdasági integráció.

Valójában az is írók és irodalmárok: irodalomtudósok, komparatista irodalom- és művelődéstörténészek meggyőződése, hogy a régió népei egymásra vannak utalva és ennek az egymásra utaltságnak tulajdonképpen a stratégiai tervezésben és a gyakorlati politikában is lehetnének következményei. A politikai világban a közép-európai egymásra utaltság eszméje és az együttműködés követelménye egyelőre csak a retorika szintjén jelentkezik. A retorikának azonban (ezt a különböző pártok választási ígéreteinek későbbi sorsa révén is jól tudhatjuk!) nincs igazán stratégiai, valóságalkító szerepe. A vezető politikusok szívesen adnak hangot a nyilvánosság előtt az együttműködés készségének, aztán hazamennek, és hoznak egy intézkedést, amely mélyen sérti a szomszédos nép érdekeit, és máris oda a kívánatos és megígért együttműködés. (Ld. például a korábbi román miniszterelnök ígéreteit az erdélyi magyar egyetem felállításáról vagy a szlovák kormány ígéreteit az ottani magyarság számára előnyös kisebbségi nyelvtörvény megalkotásáról.)

Milyen is ez a Közép-Európa, amely írók és tudósok álmaiban ölt körvonalat, és amelynek valóságos integrációját mindig csak ígéreti, de soha nem mozdítja előre a politika? Hol van ez a közép-európai régió, nyugaton vagy keleten, merre található "határai", egyáltalán vannak-e "határai"? Létezik-e közös közép-európai tradíció? Kívánják-e a térség népei az összefogást, az integrációt?

A történelmi, politikai (geopolitikai) és kulturális régió, amelyben élünk és amelynek mentális hagyományai és közösségi magatartásformái, lelki reflexei és kollektív frusztrációi, akár akarjuk, akár nem, akár beismerjük, akár nem, meghatározzák a mi közéletünket is, valójában egy "köztes Európa": vagy százhusz millió ember otthona Nyugat és Kelet között. A "köztes Európa" nem egészen azonos Közös-Európával, minthogy a hagyományos kultúrtörténeti tipológia tanítása szerint Németország és Ausztria (némelyek szerint Észak-Olaszországgal együtt) is a közép-európai térséghez tartozik. "Köztes-Európa" viszont azokat a nemzeteket, országokat és kultúrákat foglalja magába, amelyek a németek és a keleti szlávok (oroszok, ukránok, beloruszok) között találhatók, egyszerűbben szólva, az 1989-1990-ben összeomlott nyugati szovjet csatlósállami övezet országait: Lengyelországot, Litvániát, Lettországot (a harmadik balti állam: Észtország inkább a skandináv régióhoz tartozik!), Csehországot, Szlovákiát, Magyarországot, Romániát, Moldáviát, Bulgáriát, Albániát és az egykori Jugoszlávia utódállamait: Szlovéniát, Horvátországot, Bosznia-Hercegovinát, Macedóniát és a maradék Kis-Jugoszláviát. Való igaz, ez a terület nem tekinthető Közép-Európának, hiszen Macedóniát vagy Bulgáriát, Albániát sohasem sorolták a közép-európai országok közé, ezek inkább a "köztes-Európa": nem Mittel-Europa, hanem a Zwischen-Europa tartozékai.

Európa "köztes" régiója két nagy és hagyományos civilizáció: Nyugat és Kelet között éli meg a maga történelmi sorsát, küszködik kedvezőtlen adottságaival, keresi önmagát és helyét a nemzetek, a régiók között, és ennek következtében politikai és szellemi arculatára bizonyos "kettősség" nyomja rá a bélyegét. A térség szüntelenül Nyugat felé igyekszik, a nyugat-európai nemzetek korábban virtuális és most már valóságos közösségéhez szeretne tartozni, mégis nehezen tud szabadulni azoktól a kötődéseitől, amelyek egy keleti jellegű civilizáció keretében jelölik ki a helyét. Amikor kulturális identitását megfogalmazza, egyértelműen és öntudatosan a nyugati kultúrkörben látja önmagát. És valóban, többnyire erről tanúskodik irodalma és művészete, például a magyar vagy lengyel romantika és a román vagy cseh avangárd minden tekintetben nyugati jellegű szellemi képződmény. Hatalmi és igazgatási szerkezeteinek működését vagy éppen politikai vezetőinek morális szokásait és szavahihetőségét mégis könnyen azonosítható tulajdonságok kötik a kelet-európai civilizáció sajátos hagyományaihoz.

A közép-európai kultúra: az irodalom, a zene, a képzőművészet, a színház és sok tekintetben a "mindennapi élet" kultúrája, a kultúrafogyasztás szokásai nyugati jellegűek, a közép-európai ember inkább a nyugati, mint a keleti kultúrkörhöz tartozónak tudja magát. Nem szívesen azonosul a tőle keletre található szomszédok: oroszok, ukránok, törökök, arabok, kaukázusiak eszméivel és életvitelével, annál szívesebben keresi és fogadja el azokat a kulturális, gondolkodási, életvezetési mintákat, amelyeket a német, a francia, az olasz és az angol társadalom és civilizáció kínál fel neki. Valójában mindegyik közép- (és "köztes") európai nemzetnek jól meghatározott kulturális

ideáljai vannak, s ezek mind a nyugati civilizáció köréből származnak. A magyarnak a német és a francia, a csehnek és a szlováknak nagyjából ugyanez, a lengyelnek a francia és az angol, a románnak a francia és az olasz, a horvátnak a német és az olasz, és így tovább.

Ezek a kulturális minták és mintakövetések nemcsak a nemzeti kultúrák értékalkotó történeti folyamatában érvényesülnek, tehát nem csak abban, hogy milyen nyugati (német, francia, olasz és angol) kulturális áramlatok és mozgalmak gyakorolnak közvetlen vagy közvetett hatást a közép-európai nemzeti kultúrák belső alakulástörténetére, hanem a közép-európai nemzeti közösségek mentalitására és személyes, illetve kollektív identitására is. A közép-európai kultúrák, hacsak nem fojtotta el ilyen irányú törekvéseiket külső erők, mindig is a nyugati kultúra részeinek tekintették magukat, és viszonylag kevés olyan közép-európai értelmiségi akad, aki öntudatosan vallaná, hogy ő nem nyugati, hanem keleti. Az értelmiség kulturális identitását még Európának azokban az övezeteiben is a nyugati eszmények befolyásolták vagy éppen határozták meg, amelyek máskülönben, a közmegegyezés szerint, nem nyugati, hanem keleti övezetek. Az orosz és az ukrán irodalomra gondolok.

A kulturális identitás meghatározását korlátok közé kényszerítő külső erők történelmi szerepére visszatérve: valóban, a közép-európai régió nemegyszer került története során keleti nagyhatalmak befolyása és fennhatósága alá, és ilyenkor a kulturális identitás és a valóságos geopolitikai, uralmi elhelyezkedés között igen nagy feszültség jött létre, amely idővel kihatott a közép-európai népek mentalitásának alakulására is. A középkori magyarság egyértelműen a nyugati világ részének tartotta magát: a latin egyházhoz tartozott, nyugat felől: német, olasz és francia földről kapta a kulturális impulzusokat. Ezt az egyértelmű nyugati orientációt és elhelyezkedést törte meg először a százötven éves török hódoltság, majd, immár a jelenkorban, a negyven esztendőszovjet uralom. Mindez: a török és a szovjet fennhatóság nem pusztán az ország geopolitikai koordinátáit határozta meg, hanem szellemi és erkölcsi állapotát, kulturális szokásait és mentális reflexeit is. Kétségtelen, hogy mindkét hódoltság erősen visszavetette az ország nyugatias fejlődését; az első azokat az eredményeket és értékeket, amelyeket a középkori keresztény királyság, majd a reneszánsz udvari kultúra létrehozott, a második pedig azokat a mentalitásformákat, amelyeket a 19. század első felében kibontakozó reformkori polgárosodás, majd az 1867-es kiegyezést követő nyugatias jellegű polgári modernizáció eredményezett.

Hasonlóképpen történt ez a többi közép-európai nép életében is. A tőlünk délre élő nemzetek: románok, szerbek, bolgárok hosszú évszázadokon keresztül voltak kiszolgáltatva a török uralomnak, a román nemzeti mentalitást, különösen a havasalföldi románokét, igazából ma is a hódoltsághoz fűződő gondolkodási és viselkedési szokások (reflexek) szabják meg, a lengyeleknek szinte mindig a keletről rájuk törő despotikus hatalmak: törökök, tatárok, oroszok ellen kellett küzdeniük egyszerűen azért, hogy fenntartsák saját nemzeti identitásukat és kultúrájukat (ez magyarázza a római katolikus egyház igen nagy szerepét a lengyel történelemben!), majd több mint egy évszázadon át nélkülözniük kellett az állami függetlenséget is, és persze a cseh nemzeti fejlődése és kultúrája is ki volt szolgáltatva (háromszáz éven keresztül) a Habsburg-birodalomnak, igaz, ez legalább egy volt a nyugati államszervezetek közül.

A közép-európai nemzetek "tudatának" (identitásának) és geopolitikai (történelmi) "sorsának" feszültségét igazából csak egy tartós regionális integráció orvosolhatta volna. Ennek keretében ugyanis mód lett volna arra, hogy a térség népei a saját identitásukból következő, annak megfelelő geopolitikai elhelyezkedést választhassák, és így véglegesen helyet találjanak a Nyugat nemzetei között. Regionális integrációs stratégiák és valóságos integrációk természetesen több alkalommal is létrejöttek a "köztes-európai" régióban azóta, hogy az itt élő népek, nagyjából a Krisztus születése utáni első évezred végeztével, beilleszkedtek a keresztény Európa nemzetei közé. A középkorban ilyen integrációs keret volt maga a Magyar Királyság, amely dél- és északkelet felé terjeszkedve a saját hatalma alatt tudta egyesíteni a régió nagy részét (sőt, Nagy Lajos lengyel királysága idején szinte a teljes régiót!), illetve a Lengyel Királyság, amely a lengyel-litván unió maga is a térség, sőt a kelet-európai övezet integratív hatalmává (és az akkori Európa legnagyobb területű királyságává) vált. A középkori magyar állam magyarokon kívül horvátokat, szerbeket, szlovákokat, románokat és németeket; a lengyel pedig a lengyelek mellett ukránokat, beloruszokat, litvánokat és németeket fogott össze közös állami keretben. Mindkét integrációnak a délről, illetve keletről támadó katonai hatalmak vetettek véget: a magyarnak a török, a lengyelnek az orosz. Az első integrációs törekvés a 16. század elején (Mohács után), a második a 18. században (Lengyelország többszörös felosztásával) megbukott.

Ezt követve a 18. században felemelkedő dunai Habsburg-Monarchia hozott létre a közép-európai régióban integrációs keretet. A Monarchia két történelmi alkalommal is kelet- délkelet felé orientálódott: a 18. század elején-közepén, midőn a spanyol örökösödési háború következtében kiszorult az atlanti térségből, és a 19. század közepétől, amikor bizonyossá vált, hogy az egységesült német birodalomnak nem Ausztria, hanem Poroszország lesz a vezető ereje. Az első keleti fordulatot Savoyai Jenő stratégiai tervei készítették elő: ezek szerint ugyanis a Habsburg-háznak nem nyugati, hanem keleti politikát kell folytatnia, és a visszavonuló török hatalom helyét kell elfoglalnia, mielőtt még az ugyancsak felemelkedő orosz birodalom balkáni pozíciókat szerez. A második fordulatot pedig a Königrätz-i csatavesztés és következményeként az 1867-es osztrák-magyar kiegyezés idézte elő, midőn a Monarchia valóban elszánta magát arra, hogy a közép-európai régió megszervezésében és modernizációjában vállaljon küldetését. Ennek a küldetésnek és vele a térség integrációjának az első világháborús vereség és a Monarchia feldarabolása vetett véget csakúgy, mint annak a szűkebb körben kialakuló integrációs folyamatnak, amelynek a történelmi Magyarország volt a színtere. Az mindenestre a békecsináló nagyhatalmaknak, mindenekelőtt az egész európai stratégiát a maga németellenes indulatainak kiszolgáltató francia kormánynak a felelőtlenségét és vakságát tanúsítja, hogy a közép-európai integrációról lemondva a térséget először a kisnemzetek vetélkedésének, majd ezt követve Hitlernek és Sztálinnak engedték át.

Önkritikusan el kell mondanunk, hogy a közép-európai integráció vereségéért mi, magyarok is felelősek vagyunk, pontosabban a dualista magyar politikai stratégia is felelős. 1867 körül ugyanis lehetőség lett volna arra, hogy a

Monarchia államalkotó nemzetek közé a csehek és a horvátok is bekerüljenek, és a létrejövő tetralisztikus birodalom sokkal teherbíróbb lett volna, mint a pusztán osztrák és magyar érdekeket kifejező dualisztikus berendezés. Ebben az esetben a Monarchia lakosságának túlnyomó többsége (háromnegyed része) érdekelt lett volna a közös állam fenntartásában, amely természetes módon egészülhetett volna ki a mindenképpen feltámasztásra váró Lengyelországgal, és létrehozhatta volna a legjobb álmokban is megjelenő közép-európai konföderációt. Mindez a történelmi magyar állam fennmaradására nézve is jóval szerencsésebb helyzetet idézett volna elő.

Valójában integrációs kereteket hoztak létre a hosszú évtizedeken keresztül fennmaradt és működő, aztán a szemünk láttára széthulló csehszlovák és jugoszláv államalakulatok is, és volt bizonyos integrációs szerepe a korábbi "szocialista" gazdasági, politikai és kulturális együttműködésnek is. Ezek az integrációk mindazonáltal rendre megbuktak és felbomlottak, és valójában az a "közép-európai" identitás is szétfelbomlott, fellazult és megszűnt, amely részlegesen kialakulni látszott a régió népeinél, különösen a kultúra és azon belül is elsősorban az irodalom világában. Mára a "köztes-Európa" is szétesett, vannak nemzetek, országok, mint például a csehek és a lengyelek, amelyek egyértelmű határozottsággal nyugat-európai jellegűnek nyilvánítják magukat, a magyaroknál, a horvátoknál és (főként az erdélyi) románoknál élnek bizonyos közép-európai nosztalgiák, mások, például a szerbek, a bosnyákok, a macedónok, a bolgárok, a (regáti) románok pedig egyértelműen a délkelet-európai (balkáni) régió hagyományos politikai kultúráját örökölték tovább. "Köztes-Európa" népei kétségtelenül bizonyos kulturális identitásavarral küszködnek, politikai életük belső anomáliái, belső ellentmondásai is részben erre az identitásavarra vezethetők vissza.

A "köztes-Európában" lakó népek egymásra találásának, együttműködésének eszméjéhez hagyományos nosztalgia fűzi a magyar gondolkodást. Különösen a huszadik században és különösen akkor, midőn a gondolkodó magyarok úgy látták, hogy a nyugati világ nem érdeklődik igazán a sajátosan magyar tapasztalatok és törekvések iránt. A Nyugat szellemi táborában, különösen Adynál, de másoknál, például Babitsnál és Móricznál is, mindig erősen hatott a közép(köztes)-európai kisépek szolidaritásának gondolata. Később, a trianoni békerendezéssel kapott történelmi sokk után igen sokan látták úgy, hogy a magyarság elszigetelt helyzetéből úgy tud kitörni, és a kisebbségi magyar közösségeket úgy tudja megvédeni, ha a szomszédos népekkel keres összeköttetést és valamiféle kiegyezést. Ezt a kölcsönös megbékélésre és összefogásra épülő stratégiát olyan írók és gondolkodók képviselték, mint József Attila, Illyés Gyula, az erdélyi Kós Károly és Balogh Edgár, a felvidéki Fábry Zoltán vagy a legnagyobb eszmei erővel és következetességgel a romániai útinaplót író s közép-európai folyóiratot tervező Németh László, aki például *Most, punte, silta* című tanulmányában a következőket jegyezte fel: "Akár dunai, duna-kárpáti, közép-európai, kelet-közép-európai vagy kelet-európai népeknek tituláltuk magunkat szent összevisszaságban, abban megegyeztünk, hogy annak, ami összeköt, erősebbnek kell lennie, mint ami elválaszt. Ha tőlünk függ, mi "most"-okkal, "punte"-kkel, "silta"-kkal rakjuk meg nemcsak a Duna és Dráva hátát, de a kárpáti bukópatákat is."

A magyar értelmiség (különösen az írók) közép-európai szellemi stratégiája és nosztalgiája igen eleven maradt a mögöttünk lévő történelmi évtizedekben, és ilyen maradt a rendszerváltás után is. Erről tanúskodnak azok a mindig újraéledő remények, amelyek a "visegrádi" vagy a "közép-európai" együttműködés eszméje körül lobbantak fel. Szerepük volt ezeknek a reményeknek (eszméknek és nosztalgiáknak) a magyar külpolitikai és geopolitikai stratégia alakításában is: gondolok például az úgynevezett "alapszerződések" kidolgozására vagy a jelenlegi kormány diplomáciai erőfeszítéseire; ennek beszédes bizonyosságai azok a tárgyalások, amelyeket a magyar miniszterelnök folytatott a legutóbbi időkben Romániában, Szlovákiában, de Albániában is.

Miként ez szélesebb körben tudott, a magyar külpolitikát - legalábbis az 1989-1990-ben bekövetkezett "rendszerváltó" történelmi fordulat óta - három nagy prioritás határozza meg: az ország európai integrációjának, a szomszédokkal kialakítandó jó viszonynak és a kisebbségi magyarság védelmének hármas követelményrendszere. Ezeket a követelményeket eddig egyetlen, a rendszerváltás után hivatalba lépő kormány sem kérdőjelezte meg, legfeljebb más-más hangsúllyal képviselte őket. Így az első jobbközép kormány a kisebbségvédelemnek, a szociál-liberális kabinet az európai integrációnak és ennek alárendelten a szomszédosági politikának adott nagyobb nyomtatékot. Az tehát szinte természetes dolognak tekinthető, hogy a jelen jobbközép kormány ismét fel kívánja erősíteni a kisebbségvédelmi stratégiát, miközben természetes módon folytatja az elődei által kialakított integrációs, illetve szomszédosági politikát.

Magától értetődik, hogy a szomszédosági politika szerkezete, a stratégia hangsúlyai megváltoztak a kilencvenes évek eleje: a rendszerváltás nagy reményeket hordozó időszak óta. A közép-európai régióban több átrendeződés is végbement az utóbbi közel tíz esztendő leforgása során: több ország előrehaladt a belső stabilitás létrehozásában és a nyugati demokráciák politikai normáinak érvényesítésében, más országokban viszont etnokratikus, etatista rendszerek jutottak hatalomra, és ennek következtében is felújultak a régebbi keletű nemzeti konfliktusok. Több országban is megjelentek és teret nyertek a jobboldali radikalizmus és az intoleráns nacionalizmus csoportjai, Magyarországon, Lengyelországban, Csehországban és Szlovéniában kevésbé, ámbar a "fajvédő" és antiszemita csoportok kisebb mértékben ezekben az országokban is bizonyos befolyáshoz jutottak, Romániában, Horvátországban meglehetősen nagy politikai jelenléttel, korábban Szlovákiában és folyamatosan Jugoszláviában (Szerbiában) pedig kormányzati szerephez jutva.

A magyar kormány már hosszú évek óta a lengyelekkel, a csehekkel, a szlovénekkal, a bolgárokkal és az osztrákokkal tudott eredményesen együttműködni a regionális tennivalók megoldásában. Ehhez persze a jövő tekintetében arra is szükség van, hogy az új prágai vezetés nagyobb érdeklődéssel forduljon a közép-európai régióhoz, és a bécsi kormány térjen vissza az osztrák politikának ahhoz a korábbi geopolitikai elképzeléséhez, amelynek értelmében hidat próbált építeni a nyugati világ és az akkor még szovjet függőségben élő közép-európai országok között. Egészen különleges külpolitikai megfontolásokat és stratégiát kíván a Zágrábbal, illetve a

Bukaresttel és Pozsonnyal felépítendő kapcsolatok rendszere. Magyarország ma igen nagy érdeklődéssel és rokonszenvvel találkozik Horvátországban (legutóbbi parlamenti választások után bekövetkezett fordulat ezt az érdeklődést és rokonszenvet, bizonyára az új zágrábi kormány európai uniós törekvései következtében is, valószínűleg fel fogja erősíteni!), a horvát gazdaság helyzete meglehetősen stabil, és az ország sikeresen jutott túl a jugoszláv belháború okozta megpróbáltatásokon. Az átfogóbb magyar-horvát együttműködés körül mégis nagyobb óvatosságot kíván a jugoszláviai helyzet állandó stabilitáshiánya. Emiatt tanúsítanak nagyobb tartózkodást Zágrábbal szemben az Európai Közösség államai is.

A legtöbb lehetőséget mindazonáltal most a magyar-román és a magyar-szlovák kapcsolatok kedvező alakulása kínálja: Bukarest több alkalommal kinyilvánította határozott érdeklődését abban, hogy a két ország viszonyában fordulat következzen, és Magyarország egyértelműen támogassa a román demokratikus kormány euro-atlanti törekvéseit. Ugyanez mondható el az új, demokratikus pozsonyi kormányról is. Tekintettel az erdélyi és szlovákiai magyarság érdekeire, ezeket a kívánásokat a magyar kormánynak és a hazai közvéleménynek semmiképpen sem szabadna elhárítania. Azt azonban figyelembe kell venni, hogy mind a román, mind a szlovák társadalomban igen mély gyökereket eresztett a kisebbségellenes intolerancia, és figyelni kell arra is, hogy Bukarest és Pozsony milyen mértékben elégíti ki az erdélyi, illetve a szlovákiai magyarság jogos követeléseit. Ebben a tekintetben szimbolikus szerepe lesz annak, hogy a román kormány végül milyen álláspontra jut az önálló erdélyi (kolozsvári) magyar egyetem helyreállításának ügyében, és a szlovák kormány milyen mértékben hajlandó támogatni az ott élő magyarság nyelvhasználati és kulturális (sőt magyar felsőoktatásra irányuló) törekvéseit.

A közép-(köztes)-európai együttműködés mindazonáltal a stratégiai belátások és a jó szándékú megegyezési kísérletek ellenére sem haladt előre azeredményességgel, amelyet sokan vártak és reméltek a rendszerváltás után. És ezt nem pusztán az magyarázza, hogy a kisebbségi kérdések szinte mindenütt (természetesen a magyar térségi politika alakulásában is) feszültségkeltő tényezőket jelentenek, és egy adott: a napi politikai gyakorlat során kiéleződött kisebbségpolitikai konfliktus (például a szlovákiai nyelvhasználati törvény vagy a romániai magyar egyetem ügye) olykor hosszú hónapok közeledési politikájának az eredményeit kérdőjelezi meg.

A kívánatos közép-európai integrációt mindig is igen súlyos tehertételek nyomasztották. Ezek között első helyen kell említeni a 19. században kifejlődött és mindig véres konfliktusokkal, antidemokratikus törekvésekkel és öngyilkos intoleranciával együttjáró nacionalizmusokat. Ezek a nacionalizmusok minden esetben etatista ideológiákra épülő nemzetállamokat kívántak létrehozni, és ez egy történelmi okok folytán kevert etnikumú térségben törvényszerűen nemzeti konfliktusokhoz vezetett: úgy egyetlen nemzetet sem lehet egyesíteni, hogy a nemzeti főhatalom alá ne kellett volna más nyelvű, más identitású milliókat kényszeríteni. A nemzeti egység jelszavát hangoztató nacionalizmusok miatt mindig elbukott a föderalizmus eszméje és a méltányos kiegyezés politikája. Végül mindennek a következményei elsősorban bennünket, magyarokat sújtottak: a történelmi Magyarország romjain berendezkedő utódállamok ugyan nem váltak nemzeti államokká (minthogy államalkotó nemzet egyetlen országban sem töltötte ki a megszerzett területet, sőt, Románia kivételével mindenütt kisebbséget alkotott), a magyarság nemzeti egysége viszont elveszett, és minden harmadik magyar idegen és vele szemben ellenséges kormányzatok uralma alá kényszerült.

Van azonban a "közép-európai" régióknak egy másik, jóval nagyobb történelmi múltra visszavezethető dezintegrációs tényezője is. Ezt az a történelmi és civilizációs törésvonal szabja meg, amely a térségen észak-dél irányban végigvonul. Ettől nyugatra a nyugati kereszténység, kultúra és mentalitás, keletre a keleti kereszténység, kultúra és mentalitás honosodott meg. A régió két felének alapvető eltérése az ember alkotta "második természet" világában is tanulmányozható: az észtsországi Tallinnban és az erdélyi Brassóban találjuk meg az utolsó gótikus templomokat, Lembergben az európai barokk legkeletibb emlékeit - mindezekről keletre, délkeletre pedig a bizánci, ortodox kultúra emlékműveit.

A törésvonalnak természetesen nemcsak művészettörténeti, hanem mentalitástörténeti következményei is vannak. A nyugati társadalmak erősen tagoltak: az arisztokrácia, a nemesség, a polgárság, az értelmiség, a parasztság és a munkásság mindenütt kialakította a maga szervezeteit, intézményeit, és ezeknek a szervezeteknek az éltető elemét az autonómia gondolata jelölte meg. A nyugati ember mindig független személyiségnek tekintette magát, illetve arra törekedett, hogy ilyen legyen. A keleti társadalmak kevésbé tagoltak, egy viszonylag vékony uralkodó réteg alatt a kiszolgáltatott köznép jelentős tömege helyezkedik el, és a keleti ember nem szabad személyiség, hanem alattvaló. Következésképp a nyugati és a keleti politikai kultúra jelentősen eltér egymástól, s ez a különbség még a kommunista diktatúra körülményei között is kitapintható volt. A nyugati és keleti mentalitás és politikai kultúra közötti különbséget jól példázza a "köztes-Európa" országainak története a kommunista uralom évtizedeiben: a lengyel, a magyar vagy a cseh politikai kultúra (noha közöttük is szembetűnő eltérések voltak) egészen más karakterjegyeket mutatott, mint a román, a szerb és a bolgár. Ugyanakkor az sem vitatható, hogy az utóbbi évtizedben (a két világháború közötti időszak fejleményeire alapozva) csökkentek a régió nyugati és keleti övezeteinek különbségei. Erre utal például a román, a szerb, a bolgár irodalom és művészet teljesebben kibontakozó nyugati kötődése, európai identitása, amely ezeknek a kultúráknak a helyét mára teljes joggal a nyugat-európai kultúrkörben jelöli ki. Ez utóbbi fejlemény ugyanakkor kétségtelenül erősíti a régió belső kulturális egységét és a közép-európai szolidaritás eszméjét.

A közép-európai nacionalizmusok és a "klasszikus" közép-európai törésvonal következményei okozták, hogy a kommunizmus bukása után rendre felbomlottak a mesterségesen létrehozott és kikényszerített regionális integrációk, amelyek a csehszlovák és jugoszláv államiságban öltöttek testet. Csehszlovákiában a nacionalizmus feszítőereje működött, az egykori Jugoszláviában ezenkívül még a civilizációs törésvonal is konfliktusokat okozott: a szerbek és horvátok, szerbek és szlovének között. Sőt, éppen a civilizációs törésvonal okozhatta azt, hogy a jugoszláv integráció nem békés körülmények között bomlott fel (mint a csehszlovák), hanem egy totális és vérengző háború közepette, olyan pokoli eseményeket produkálva, amelyekre egyáltalán nem voltak felkészülve a

századvégi, ötven éve viszonylag békésen élő európai nemzetek.

A régió belső törésvonalánál mindazonáltal mára szinte erősebb feszültségeket okoz az a "kétarcúság", amelyről a bevezetésben szóltam. Az tudniillik, hogy a "köztes-európai" régió országaira (és politikai kultúráira) egy bizonyos kettősség nyomja rá a bélyegét: ezek az országok minden korábbinál erőteljesebben nyilvánítják ki nyugati elkötelezettségüket, identitásukat, ennek jegyében értek el eredményeket politikai életük, kormányzati rendszerük modernizálásában, demokratizálásában, ugyanakkor számtalan esetben felszínre törnek azok a hagyományok, beidegződések, mentalitásformák, amelyek egy premodern, antidemokratikus és etatista kelet-európai politikai kultúrából valók.

Az elmúlt történelmi jelentőségű évtizedben éppúgy megtaláljuk mindennek példái, mint az utóbbi hónapok történetében. A romániai magyar egyetem ügyének méltatlan és időnként politikai rémregényekbe illő kezelése, a szlovákiai kisebbségi nyelvtörvény körül tapasztalható huzavona, a kárpátaljai magyar oktatás körül észlelt kormányzati akadékoskodások vagy éppen a szlovéniai úgynevezett "plakátháború" (a Muravidék Jugoszláviához csatlósának nyolcvanadik évfordulóját egy idétlen és gyerekes magyar "irredenta" falragasz zavarta meg, ezt a rendőrség - sajnálatosan - túlzott vehemenciával fogadta, és házkutatást rendezett az ottani magyar önkormányzati szervezet irodájában, természetesen fölöslegesen és eredménytelenül), nos, mindez még a régi etatista, autoritárius és etnokratikus politikai reflexek meglétét és ennyiben a régió hagyományos "kétarcúságát" tanúsítja. És ekkor a jugoszláviai (koszovói) történésekről még nem is tettem említést, ezek ugyanis egy még rosszabb "keleti": despotikus és vérengző történelmi hagyományt képviselnek, mint a felsorolt anomáliák.

Az imént a kisebbségi politikában: a magyar közösségek jogállását és törekvéseit érintő politikában tapasztalt régi etatista (keleti) reflexek továbbéléséről beszéltem, és természetesen lehetne szólni a régió országainak gazdasági vagy társadalmi politikájáról is. A közép-(köztes)-európai térség "kétarcúsága" mindenképpen köznapi tapasztalat: regionális politikai, kulturális stratégiánkat persze képviselni és alkalmazni kell a továbbiakban is, azzal azonban számolni kell, hogy ennek a különben építő jellegű és hiteles stratégiának az érvényesítése igen sok megfontolást és alapos körültekintést, a történelmi tapasztalatok szüntelen figyelembevételét követeli meg. Végül is a régió népeinek és országainak dönteniük kell arról, hogy a Nyugathoz vagy a Kelethez kívánnak-e tartozni, és magaskultúrájuk hagyományos orientációját követik, avagy engednek azoknak az antidemokratikus, etatista tradícióknak, amelyeket mostoha történelmi sorsuk mért ki rájuk. A Nyugat és a Kelet mint választási lehetőség, akár ezer évvel korábban, most is Közép-Európa történelmi sorsát szabhatja meg. A nyugati civilizáció értékeit és jótéteményeit meglehetősen ismeri a közép-európai értelmiség, és ismeri (mert megtapasztalta) azt a történelmi nyomorúságot is, amelyet a keleti világból érkező hatalmak kényszerítettek rá. Talán nem lesz nehéz választani.

[Vissza](#)

Parragi Mária

A magyar állampolgársági jog és a külföldön élő magyarság*The Hungarian Law of Citizenship and The Hungarians Living Abroad*

There are serious legal hindrances in making available the double citizenship for the masses that was aimed to loose the dichotomy of the state-nation pair of notions. If the attractiveness of the Hungarian citizenship grows, then it is possible, that such people will claim Hungarian citizenship who do not speak Hungarian and do not know the Hungarian culture.

Nincsenek kétségeim afelől, hogy a címben szereplő "külföldön élő magyarság" pongyola kifejezés, de röviden nem lehet másként meghatározni azt a személyi kört, amelyre gondolok: olyan magyar állampolgárookra, akik nem Magyarországon élnek, és olyan nem magyar állampolgárookra, akik szintén nem az országban élnek, de nemzetünk részének tekintjük őket, és ők is a magyar nemzet részének tartják magukat. Sokszor és sokan elmondták, leírták már azt a tényt, hogy a magyarság közel harmada Magyarország határain kívül él. Zömük "csak" a nemzet tagja, soha nem volt magyar állampolgár. Ez utóbbiak családi hagyományaik révén, neveltetésüknek, szűkebb vagy kedvezőbb esetben tágabb környezetüknek köszönhetően vallják magukat ma is magyar nemzetiségűnek, "magyarnak". A magyar nemzetiségűek többsége, több mint három milliónyian kisebbségként a szomszédos országokban élnek. Szüleik, nagyszüleik vagy saját maguk alapvetően a trianoni békeszerződés és az erre épülő más nemzetközi rendelkezések alapján veszítették el magyar állampolgárságukat. A "nyugati emigrációnak" nevezett, külföldön élő magyaroknak ezzel szemben jogi lehetőségük volt arra, hogy megőrizték magyar állampolgárságukat, akár nemzedékeken át. Az ő állampolgársági státusukat nem a békeszerződések, hanem a "rendes" állampolgársági jogszabályaink befolyásolták. Lélekszámban vélhetően kevesebben vannak, mint a szomszédos országokban élők, pontos számukat azonban soha nem fogjuk megtudni. Talán érdemes áttekinteni azt is, hogyan alakult ki a XX. századi emigráció, milyen események készítették embertömegeket arra, hogy elhagyják szülőföldjüket.

Az elmúlt évtizedben mind a külföldön élő magyar állampolgárok, mind a kárpát-medencei, magukat magyarnak vallók tervei, elképzelései, követelései fórumot találtak Magyarországon, és ennek következtében a politika mellett a társadalom is szembesült olyan kérdésekkel, amelyekről korábban nem kellett és nem volt lehetőség állást foglalni. A Nyugat-Európában és a tengerentúlon élő, magyar állampolgársággal is rendelkező magyarok 1990 óta nem csökkenő intenzitással folyamodnak magyar útlevelért vagy térnek haza. ők jogilag körülhatárolható kapcsolatban állnak a magyar állammal. A Kárpát-medencei magyarok pedig - amellett, hogy jelentős számban bevándorolnak az "anyaországba" - különböző elvárásokkal tekintenek Magyarországra felé. Az utóbbi években, Magyarország uniós csatlakozásának közeledtével, amely a schengeni határátlépési és határőrizeti normák adaptálásának kötelezettségével is jár, sürgető feladattá vált, hogy Magyarország mindenkinek megfelelő - Magyarországnak és a határon túli magyaroknak egyaránt - az unió által is elfogadható, optimális megoldást keressen a határon túli magyarok kapcsolattartási lehetőségének fenntartására. A megoldáskeresés egyik fóruma a Magyar Állandó Értekezlet lesz. Több lehetőség, így a speciális nemzeti vízum is felmerült megoldásként, s egyes - főleg határon túli szervezetek - felvetették a "kettős állampolgárságot". Bármelyik lesz a majdan elfogadott lehetőség, a magyar államnak meg kell mondania, hogy kik élvezhetik azt.

Én újabb javaslatokkal nem szándékozom előállni, hiszen e munka megfelelő keretek között már megkezdődött. A Kormány 1999-ben elrendelte a határon túli magyarokkal kapcsolatos feladatok végrehajtását szolgáló szakértői bizottságok létrehozását. A bizottságok megalakultak és működnek. Ezek egyike az állampolgársági és önkormányzati szakértői bizottság, elsődlegesen ennek a bizottságnak kell állást foglalnia - alkotmányjogi szempontból - a státuskérdésről. Én csupán arra vállalkozom, hogy a magyar állampolgársági jog történetén át bemutassam az ország területén kívül élő magyarokra vonatkozó, egyrészt a klasszikus emigrációt, másrészt az "elszakított nemzetrészeket" érintő állampolgársági jogi normákat, illetve ezek változását. Nem gondolom, hogy ez az áttekintés közelebb visz bennünket a külföldön élő magyarok problémáinak megoldásához, de néhány következtetést biztosan le tudunk vonni.

Mielőtt a jelzett témára térnénk, szükséges az állampolgárság lényegének körülhatárolása. Nem kívánok jogfilozófiai elemzésbe bocsátkozni, elegendő, ha megvizsgáljuk a kérdésben meghatározó hatályos dokumentumot: az Európa Tanács 1997-ben elfogadott, 166. számú egyezményét az állampolgárságról. Ez a jogforrás egy évszázad jogfejlődésének eredménye, szintézise azoknak az elveknek, amelyeket az államok kötelesek tiszteletben tartani a jogalkotásukban. Az egyezmény az állampolgárságot egy állam és egy személy közötti jogi kapcsolatként definiálja, mely nem jelzi az egyén etnikai eredetét. A kapcsolat ténylegesnek és valósnak kell lennie (genuine link), e kapcsolat hiánya esetén az állampolgárság megszüntetése megengedett. A saját állampolgáraiknak körét az államok a nemzetközi normák és szokások keretei között maguk határozzák meg. Az egyezmény egyik legfontosabb alapelve a diszkriminációmentesség. Az állampolgársági jogszabályok nem tartalmazhatnak a nem, vallás, faj, bőrszín vagy nemzeti és etnikai származás miatti diszkriminációs rendelkezést. Az államok kedvezőbb elbánást biztosíthatnak bizonyos más államok állampolgárainak az állampolgárságszerzésnél, ez azonban nem a nemzeti származás, hanem az állampolgárság alapján történhet. (Értelmező jelentés 41. pontja.)

Álljunk meg egy pillanatra az etnikum és az állampolgárság viszonyánál! Mint láttuk, a nemzetközi jog elvárása, hogy az állampolgárság etnikailag semleges legyen. (Ez nem új keletű elv. Ha végignézzük, az 1993. évi

állampolgársági törvényig ívelő magyar jogfejlődést, a "magyar nemzetiség" nem jelenik meg az állampolgársági jogszabályokban.) Az 1. Európai Állampolgársági Konferencián (Strasbourg, 1999. október 18-19.) Mitja Zagar szlovén professzor mondta el, hogy a valóságban több állam is pozitív megkülönböztetést alkalmaz azokkal kapcsolatban, akik egy meghatározott etnikai közösséghez (rendszerint a nemzetállam államalkotó nemzetiségéhez) tartoznak. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a politikai célokon túl a "saját" nemzetiség preferálására állampolgársági jogi rációt is találhatunk: az állampolgárság megadásának szokásos előfeltétele, hogy a kérelmező magas fokon integrálódjon a társadalomba. Az integráció nyilvánvalóan könnyebb azoknál a személyeknél, akiknek az anyanyelve, történelmi tudata, hagyományai, kultúrája, vallása azonos a befogadó állam népének nyelvével, kultúrájával stb. Az etnikailag semleges állampolgárság-intézmény tehát európai elvárás, de a saját nemzetiség pozitív megkülönböztetése több (közép- és kelet-európai) állam jogában megtalálható, így, mint előbb mondtam, a hatályos magyar állampolgársági törvényben is. Sajátos elbánásban részesíti az államalkotó etnikumot a horvát és a szlovák jog, a német alkotmány 116. szakaszát pedig az új német állampolgársági törvény is érintetlenül hagyta.

Múlt

Nézzük meg, hogy a magyar állampolgársági jog hogyan értékelte a magyar származást. Az első állampolgársági törvényt hosszas viták után 1879-ben fogadták el, és 1880-ban lépett hatályba. A soknemzetiségű Monarchián belül a Magyar Királyság soknemzetiségű állam volt, s a magyar nemzetiségűek száma nem érte el a többi nemzetiségét. 1900-ban a 19 milliós népességből (Horvátországgal és Fiumével együtt) 8,7 millió volt a magyar anyanyelvű és 10,5 millió a nem magyar állampolgár. Kétség sem merül fel az iránt, hogy az államszervezetbe, az állampolgárok körébe a magyaron kívül a többi nemzetiség is beletartozott. A törvény a korabeli klasszikus elvek alapján szabályozta a magyar állampolgárság megszerzését és elvesztését. Az állampolgárság a törvény erejénél fogva leszarmazással, a vérségi elv alapján keletkezett: magyar állampolgár lett a magyar állampolgár (férfi) törvényes gyermeke és a magyar állampolgárnő törvénytelen gyermeke. Honosítással és visszahonosítással lehetett még a magyar állampolgárságot elnyerni. A férfi állampolgárságát követte a feleség és a gyermek állampolgársága. A honosítás feltétele alapvetően az ötévi ittlakás és adózás volt. A visszahonosításnál az állampolgárság elvesztésének jogcíme szerint változtak a törvényi feltételek. Mind a honosítottaknak, mind a visszahonosítottaknak állampolgársági esküt kellett tenniük.

Első polgári állampolgársági törvény lévén, az 1879. évi törvény a kétes státusokat kívánta rendezni a hallgatóságos állampolgárságszerzés intézményével: magyar állampolgárnak tekintették azt, aki legalább öt éve az ország területén lakott, és az adózók lajstromában szerepelt. Ha valaki nem kívánt ily módon magyar állampolgárrá "válni", a törvény hatályba lépésétől számított egy éven belül - 1881. január 8-ig - meghatározott hatóságnál bejelentette idegen állampolgársága fenntartását. A kiegyezést követő gazdasági fellendülés jelentős számú iparost, kereskedőt vonzott az országba, s e családok közül néhány a gazdasági élet meghatározója, neves magyar tőkés család lett. 1869-ben a lakosságnak több mint 15 %-a született külföldön. Nagy többségük Ausztriából vándorolt be, de jöttek cseh, morva, svájci, német (bajor, porosz), olasz polgárok is. Elvértve akadt olyan család, amelyik idegen állampolgárságát regisztráltatta, tehát a bevándorlók többnyire magyar állampolgárrá váltak. A hallgatóságos állampolgárságszerzés "egyszeri" lehetőség volt. Az 1879. évi állampolgársági törvény hatályba lépése után csak a törvényben meghatározott jogcímen (leszarmazás, törvényesítés, házasságkötés, honosítás, visszahonosítás) lehetett a magyar állampolgársághoz jutni.

Az 1879. évi törvény alapján ötféle módon szűnhetett meg a magyar állampolgárság: kérelemre elbocsátással, hatósági határozattal megvonhatták, és a "pater familias" állampolgárságát követendő - házassággal és törvényesítéssel. Létezett még egy sokat vitatott elvesztési jogcím, a távollét is. Ez azt jelentette, hogy elvesztette magyar állampolgárságát az, aki tíz éven át megszakítás nélkül a magyar korona területének határain kívül tartózkodott, és nem jelentette be állampolgársága fenntartását, vagy nem folyamodott újabb útlevélért. A törvény elfogadásakor a jogintézmény ellenzői a Kossuth-emigráció elleni lépésnek tekintették az állampolgárság "elévülését". De sújtotta ez a rendelkezés a későbbi kivándorlókat is. Közismert, hogy milyen nagy kivándorlási hullám indult meg már a XIX. század végén. 1899 és 1913 között az Országos Statisztikai Hivatal 1390 ezer kivándorlót regisztrált (Horvátországgal együtt). Közel 90 %-uk az Amerikai Egyesült Államokba vándorolt be. Figyelemre méltó adat, hogy a kivándorlóknak alig egyharmada volt magyar anyanyelvű. A Monarchia már 1870-ben kötött egy államszerződést az Amerikai Egyesült Államokkal a kivándorlók állampolgárságának szabályozásáról (Magyarországon kihirdette az 1871. évi XLIII. törvény). Ennek értelmében azokat, akik öt éven át az Egyesült Államokban tartózkodtak, és ott honosítással állampolgárságot szereztek, az osztrák-magyar kormányok amerikai állampolgárnak fogják tekinteni.

A kivándoroltak egyébként is tíz évi távolléttel automatikusan elvesztették a magyar állampolgárságukat. Az 1879. évi törvény azonban lehetővé tette a visszahonosítást azokra vonatkozóan, akik távolléttel veszítették el a magyar állampolgárságukat, ha visszaköltöztek az országba. Aki nem szerzett más állampolgárságot, azaz hontalanná vált, akkor is kérhette a visszahonosítást, ha nem tért vissza az országba. A távolléttel való állampolgárságvesztésről rendelkező jogi norma ambivalens jellegét a gyakorlat próbálta korrigálni, legalábbis 1939-ig. A magyar hatóságokkal való bármilyen kapcsolatfelvételt a távollét megszakításának tekintették. A gyakorlat szerint más cselekmények is megszakították a távollétet, mint például illetőségi bizonyítvány elnyerése, sorozáson való részvétel, gyámság, gondnokság alá helyezés stb. Ferenczy Ferenc írja: "Az ország területén való utazás akár repülőgépen is, még ha az illető egyén akaratán kívüli okokból is következett be, bármely rövid tartózkodás (látogatás), mind a távollét megszakításának számít." A távollét időtartamába a háborús időszakokat (és a hadifogságot) sem számították be. Az I. világháború körüli időszakból iratanyag nem maradt fenn, de az 1939. szeptember 1-je és 1947. szeptember 15-e közötti időszakra vonatkozóan később jogi norma szentesítette a

gyakorlatot. Ebből ered, hogy csak az 1929. szeptember 1-je előtt kivándoroltak veszthették el távolléttel magyar állampolgárságukat. (A jogintézmény 1949. február 1-jéig létezett, tehát 1947 és 1949 között már nem "jöhetett össze" a tíz év.)

Említést érdemel még a korszak egy érdekes törvénye, mely az állampolgárság - etnikum kérdéskörébe illeszthető. Az 1880-as években mozgalom indult a bukovinai csángók és székelyek Magyarországra telepítésére. Ezekkel a telepítési akciókkal kívánták növelni a magyar etnikum arányát a soknemzetiségű Magyarországon. A Duna mentén és Hunyad megyében hoztak létre falvakat számukra. 1886-ban törvényt is alkottak "a tömegesen visszatelepülők honosításáról". A törvényben természetesen szó sem esik arról, hogy a csángók kedvéért hozták. Az indokolás szerint a törvény hatálya azokra terjed ki, "kik elődeik kivándorlása miatt ma nem magyar állampolgárok ugyan, de kiknek elődei egy közelebbi vagy távolabbi időben hazánkból vándoroltak ki és magyar állampolgárok voltak". A jogszabály szerint az érintettek honosítási kérelmét a visszahonosítási szabályok szerint kellett intézni, nem kellett illetéket fizetniük, és illetőségi helyüket hivatalból állapították meg. Gyakorlatilag tehát az öt évi helyben lakás és adófizetés feltétele alól mentesültek. Egy mai jogalkalmazó számára nem mond semmit az illetőség és annak kijelölése. A községi illetőség 1949-ig létezett, és egy sajátos magyar képződménynek tekinthetjük. Hasonló, de a régi magyarországitól eltérően rendkívül praktikus intézmény a mai napig létezik több európai országban: a településen illetőséggel (rezidencia) rendelkező családok alapvető személyi adatait (születési adatok, személyállapot változás, valamint állampolgárság) az adott helyhatóságnál tartják nyilván. A nyilvántartásba vételhez joghatások is fűződhetnek, például az adott településen illetőséggel rendelkező személy külföldön született gyermekének állampolgársága tekintetében. Magyarországon más volt a helyzet, itt teljes körű nyilvántartás nem létezett. Az illetőség a település jogi kötelékébe való tartozást jelentette és nem a lakóhelyet. Többnyire alkalmanként, kérelemre vizsgálta és állapította meg a község, hogy az adott személy az illetőségébe tartozik-e. Meghatározott idejű helyben lakással és adózással vagy kérelemre lehetett megszerezni, és leszármazással öröklődött - hasonlóan az állampolgársághoz. A betelepített csángóknak kedvezményt jelentett tehát az is, hogy nem kellett teljesíteniük az illetőségszerzés feltételeit, hanem az illetőségi községüket a belügyminiszter kijelölte. A telepítés azonban egy idő után abbamaradt.

A Délvidék visszacsatolása, 1941 után volt még egy nagy betelepítési akció, amikor vajdasági települések, Szabadka, Temerin, Mohol, Bácskossuthfalva stb. mellett hoztak létre településrészeket a csángók számára. Ezeknek a falvaknak az eredeti bukovinai elnevezéssel Andrásfalva, Hadikfalva, Istensegíts és más hasonló, sajátos hangulatú nevet adtak. A telepések az egyszerűsített honosítás mellett lehetőséget kaptak arra is, hogy a családi nevüket egyszerűsített névváltoztatási eljárásban magyarosítsák. Több mint 13 ezer csángót telepítettek be, akiknek aztán 1944 októbere után tovább kellett menekülniük. (Köztudott, hogy sokan a kitelepített baranyai és tolnai németek falvaiban találtak új otthonra.) Az 1886. évi IV. törvényt is az 1948. évi LX. törvény helyezte hatályon kívül 1949. február 1-jével.

"A trianoni ún. békeszerződés felforgatta hazánk évezredek állampolgársági rendjét, és az állampolgársági jogok terén általános jogbizonytalanságot idézett elő" - írta Ferenczy Ferenc 1928-ban. A megállapítás sajnos igaznak bizonyult, a trianoni béke és a rá épülő későbbi nemzetközi dokumentumok hatását ma is érezzük. A Párizs-környéki békék a Monarchia feldarabolása után önállóvá vált Magyarországot sújtották legkeményebben, de az egész térségre gazdasági káoszt hoztak, és olyan nacionalista indulatok bölcsoi voltak, melyek még a XX. század utolsó évtizedében is tragédiákat okoztak. Magyarország elvesztette területének 67 %-át, lakosságának pedig 58 %-át. A magyar anyanyelvű lakosság 40 %-a került az utódállamok fennhatósága alá, került kisebbségi létbe. A soknemzetiségű Magyar Királyság Trianon után "nemzetállammá" lett, lévén a lakosság 89,6 %-a magyar anyanyelvű.

Az 1921. július 26-án hatályba lépett békeszerződés 364 cikke közül nyolc direkt állampolgársági rendelkezés. Az 56. cikk kimondja: "Magyarország magyar állampolgárnak ismeri el jogérvényesen és mindennemű alakítás nélkül mindazokat a személyeket, akiknek a jelen szerződés életbe lépésének idejében magyar területen van az illetőségük (pertinenz) és nem állampolgárai más államnak." Az elcsatolt területek lakosságának állampolgárságáról a 61. cikk rendelkezik: "Mindazok a személyek, akiknek illetősége (pertinenz) oly területen van, amely azelőtt a volt Osztrák-Magyar Monarchia területeihez tartozott, a magyar állampolgárság kizárásával jogérvényesen annak az államnak az állampolgárságát szerzik meg, amely az említett területen az állami főhatalmat gyakorolja." A Cseh-Szlovák és a Szerb-Horvát-Szlovén Állam csak arra volt kötelezve, hogy azokat ismerje el állampolgárának, akik már 1910. január 1-je előtt a területükön bírtak illetőséggel. Aki a jelzett időpont után szerzett ott illetőséget, kérvényeznie kellett a két utódállam állampolgárságát. Ha ezt elmulasztotta, vagy az engedélyt nem kapta meg, a korábbi illetősége helyén főhatalmat szerzett állam állampolgára lett. A békeszerződés 63. és 64. cikke biztosított opciós jogot, mégpedig kétféle alapon. Az egyik jogcím a korábbi illetőség volt: egy éven belül optálhatott az átcsatolt területen illetőséget szerzett személy az előző illetőségi helye szerinti állam állampolgársága javára. A másik, szélesebb réteget érintő lehetőség azoknak nyílt meg, akik az utódállam lakosságának többségétől fajra vagy nyelvre különböztek. Ők a békeszerződés hatályba lépésétől számított fél éven belül optálhattak annak az államnak az állampolgársága javára, amelyben a lakosság többsége ugyanazt a nyelvet beszéli, és ugyanahhoz a fajhoz tartozik, mint ők. Az opció-jogot gyakorlók egy éven belül kötelesek voltak abba az államba átköltözni, amelynek az állampolgárságát választották. Az opciós jog természetesen a családfőt illette meg, őt állampolgárságában követte vele élő felesége és 18 éven aluli gyermeke. (A nagykorúság elérésének korhatára ugyanakkor a magyar jog szerint a 24. életév volt.)

Ez volt az írott nemzetközi diktátum, amely a végrehajtás elé sokszor megoldhatatlan feladatokat állított. A békeszerződés alapvetően az illetőséghez igazította (a lakóhelytől függetlenül) az állampolgárságot. Mint már jeleztem, az illetőség igazolása egy "bizonyítási" eljárás után a helyhatóságok feladata volt. Az opció gyakorlásához immár országhatárok leküzdésével kellett okiratokat beszerezni. A magyar végrehajtási rendelkezések sem könnyítették az optálók helyzetét. Az optálóknak írásban kellett az opciós nyilatkozatot megtennie rendszerint a

diplomáciai képviselőknél. A nyilatkozathoz mellékelni kellett a saját és atyja születési és házassági anyakönyvi okmányait, a községi illetőségi bizonyítványt, valamint a családtagokra vonatkozó ugyanezen iratokat. Az opciós nyilatkozatot átvevő hatóság opciós igazolványt adott ki, amely azonban nem jelentette a magyar állampolgárság elismerését. Az iratokat a Belügyminisztériumba kellett továbbítani, ahol megvizsgálták, hogy az érintett valóban jogosult volt-e az opcióra, azaz 1921. július 26-ig valóban fennállt-e a magyar állampolgársága. A magyar állampolgárság megtartását végérvényesen a belügyminiszter ismerte el opciós bizonyítványban. Az eljárás rendkívüli módon elhúzódhatott amiatt, hogy a nyilatkozatot okmányok nélkül is át kellett venni, az opciós bizonyítványt azonban természetesen csak az iratok pótlása, az állampolgársági és személyállapoti státusz, valamint az illetőség megvizsgálása után adták ki. Szaporította a vitás állampolgársági helyzetűek számát a békeszerződésnek az a rendelkezése (57. cikk), mely szerint magyar állampolgárnak kellett tekinteni mindazokat, akik magyar területen születtek, és nem volt más állampolgárságuk. Az idegen államok, különösen az utódállamok gyakran megtagadták az állampolgárság elismerését és esetleges kitoloncolási szándék esetén az érintettek átvételét. (A korabeli magyar anyakönyvi szabályok szerint is feltüntették az igazolt idegen állampolgárságot az anyakönyvi kivonatokban.)

Mint utaltam rá, az opcióra fél, illetve egy év állt rendelkezésre. Aki ezt elmulasztotta, egy újonnan hozott törvény alapján visszahonosítást kérhetett. Az 1922. évi XVII. törvény lehetőséget biztosított a magyar állampolgárság visszaszerzésére azoknak, akik a háború kitörése (1914. július 26.) után elbocsátás vagy hatósági határozat nélkül veszítették el az állampolgárságukat, ha Magyarország területén laktak, vagy itt kívántak letelepedni, és visszahonosításukat különös méltánylást érdemlő körülmények indokolták. Ha a kérelmező külföldön lakott, a belügyminiszter az esküre bocsátást attól tehetette függővé, hogy az érintett az ország területén ténylegesen letelepedett. A visszahonosított községi illetőségét a belügyminiszter állapította meg. A beköltözés, azaz a beköltözési engedély elnyerése azonban nem volt egyszerű. Már 1921. március 1-jével korlátozták az engedélyek kiadását, s a tilalmat évente meghosszabbították. A beköltözési tilalom első meghosszabbítását elrendelő miniszterelnöki rendelet 1921-ben így indokolta az intézkedést: "A menekültek oly nagyszámú vasúti kocsit tartanak lakások céljára lefoglalva, hogy azoknak hasonló célra való további felhasználása és a vasúti kocsiknak a forgalomból ily célból esetleges további kivonása a vasúti szállítások fennakadására vezetne." További indokként az ország súlyos pénzügyi helyzetét említette a rendelet. A források 350 ezer magyar beköltözéséről beszélnek az I. világháborút követően.

A békeszerződés nyomán kialakult állampolgársági helyzet a bécsi döntésekig nem változott. A "belső" jogban intermezzót jelentett az 1939. évi XIII. törvény, mellyel az 1879. évi törvényt módosították. Az 1939. szeptember 1-jén hatályba lépett törvény nem válik a magyar jogalkotás díszére. A rendelkezések nagy része az emigrációt sújtotta, de e törvény alapján szűnt meg azoknak a magyar állampolgársága is, akik önként az SS-be léptek. A módosítás kimondta, hogy elveszti magyar állampolgárságát az, aki honosítás útján külföldi állampolgárságot szerzett. A távollét szabályait is megváltoztatták, az állampolgárság fenntartására tett nyilatkozathoz a belügyminiszternek hozzá kellett járulni. A távollétet csak a három hónapon túli magyarországi tartózkodás szakíthatta meg. Az 1939. évi módosítás vezette be a megfosztást. Az államellenes cselekedetek mellett a megfosztás alapja lehetett csupán az, ha az érintett az ország területének elhagyására vonatkozó szabályokat megszegve vagy kijátszva távozott külföldre, avagy bármilyen külföldi politikai jellegű szervezet tevékenységében részt vett.

A bécsi döntések és a kapcsolódó katonai akciók néhány évre megváltoztatták Magyarország térképét. Az első döntőbírói határozat (1938. november 2.) következtében a Felvidék déli része, majd 1939-ben Kárpátalja, a második bécsi döntéssel (1940. augusztus 30.) Észak-Erdély, végül 1941-ben egyes délvidéki területek kerültek magyar fennhatóság alá. A területváltozás ismét automatikus állampolgárságváltozással járt együtt. Észak-Erdély lakosai közül mindazokat magyar állampolgárnak ismerték el, akiknek a második bécsi döntés hatályba lépésének napján a visszacsatolt területen állandó lakóhelyük volt. A többi visszacsatolt területen az is feltétel volt, hogy már a visszacsatolást megelőző tíz év alatt is az adott területen rendelkeztek bejelentett lakóhellyel. Ezúttal már nem az illetőséghez, hanem a lakóhelyhez kötötték az állampolgárságot. A háború időszakában a határváltozások a térség etnikai tarkaságán nem sokat módosítottak. Magyarország azonban (a korábban már említett bukovinai csángókat kivéve) nem élt a szervezett telepítés vagy lakosságcsere eszközével. A spontán népmozgás azonban annál nagyobb volt. Észak-Erdélyt közel 200 ezer román nemzetiségű, Dél-Erdélyt pedig több mint 150 ezer magyar nemzetiségű ember hagyta el. Az állampolgársági ügyiratokból tudjuk, hogy a Délvidék jugoszláv fennhatóság alatt maradt területeiről is tömegesen áramlottak a magyarok a visszacsatolt területekre, és kérték a visszahonosításukat a magyar állampolgárságba.

A bécsi döntőbírói határozatokat az 1945. január 20-ai fegyverszüneti egyezmény "hatálytalanította". A háború alatti népmozgások következtében azonban embertömegek rekedtek 1945-ben olyan országokban, amelyeknek nem voltak az állampolgárai. Magyarországon az ideiglenes nemzeti kormány már 1945-ben kénytelen volt egy rendeletet kibocsátani, mely szerint azok, akik a fegyverszüneti egyezmény következtében veszítették el magyar állampolgárságukat, de az állandó lakóhelyük az országban van, a magyar hatóságok előtti eljárás során a magyar állampolgárokkal estek egy tekintet alá. A Szovjetunióban, elsősorban Kárpátalján sok magyar állami alkalmazott vagy családi kapcsolatok révén odakerült magyar állampolgár maradt, s a hazatérés a későbbiek során - a magyar kormány erőfeszítései ellenére - keveseknek sikerült. Romániával 1949-ben kétoldalú egyezmény segítségével próbálták a rendezetlen állampolgársági státusokat felszámolni. Az 1948. évi LX. (második állampolgársági) törvény az 1945. évi átmeneti rendelkezést törvényi szintre emelte. A bécsi döntésekkel érintett személyeken kívül lehetőséget adott arra is, hogy magyar állampolgárnak ismerjék el azokat, akik az országban bejelentett lakóhellyel rendelkeztek, és Magyarország Trianon előtti határain belül születtek, ha más állampolgárságuk nem volt. Ezekkel a szabályokkal tehát az országban élők állampolgársági helyzetét megoldották. Akik "harmadik" országba kerültek, többnyire hontalanná váltak, amíg új állampolgárságot nem szereztek.

A háború következményének kell tekintenünk a német nemzetiségűek kitelepítését és a magyar-csehszlovák lakosságcserét is, melyek ismét automatikus állampolgárságváltozással jártak. A potsdami konferencia Magyarország mellett Lengyelországot és Csehszlovákiát is kötelezte a német nemzetiségűek Németországba történő áttelepítésére. A magyarországi több mint félmillió német közel fele kényszerült szülőföldje elhagyására, és vesztette el magyar állampolgárságát. A bene i Csehszlovákia a németek mellett a magyaroktól is meg akart szabadulni. Az egyoldalú kitelepítésre a nyugati hatalmak nem adták áldásukat, így lakosságcsereben állapodtak meg. Ennek keretében 73 ezer szlovák hagyta el Magyarországot, és a kiutasítottakkal együtt mintegy százezer magyar jött Magyarországra. Az egyezmény rendelkezései szerint a Magyarországot elhagyók magyar állampolgársága megszűnt, az ide áttelepülteket pedig magyar állampolgárnak ismerték el.

Az állampolgársági szabályokat számba véve egy mondatot a párizsi békeszerződésnek is kell szentelnünk. A békeszerződés a csehszlovák határszakaszt kivéve az 1938. január 1-jén fennállott állapotot rögzítette. Csehszlovákiához került azonban három magyar község (a pozsonyi "hídfő-falvak"), s e községek lakosságának állampolgárságára a lakosságcsere-egyezményt kellett alkalmazni. Tehát akit Csehszlovákia elfogadott, elvesztette magyar állampolgárságát, aki Magyarországra települt, magyar állampolgár lett.

A második világháború után a "belső" állampolgársági jogban is jelentős változások keletkeztek. Az 1939. évi törvénynek a magyar állampolgárságtól való megfosztásra vonatkozó szabályait már 1947-ben, majd 1948-ban külön törvényekkel "továbbfejlesztették". Gyakorlati tapasztalat, hogy a megfosztási szabályok nem globálisan az emigráció ellen irányultak. A megfosztással automatikus vagyonekbevitel járt együtt, így tehát minden különösebb procedúra nélkül állami tulajdonba kerültek a kiszemelt (vagyott) vagyontárgyak. Politikai okból még 1948-49-ben az újdonsült hatalomnak nemkívánatos ellenzékieket (szociáldemokratákat, kiscgazdákat, parasztpártiakat) és a lemondott diplomatákat, nem pedig jobboldali vagy a háborúban kompromittálódott személyeket fosztották meg magyar állampolgárságától. (A magyar jog szerint mindig csak a külföldön élőktől vonhatták meg az állampolgárságot.) Egy idő után az amnesztiairöndelekekkel összeegyeztethetelenné vált a megfosztás, és 1953-ban abbamaradt a folyamat. Mintegy 1500 személyt érintett ez a jogintézmény, tehát a háború alatt vagy után nyugatra menekülteknek csak egy töredékét. Az országból eltávozottak számára vonatkozóan minden szerző csak óvatos becslésre vállalkozik: néhány százezertől az egymillióig terjednek ezek az adatok. A katonák, hadifoglyok, leventék egy része hazatért, de a statisztikusok számításai szerint az 1941 és 1949 közötti időszakban 110 ezer volt az abszolút népességfogyás, így a természetes szaporulatot figyelembe véve ténylegesen kb. félmillió volt a népességihiány. A különböző "csoportoknak" már említett mozgása mellett a zsidók Palesztinába (Izraelbe) irányuló kivándorlásáról vannak még pontosabb adatok: 1939 és 1948 között nyolcezen, 1948 és 1955 között 15 ezren hagyták el Magyarországot.

A már említett 1948. évi, második állampolgársági törvény a távollét kivételével megtartotta az 1879. évi törvény intézményeit, azok tartalmában lényegi változást nem hozott. Jelentősége inkább a már ismertetett intézkedéseinek volt, amelyek alapján az elcsatolt területekről származó, vitás státusú személyek állampolgárságát rendezték. Akikre ezeket az "átmeneti" szabályokat nem lehetett alkalmazni, visszahonosítást kérhettek. Távolléttel, hosszas külföldi tartózkodással tehát már nem lehetett elveszíteni a magyar állampolgárságot. Az emigránsok a belső állampolgársági szabályok szerint öröközték át állampolgárságukat gyermekeikre, unokáikra. Az utódok kötődése Magyarországhoz azonban - megmagyarázhatóan - fokozatosan enyészik el. Elkezdett kialakulni és egyre gyarapodni annak a rétegnek a létszáma, amely már nem tud arról, hogy "jogilag" magyar állampolgár (is) - őket elneveztük latens állampolgárnak.

Az 1948. évi törvényben gyakorlati jelentősége volt annak az előírásnak is, amely elrendelte a magyar állampolgárok összeírását. Belföldön ez a személyi igazolvány bevezetését hozta magával 1954-ben. Ettől kezdve rendelkezünk a Magyarországon élő magyar állampolgárokról pontos regiszterrel. A külföldön élő magyar állampolgárok összeírását és jegyzékbe vételét egy 1956-ban kiadott belügyi-külgügyi együttes utasítás írta elő. Ennek végrehajtása a korabeli jogi és intézményi viszonyoknak köszönhetően elsikkadt. A következő állampolgársági törvény, az 1957. évi V. törvény hatályba léptetésekor ezt az utasítást nem helyezték hatályon kívül, de meg sem erősítették. A külképviseletek még az 1980-as években is használták azokat a nyilvántartó nyomtatványokat, amelyeket a szóban forgó 1956. évi együttes utasítás vezetett be. A külföldön élők a lakóhelyük szerint illetékes magyar külképviseleten kérhették nyilvántartásba vételüket. A magyar állampolgárság fennállása kérdésében a BM illetékes osztályának kellett nyilatkozni, de az ilyen ügyek többsége el sem jutott oda. Az akkori útlevélhatóság különösebb aggály nélkül vagy kiadta a "konzuli" útlevelet (nem magyar állampolgárnak is), vagy megtagadta azt. Meg kell említeni még, hogy 1956-ban egy sajátos jogforrásban, elnöki tanácsi határozatban mondták ki, hogy az 1939. évi törvény alapján a magyar állampolgárság elvesztését nem lehet megállapítani. Ez is az emigráció felé való nyitás egyik mozzanata, amit aztán az 1956-os forradalom, illetve az azt követő tömeges emigráció elfeledetté tett. Nagyobb tömegben csak az 1963-as amnesztia után jelentkeztek magyar útlevélért a külföldön élők. (Az 1956-57-ben "disszidáltak" száma meghaladta a 200 ezret.)

Az állampolgársági jogi intézményrendszerben a harmadik állampolgársági törvény, az 1957. évi V. törvény hozott alapvető változásokat. A nők állampolgárságát immár nem érintette a házasságkötés, a feleség állampolgársága tehát automatikusan nem követte férje állampolgárságát. (Az állampolgársági törvény hatályba lépésével - 1957. október 1. - egyidejűleg egy másik törvény megszüntette azt az előírást, mely szerint magyar állampolgár csak az Elnöki Tanács engedélyével köthetett külföldivel házasságot.) A másik nagyon jelentős változás, hogy leszármazással magyar állampolgár anya után is lehetett magyar állampolgárságot szerezni. Az állampolgárságszerzés a leszármazás - beleértve a gyermek családi jogállásának rendezését követő állampolgárságszerzést is - mellett honosítással és visszahonosítással volt lehetséges. A honosítás és visszahonosítás szabályai a korábbi törvényekhez képest elnagyoltak voltak, csak a kérelem benyújtását megelőző ittlakás időtartamát határozták meg. A törvény 6. §-a lehetővé tette, hogy akinek a felmenője magyar állampolgár volt, kedvezményes honosítást kérje, ha Magyarországon lakott, vagy itt kívánt letelepedni. A gyakorlatban e

törvényhely alkalmazása a békeszerződésekkel érintett, elcsatolt területekről áttelepülő magyar származásúak kedvezményes honosításában merült ki, nem volt jellemző a törvény miniszteri indoklásában jelzett kérelmezői kör, azaz a korábbi jogszabályok alapján magyar állampolgárságukat (pl. távolléttel) elvesztett személyek leszármazottainak honosítása. Az "itt kíván letelepedni" fordulathoz nem volt elég az érintett szándéka, belső rendelkezések szerint ehhez az idegenrendészet vagy az útlevelhatóság előzetes engedélye is kellett. A magyarországi letelepedést azonban más normákban szabályozták, ezek mögött pedig mindig ott álltak a "bizalmas" vagy titkos belső utasítások. A magyar állampolgárságot elbocsátással vagy megfosztással lehetett elveszíteni. Az elbocsátás elvileg az érintett külföldön élő magyar állampolgár kérelmére történhetett. A gyakorlatban azonban volt egy kis "csalárdság", amely az útlevel- és külföldre utazási szabályokkal függött össze. Volt, aki konzuli útlevellel, magyar állampolgárságát megtartva mehetett külföldre, és volt, aki visszatérésre nem jogosító kivándorlási engedéllyel. A kivándorlást kérők közül sokakat rábeszéltek, hogy még kiutazásuk előtt kérjék elbocsátásukat a magyar állampolgárságból. (Az elbocsátás természetesen csak az ország elhagyása után történhetett meg.) Az 1963-as amnesztia után egy kormányhatározat alapján a még el nem bírált elbocsátási kérelmeket "az ügyfél jelentkezéséig irattárba" helyezték, de még az 1980-as években is sok olyan kivándorló volt, aki egyidejűleg "kérte" az elbocsátását. Az 1957. évi törvény alapján 202 embert fosztottak meg magyar állampolgárságától, döntő többségükben olyanokat, akik külföldön kisebb vagy súlyosabb bűncselekményeket követtek el, és új "házjuk" hatóságai Magyarországra akarták toloncolni őket. Ennek az állampolgárságtól való megfosztással tudták elejét venni. Természetesen lehetett politikai okból történt megfosztás is, de ezek iratanyagához nem férhettem hozzá. A megfosztást kimondó határozatokat kihirdették a Magyar Közlönyben.

Az 1950-es évek végétől az 1980-as évekig keletkeztek olyan kétoldalú egyezmények, amelyek nem illeszkedtek az általános állampolgársági szabályok sorába. A volt szocialista államokkal kötött egyezmények a kettős állampolgárság eseteinek felszámolására irányultak. (Az egyezmények megszüntetésekor, az 1990-es évek elején voltak olyan megnyilvánulások, melyek szerint ezek az egyezmények a határon túli magyarság ellen irányultak. Én ebben több okból nem hiszek. Az egyezmények megkötésével kapcsolatos tárgyalások belső anyagaiban erre utalás sincs - ez persze önmagában sokat nem jelent. De a volt NDK-ban, valamint Bulgáriában, Lengyelországban és Mongóliában nem élt elszakított magyarság. Le kell szőgeznünk azt is, hogy a többes állampolgárság másutt, Nyugat-Európában nem volt kívánatos. Az Európa Tanács 1963. évi konvenciójából ihletet merítve 1985-ben a szocialista táborban is kezdeményezték egy multilaterális egyezmény létrehozását, mely egységes elvek alapján szüntette volna meg a többes állampolgárságot. A tárgyalások meg is kezdődtek, de a térség társadalmi-politikai változásai ezt a kezdeményezést elsöpörték.) Az egyezmények rendelkezései a leszármazás elvét negligálták oly módon, hogy a döntően vegyes házasságból származó kettős állampolgároknak (szüleiknek) a születéssel szerzett két állampolgárság közül valamelyiket választaniuk kellett a jövőre nézve. Ha nem nyilatkoztak, általában a lakóhelyük állampolgárságát tartották meg, és a másikat elvesztették. Ma már ezek az egyezmények nincsenek hatályban, de nem semmisek, tehát akire korábban vonatkoztak, azoknál az állampolgársági státust az egyezmények határozzák meg.

Jelen

Már nincs hatályban ugyan, de mégis itt kell megemlítenünk a magyar állampolgárságtól megfosztó határozatok hatályának megszűnéséről szóló 1990. évi XXVII. törvényt, melyet módosított az 1990. évi XXXII. törvény. Az utolsó pártállami parlament és az első szabadon választott parlament szülte e két törvény, melyek ugyan kodifikációs és jogelméleti szempontból nem remekművek, de fontos üzenetet tartalmaznak az emigráció felé. A magyar állampolgárságtól megfosztottak egy egyszerű nyilatkozattal visszaállíthatják (visszaállíthatják) magyar állampolgárságukat. A nyilatkozat éleszti fel a magyar állampolgárságot, a magyar hatóság ezt csak tudomásul veheti, de nem bírálhatja felül - természetesen akkor, ha azt az arra jogosult tette. (Az említett törvények rendelkezéseit az 1993. évi állampolgársági törvény magába építette.)

Az 1989. évi alkotmányreform az állampolgársági törvényt a kétharmados törvények közé sorolta. Ezzel egyet kell érteni, hiszen az állampolgárság szabályozása mindenütt a világon az államok számára alapvető, a szuverenitáshoz kapcsolódó kérdés. A hatályos állampolgársági törvényt, 1993. évi LV. törvényt 1993. október 1-je óta alkalmazzuk. Milyen változásokat hozott az új törvény a korábbiakhoz képest? A leszármazás elvén alapuló, a törvény erejénél fogva ható állampolgárságszerzési szabályok nem változtak. Születésétől magyar állampolgár a magyar állampolgár gyermeke. Ezáltal megmaradt a magyar állampolgárság születési és lakóhelytől független korlátlan öröklődésének lehetősége. A honosítás és visszahonosítás feltételeit azonban - a parttalan 1957. évi törvényhez viszonyítva - megszigorította a jogalkotó.

Kedvezményes minősítésre alapot adó tény hiányában, "alap esetben" nyolc évig kell az országban élni bevándoroltként a külföldinek, hogy a magyar állampolgárságért folyamodhasson. Kedvezményes esetben (például, ha a kérelmező házastársa magyar állampolgár, vagy ha a kérelmező menekült státusú) három évi ittlakás után kérheti a honosítást. A magyar származásúak, azok, akiknek a felmenői között volt magyar állampolgár és magyar nemzetiségűnek vallják magukat, tehát a határon túlról bevándoroltak egy évi ittlakás után kérhetik őseik állampolgárságát.

Az 1993. évi törvény bevezette az ún. állampolgársági vizsgát, a honosítási kérelem benyújtását megelőzően alkotmányos alapismeretekből magyar nyelven vizsgát kell tennie a kérelmezőnek. Ezek a feltételek az állampolgárság "ismérveivel" függnek össze, amiről a bevezetőben ejtettem szót: állampolgárságot az nyerhet, aki kellő mértékben integrálódott a társadalomba. Az előírt ittlakás időtartama egy feltételezett beilleszkedési időt jelent, a vizsga s a további feltételként meghatározott biztos lakás és megélhetés igazolása pedig már a beilleszkedés fokának mércéje. A visszahonosítást kérő egykori magyar állampolgárnak a honosítási feltételek közül az állampolgársági vizsgát nem kell teljesítenie, és a bevándorlása után nyomban visszakeresheti az

állampolgárságát. A magyar állampolgárságért folyamodók állampolgársági és más adatait Tóth Pál Péter több írásában elemezte, én erre most nem térek ki. Annyit azonban meg kell jegyeznünk, hogy a honosítást és visszahonosítást kérők közel 90 %-a a határon túlról származik. Ez következik Magyarország XX. századi történelméből és térségünk politikai-gazdasági-társadalmi viszonyaiból, a magyar kisebbségek helyzetéből: az anyaország vonzása vitathatatlan.

Kivételes módja a magyar állampolgárság visszaszerzésének az egykor megfosztottak már megismert nyilatkozattételi lehetősége. A deklarációra jogosult személyi kört az 1993. évi törvény kibővítette az áttelepülésre kötelezett német nemzetiségűekkel és az 1990 előtt elbocsátottakkal. A jóvátételi célú norma indoka, hogy az említett személyi kör a magyar állam egyoldalú intézkedése következtében veszítette el magyar állampolgárságát vagy kényszerült annak feladására.

A magyar állampolgárság megszüntetése a hatályos törvény szerint lemondással és - hatósági kezdeményezésre - az állampolgárság megvonásával lehetséges. Ez utóbbira még nem volt példa. Az állampolgárságról való lemondás jogát döntő többségben azok a külföldön élő magyar állampolgárok gyakorolják, akik enélkül nem tudnák megszerezni egy olyan állam állampolgárságát, mely a többes állampolgárságot nem tűri el, és belső jogában is alkalmaz olyan rendelkezést, amely e felfogást szolgálja. Így például az állampolgárság megszerzésének feltételéül írja elő az előző állampolgárság megszüntetését az osztrák, a német, a szlovén jog, valamint a skandináv és Benelux-államok joga.

És a magyar állampolgársági jog hogy viszonyul a többes (kettős) állampolgársághoz? Állampolgársági törvényeink toleránsak voltak a többes állampolgársággal kapcsolatban, a magyar állampolgárok általában következmények nélkül szerezhettek más állampolgárságot is, a honosításnak pedig csak kivételesen volt feltétele, hogy a kérelmező előző állampolgárságát feladja. (A "következmények" tekintetében: az 1939. évi törvény rendelkezései alapján nem lehet a magyar állampolgárság megszűnését megállapítani, tehát idegen állampolgárság megszerzésével nem szűnt meg a magyar állampolgárság.) A kettős állampolgárság korlátozására, időlegesen kétoldalú államközi egyezmények léteztek - mint láttuk, már a XIX. században is. A hatályos jog semmiféle korlátozással nem él.

Összegzés

1. *Az egykor magyar állampolgárságukat elvesztett külföldi állampolgárok és utódaik* (köztük elsősorban a békeszerződésekkel érintett, határon túl élő magyarok) eddigi állampolgársági jogszabályaink szerint *mindenki másnál kedvezőbb feltételek mellett szerezhettek vagy szerezhették vissza magyar állampolgárságukat*. Ennek mindenkor feltétele volt, hogy a kérelmező az országban éljen, tehát a magyar szuverenitás ernyője alatt élvezze a preferenciális elbánást. Ez a szabályozás következik az állampolgárság természetéből, és kielégíti a nemzetközi jog elvárásait is. Az ország határain kívül élő személy részére az állampolgárság megadására a magyar jog csak kivételes esetben, pl. a hontalan állapot megszüntetése érdekében adott lehetőséget, vagy ma egy jóvátételi célú norma alapján van korlátozott lehetőség. Más állam szuverenitása alatt élő, Magyarországgal "fizikai" kapcsolatban nem álló tömegek magyar állampolgárrá nyilvánítása (ezt takarja ugyanis a "kettős állampolgárság"-formula) az állampolgárság mibenlétével nem egyeztethető össze.

Figyelembe véve azonban, hogy már 1989 óta az Alkotmányban deklarált elv a határon túli magyarok iránti felelősség ("*a Magyar Köztársaság felelősséget érez a határain kívül élő magyarok sorsáért, és előmozdítja a Magyarországgal való kapcsolatuk ápolását*"), ennek megtestesítésén, részletes jogszabályi "lebontásán" is illő gondolkodni. A bevezetőben említett, szakértői bizottságok létrehozását elrendelő 1999. évi kormányhatározat már kézzelfoghatóbb célokat fogalmaz meg: "*a Magyarország és a határon túli magyarság közötti oktatási, kulturális, gazdasági, egészségügyi, szociális és önkormányzati kapcsolatok fejlesztése, a környező országokban élő magyarság szülőföldjén való megmaradása, nemzeti önazonosságának megőrzése*". A felsorolt célok megvalósítása nem igényli, illetve nem illeszthető a hagyományos állampolgársági jogi keretek közé. Esetlegesen új jogintézményt, más formákat kell keresni az előbb jelzett célok megvalósítására.

2. A korlátlan leszármazási (vérségi) elv miatt a magyar állampolgárság a külföldön élő magyar állampolgárok esetében is évtizedek óta nemzedékeken átöröklődhet, a *latens magyar állampolgárok száma megbecsülhetetlen*. Állampolgári jogaikkal akkor élhetnek, ha megfelelő módon igazolják magyar állampolgárságuk fennállását. Kérelemre, törvényben szabályozott eljárásban a magyar állampolgárság ésszerű időn belül igazolható. (A latencia egyik félre sem ró terhet, hiszen aki nem tud magyar állampolgárságáról, nincsenek elvárásai Magyarországgal szemben.) Nem lenne haszontalan viszont segítséget adni igazgatási szempontból is a magyar identitás megőrzéséhez. Másfelől azon is el kell gondolkodni, hogy szükség van-e olyan magyar állampolgárokra, akiknek semmiféle kapcsolatuk nincs őseik hazájával, a magyar nyelvet nem értik, nem beszélik, a magyar hagyományok és kultúra idegen számukra. Hiszen az állam és állampolgára között a kapcsolatnak ténylegesnek, effektívnek kell lennie. (Ld. például az ide vonatkozó francia szabályokat. - a szerk.)

Az adatok forrásai:

Ács Zoltán: Nemzetiségek a történelmi Magyarországon, Bp., 1996.

Borbándi Gyula: A magyar emigráció életrajza - 1945-1985. Bp., 1989.

Illés Sándor - Habcicsek László: A külső vándorlások népességi hatásai Magyarországon 1955-1995 között. KSH, Bp., 1996.

Kocsis Károly - Kocsisné Hodosi Eszter: Magyarok a határainkon túl - a Kárpát-medencében. Bp., 1992.

Magyarok a Kárpát-medencében. História Könyvek, Bp., 1989.

Nagy Kázmér: Elveszett alkotmány - A magyar politikai emigráció 1945-1975. Bp., 1984.

Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Bp., 1999.

Romsics Ignác: Nemzet, nemzetiség és állam (Kelet-Közép és Délkelet-Európában a 19. és 20. században. Bp., 1998.

Sorsdöntések (Szerkesztette Geró András)

Szántó Miklós: Magyarok Amerikában. Bp., 1984.

Tóth Pál Péter: Haza csak egy van? Menekülők, bevándorlók, új állampolgárok Magyarországon (1988-1994). Bp., 1997.

Tóth Pál Péter: Adalékok a magyar migrációs politikai stratégia kialakításához, in Kisebbségkutatás, 1993. 3. szám, 382-393. p.

[Vissza](#)

Bodó Barna

Schengen, a kihívás

- Egy romániai magyar reflexió -

Schengen politikai villámzár, amelyet nyitva viselnek.

Schengen - The Challenge

In order to argue for the maintenance of relationships of the Hungarians outside the border, the author from Temesvár (Romania) mentions the example of the Germans: the Germans of Romania get their German visa unconditionally and straightaway (despite the Schengen border) if they have a so-called "Volksdeutsch" certification (issued by their own corporate system).

Bár az egységesülő Európa törvényszerűen jutott el a Schengenben aláírt és a település nevével jelölt megállapodásokig (Kovács, 1998), mára az európai közösséget statuáló megoldások, illetve javaslatok egyre jobban jelzik, a változó helyzetet inkább alakítja a félelem, mint a felelősségérzet. Miközben a félsz általános - egyik oldalon a viszonylagos biztonság és jólét megőrzése, a másikon az újabb leszakadás, történelmi kimaradás veszélye a fellépő félelem hívószavai -, a felelősséget szinte kizárólag a Nyugat viseli, illetve nyugati országoktól várják el a közös Európa jegyében történő felelős megnyilatkozásokat és esélyt biztosító indítványokat. Keleten is nyilvánvaló, hogy a nemzetit felváltó európai paradigma végeredményben tisztánlátás és felelősség kérdése (Marga, 1997), melynek jegyében egész sor szellemi műhelyt hoznak létre, azt viszont többnyire csak hozzágondolják, hogy Kelet kiszolgáltatott, és a megvalósítás eszközei a Nyugat kezében vannak. A helyzet logikájából fakadóan ebben a szigorú integrációs menetben Kelet versenyfutói egymásra mutogatnak, a történelmi sérelmek mellé újabbakat ejtven-szerezvén. Keleten Európa három évszázadon át uralkodó, de mára a nemzetközi politikában erőtlenné vált - nemzetállam, szuverenitás, hatalmi egyensúly - kategóriáiról (Kissinger, 1996) úgy szeretnének lemondani, hogy közben az európai Kelet politikai piacának legtöbbet forgalmazott cikke, a nemzeti érdek és annak képviselője megőrizze legitimitási erejét. Ebben a helyzetben kellene, persze Schengen jegyében, újragondolni az anyanemzet-határon túli nemzettestek, valamint a többség-kisebbség vonzatokat. Erre a magyar példa talán a legjobb, hiszen Magyarország lépéselőnyhöz jutott azokkal az országokkal szemben, ahol a kisebbségi sorsba került nemzetársai élnek, s aligha kívánja az integráció útját úgy végigjárni, hogy ezenközben az amúgy is hátrányos helyzetű kisebbségi magyarok leszakadjanak a nemzet testéről.

Amikor Schengen jegyében tanácskozunk,* szinte lehetetlen fel nem idézni, hogy a szót miképpen minősítik: az absztrakt gondolkodásra hajlamosak szimbólumnak, metaforának, mítosznak nevezik, a pragmatikusok kényszerről, mások technikáról beszélnek, de szép számmal vannak az erdélyi magyarok között, akik Schengen hallatán pánikba esnek. A sor folytatható: kapu és mérföldkő is egyszerre. Kapu, hisz immár valóságosan jelzi, főleg a poszttotalitarista térségben, ki léphet be abba a bizonyos európai klubba. Mérföldkő Schengen az önmegméretetés útján lehet. A mai európai diskurzus egyneműséget feltételez, az integráció korában lehetetlen kifelé egyet mesélni s befelé mást cselekedni. A *kifelé* és *befelé* különbözősége, eltérő politikai-társadalmi gyakorlata megszűnik, pontosabban értelmetlenné válik. A szomszéd immár főleg partner, bár vetélytársi minősége nem szűnik meg teljesen. A szomszédok - nem csupán az európai Keleten - tegnapig szinte sportot űztek abból, kinek sikerül rászednie a másikat, kinek sikerül jobban az "ígérd meg, ne add meg" politikai játéka. Szellemitéren sem volt sokkal jobb a helyzet. A nemzeti eszme jegyében fogant, befelé tudományosnak hirdetett, helyzetteremtő, illetve status quó legitimáló történetekről a nemzetközi szakmai vita, bárkiről is legyen szó, nem elodázható. Közép- és Kelet-Európában a történelmi mítoszok töltete politikai volt és maradt, míg ezt a nemzetközivé váló szakmai eszmecsere valamiképpen fel nem oldja. Egy ilyen szembenézés a "hivatalos" múlttal közösségi önmegméretetés is, főleg mert a térségben a gazdasági sikerek hiánya a politikai retorikát nemzetire hangolja.

A német minta

Schengen mint joganyag, illetve az uniós vízumpolitika és a kivételek ügye még hosszú ideig az európai politika súlyos kérdései közé fognak tartozni. Mivel a "demokratikus bővítés" doktrínája (Horváth, 1997) nem adja fel teljesen az évtizedeken át követett "feltartóztatási politika" elveit, a hagyományos nemzetbiztonsági kihívások továbbélése miatt a Keletről indított javaslatok elfogadási esélyeit a tényleges nyugati gyakorlat erősítheti igazán. A magyar politikának minél előbb ki kell alakítania a saját megoldási javaslatát. Szükséges ez egyrészt, mert Schengen közösségi joganyaggá tétele folyamatban van, de nem utolsósorban azért, hogy a határon túli magyarság körében erősödő félelmekre némiképp válaszoljon. Schengen távlatilag azt jelent(het)i a kisebbségi magyar számára, hogy az európai közösségbe tagolódott anyaország és a kívül rekedt nemzettest közötti akadályokba ütköző kapcsolat a kisebbség számára vagy a beolvadást segíti még inkább elő, vagy a szülőföldön való megmaradás válik kérdésessé. A nyíló ollót idéző folyamat okán érdemes felidézni egy létező, ez idáig szinte észre sem vett példát a határon túli kisebbségek pozitív diszkriminációját illetően.

Erdélyiként a német példát tartom figyelemre méltónak. A román állampolgárok számára a német beutazóvízum előfeltétele a kinntartózkodás anyagi garanciáit tartalmazó meghívólevél. A kérelmezőnek egész sor okiratot - pl. másolatot a munkakönyvéről, esetleges ingatlan-tulajdonának a telekkönyvi kivonatáról stb. - kell mellékelnie, ki kell fizetnie a vízumilletéket, és három-öt nap után megkapja az eredményt. A romániai németek vízumhoz jutása ezzel szemben, feltételek nélküli: nem kell meghívólevél, nem kellene a különböző bizonylatok, vízumilletéket nem

kell fizetni - csak kezelési költséget -, s a válasza sem kell három-öt napig várakozni. Viszont rendelkezni kell egy papírral: a *Volksdeutsch*, vagyis a népi német mivoltának az igazolásával. Ezt a német etnikum hivatalosan elismert képviselője - a Német Fórum - állítja ki, s azt hitelesíti általa, hogy a kérelmező a német nyelv és kultúra ismerője, vagyis német nevelésben részesült. Akinél ezt nem tudja egyértelműen megállapítani, jelzi a konzulátusnak, s a nyelvismeret alapján még lehet kedvezményezett a kérelmező. A vázolt eljárási módozat esetében az anyaország - mint láttuk -, a határon túli nemzettársak vonatkozásában nem vízumpolitikát, hanem nemzetpolitikát érvényesít.

Érdemes volna eljátszani a gondolattal, mi történne, ha a schengeni folyamat előrehaladtával a magyar-magyar kapcsolatok biztosítása érdekében Magyarország a fentihez hasonló "értékű" *népi magyar* minősítésre épített megoldást vezetne be. Rövid diagnózisom: egyszerre megkettőződne az erdélyi magyarok száma, s nem volna gond azzal, hogy ki járjon a magyar iskolákba. Persze a kérdés a többség vonatkozásában is érdekes lehet, de első közelítésben azt fontos tudni, hogy a kilenc éve működő rendszer ellen senki, de senki fel nem lépett, a nem német román állampolgár elfogadta, hogy a német kiváltságosan kezeli a külhoni németet. Nemhogy a sajtó nem tette szóvá a külön mércét, de a konzulátusi nem német sorokban gyűrődő polgárok sem.

A minta adott, és külön figyelmet azért érdemel, mert nehezen képzelhető el, hogy Nyugaton keményen fellépjenek olyan megoldás ellen, amely évekig egy tagország gyakorlata volt. Továbbá azért fontos a német minta, mert a schengeni határ keletre tolódásával a német kormány számára nem oldódik meg a keleti térségben élő nemzettársak preferenciális kezelésének a kérdése, s nagy a valószínűsége annak, hogy a tíz éven át sikeres gyakorlatot tovább kívánják éltetni. A vázolt minta egyben a kisebbségi sorsú magyarok számára is jelzés, annak igazolása, hogy a mai nemzetközi gyakorlat - a dán és a norvég egyedi megoldások mellé (Kovács, 1998) sorolható és sorolandó a német is - (el)ismeri a sajátos eljárások módszerét, s valószínű, hogy ez a jövőben is fennmarad. Az eredeti kérdés ezzel nem veszi értelmét, de átfogalmazandó: számíthat-e a magyarság a vízumok kérdésében a környező országok többségi közösségei részéről olyan megértésre, amilyen Romániában a kisebbségi németeknek kijáró preferenciális ügyintézés iránt megnyilvánul?

Közép-európaiság

Schengen okán merül fel a kérdés: milyen lesz Közép-Európa holnap? Az igényes választ a tegnapi és a mai helyzetből bontják ki, csak hogy Közép-Európa vonatkozásában visszamenőleg is főleg kérdéseink vannak. A térség jelölésével kapcsolatos fogalmi bőség - Közép-Európa, Kelet- Közép-Európa, a bismarki Mitteleuropa, Köztes-Európa, Kelet-Európa, Észak-Nyugat Balkán - a közelítési módok sokféleségére utal, jelölésük pedig annak, ahogyan a térség politikai geometriája (Le Rider, 1997) változó korok és hatalmi kontextusok függvénye volt. Ha egyre több szó esik napjainkban az Osztrák-Magyar Monarchiáról, oka nem a múltba menekülés avagy a történelmi revízió igénylése, hanem a jelen gondjainak felelős végiggondolására tett kísérlet. Egyazon kor értékelése lehet eltérő, egyrészt az ítélező közösségektől függően, másrészt az aktuális történelem hatására. Miközben a térség gyarmattalanításának a kérdése bizonyos értelemben ma is aktuális, nehéz tagadni az egymásnak ellentmondó igazságokat a Monarchia vonatkozásában: egyik közösség emlékezetében a boldog békeidőket jelentette, a másik számára a népek börtönét. Figyelemre méltó, hogy a tegnapi börtönt mondók közül van, aki véleményt változtatott. Egyre indokoltabb Közép-Európában gondolkodni, és ennek csak egyik oka az európai egységesülés. Nem az európai egységesülés divatját kellene áttenni egy másik szintre, hanem a nemzet és a térség kérdéseiben egyensúlyt kialakítani. (A kérdés bővebb kifejtését ld. e számban Niederhauser Emil, Fried István és Pomogáts Béla tanulmányaiban. - a szerk.)

Az európai egységesülés elegendő okot és indokot szolgáltat ahhoz, hogy megtörténjen a térségi integrációs-föderalizációs elképzelések és kísérletek elemzése (Bán-Diószegi-Márer-Pritz-Romsics, 1997; Kende, 1994). S bár Közép-Kelet Európa balsorsú országainak a rendszerváltás előtti és alatti helyzetét sokan elemezték világosan és pontosan (Hankiss, 1989; Ash, 1991; Busek, 1992), az 1990 utáni időszak eseményeinek és az integrációs nyomás hatásának átfogó térségi elemzése várat magára. Amíg Kelet-Közép-Európa vonatkozásában általános igazságok megfogalmazásának az igényével, minden érdekelt fél bevonásával nem kerül sor a kisebbségi kérdés felelős elemzésére, addig jobb esetben a kisebbségek létét tekintik permanens konfliktus-forrásnak (Balogh, 1997), a rosszabb alternatíva Koszovó. Az integrációs versenyfutás kísérőjelenségei erőteljes jelzések a tekintetben, hogy a poszttotalitáris térségben a félelem és a rivalitás Bibó István által leírt kora mindmáig tart. A nemzetállam felbomlásának belga példája (Stengers, 1997) egyedi, mégis figyelmet érdemlő, mert mutatja, miként alakulhatnak át a nemzet és az állam klasszikus formái.

A második világháború után nem sokkal Párizsban felismerték és ki is mondták: a német kérdés rendezése nélkül nem alakítható ki stabil Európa (Schuman, 1991). Ma pedig azt kell felismernünk, hogy a kelet-közép-európai kisebbségi kérdés rendezése nélkül nincs stabil Kelet- Közép-Európa. A kérdésfelvetés Schengent idézi, és erre a térségben alig figyelnek oda. Mi lesz az integrációval? A szomszédok ellenében nincs integráció. Nyugat országai egymás gondjaira figyelve lépegettek az egységesülés útján. Az európai Keleten Nyugattal kíván jóban lenni az, aki Európát mond. Miközben a kontinens uniós országai a növekvő kölcsönös függőség irányába haladnak, KKE-ben a közös politikai csomagból éppen azt teszik félre, illetve nem méltatják figyelemre, ami örökös gond volt, és rengeteg figyelmet követelt. A térség országainak kisebbség-politikája immár nem belügy. A kisebbségpolitika kül- és belpolitikai vonatkozásai nem választhatók szét, nem kezelhetők elkülönítetten (Brubaker, 1995), az új helyzet új szemléletet követel meg, s ez immár nem csupán a kisebbség, de az illető többség érdeke is.

Román narratívák

Időről időre a román politika valamilyen megbékélés szükségességét hirdeti meg. Ez jószándék-kinyilvánítás, amennyiben a kérdésfelvetés nem válik egyoldalúvá azáltal, hogy a megbékélési felhívás címzettje kizárólag a másik közösség. A felhívást megfogalmazó fél háza táján minden rendben van, ő toleráns és igazságos. A gondok oka a helyzet, amiért más a felelős. A megbékélés igénylésekor mintákra is szokás hivatkozni, így hitelesebbnek tűnik az indítvány. Amely ekként nem veszi figyelembe, de legalábbis relativizálja a megoldások történelmi

beágyazottságát. A sokat emlegetett német-francia megbékélés felett eljárt az idő (Rovan, 1998), mert jelentős mértékben az aktuális nemzetközi politika alakította. Mint minden megbékélést, különben. A nemzetközi - nyugati - légkör háború utáni feszültségét feloldó francia-német megbékélést a kisebbségi németek viszont úgy értelmezték, hogy anyanemzetük lemondott róluk. Ennek is köszönhető, hogy ma az elzászi németek száma a fél évszázad előttinek a tizede. A század- és ezredvégen a skótok és a wales-iek saját parlamenthez jutnak, hogy önmön sorsukról dönthessenek, ma nem a kisebbségek feje fölötti megegyezések gyakorlatának történelmét írják. A román politika jelentős része ezt a kurzust nem akarja észrevenni, illetve nem fogadja el. A politika ezen szereplői számára a kisebbség idegen anyag a nemzet testében, örüljön, ha megtűrik, függetlenül attól, hogy ezen együttlétnek a kisebbség sem oka, sem kialakítója nem volt.

1996 után Romániában kormányzati oldalon gyakran állították, a kisebbségi kérdést modell értékűen sikerült megoldani. Való igaz, a térség országai nem arról ismertek, hogy a kisebbség képviselőit miniszteri bársonyszékekbe ültetik, de ettől a politikai erőviszonyokból fakadó lépéstől a mintaszerű megoldásig jókora a távolság. Mutatja ezt az RMDSZ - ez idáig nem sok eredményt hozó - küzdelme a közoktatás területén, a kétnyelvű táblák körüli zűrök és zavarok, az egyetem-vita. Az állami magyar egyetem létrehozatala elleni többségi fellépések mögött ott van mind a kisebbség nyelvterületvédelmének az elutasítása, mind pedig az a sok évtizedes kisebbségpolitikai gyakorlat, amelynek során a többség megszokta, hogy a kisebbség sorsának teljes ura. A politikai szocializáció fontosságát mutatja a koalíciós kormányzás tapasztalata: amit a kormány kisebbségi ügyben a kormányzás közös felelőssége jegyében elfogad, és támogatandónak ítélt, a koalíció kényelmes parlamenti többsége ellenére, gyakran nem kapja meg a törvényhozók támogatását. Bár kisebbségi ügyekben jó szemű elemzők véleménye szerint is az RMDSZ kormányzati szerepvállalása azt jelenti, hogy a kormánykoalíció erői elfogadták a kisebbségek védelmének magyarok által kívánt normák szerinti szabályozását (Andreescu, 1998), a tapasztalat egészen más. A közvélemény-kutatási jelzésekre figyelő politikai erők látják, és a koalíciós partnerség ellenére figyelembe is veszik: romló gazdasági helyzetben a kisebbség támogatása számukra a mai Romániában politikailag nem előnyös. A többségi társadalom korábbról ismert kisebbségek iránti - ellenséges - viszonyulása szinte semmit nem változott.

A megbékélés - egyik lényegi - előfeltétele az önvizsgálat. Újfént német példa idézhető, a német nemzeti eszmének szentelt Reichstag-kiállítás, amellyel kapcsolatos információ Berlinből, hogy minden érettségizőtől elvárják a megtekintését. A párját ritkító kiállítás jelzi: a szigorú önvizsgálatban a németek kemény következetességgel jártak el.

Az önvizsgálat jegyében válna valójában értelmezhetővé az aktuális párhuzamos történet, amelynek szereplői a századunkban ismerttől és "megszokottól" teljesen eltérő viselkedést mutatnak. A térség huszadik századi sikertörténetét hozó Románia "1990 után meredek lejtőre került, miközben a háborúban megbüntetett Magyarország - a jelek szerint - a térség legsikeresebb váltását tudhatja magáénak. Romániában 1989 decemberében nemcsak a diktatúrának lett vége, hanem egy nemzeti sikertörténetnek is. Helyzetértelmezések születnek, de nem csupán a diktatúra idejét kell átértelmezni, hanem a korábbi történet keretfeltételeit is. Az 1990 utáni romániai zavar és sikertelenség magyarázatára sokszor hívták segítségül az ország helyzetének kivételességét. A kivételesség jegyében történő értelmezések egyik típusa szerint a Romániában bekövetkező események nem a helyzet belső logikáját, hanem idegen erők érdekeit követik. Itt, régiók és kultúrák találkozásánál a hatások mindig erősebbek. A kiválasztottság érdekes kettőssége figyelhető meg: fontosság tudat és ellenségképzet. A fontosság ellenséges erők létének oka is, következménye is. A többség-kisebbség reláció vonatkozásában ez azt jelenti, bármi történik, megjelenik a "magyar" értelmezés, a magyar veszély. Románia kivételessége létező: folyamatosan újratermelődő peremhelyzete. És valóban, az ország három történelmi régiója egyszerre sohasem tartozott ugyanabba a befolyási övezetbe. A folyamatosan fennálló kiegyensúlyozási kihívás a nyitottság mellett egyfajta szkepticizmust eredményezett (Alexandrescu, 1998), miáltal a fennmaradás és az identitás kérdései kerültek előtérbe. E prioritásokat a "magyar veszély" adagolásával lehet(ett) hosszú távon szabályozni és fenntartani.

Valami mégis változóban. Kialakultak és növekvő tiszteletnek örvendnek fiatal értelmiségi körökben a román történelem mítoszaival foglalkozó szakmai műhelyek. Demitizáló munkák születnek. A hivatalos szakma reakciója gyenge, de a folyamat elindult. És van őszinte közösségi érdeklődés. Napjainkig kellett várni, de végre megszületőben azon tanulmányok, amelyek a román kultúra és az *Europa nostra* viszonyát történetiségében is feltárják. 1989 előtt nemzetárulás- számba ment volna azon állítás, hogy a XVIII. századtól kezdődően "a románok többé-kevésbé traumatikusan élik meg találkozásukat Európával", kialakul a kisebbségűség rögeszméje, a kollektív megbélyegzettség érzése (Antohi, 1996). Ezzel magyarázható, hogy Romániában sokak számára a nemzeti érzés mindössze a dicső múlt felidézését jelenti. A jelen zavarok, nem része ezen érzésnek (Patapievic, 1996), az aktuálist a polgár szinte elutasítja. Ezáltal a nemzeti érzés sokkal inkább retorikai ügyességet jelent, mint tények ismeretét és érvekbe épített vállalását. Ma már van román történész, aki kijelenti: "A történelem kifejezés megtévesztő. Értelmezni kell. Még a történészek is ritkán teszik..." Ezt Lucian Boia állítja, majd folytatja: "a történelem szelekció...", a fontos, a jellegzetes, a jelentőségteljes kiválasztása" (Boia, 1998). És innentől minden relativizálódik, hiszen a fontos és jelentőségteljes kiválasztásában megjelen(het)nek az aktuális jelen politikai céljai. Napjainkban már nem lehet hinni a *historia est magistra vitae* tétel igazságában, századunk történései megmutatták, hogy az emlékezet ura a jelen feletti hatalom döntő eszközével rendelkezik (Rumi, 1998). A történelem személyes és kollektív sorsokat szabott meg, időben és térben meghatározta a politika alanyainak helyét és működését. Európa mai betegségei pusztá - történeti - retorikával nem kezelhetők, semmilyen "cél" nem mentesíthet a lelkiismeret meghallgatásától.

Kelet-Közép-Európát megcélzó kezelési elképzelés a Schengen által nyomatékossított kisebbségi kérdésre nincs, bár a mai nemzeti önépítkezési folyamatok meghirdetett céljai között első éppen a valamennyi nemzetet politikailag is befogadó közös Európa! Marad a kérdés: a térségből indítandó kezdeményezés hiányának a térség országai közötti

integrációs rivalizáció az oka, avagy az egyes nemzetek - ma még? - elégtelen képessége arra, hogy saját történelmüket önnön érdekükben megtisztítsák mindattól, amit politikai céllal szóttek a szomszédellenes, tudományosnak hirdetett mesébe?

Irodalom

Alexandrescu, Sorin, 1998: *Paradoxul româ n*, Univers, Bucures ti Andreescu, Gabriel, 1998:

A történelmi emlékezet és a román-magyar megbékélési modell, In: Európai Szemmel, 1998/1-2.

Antohi, Sorin, 1996: *Româ nii în anii '90: geografie simbolică și identitate socială*. In: România versus România, Clavis, Bucuresti. Antologie de G. Andreescu

Ash, Timothy Garton, 1991: *A balsors édes hasznai*, Európa-Századvég, Budapest

Balogh András, 1997: *A nemzeti kisebbségekkel összefüggő konfliktusok mítosza*, In: Külpolitika 1997/2.

Bán D. András, Diószegi László, Márer Pál, Pritz Pál, Romsics Ignác, 1997: *Integrációs törekvések Közép- és Kelet-Európában a 19-20. században*, Teleki László Alapítvány, Budapest

Boia, Lucian, 1998: *Jocul cu trecutul*, Humanitas, Bucures ti

Brubaker, Rogers, 1995: *National Minorities, Nationalizing States and External Homelands in the New Europe*, In: *Daedalus* 124 (1995), p.107-132.

Busek, Erhard, 1992: *Az elképzelt Közép-Európa*, Európai Utas-Századvég, Budapest

Hankiss Elemér, 1989: *Kelet-európai alternatívák*, Közgazdasági és Jogi, Budapest

Horváth Gábor, 1997: *A feltartóztatási politika az Egyesült Államok kül- és biztonságpolitikájában*, In: Külpolitika, 1997/3, 18-51.

Kende Péter, 1994: *Miért nincs rend Közép-Kelet-Európában?*, Osiris-Századvég, Budapest.

Kissinger, Henry A., 1996: *Diplomácia*, Panem-McGraw-Hill-Grafo, Budapest, 16.

Kovács Péter, 1998: *Schengen és a határon túli magyarság*, In: Művelődés, 1998/11.2.

Le Rider, Jaques, 1997: *Mittleuropa*, Polirom, Ias i

Marga, Andrei, 1997: *Filosofia unifica rii europene*, Apostrof, Cluj.

Patapievici, Horia-Roman, 1996: *Politice*, Humanitas, Bucures ti

Rovan, Joseph, 1998: *A francia-német megbékélés: vajon minta-e, avagy befejezetlen katedrális?* In: Európai Szemmel, 1998/1-2.

Rumi, Giorgio, 1998: *Az európai népek kollektív emlékezete és az Európa-építés*, In: Európai Szemmel, 1998/1-2.

Schuman, Robert, 1991: *Európáért*, Pannónia Könyvek, Pécs

Stengers, Jean, 1997: *A nemzetállam felbomlása: a belga példa*, In: Európai Szemle, 1997/3.

Herbert Küpper

Kisebbségek, kapcsolattartás és a nyugati integráció*

Minorities, the Maintenance of Relations and the Western Integration

As an impartial analyzer, the researcher from the University of Cologne claims that Hungary's admission into the EU may be hindered by the Hungarian policy in the question of people's free travelling into the country. However, in accordance with Barna Bodó, he also believes that the problems of the Hungarian minorities can be solved in the frames of the visa-system.

Bevezetés: sajátos magyar helyzet

A Magyar Köztársaság külpolitikájának legfőbb célja a nyugat-európai integráció. A nyugat-európaiak és a magyarok között folyó tárgyalások erre többé-kevésbé konkrét kilátást nyújtanak. Másfelől viszont Magyarország volt szocialista szomszédainak - Szlovénia kivételével - nincs esélyük arra, hogy belátható időn belül a nyugati

integrációs rendszerekbe beléphessenek. Ennek eredményeképpen a Magyarország és horvát, szlovák, ukrán, román, valamint szerb szomszédai közötti határok hosszú időre az európai integráció külhatárai lesznek. Ez a tényállás a megjelölt országokban élő magyar kisebbségeket az anyaországtól ha nem is szigeteli el, de legalábbis a kapcsolattartást jeletős mértékben megnehezítheti. Az európai külhatárokat védő rendszer két, a határokon túl élő kisebbségek kulturális túlélése, fennmaradása szempontjából létfontosságú területen jogi gátakat emel: a személyek szabad határátkelésével, valamint a kulturális javak szabad áramlásával kapcsolatban. A két kérdés közül a szabad személyforgalomé a bonyolultabb és politikailag jelentősebb. Jelen dolgozat ezért főleg a Magyarországra való beutazás lehetőségeivel foglalkozik; a sokkal kevésbé kényes kulturális javak kérdéséről csak érintőlegesen tesz emlést.

A magyar érdekek

A magyar érdek egyrészt az európai integrációba történő felvételben és az azt alakító szerződésekben való teljes és korlátlan tagságban áll. Minél kevesebb kivételhez, kikötéshez ragaszkodik Magyarország, annál jobbak az esélyei, hogy belátható időn belül az Európai Unió teljes jogú tagjává legyen. Az Európai Unió többször hangsúlyozta, hogy kivételeket (mint amilyeneket pl. Dánia, Spanyolország vagy Portugália felvételekor megengedtek) nem tűr többé.

*** A tanulmány az Akadémiai Kisebbségkutató Műhely "A magyar-magyar kapcsolatok története és fejlődési irányai" című kutatási programja keretében készült.**

Másrészt a magyarság egyharmada a magyar állam határain túl él. Ezért a magyar érdek abban is áll, hogy a határokon túl lakó magyarságot minél szorosabb szálak fűzzék az anyaországhoz.

1) A magyar állam alkotmányos kötelessége

Az alkotmány 6. § (3) bek. szerint a Magyar Köztársaság felelősséget érez a határain túl élő magyar etnikumú kisebbségeért, és ugyanaz a bekezdés a magyar államot a velük fennálló kapcsolatok ápolásának az előmozdítására kötelezi. E rendelkezés szövegezésébe l, a "felelősséget érez", "kapcsolatok ápolását előmozdítja" fogalmából levezethető, hogy nem hárít konkrét kötelességeket a magyar államra, azaz a magyar kormányra. Még a kapcsolatok ápolását sem köteles maga végrehajtani, mert az alkotmány csak annak előmozdítására kötelezi: aki előmozdít valamit, az nem feltétlenül maga hajt végre. Minden homályossága ellenére a határokon túl élő kisebbségekről való gondoskodás az alkotmány 6. § (3) bek. alapján nemzeti érdek. Gyenge jogi tartalma miatt az alkotmányi rendelkezés főleg politikai jellegű.

2) A magyar kisebbségek érdeke

A magyar kisebbségek érdeke kétirányú. Egyrészt identitásukat - kisebbségi helyzetükben - hosszú távra csak akkor tudják fenntartani, ha az anyaországgal állandó kulturális és más jellegű cserét, párbeszédet folytatnak. Másrészt abban az országban, ahol laknak, boldogulniuk kell. Ez csak akkor lehetséges, ha az őket körülvevő többségi lakossággal és az állammal nincsenek túl rossz viszonyban.

Első érdekük követeli, hogy minél egyszerűbb módon, minél kevesebb adminisztratív akadály mellett utazhassanak Magyarországra. Nemcsak a személyforgalom fontos számukra, hanem a - főleg kulturális - javak szabad, díj- és vámmentes forgalma is.

Második érdekük pedig azt kívánja, hogy a magyar állam intézkedései ne távolítsák el őket túlságosan az őket körülvevő néptől, ne szigeteljék el őket a többségtől. Ezért nem tanácsos, hogy Magyarország az adott állam polgárai között túl nagy, illetve túl látható különbséget tegyen az etnikai hovatartozás alapján, pl. a vízum kiállításakor. A magyar állam a magyar kisebbséget ne részesítse túl nagy előnyökben, ne ruházza fel őket túl nagy privilégiumokkal az állam többségi lakosságához képest. Különböztetés csak bővíti a kisebbség és a többség között fennálló rést, és ez hosszú távon a kisebbség boldogulását, esetleg még létét is veszélyeztetheti.

Első rész: A személyek szabad beutazása

A külhatárokon történő személyforgalmat nem annyira maga a (szűkebb értelemben vett) európai jog szabályozza, hanem a (csak tágabb értelemben az európai joghoz tartozó) ún. schengeni megállapodás. Az itt következő munka lehetséges megoldásokat kíván bemutatni. A jogi keret és a fent vázolt magyar érdekek összehasonlításából, egyeztetési kísérletéből különböző lehetőségek adódnak, amelyekkel Magyarország enyhítheti a jövendő schengeni csatlakozással járó, a magyar kisebbségeket érintő sérelmeket, és csökkentheti az akadályokat. A jogi elemzést politikai és gyakorlati szempontok követik.

I. A schengeni megállapodás kapcsolódó rendelkezései

A schengeni megállapodás (a továbbiakban: Megállapodás) alapeszméje a határmentes európai térség. Ez azt jelenti, hogy a tagállamok a belhatárokon megszüntetik az ellenőrzéseket, és megengedik az egy schengeni államban legálisan tartózkodó személynek a többi schengeni államba való beutazását, ott-tartózkodását. A szabad mozgás elve az Európai Unió tagállamainak a polgárait, a schengeni államokban letelepedett külföldiekre, valamint az ideiglenesen a schengeni területen tartózkodókra (pl. turistákra) terjed ki.

A térségen belüli egység a külországokkal, valamint azok állampolgáraival szembeni bánásmód egységesítését követeli, sőt: feltételezi. Ha schengeni állam harmadik országgal a határon alkalmazható intézkedésekről szóló szerződést kíván kötni, köteles a többi tagállamot értesíteni; ha a szerződés tárgya a határ menti ellenőrzések leépítése vagy gyengítése, akkor ehhez a többi tagállam beleegyezése szükséges. (136. cikk). A schengeni mottó ez lehetne: bent szabad mozgás, kifelé egységes, a beutazást elhárító és főleg a bevándorlást akadályozó magatartás.

1) A schengeni megállapodás és az európai jog viszonya

A Megállapodás az Európai Unió kebelében született, bár nem képi a szoros értelemben vett közösségi jog részét. Jóllehet önálló szerződés, számos szál fűzi az Európai Unió rendszeréhez, 140. cikke szerint hozzá az Európai Közösségek bármilyen tagállama csatlakozhat. Ezt úgy kell érteni, hogy csak az EK tagjai csatlakozhatnak, a többi állam nem. Hosszú távon az a cél, hogy az Európai Közösségek tagsága és a schengeni rendszerben egyesített államok azonos halmazt képviseljenek. Ennek érdekében már most is minden EU-tagállam polgára a schengeni térségben "schengeni polgárnak", belföldinek számít (ld. a Megállapodás 1. cikkét), így a brit és az ír polgárok is. A preambulum a Megállapodás célját, a belhatároktól mentes térséget az Európai Közösségeket létrehozó szerződések egyik fő céljára, azaz a belhatároktól mentes egységes belpiacra vonatkoztatja. Így a szabad, határmentes mozgás az Európai Közösség céljának, a szabad európai piac megteremtésének alakító tényezőjévé válik.

Az európai szerződések viszont már kezdettől fogva a belhatárok megszüntetésére törekszenek. A legújabb megállapodás, az Európai Uniót létrehozó ún. maastrichti szerződés B. cikkében a belhatárok nélküli térség megteremtését az unió fő céljai között említi. Emellett az Európai Unió harmadik pillérét képező igazságügyi és belügyi együttműködés a menedékpolitikára, a külhatárok védelmére és az ottani ellenőrzésekre, valamint a bevándorlási politikára és a harmadik államok polgáraival szemben követendő magatartásra vonatkozik (K.1. cikk 1. - 3. pontja). Az igazságügyi és belügyi együttműködés nem az unió szupranacionális részéhez tartozik, amiért az unió szerepe alapjában véve a koordinációra és a hatáskörrel rendelkező tagállami hatóságok közötti együttműködés elősegítésére korlátozódik. Az említett területeken pedig a közösség a tagállamokra kötelező, azaz szupranacionális előírásokat is alkothat. Az EK-szerződések 100/C. cikke szerint az unió jogalkotása meghatározhatja, mely harmadik államok polgárai szorulnak vízumra a külhatár átlépésekor. Jelenleg 98 állam polgárai az összes EU-tagállamra nézve vízumkötelesek; Magyarország szomszédai közül a Jugoszláv Szövetségi Köztársaság, Románia és Ukrajna szerepel e listán. A tagállamok jogszabályai érvényben maradnak, amennyiben az unió joga nem szabályozza ugyanazt a tényállást. Ez azt jelenti, hogy a listára nem felvett országokkal szemben az EU-tagállamok szabadon megállapíthatnak vízumkötelezettséget vagy vízummentességet.

A Megállapodás 134. cikke szerint a rendelkezések csak annyiban alkalmazhatók, amennyiben nem ellentétesek az Európai Közösségek jogával. Tehát az európai jog elsőbbséget élvez, ami azzal magyarázható, hogy az összes schengeni állam az EK tagja is. A maastrichti szerződés K. 7. cikke pedig az Unióban szokásos együttműködésnél szorosabb kapcsolatokat két vagy több tagállam között kifejezetten támogat, hacsak azok az Unió céljaival nem ellentétesek.

Az ún. amszterdami szerződés még szorosabb viszonyt teremt a közösségi jog és a schengeni rendszer között. Ezek szerint a külhatárok védelme, valamint a beutazás szabályozása a jövőben teljes mértékben a közösségi szervek hatáskörébe tartozik. Az amszterdami szerződéshez csatolták a schengeni szintnek az Európai Unióba való bevonásáról szóló jegyzőkönyvét, amely szerint az addig önálló schengeni Végrehajtó Bizottság helyére a Közösség Tanácsa lép, annak hatáskörét gyakorolja. Az amszterdami szerződés még nem lépett hatályba, de előreláthatólag Magyarország csatlakozásakor érvényes jogot képez.

A schengeni tagállamok a Megállapodás 9. cikkében közös vízumpolitika kialakítására kötelezték magukat. Ám ez még nem sikerült teljesen. Három különböző lista létezik: az ún. fekete listán az a 129 állam található, amelyeknek polgáraival szemben az összes schengeni állam vízumkényszert ír elő. Ezek között természetesen az említett 98 állam is szerepel, amelyekre nézve az Európai Unió a tagállamokra kötelezően vízumkényszert állapított meg. A lista bővítése nem áll ellentétben az európai joggal, mert az Európai Unió a tagállamokra bízta a listán nem szereplő államok polgáraival szemben alkalmazandó politikát. A schengeni lista csak e nemzeti politikákat egyezteteti. Magyarország szomszédai közül semmilyen további államot nem találunk e listán.

Az ún. szürke lista azt a 23 államot tartalmazza, amelyekkel szemben a schengeni tagállamok gyakorlata nem egységes. Jelenleg ez a lista nem bír jelentőséggel Magyarország szomszédaira nézve, de ez megváltozhat, ha az egyik vagy másik országban nagyobb mértékű kivándorlási hullámot okozó válság keletkeznék. Végül van fehér lista is, és rajta azok az államok szerepelnek, amelyek polgárainak egyetlen schengeni tagállamba való beutazásához nem kell vízum. A schengeni államok a nem egyértelmű eseteket tartalmazó szürke lista megszüntetésére törekednek azért, hogy az érintett országok vagy a fekete, vagy a fehér listára kerülését szorgalmazzák.

2) A külhatár átlépésére vonatkozó rendelkezések

A schengeni térségbe csak a megfelelő határátkelőhelyeken szabad beutazni, és a tagállamok kötelesek szigorú ellenőrzéseket végezni a külhatár védelme és a törvénytelen beutazás megakadályozása végett. A megkívánt iratokból kideríthetőnek kell lennie a tartózkodás alatt felmerülő megélhetési, valamint a kiutazási költségek fedezete meglétének is (Megállapodás 3. - 8. cikke). Az utazási papírok teljességétől a menedékkérés esetében, valamint humanitárius okokból, valamely tagállam nemzeti érdekéből vagy nemzetközi köteleességek alapján lehet eltéríteni. Az utóbbi három esetben a belépés nem az egész schengeni térségre, hanem kizárólag a beengedő állam területére érvényes [5. cikk (2) bek.] .

A nem vízumköteles, tehát az összes schengeni államban vízummentességet élvező külföldi a schengeni térségben félévenként összesen három hónapig szabadon tartózkodhat és utazhat [20. cikk (1) bek.] .

A tagállamok kötelesek közös vízumpolitikát kialakítani (9. cikk). Fent már láttuk, mennyire jutottak e cél megvalósításában, de feltehető, hogy a jövőben szorosabb lesz a közös politika. Ha pedig az összes tagállam egy adott országgal szemben azonos állásponton van - egymástól függetlenül vagy egyeztetés alapján -, ezen az

állásponton csak egyetemes egyetértés útján lehet változtatni. Az adott állammal szembeni vízumpolitika akkor már nem tartozik a tagállamok mérlegelési hatáskörébe, hanem a schengeni közösségébe. Ha azonban a nemzeti politika kiemelkedő érdekei sürgős döntést tesznek szükségessé, egy-egy tagállam ettől a közös szabályozástól úgy térhet el, ha ezt megelőzően a többi tagállamot értesítette [9. cikk (2) bek.] .

A vízum egységes schengeni vízum, amely az összes tagállam területén érvényes (10. cikk). A vízum kiadásában az út fő országa, ennek hiányában az első beutazás állama illetékes (12. cikk). A schengeni vízum legfeljebb három hónapig tartó időtartamra, egy vagy több beutazásra érvényes; félévente személyenként legfeljebb egy vízum adható ki (11. cikk). Ha egy tagállam a folyó félévben a háromhónapos vízum lejártá után az adott személynek további vízumot kíván kiállítani, akkor ezt szabadon megteheti azzal, hogy ez a vízum csak a kiállító ország területére érvényes [11. cikk (2) bek.] . A schengeni vízum csak akkor adható ki, ha a kérelmező a fent említett iratokkal rendelkezik (15. cikk), azaz főleg ha bebizonyítja, hogy mind tartózkodását, mind kiutazását fedezni tudja.

A vízum érvényességének háromhónapos időtartamra való korlátozása azt jelenti, hogy a hosszabb időre szóló vízum kiadása az egyes államok hatáskörében marad (18. cikk). Ennek következtében az így kiadott vízum nemzeti és nem schengeni vízum, amiért csak a kiállító állam területére érvényes.

3) A jogilag lehetséges megoldások

Magyarország még nem tartozik a schengeni rendszerhez, mert még nem tagja az Európai Uniónak. Az ún. Európai Megállapodások (EM) sem közelítik közép- és kelet-európai partnereit a határmentes térség felé. A személyforgalom és a letelepedés kérdéseit továbbra is az egyes nyugat-európai államok és az illető kelet-európai országok kétoldalú szinten rendezik. Mindazonáltal Schengen bekövetkezik belátható időn belül Magyarország számára, szomszédaival és az ott élő magyarokkal.

A továbbiakban különböző modelleket mutatunk be, amelyek segíthetik a probléma orvoslását. A megoldás először csak jogi természetű. A modellek ezért csak opciók, és a különbségtétel e szakaszban kizárólag a jogszerű és a jogellenes opciók közötti választóvonalon folyik. A kiindulópont az a valószínű menetrend, hogy Magyarország az EU-csatlakozásával együtt vagy azt követően a schengeni rendszer tagállama lesz, szomszédai pedig "kint maradnak". Csak azt követően kerül sor a modellek politikai és gyakorlati elemzésére. A kérdésnek nemcsak jogi oldala van, mert politikai tényezők minden más szempontnál sokkal erősebben befolyásolják a megoldások megvalósíthatóságát. A politikai vita pedig csak a jogi előkérdések tisztázása után kezdődhet: csak azon lehet vitatkozni, amit tenni szabad.

II. A vízumkényszer mellőzése

A magyar kisebbségek akkor járnának a legjobban, ha Magyarországra a schengeni csatlakozását követően is vízummentesen utazhatnának be. Ezzel kapcsolatban az a kérdés vetődik fel, mennyire határozhatja meg a schengeni, illetve EU-tagság a vízumról szóló szabályokat.

1) A közösségi jog követelményei

Mihelyt Magyarország az Európai Unióhoz csatlakozik, annak jogszabályait köteles alkalmazni még akkor is, ha a magyar jog másképpen rendelkezik. Ez azt jelenti, hogy az Európai Közösség Bizottsága 2317/95 számú rendelete közvetlen hatályúvá válik nemcsak Magyarországra nézve, hanem közvetlenül Magyarország területén, magyar jogszabályok útján történő beiktatás nélkül. Ha a vízumköteles országok listáján Magyarország szomszédai is szerepelnek, mint jelenleg Románia, a Jugoszláv Szövetségi Köztársaság és Ukrajna, Magyarország nem tehet egyoldalú lépéseket, hanem el kell ismernie ezt a helyzetet: azon országok polgárait csak vízum megléte esetében engedheti be magyar területre.

Elméleti szinten két kiút létezik. Először Magyarország az EU-hoz való csatlakozásakor fenntartással élhet a szomszédos országokkal fennálló vízummentesség megtartása érdekében. Elvileg, azaz a szerződések jogáról szóló Bécsi Egyezmény 19. cikke szerint az államok viszonylag szabadon élhetnek fenntartással nemzetközi szerződés aláírásakor. Sem az EK-szerződésben, sem a maastrichti szerződésben nem található eltérő rendelkezés, úgyhogy a Bécsi egyezmény általános szabálya annyiban alkalmazható, amennyiben nem ellentétes a szerződés céljaival. A szerződés többi fele azonban nem köteles elismerni az egyébként megengedett fenntartást (a Bécsi Egyezmény 20. és 21. cikke szerint), és ezenkívül az a gyakorlati kérdés vetődik fel, mennyire gátolhatja egy ilyen jellegű fenntartás Magyarország felvételét. A migrációs kérdések a nyugat-európai országok számára nagyon fontosak, és feltehetőleg nem fognak tudni bármilyen részt sem a nem kívánt bevándorlást elhárító rendszerükben.

A másik út a közösségi jogszabályok megváltoztatására irányuló, a közösségi szervek akarat- és jogalkotását befolyásoló tevékenység a közösségen belül. A nyugat-európai partnerek bevándorlással kapcsolatos féltelmei miatt nem nagyon valószínű, hogy sikeresek lehetnek ezek a kezdeményezések, de minden tagállamnak joga a közösségek intézményi rendszerében a megfelelő csatornákon keresztül érvényesítenie befolyását. A magyar alkotmány 6. § (3) bekezdése szerint alkotmányos kötelesség hárul a magyar államra, hogy ezt legalább megkísérelje.

Összegezve megállapítható, hogy nem áll Magyarország módjában mellőzni a közösségi jog által előírt vízumkényszert. Elképzelhető, hogy az integráció előrehaladásával kiépítik a közös vízumpolitikát, s az elszaporodó kötelező jogszabályok még inkább korlátozzák a tagállamok mozgásterét.

2) A schengeni jogszabályok

A Megállapodás szövege nem írja elő a vízumköteles országok körét, hanem a másutt meghatározott

vízumkényszert tételezi fel. A schengeni rendszer csak annyiban kötelező, amennyiben a tagállamok egy adott országgal szemben közös álláspontot (vízumkényszert vagy vízummentességet) alakítottak ki. Ettől a közös állásponttól a tagállam elvileg nem jogosult eltérni. A Megállapodás 137. cikke bármilyen fenntartásra vonatkozó tilalmat tartalmaz, ami a Bécsi Egyezményhez képest elsődleges *lex specialis*.

Sürgős esetekben a tagállam a közös vízumpolitikától eltekinthet, ha a nemzeti politika kiemelkedő érdekei ezt kívánják [9. cikk (2) bek.] . A küszöb nagyon magas, mert ez az érdek sokkal többet jelent, mint az általános politikai érdekek. A rendelkezés jellegéből levezethető, hogy csak átmeneti eltéréseket enged meg, nem pedig tartós intézkedéseket. Ezeket kizárólag a közös vízumpolitika talaján lehet hozni. Azért a 9. cikk (2) bek. rendelkezése pl. hirtelen súlyos üldözés elől menekülő magyarok befogadását teszi lehetővé, s nem tesz engedményt az állandó kapcsolattartás kedvéért.

A Megállapodás megengedi, hogy egy tagállam eltekinthet az összes beutazási kellék meglététől, ha a nemzeti érdek az illető személy azonnali beutazása mellett szól [5. cikk (2) bek., 16. cikk] . Ez a beutazás csak a beengedő államba történhet és nem a többi schengeni állam területére; az esetleg ilyen körülmények között kiállított vízum kizárólag a kiadó állam területére érvényes. A beengedő állam köteles a többi államot intézkedéséről értesíteni. Mivel ez a cikk kivételes előírás, rendszeres beutazási politikát nem lehet rá alapítani, csak kivételes esetekben alkalmazható. A "nemzeti érdek" küszöbét sem szabad túl alacsonyan értelmezni, bár ennek meghatározása végül is az egyes tagállam ügye. Magyarország és a magyar kisebbségek között fennálló viszonytal kapcsolatban az alkotmány 6. § (3) bek. alapján úgy lehet érvelni, hogy a nemzeti érdek mindig a magyar nemzetiségűek beutazása mellett szól. Ez az érdek pedig a Megállapodás 5. és 16. cikke talaján - átmeneti, kivételes mivoltuknál fogva - nem tartósan, hanem legfeljebb egyéni esetekben és hosszú távon kizárólag a schengeni rendszer rendes előírásai keretében érvényesíthető.

Mindezek ismeretében sem szabad elfelejteni, hogy az európai jogi szabályok a schengeni joggal szemben elsőbbséget élveznek. Ahol az európai jog a vízumot kötelezővé teszi, ott a schengeni jog nem lehet nagyvonalúbb. Eredményként megállapítható, hogy az európai vagy az egységes schengeni magatartás következtében fennálló vízumkényszer Magyarország vízumpolitikájára kötelező; tartós kivételeket nem tesz lehetővé.

III. A szomszédos országokkal kötendő kétoldalú szerződések

A Megállapodás több helyen kivételt tesz az előírt köteleességek alól, ha ezek más országgal kötött nemzetközi szerződésen alapulnak. A tagállam a nem teljes értékű papírokkal rendelkező külföldit nemzetközi jogi köteleesség alapján beengedheti azzal, hogy ez csak a fogadó ország területére és nem a schengeni térségre érvényes [5. cikk (2) bek.] . Azonos körülmények között nemzeti - azaz nem schengeni - vízum kiállítható, ha a külföldi egyébként a schengeni vízum követelményeit nem teljesíti (16. cikk). A hiányok fő esete a gyakorlatban az, hogy az illető külföldi nem tudja bizonyítani, hogy a tartózkodás és a kiutazás költségeit fedező anyagi eszközökkel rendelkezik. Végül is a schengeni tagállam a vízumköteleesség alá nem eső külföldinek a háromhónapos vízummentes tartózkodási határidő lejártá után a tartózkodását meghosszabbíthatja, ha a Megállapodás hatályba lépése előtt kötött nemzetközi szerződés úgy kívánja (20. cikk 2. bek.).

Az utolsó kivétel nem segít a magyar problémákon. Már most előrelátható, hogy Magyarország a következő években csatlakozik a Megállapodáshoz. A szerződések jogáról szóló Bécsi Egyezmény 18. cikke szerint az állam köteles minden olyan cselekménytől tartózkodni, amely képes egy még nem hatályos szerződés célját megakadályozni. Ez a rendelkezés szó szerint csak az aláírás és a hatályba lépés közötti időtartamra vonatkozik. Alapul azon az elven, hogy a *pacta sunt servanda* szabály jóhiszemű alkalmazása a még alá nem írt, de tervezett szerződésekre is vonatkozik, amennyiben a leendő fél eltérő szerződések megkötésével a tervezett szerződést kijátszaná. Tekintettel a viszonylag konkrét csatlakozási kilátásra Magyarország ezentúl a schengeni célokat, szabályokat érintő szerződéseket jövődó partnerei, a schengeni államok tiltakozása ellen már nem kötheti a velük szemben fennálló *pacta sunt servanda*-köteleessége megsértése nélkül.

IV. A kishatárforgalom

A kishatárforgalom lényege, hogy két szomszédos állam a határ menti sáv lakói javára a határátkelés feltételeit leegyszerűsíti. A kishatárforgalom még egyébként nagyon szigorúan őrzött határoknál is létezhet, pl. a hetvenes évek óta a német-német határon, a vasfüggöny és a fal ellenére. A magyar esetben a magyar kormány a környező országok kormányaival megfelelő sávok meghatározásában és az ott érvényes könnyítésekben, kedvezményekben egyezhet meg. Ily módon a határsáv lakossága viszonylag enyhébb közigazgatási követelmények között utazhat a szomszédos ország határsávi részeibe.

A Megállapodás kifejezetten a kishatárforgalomra vonatkozó rendelkezéseket is tartalmaz: a (3. cikk (1) bek.). Ha a schengeni állam ezen előírások betartása mellett más állammal kishatárforgalomról szóló egyezményt köt, nem szükséges a többi schengeni állam beleegyezése [136. cikk (3) bek.] . Ha két schengeni állam egymás között, vagy ha egy schengeni állam nem schengeni szomszédjával a kishatárforgalom ügyében kétoldalú egyezményt kíván kötni, a többi schengeni tagállamot értesíti, és ezek - végrehajtó bizottsági kivételes szabályok híján - a 136. cikk (2) bek. szerint jóváhagyják ezt az egyezményt. A schengeni rendszer hatályba lépése óta több schengeni állam harmadik állammal kis határforgalom vonatkozású megállapodást kötött, és mivel ezek a megállapodások a schengeni partnerek érdekeit figyelembe vették, a jóváhagyással kapcsolatban nem merültek fel problémák.

A kishatárforgalom szükségképpen területre és nem személyekre vonatkozik. Ezért szabályozása nem tehet különbséget a határsáv magyarjai és más etnikumú lakossága között. Így kedvezményezettjei a határ közelében lakó szlovákok, ukránok, románok stb. is lehetnek. Másfelől a határsávon kívül lakó magyarokat nem részesítheti a leegyszerűsített beutazás előnyében. Ez főleg ott nagy hátrány, ahol a magyar kisebbség zöme nem a határ

közeliében lakik, pl. az erdélyi magyarság esetében. Végül is a magyar kisebbségek hasznára lehet, hogy a velük élő nem magyarok egyszerűen utazhatnak Magyarországra, személyesen ismerhetik meg ezt az országot, és növekvő jártassággal leépítik magyarelles fenntartásaikat, félelmeiket. A határ közeliében lakó kisebbségek javára a kishatárforgalom elfogadható megoldást jelenthet.

V. A magyar nyelvű gyors vízumkiadási eljárás

Ha a magyar kisebbség az európai vagy schengeni jog alapján vízumköteles országban lakik, a vízumkötelességet nem lehet mellőzni a magyar állam részéről. Ezért a lehetséges megoldásokat a vízumkényszer keretén belül kell keresni. A vízumkiadás adminisztratív leegyszerűsítése csökkentheti az elhárító hatást, amelyet a vízumkényszer gyakorolhat a kérelmezőre. Gyakorlatilag a vízumokat kiállító helyeken, azaz a konzulátusokon és adott esetben a határátkelőhelyeken, külön ablaknál vízumot leegyszerűsített eljárásban lehet kérni és rövid időn belül a helyszínen elnyerni is. Ha ezt a gyors eljárást kizárólag magyar nyelven hajtják végre, voltaképpen csak a magyar kisebbségek tagjait kedvezményezik.

A gyors eljárás kialakítása érdekében a magyar kormány a Megállapodás 16. cikkére is hivatkozhat. Ha a leegyszerűsítés kedvéért a schengeni vízum kiállításának a minimális feltételeitől kíván eltekinteni - pl. azért, mert ennek ellenőrzése egyes esetekben túlságosan nehézkes adminisztratív intézkedéseket tenne szükségessé -, akkor a 16. cikk alapján a magyar állam területére érvényes vízum adható ki. Mivel az intézkedés célja az anyaországgal való kapcsolatok minél egyszerűbb lebonyolítása, nem túl nagy hátrány, hogy az eljárás kedvezményezettjei csak Magyarországra, de nem a többi schengeni államba tudnak beutazni. A Megállapodás a 16. cikk szerinti eljárást csak akkor engedélyez, ha az illető állam humanitárius okokból vagy a nemzeti érdekből vagy nemzetközi kötelességei alapján cselekszik. Ahogyan már láttuk, ez a cikk csak egyéni, kivételes esetekben alkalmazható, de nem nyújt jogi alapot állandó intézkedésnek. Bizonyos helyzetekben pedig átmenetileg a leegyszerűsített eljárás alkalmazását teszi lehetővé.

Gyakorlati szempontból több érv szól a magyar nyelvű gyors eljárás ellen. Egyrészt látható különbséget tesz a magyarok és az ország más etnikumú lakói között, ami a magyar kisebbségek jószomszédi viszonyait ronthatja. Másrészt egy ilyen eljárás csak akkor lehet gyors, ha a konzulátusokon, átkelőhelyeken megfelelő személyi és tárgyi infrastruktúra létezik. Ennek megteremtése a magyar államnak sokba kerülne. Végül is ilyen tervek már a nyugati partnerek ellenállásába ütköztek, mert a nyugat-európai felfogásban etnikai különbségeken alapuló politika elvi okokból elfogadhatatlan, és gyakran jogellenesnek (diszkriminatív) is számít.

VI. A hosszú időtartamra szóló vízum

A magyar kisebbségek magyarországi utazásaira vonatkozó engedélyezés minél egyszerűbb lebonyolítása érdekében hosszú időtartamra szóló vízumot lehetne kiállítani. Ilyen vízum pl. a kiadásától számított öt évre, korlátlan számú be- és kiutazásra lehetne érvényes. A kiállítási eljárás folyamán a kérelmező etnikai hátterét is meg lehetne vizsgálni, és így a kedvezményezettek köre a magyar kisebbségek tagjaira lenne korlátozható. E hosszú időtartamú vízum azzal az előnnyel jár, hogy csak egyszer kell folyamodni érte, a kérelmezőnek csak egyszer kell az igazgatási eljárást megindítania és átélnie, és azután hosszú időn keresztül bármikor utazhat az anyaországba.

1) A schengeni jog

A Megállapodás a három hónapnál hosszabb időre érvényes vízummal kapcsolatosan nem tartalmaz előírásokat, hanem ennek szabályozását a tagállamok hatáskörébe utalja (18. cikk). Ezért Magyarország szabadon bevezetheti ezt a megoldást. Az egyéni eljárás folyamán pedig a nemzeti tartózkodási jogcímet kiállító állam köteles ellenőrizni, nem esik-e a kérelmező a schengeni beutazási tilalom alá (25. cikk). Ezt az ellenőrzést az állam a schengeni számítógépes rendszer alapján (96. cikk) végzi. Ha más schengeni állam az illetőt felvette a tilalmi listára, akkor a Megállapodás 25. cikke a két állam tárgyalását írja elő, és elvben a vízumkérelmet meg kell tagadni; csak fontos okok megléte esetében adható ki a vízum, pl. humanitárius okokból vagy nemzetközi kötelességek alapján. A gyakorlatban ez a rendelkezés azt eredményezi, hogy pl. Görögországban kis áruházi lopás miatt beutazási tilalomra kiírt ukrain magyar vízumkérelmét Magyarország elvben köteles elutasítani; csak a görög hatóságokkal folytatott tárgyalásokat követően és ha humanitárius okok vagy nemzetközi kötelességek a beutazás mellett szólnak, adhat helyt a kérelemnek.

Mivel a hosszú időre érvényes vízum nemzeti és nem schengeni vízum, csak Magyarországra lehet utazni vele, nem pedig egy másik schengeni államba. Az anyaország és a kisebbségek közötti kapcsolattartás szempontjából ez a hátrány elviselhető. Ráadásul a hosszú magyarországi vízum birtoklása a rövid schengeni vízum kiadását nem zárja ki.

2) A közösségi jog

Az európai közösségi jog sem avatkozik bele a hosszú időtartamú vízumok kiadásába. A maastrichti szerződés a K.1. cikk 2. pontjában a külső határok átkelésére vonatkozó szabályokat, a K.1. cikk 3. pontjában a bevándorlási politikát, valamint a harmadik országok polgáraival szemben tanúsítandó politikát az Unió hatáskörébe utalja. Az EK-szerződés 100/C. cikke szerint a közösségi szervek a vízumköteles országokat rendeletben határozhatják meg, és 1996. január 1-je óta a vízum kialakítására vonatkozó szabályokat is hozhat a Közösség.

E két rendelkezés alapján meghozták a már említett 2317/95 számú rendeletet, amely pedig csak a vízumkötelettség tényére vonatkozik. A szintén e két cikk alapján hozott, a vízumok egységes kialakításáról szóló 1683/95 számú rendelet kizárólag a külső alakra (főleg a hamisíthatatlanságra) vonatkozik, nem pedig a kiadható

vízum tartamára. Így a szupranacionális, azaz a tagállamokra, illetve a tagállamokban kötelező jog nem zárja ki a hosszú időtartamú vízum kiadását.

A maastrichti szerződés K.1. - K.9. cikkében szabályozott belügyi és igazságügyi együttműködés viszont nem az Unió szupranacionális pilléréhez tartozik, hanem a szokásos állam- és kormányközi együttműködést írja elő. Azért a K.1. - K.3. cikkében tartalmazott ügyek csak annyiban tartoznak az Unió hatáskörébe, amennyiben az Unió összehangolási, egyeztetési szerepet játszik. Az erre vonatkozó jogalkotást továbbra is tagállami szinten végzik, és az Uniónak a maastrichti szerződés K.1. - K.9. cikkével megállapított hatáskörei már ezért sem tilthatják meg a magyar nemzeti joggal megteremtett hosszú időtartamú vízumot.

3) Gyakorlati szempontok

A jogi elemzés eredményeként megállapíthatjuk, hogy sem a schengeni jog, sem a közösségi jog nem akadályozza meg a hosszú tartamú vízum intézményét. Vízumköteles külföldit ilyen vízumban részesíteni a tagállamok mérlegelési jogában áll. A magyar nyelvű kiadási eljárással szemben a hosszú tartamú vízum adásában nem merül fel a látható különbségtétel a magyar és nem magyar etnikumú állampolgárok között, hanem a kérelmező etnikai hovatartozását "diszkrét" módon lehet megvizsgálni. Hátránya pedig, hogy a kiadási eljárást nem lehet a helyszínen végezni, hanem csak hosszadalmasabb és több munkát okozó írásbeli eljárásban.

VII. A kettős állampolgárság

A Magyar Köztársaság a külföldön élő magyar kisebbségek tagjait saját állampolgárságával ruházhatná fel. Ennek eredménye az lenne, hogy pl. a romániai vagy szlovákiai magyarok nemcsak a "helyi" állampolgársággal rendelkeznek, hanem emellett a magyarral is. Így magyar állampolgárok (is), és a schengeni magyar állampolgárságuknál fogva bármikor beutazhatnának a schengeni térségbe.

Az európai, illetve schengeni jog nem ad módot az állampolgárok közötti különbségtételre, sem a további állampolgárság, sem a lakóhely alapján. Sok nyugat-európai országban egyre több bevándorló él, akik mind a tartózkodási állam (schengeni), mind az eredeti államuk (nem schengeni) polgárjogával rendelkeznek. A szabad mozgás szempontjából ők teljes jogú schengeni belföldiek. Ugyanez áll a harmadik államokban lakó schengeni polgárookra: a lakóhelyüknél fogva nem veszítik el a schengeni polgár státusával járó jogokat. A kettős állampolgárság ezért sok problémát oldana meg, feltéve, hogy megengedett.

1) A nemzetközi jog: személyi vonatkozású szabályok

Az általános nemzetközi jog a kettős állampolgárság intézményét elismeri, és az állampolgárság szabályozását elvileg az egyéni állam hatáskörébe utalja: minden állam jogosult saját polgárjogát - és csak ezt - szabályozni. Mivel az állampolgárság az állam személyi fennhatóságát írja körül, nemzetközi vonatkozással is rendelkezik, amiért a nemzetközi jog bizonyos kollíziós, a nemzeti jognak keretet adó szabályokat tartalmaz. Az állam csak annak adományozhatja a honossági jogot, akit "eredeti szál" [[genuine link](#)] fűz az adott államhoz. Ha az állam eredeti szál híján honosít külföldit vagy hontalant, a többi állam nem köteles elismerni az új státust.

Ennek az eredeti szálnak nem kell nagyon szorosnak lennie. Az etnikai azonosság olyan eredeti szál valószínűleg, amelyet a nemzetközi közösség elismer. Ám jelen esetben ennél többről van szó: Magyarország szomszédos államaiban élő magyar kisebbségek egészen 1920-ig rendes magyar állampolgárok voltak. A mostani kisebbségek magyar állampolgárok leszármazottai, ami szintén érvényes cím a nemzetközi jog állampolgársági szabályai szerint. Ezért a többi állam elvileg köteles elismerni a nemzeti hovatartozás alapján történt meghonosítást akkor is, ha az illető személy azután kettős állampolgársággal rendelkezik.

Ennek az általános elvnek ellenére kérdéses, jogosult-e Magyarország más országban lakó etnikai magyarokat a magyar honosságra részesíteni. A Nemzetközi Bíróság *Nottebohm*-itélete alapján az eredeti szál megléte csak a harmadik államokat kötelezi a honosítás elismerésére. Az eddigi állam és a honosító államnak ugyanarra a személyre vonatkozó felségigényei összeütközését a *genuine link* elve nem tudja megoldani, ha az érintettet mind a két államhoz bizonyos szál fűzi. A nemzetközi jog nem rangsorolja az eredeti szálakat. Az ún. hatékony állampolgársággal [*effective nationality*] kapcsolatos ítélezésben, amely arra a kérdésre ad választ, hogy az érintett személy két állampolgársága közül melyik érvényesül harmadik állammal szemben, a nemzetközi bírák a konkrét eset körülményeitől függően hol ezt, hol azt a tényező t hozták előtérbe, bár meg lehet állapítani, hogy leggyakrabban vagy a lakóhelyet, vagy az üzleti érdekeket tekintették ügyszóképpontnak. Az állampolgári törvények kollíziójára vonatkozó egyes kérdésekről szóló, 1930-ban Hágában aláírt Egyezmény sem rendelkezik az eredeti állam és az új állam viszonyáról. Mivel sem a nemzetközi szerződések, sem a Nemzetközi Bíróság ítélezése nem állapít meg egyértelmű jogszabályt, a nemzetközi gyakorlatot kell elemezni.

A kettős állampolgárságot eredményező honosítás normális esete az, hogy bevándorlók kérelmükre az új állam polgárjogát kapják meg, és emellett megtartják a régi útlevelüket is. A nemzetközi jog megengedi ezt az eredeti állam személyi fennhatóságába történő beavatkozást, és következményképpen az eredeti állam köteles ezt tűrni, az eddigi állampolgárának új polgárjogát elismerni. Az új lakóhely olyan meggyőző *genuine link*, hogy a nemzetközi gyakorlatban mind az eredeti állam, mind a harmadik államok összessége elismeri a honosítást. Az eredeti államnak jogában áll viszont a reakciót kiválasztani: a belső jog az idegen honosítás miatt az eddigi állampolgárság elvonását mondhatja ki anélkül, hogy az illető állam a nemzetközi jogba ütközne.

2) A nemzetközi jog: területi vonatkozású szabályok

A leírt esetekben a honosítás nem hat ki más állam területére, hanem kizárólag a személyi felségjogába, és csak ezekre a körülményekre vonatkozik az említett nemzetközi jogi gyakorlat. A mi esetünkben viszont Magyarország

egy másik országban lakó, annak állampolgárságát viselő polgárainak adná meg a magyar állampolgárságot. Ily módon nemcsak a másik állam személyi felségjogaiba avatkozik bele (ami a honosítás folyamán rendszeresen történik, és ami ezért, amint láttuk, az eredeti állam által a nemzetközi jogban megengedett keretben tűrendő), hanem a területi felségjogába is. Ez a szempont a magyar esetnek sajátos vetületet ad.

Az államok szuverén egyenlősége és az abból adódó területi szuverenitás elve alapján az állam nem végezhet felségi, hatósági cselekményt más állam területén. Itt két esetet kell megkülönböztetni egymástól: a jogalkotási jogosultságot és a végrehajtási jogosultságot. A jogalkotásra nézve a nemzetközi jog viszonylag nagyvonalú: az állam jogosult más állam területére ható vagy ezzel kapcsolatban álló tényállásokat szabályozni, hacsak ezt a tényállást a szabályozó állam területéhez is bizonyos tényezők kötik. Ezen szabály példái a büntető jog, a versenyjog és a környezetvédelmi jog. Összegezve meg lehet állapítani, hogy az állam jogszabályt alkothat, ha a tényállást *genuine link* fűzi a saját területéhez.

A végrehajtásra vonatkozó nemzetközi szabályok azonban sokkal szigorúbbak: az érintett állam beleegyezése nélkül a másik állam egyáltalán nem eszközölhet hatósági aktust idegen területen. Ezt a szabályt a nemzetközi gyakorlat olyan szigorúan veszi, hogy már hivatalos iratoknak postai úton történő kézbesítését is a területi felség megsértésének tekinti. Ehhez hasonló kirívó esetről már a Biztonsági Tanács kimondta véleményét: az izraeli ügynökök szervezte *Eichmann*-rablást Argentína területi felsége jogellenes megsértésének minősítette.

E szigorú területi elv miatt pl. egy államnak nem szabad a másik állam területén tartózkodó saját állampolgárát hadseregbe behívni: a behívó levél idegen területére való megküldését az érintett állam területi felsége tilos megsértésének tekintik még akkor is, ha a behívás címzettje a küldő állam polgára, és csak átmenetileg tartózkodik az idegen állam területén. Az államterület a szuverenitás térbeli kiterjedését ugyanúgy írja körül, mint az állampolgárság a személyit, és ezért az állam nem köteles tűrni, hogy területén más állam hatósági aktust hajtson végre.

Idegen állampolgár honosítása pedig ilyen felségi cselekményt képez, és külföldi állam területén történik, ha a honosítandó személy ezen állam területén lakik. Ha már külföldön tartózkodó saját polgárok behívását a külföldi állam területi felségjogát sértőnek tekintik, akkor a saját országban élő külföldi állampolgár honosítása még inkább az érintett állam területi sérthetlenségébe való beavatkozásnak minősül.

3) A nemzetközi jog: tömeges honosítás

A szuverenitást még erősebben sértik, ha nemcsak egy adott külföldi állampolgárt, hanem tömegeket honosítanak. Ha ezek a tömegek összefüggő területen laknak, az idegen állampolgárságuk az eredeti állam területi fennhatóságát ebben a térségben sokkal inkább kétségbe vonhatja, veszélyeztetheti, mintha csak kis számú idegen állampolgárról van szó.

A tömeges honosítás ezen kívül az eredeti állam személyi szuverenitását erősebben sérti, mint az egyéni. A fent vázolt elvek az egyéni kivándorlóra vonatkoznak. Ezért nem biztos, lehet-e tömeges honosítást, illetve az érintett államnak azt a kötelességét, hogy saját állampolgárok más állam polgárjogában való tömeges részesítését tu ri, ezekre az elvekre alapítani. A szuverenitás fogalmából inkább arra lehet következtetni, hogy az állam nem köteles súlyos, az egyéni esetet meghaladó beavatkozásokat tűrni. A nemzetközi jog alapján Magyarország a szomszédaitól nem követelheti annak tűrését, hogy a magyar állam polgárjogát a határon túl élő magyar kisebbségek tagjainak adományozza.

A tömeges honosításról keveset írtak a nemzetközi szakirodalomban. Ha egyáltalán megemlítik, az említés mindig területi változásokkal kapcsolatban történik. Az átcsatolt terület lakosságára vonatkozóan az állampolgársági problémákat tömeges honosítással lehet megoldani, de ehhez a két félnek hozzá kell járulnia. A tömeges lakosságcsere egy másik eset, amelynek folyamán tömeges honosításra kerülhet sor, bár manapság a lakosságcsere akkor is az emberi jogokba ütközőnek tekintik, ha egyébként szerződésen, illetve demokratikus parlament hozta törvényen alapul. Más országban lakó azonos etnikumú kisebbségeknek az anyaország polgárjogával való tömeges felruházására sem a nemzetközi gyakorlatban, sem a nemzetközi szakirodalomban nem lehet példát találni.

Tény azonban, hogy a tömeges honosítás erősebb beavatkozást jelent az érintett állam területi és személyi felségjogába, mint az egyéni honosítás. Ezért a honosítás már akkor is sérti az érintett állam jogait, ha törvényi úton történik. A végrehajtási aktus - pl. a kérelmezési űrlapok vagy az új útlevél megküldése - minden esetben a nemzetközi jogba ütközik, ha azzal a másik állam nem ért egyet. Ez már az egyéni honosításra is áll; még erősebben érvényesül ez az elv a tömeges honosításra.

A szomszédos országokban lakó magyar kisebbségek tagjai honosításának a nemzetközi jog alapján ezért csak akkor van helye, ha az érintett állam egyetért az intézkedéssel. Minden államnak módjában áll szuverenitása egy részéről lemondani más állam javára. Ha az érintett állam a magyar állampolgárság (egyéni vagy tömeges) adományozásával egyetért, a nemzetközi közösségnek el kell ismernie az új státust, és ha ez az állam a saját állampolgárságát nem vonja el, a többi állam köteles elismerni a magyar kisebbségek kettős állampolgárságát és az abból adódó következményeket is. Az érintett állam akarata ellen azonban a magyar állampolgárság átruházása nem megengedett.

4) Az európai jog

Az európai közösségi jog nem tartalmaz a honosításra vonatkozó előírásokat. Az EK-szerződés 100/C. cikke csak a vízümpolitikára vonatkozik, és a maastrichti szerződés K.1. cikk 3. pontja a - gyakorlatilag a honosítással szoros

kapcsolatban álló - bevándorlási politikára érvényes, de csak államközi együttműködést követel, a tagállamokra kötelező rendelkezéseket nem tesz lehetővé. Ezen kívül a nyugat-európai térségben egyre növekszik a nyitottság a kettős állampolgárság intézménye iránt a benne rejlő, konfliktusokat feloldó lehetőségek miatt.

A kettős állampolgárság ugyanakkor - amellet, hogy csak a szomszédos országok közreműködésével jogszerű - súlyos hátrányokkal jár. Egyrészt Magyarország nyugati partnerei nem kedvelik a bevándorlásra jogosultak számának növelését. Most már megállapítható, hogy bizonyos nyugati országok (köztük Magyarország főbb partnerei, Ausztria és Németország) érzékenységei miatt a csatlakozó államok polgárainak nyújtandó szabad mozgás joga a csatlakozási folyamat egyik legnehezebb problémája lesz, és az arra jogosultak számbeli szaporítása (főleg akkor, ha Magyarországnál szegényebb országról van szó) csak fokozza a nehézségeket, és végül is veszélyeztetheti Magyarország csatlakozási esélyeit. Másrészt a magyar alkotmány 69. § (2) bek. miatt nem tagadható meg, hogy a magyar állampolgársággal is rendelkezők Magyarországra átköltözzenek, és hogy hosszabb távon a határon túli magyar lakta területek kiürüljenek. Természetesen politikai kérdés, kívánatos-e pl. Erdély magyar jellegének fenntartása, de eddig a magyar kormányok a magyar kisebbségek ottmaradása mellett szóltak. Ezt a politikát a szabad áttelődés lehetősége meghiúsítaná, ahogyan az oroszországi németek példája mutatja.

Második rész: A kulturális javak szabad forgalma

A személyforgalomnál a kulturális javak - könyvek, újságok, műtárgyak és más, a hagyományos életformával kapcsolatos cikkek - kérdése sokkal egyszerűbb. Mivel a legtöbb kulturális cikk egyben áru is, behozatalukra, kivitelükre az egységes belpiacról, valamint az azt védő intézkedésekről szóló szabályok irányadók. Ezek a szabályok nem találhatók az Európai Unióról szóló szerződésben, hanem az Európai Közösségekről szóló egyezményben (EK-szerződésben). A legfontosabb jogintézmény az egységes vámtarifa, amelyet az EK-szerződés 18-29. cikke a közösség kizárólagos hatáskörébe utal; a harmadik országokkal szemben fennálló vámokat a tagállam már nem határozhatja meg. Az európai előírásokkal kapcsolatban különbséget kell tenni az áruk behozatala és kivitele között.

I. Kulturális javak kivitele

A kulturális áruknak az egyik tagállamból harmadik országba történő kiviteléről az európai vámjog alig tartalmaz szabályokat. Az Európai Közösségek célja az egységes belpiac létrehozása, és azt nem a kivitel, hanem a behozatal veszélyeztetheti. A Közösség érdekében áll a tagállamok helytállása, sikere a világpiacon, amiért nem emel akadályokat általános jellegű áruk kivitele elé. A közös kiviteli szabályokat tartalmazó rendelet a külkereskedelem szabadságából indul ki.

Az Európai Megállapodás csak az EK és Magyarország között folyó kereskedelmet érinti. Magyarország harmadik állammal történő kereskedelme csak annyiban esik az EM alá, amennyiben vámunió vagy szabadkereskedelmi övezetek kialakításában megegyeznek (EM 27. cikke). A kulturális javak kivitelét egyáltalán nem szabályozza.

Amennyiben a magyar állam a kulturális javak kivitelét támogatja, elképzelhető, hogy ez az EK-szerződés 92. cikkében kimondott támogatási tilalomba ütközik. Ez a cikk azonban az állami támogatásokat csak akkor tiltja meg, ha ezek képesek a tagállamok közötti versenyt (beleértve a tagállamok harmadik állam piacán történő versenyt) torzítani. Mivel a magyar kisebbségeket a gyakorlatban csak magyar (és nem pl. holland vagy portugál) vállalatok tudják magyar kulturális javakkal ellátni, az államok közötti verseny torzításaira alig kerülhet sor.

Az elemzés eredménye, hogy Magyarország uniói tagsága nem korlátozza a kulturális javak kivitelét. Az Unión kívül élő magyar kisebbségek továbbra is (európai jogi) korlát nélkül behozhatják a kapcsolattartásukra fontos kulturális cikkeket az anyaországból, és ily módon részt vehetnek Magyarország kulturális folyamataiban.

II. Kulturális javak behozatala

A kisebbségek elsőrendű érdeke az anyaország kulturális termékeinek megszerzése, annak lehetősége. Ezen túlmenően a kisebbségi kulturális cikkek Magyarországra történő exportja is bizonyos, bár az előbbinél kisebb szerepet játszhat a kisebbségek kulturális boldogulásában. A magyarországi piac nyitása pl. gazdaságilag életképesse teheti az erdélyi, szlovákiai vagy vajdasági magyar ajkú könyvkiadót, aki az anyaország olvasói nélkül a szűk hazai piacon esetleg nem folytathatná kiadói tevékenységét.

Ahogy már láttuk, a külsővám meghatározása kizárólag a közösség ügye. Sem az Európai Unióról szóló egyezmény, sem az EK-szerződés nem tartalmaz kivételt a kulturális csere érdekében. Az EK-szerződés 128. cikk (3) bekezdéséből pedig kiderül, hogy a közösség és a tagállamok kötelessége a harmadik államokkal folytatott kulturális együttműködést előmozdítani. Ez a szabály a kulturális cserét megakadályozó vámtarifákat kizárja. Ezenkívül az Általános Vám- és Kereskedelmi Egyezmény (GATT) az EK-ban kötelező érvényű, és sok vámtarifa azért már nem áll az EK szabad mérlegelési körében. Mind a GATT, mind az EK filozófiája magában foglalja a szabad, vámtól mentes kereskedelem fontos szerepét. Ennek megfelelően a közösségi külsővámról általában megállapítható, hogy tarifái nemzetközi összehasonlításban alacsonyak. Nem fenyeget az a veszély, hogy az európai jogi külsővám a magyar kisebbségek kulturális javainak behozatalát lehetetlenné teszi.

Végeredmény

Amikor Magyarország az Európai Unió és a Schengeni egyezmény tagállama lesz, a határon kívül lakó magyar kisebbségekkel való kapcsolattartás tovább folytatódhat. A kulturális javak forgalmát Magyarország európai csatlakozása alig érinti. Magyarország és a magyar népcsoportok között folytatódhat a kulturális csere is.

A személyek szabad beutazása terén vallott magyar álláspont miatt viszont Magyarország európai integrációja

bizonyos akadályokba ütközhet. Az európai jogban előírt vízumkényszertől Magyarország nem térhet el, és nem valószínű, hogy a nyugat-európai országok a beutazásra jogosultak körének bővítésébe beleegyeznének. Túl nagy Nyugat-Európában a félelem a szegény kelet- és délkelet-európaiak tömeges bevándorlásától.

A vízumrendszer keretein belül is megoldhatók a magyar kisebbségek problémái. Különböző modellek állnak rendelkezésre, amelyek nem teljesen küszöbölhetik ki az új korlátokat, de annyira enyhíthetnek a következményein, hogy a határon kívül élők továbbra is elfogadható körülmények között utazhatnak anyaországukba. Ha mind a nyugat-európai országok, mind a magyar kormány, mind a magyar kisebbségek képviselői tartózkodnak maximális igényeiktől, úgy az egyik vagy másik modell megvalósítható lesz.

[Vissza](#)

Jerzy Snopek

PETŐFI LENGYELORSZÁGBAN

Petőfi in Poland

Although Petőfi lives in the mind of the Polish intellectuals, he is still outside of the literary canon concerning the world's literature. This situation can only be changed when the literatures of Central Europe in general got their proper places in the world's literature.

Lengyelországban Petőfi a legismertebb magyar költő. Százötven év alatt több mint kétszáz költői alkotása jelent meg lengyelül, jelentős részüket többen is lefordították **(1)**. Hat különálló kötetet adtak ki Petőfi verseiből, ezenkívül két alkalommal jelentették meg - más-más fordításban - a *János vitézt* (zárójelben megjegyezzük, hogy Petőfi regénye, *A hóhér kötele* is napvilágot látott lengyelül) **(2)**. A *Nemzeti dal* szerzőjének költeményei természetesen igen sok alkalommal szerepeltek különböző antológiákban és folyóiratokban is. Viszonylag gazdagnak nevezhető a Petőfi életére és művészetére vonatkozó irodalom: rengeteg, különféle folyóiratokban olvasható cikk (némelyek egészen terjedelmesek, és külön kis kötetekben is megjelentek), egy monográfia-vázlat s még egy könyv, amely sajnos a kompiláció jegyeit viseli magán, végül pedig Illyés Gyula két könyvének lengyel fordítása. Vegyük ehhez hozzá a Petőfi tiszteletére rendezett évfordulós megemlékezéseket, amelyek közül egyet a legmagasabb szinten rendeztek meg, valamint azt a tényt, hogy a magyar költő több lengyel iskola névadója, hogy utcát neveztek el róla Varsóban, hogy lengyel költők verseket írtak a tiszteletére stb.

Fentiekkel összevetve szerénynek mondhatjuk Petőfi elődeinek és kortársainak: Balassinak, Zrínyinek, Csokonainak, Vörösmartynak és Aranyának a lengyelországi recepcióját. Közülük mindössze Balassi került be a lengyelek kulturális tudatába (igaz, annak is legtávolabbi periferiájára) **(3)**. A többiek gyakorlatilag nincsenek jelen a köztudatban, recepciójuk pedig néhány sajtóhírré, néhány apróbb fordításra és lexikon-címszóra korlátozódik.

A Petőfi iránti lengyel érdeklődés egyébként jelentősen fölülmúlja a többi közép-európai romantikus költő - Karel Macha, Pavel Hviezdoslav **(4)**, Eminescu, L' judevit Gaj, Mazuranic - iránt megmutatkozó érdeklődést. Kijelenthetjük, hogy e téren *Az apostol* szerzőjét csak a nyugat-európai romantika korifeusai és Puskin előzik meg.

Számos olyan tényező sorolható fel, amely Petőfi külföldi fogadtatását megkönnyítette. Meghatározó jelentőségű volt az, hogy a költő részt vett - kettős szerepben is: a bárd és a harcos szerepében - a magyar szabadságharcban, amely nem csupán az európai Népek Tavaszának integráns és nagyon fontos részének, hanem nemzetek fölötti, univerzális jelenségnek is tekinthető. Nem kis szerepet játszott emellett az a tény, hogy a *Nemzeti dal* szerzője kiváló és eredeti költő, a szabadság közszeretnek örvendő dalnoka volt, s az, hogy a költészetében hirdetett legnemesebb értékekért vívott harcban esett el fiatalon. Halálával nagyszerű megtestesítője lett a költői szó és tett egységét hirdető romantikus eszménynek **(5)**. Petőfi - ahogyan azt a kiváló olasz költő, Carducci fogalmazta meg - mítosszá vált **(6)**. A romantika szimbolikájába és mitológiájába tökéletesen beleillő, drámai életrajzával nagy hatást fejtett ki azoknak az érzelmeire és képzeletére is, akik Petőfi költői nagyságát csupán másokra hagyatkozva ismerhették el, művészetével nem lévén közvetlen kapcsolatuk. Nem csoda hát, hogy a magyar forradalom bárdjának híre gyorsan elterjedt egész Európában, a Petőfi hírnevét fáradhatatlanul terjesztő emisszáriusok - elsősorban Kertbeny Károly - tevékenysége folytán pedig a különböző országok kulturális elitjei megismerkedhettek műveinek fordításaival. A magyar költő hamarosan lelkes rajongókra tett szert olyan kiváló szerzők körében is, mint Heine, Nietzsche, Hviezdoslav, Z maj és a már említett Carducci **(7)**. Ez a légkör természetesen kedvezett a Petőfi-versek lengyel fogadtatásának is, hiszen Európa-szerte éltek a lengyel intellektüelek és irodalmárok. A mi esetünkben mindemellett az is közrejátszott a fogadtatásban, hogy általánosan ismert volt a magyarok és lengyelek nemzeti sorsközössége, hogy a lengyelek tömegesen vettek részt a magyar szabadságküzdelmekben, s végül közismert volt - mint a lengyel-magyar szolidaritás legszebb megnyilvánulása - Petőfi és Bem különleges barátsága.

Petőfi verseinek első fordításai nagy valószínűséggel a Magyarországon harcoló lengyel légió egyik katonájától származnak, aki irodalmi alkotásait Jan znad Lipy néven írta alá. Kovács István, a légiós költő felfedezője feltételezi, hogy a fenti álnév alatt Jan Maliszewski ulánus főhadnagy rejtőzik **(8)**. Hogy fordításai az ötvenes években keletkeztek-e Tarnopolban, vagy egy részüket azon melegében készítette-e Magyarországon, nem tudjuk. Úgy tetszik, hogy ez a második lehetőség (különösen az olyan versek esetében, mint a *Nemzeti dal*) lélektanilag sokkal valószínűbb. Egyedi volt-e vajon Jan znad Lipy esete? Köztudott, hogy versírással a lengyel légió más tagjai is foglalkoztak, így pl. Franciszek Zima is. Kéziratok hagyatékuk feltárása kiderítheti, hogy vannak-e abban Petőfi-fordítások. A jelenség e sajátos - bizonyos mértékig hipotetikus, Wiktor Gomulicki által meseinek nevezett - őstörténetéhez tartoznak az olyan legendák, miszerint már 1849-ben n y o m t a t á s b a n léteztek lengyel nyelvű, egyoldalú röplapokként terjesztett Petőfi-fordítások, 1851-ben pedig a párizsi lengyel emigráció körében állítólag megjelent egy *Petőfitől* című külön kis kötet. Két évvel később Kertbeny Károly Adam Mickiewiczet próbálta rávenni arra, hogy fordítson a *Nemzeti dal* szerzőjének verseiből. Mickiewicz, aki ez idő tájt már nem foglalkozott költészettel, ezt válaszolta: "Szeretnék fiatalabb, az élet által kevésbé elcsigázott lenni, hogy lefordíthassam honfitársaimnak Petőfi valamelyik alkotását" **(9)**.

Látjuk tehát, hogy Petőfi lengyel recepciójának kezdetei legalább annyira érdekesek, mint amennyire rejtélyesek. Némely ezzel kapcsolatos kérdést talán még sikerül kibogozni, mások minden bizonnyal megfejtetlenek maradnak.

Tudásunk mai állása szerint a nagy magyar költő lengyelországi jelenlétének első nyoma a *János vitéz* egy részletes ismertetése, amely az akkor legrangosabbak közé tartozó folyóirat, a "Biblioteka Warszawska" hasábjain látott napvilágot 1851-ben. Az ismeretlen szerző a magyar irodalom leírásánál német forrásokat használt fel. Arról, hogy mennyire ismeretlen - sőt, egyenesen egzotikus - jelenségnek számított még ekkor Petőfi lengyel földön, az is tanúskodik, hogy az írásban Petosi, illetve Petozi néven szerepel! Ezenkívül egyértelműen élő költőként emlegeti a szerző ("Petosi, aki már - hangsúlyozom - mintegy tíz kötetet adott ki, az alkotás különleges könnyedségéről adott tanúbizonyságot") **(10)**. Az életrajzi adatok egyébként nagyon általánosak és gyérek, s ami a legnagyobb baj - kevés közül van a történelmi igazsághoz. Sok kívánnivalót hagy maga után Petőfi költészetének általános jellemzése is, amely szerint "Művei közül legnagyobbak a dalgyűjtemények, valamint hosszú elbeszélései és eposz-részletei". Szó esik még a leírásban "balladákról és lovagi énekekről" is. Behatóbban elemzi a szerző - mint már említettem - a *János vitéz*t, a mű frissen megjelent német fordítására támaszkodva. Az akkori szokásoknak megfelelően részletesen ismerteti a cselekményt, megjegyzéseket fűzve annak eredetiségéhez. Ezután következik magának a műnek és - tágabb értelemben - Petőfi költészetének az általános jellemzése: "Az étellel és mozgással teli, érzésekben nyugodt képek, a lovagi hadjáratok csodás leírásai egy harcos nép gyermekét ábrázolják, vetítik elénk. Nem csoda, hogy egy ilyen alkotás lelkes fogadtatásra talált, s hogy számtalan rapszodiában ismétlik. Olyan nemzeti hőskölteménnyel van ugyanis dolgunk, amely magában hordja a magyar népre jellemző összes érzelmet, reménykedést és hagyományt. Költői részletei felváltva sugároznak őszinte egyszerűséget, ártatlan vidámságot, hihetetlen lelkesedést és naívan kifejezett faji büszkeséget (...). A költő, aki egybegyűjtötte az összes keringő legendát, egyesítette a magyarok történelmi létének szétszóródott darabjait, olyan, részben valóságos, részben elképzelt eposzt alkotott, amelyben a nép mint tükörben láthatta meg magát. A stílus tökéletesen alkalmazkodik a tárgyhoz: érzelmességével, vidámságával, érthetőségével, helyenkénti könnyed iróniájával hűen adja vissza a mesélő változó benyomásait. Legnagyobb erényét a képzelet erejét és frissességét bizonyító üde, ártatlan díszítésű fordulatok jelentik. Nyoma sincs benne a germán költészetre jellemző komor, bánatos hangulatnak. A családi élet gyöngéd képeiben a szavak hűen adják vissza az ártatlan, egyszerű érzéseket. A hadi jelenetekben az elbeszélés erőteljes, mint a lovak patáinak dobogása, gyors, mint a szablyák villanása".

Nemcsak azért szentelünk ilyen sok helyet és figyelmet a Petőfiről megjelent első lengyel publikációnak, mert ez volt az első. A költő-Petőfit bemutató fentebb idézett, általában találó jellemzés ugyanis érdeklődést kelthetett művészetére iránt, hiszen a magyar lélek legnagyobb kifejezőjeként mutatja be Petőfit, aki határozottan különbözik nemcsak a germán költőktől, hanem - s ezt a "Biblioteka Warszawska" művelt olvasója könnyedén hozzágondolhatta - a lengyel költőktől is. Nem véletlen, hogy az említett, megragadóan jellemzett és igen nagyra értékelt elbeszélő költemény tízegyházy év elteltével két különböző fordításban is megjelent (ezekről később ejtünk szót). Elgondolkodtató viszont az a tény, hogy az első Petőfi-versek fordítására néhány évet még várni kellett. Egyébként a recepció első, tizenkilencedik századi szakaszában elég sok verset fordítottak a *János vitéz* szerzőjétől, ám a róla szóló korabeli publikációkban a hős-költő megkapó életrajza háttérbe szorította a műveket. A Petőfihez hasonló példaképre a lengyeleknek - az akkori politikai helyzetben - igen nagy szükségük volt, annál is inkább, mivel Lengyelországban a váteszek csak felemás módon feleltek meg ennek az elvárásnak, s ilyenkor is kevésbé jelentős költők, pl. Mieczysław Romanowski személyében.

A korabeli publikációk hosszú sorát Charles Louis Chassin *Le poete de la revolution hongroise, Alexandre Petofi c.* könyvének (Brüsszel 1860) részletes ismertetése nyitja, amely 1860-ban jelent meg a "Biblioteka Warszawska" hasábjain **(11)**. Nem sokkal később (1861-ben) jelent meg Bolesław Wysłouch *Żywot Aleksandra Petofiego* (Petőfi Sándor élete) c. cikke a lwówi "Dziennik Literacki"-ban **(12)**. Ugyanezeket a hasábjakon versfordítások is napvilágot láttak Petőfitől, amelyekről (jóllehet csak sajtóközlések voltak) hamarosan elismerő kritika jelent meg. A verseket egy nagyon mozgékony újságíró, Władysław Sabowski (1837-1888) fordította, aki számos folyóiratnak dolgozott, több tucat regénye mellett verseket is írt, és olyan szerzők költeményeit fordította, mint Heine, Victor Hugo, Lermontov és Petőfi. Sabowski tehetséges irodalmár volt, de kapkodva, főleg pénzért írt, ezért aztán kiemelkedő műveket nem hagyott hátra. *Na paryskim bruku* (Párizs utcáin) c. regényét azonban a XX. század második felében is kiadták, néhány verse pedig bekerült a Julian Tuwim által szerkesztett híres *Księga wierszy polskich* (Lengyel versek könyve) c. antológiába is. Több energiát fektetett fordítói tevékenységébe, Petőfi pedig kedvenc szerzői közé tartozott. Kezdetben francia fordítások alapján dolgozott, saját elmondása szerint Kertbeny Károly unszolására, akivel Brüsszelben találkozott, később azonban megtanult magyarul annyira, hogy kedves költőjének verseit eredetiben olvashatta. A XIX. századi Petőfi-fordítók közül Sabowski érdemei a legnagyobbak **(13)**. Fordításait, egy sor sajtóbeli közlés után, külön kötetben is megjelentette: ez volt az első, Lengyelországban kiadott Petőfi-kötet (bár lehet, hogy nem az első lengyel nyelvű kötet, ha az 1851-es párizsi kiadásról szóló legenda igaznak bizonyulna) a *Wybór poezji* (Válogatott költemények) "fordítva magyar nyelvből" megjegyzéssel 1879-ben jelent meg Varsóban, és 45 verset tartalmazott. A *Föltámadott a tenger* címűn kívül nem találjuk meg benne - a cári cenzúra miatt - a híres forradalmi és hazafias verseket. Néhány ilyen költeményt a liberálisabb Galíciában megjelenő "Dziennik Literacki"-ban jelentetett meg, de a legradikálisabbak ott sem kerülhettek nyilvánosságra.

Sabowski fordításai, bár néha túlságosan is eltérnek az eredetitől, nagyon tiszták, jól illeszkednek a lengyel nyelvbe, nincsenek híjával a költői bájnak. Még azt is mondhatnánk, hogy Petőfi többi, tizenkilencedik századi fordítójának - különösen Stanisław Rossowskinak és Seweryna Duchnickának - a nagy ritmuseremtő képessége ellenére, Sabowski elsősége e területen vitathatatlan legalábbis addig a pillanatig, amíg színre nem lép Antoni Lange (1861-1929), a poliglott, nagy műveltségű, nagy tekintélyű, formaművész költő. A *Nemzeti dal* szerzőjének néhány verse a mai napig nem lelt Lengyelországban jobb fordítóra. Sabowski legnagyobb vívmánya e területen azonban mégiscsak a *János vitéz* gördülékeny, ügyes lengyelre ültetése volt, amely jelentősen túlszárnyalja a Duchnicka által készített másik korabeli fordítást.

Sabowski összesen száznál több Petőfi-verset fordított lengyelre, amiről a már említett "Dziennik Literacki" egyik 1866. évi száma tudósít: "A Brüsszelben tartózkodó, irodalmi műveiről ismert Władysław Sabowski lefordított magyar nyelvből mintegy száz Petőfi-dalt, és rövidesen kiadni szándékozik azokat a költő életrajzával egyetemben"

(14).

Talán a beharangozott életrajz vázlata lehet a "Kl osy" hasábjain *Aleksander Petofi* címmel megjelent dolgozata **(15)**. Sabowski, aki maga is részt vett a januári felkelésben, valószínűleg Chassin könyvének hatására figyelt föl a magyar költő rokon alakjára, hiszen Chassin fordításait használta fel a hatvanas évek elején, amikor először próbált Petőfit fordítani. Kertbenyhez fűződő közelebbi barátsága révén nemcsak a magyar nyelvet ismerte meg, hanem Magyarországról, annak történelméről és kultúrájáról is sokat megtudott. A Petőfi hírnevének terjesztéséért oly sokat tevékenykedő Kertbenyvel folytatott beszélgetések a lengyel Sabowskiban igazi és tartós lelkesedést váltottak ki a magyar költő iránt.

Ez a lelkesedés az említett vázlatban is tükröződik, jóllehet Sabowski, aki hősének életét poémának nevezte, előre szabadkozott: "Elmeséljük röviden ezt a poémát, tartózkodva minden költői szépítéstől, amilyenekkel Petőfi némely életrajzában gyakran találkozhatunk. Csupa megalapozott tényt közlünk az olvasóval annak a költőnek az életéből, aki egy Európában szinte ismeretlen nyelven írt, s mégis viszonylag rövid idő alatt olyan hírnévre tett szert, hogy több mint tucatnyi nyelvre lefordították, hogy azok a költők, akiken nevelkedett, s akiket kortársai közül a legnagyobbra tartott: Beranger és Heine, hasonlóképpen tisztelői voltak" **(16)**.

Sabowski elragadtatással ír a *János vitéz* költőjének életéről: "A világ összes kiemelkedő személyiségének életrajzát összevetve, nehezen találhatnánk bárkit is, akinek eredetibb és érdekesebb sors jutott volna osztályrészlül, mint a magyarok legnagyobb költőjének, Petőfinek" **(17)**. Egyúttal mint költőt is igen nagyra tartja: "a nyelv átalakítója, új költészeti irányzat megteremtője, sokoldalú és termékeny, mint kevesen a világirodalomban" **(18)**. Sabowski nagy hozzáértéssel beszélt Petőfi életéről is, a halála után keletkezett legendáról is, az 1848-1849-es esztendőket azonban, ismert okokból, csak általánosságban említhette meg: "Beköszöntött 1848 márciusa, Petőfi örömmel üdvözölte. Nagyon tevékenyen vett részt e háborgó korszak összes eseményében, a pillanat szellemének megfelelő verseket írt" (stb.) **(19)**. Érdemes megemlítenünk, hogy Sabowski közvetlen hatására Petőfi néhány alkotását az akkoriban igen népszerű irodalmár, Marian Gawalewicz is lefordította **(20)**. A feltételezések szerint az ifjú Żeromski, aki oly lelkesen írt Petőfiről, szintén elsősorban Sabowski publikációiból ismerte a költőt.

A tizenkilencedik századi lengyel sajtó hasábjain számos életrajzi elbeszélés jelent meg Petőfiről. Néhány rövidebb írás után (kettő ezek közül a nagy tekintélyű Franciszek Salezy Dmochowski tolla alól került ki) a "Gazeta Polska" már 1861-ben hatalmas cikket közölt részletekben Edward Sulickitól *Aleksander Petofi. Poeta ludowy węgierski* (Petőfi Sándor. Egy magyar népi költő) címmel **(21)**. A következő évben első ízben nyilatkozott a *János vitéz* szerzőjéről Seweryna Pruszkowa (Duchińska), a nagyon termékeny publicista, költőnő, műfordító és Petőfi legodaadóbb népszerűsítője. Kijelenthetjük, hogy Petőfi révén lett Duchińska Magyarország és a magyar kultúra lelkes híve. 1863-ban adta ki saját fordításában Boldenyi terjedelmes *Magyarország története* c. művét; ezt kiegészítette egy ötvenoldalas, kedvenc költőjéről szóló elbeszéléssel, amely nem szűkölködött a Petőfi-idézetekben (egy kivétellel Duchińska fordításai voltak ezek) **(22)**. Minthogy a cenzúra, amely csak a januári felkelés után szigorított meg, nem korlátozta őt annyira, jobban kidomboríthatta a költőnek a szabadságharcban betöltött szerepét, bár Petőfi legradikálisabb politikai versei kevésbé vonzották Duchińskát, mint a szerelmi líra, mint a népiség, a szülőföld szeretete, a hazai történelem által ihletett versek. Legközelebb az általa részletesen tárgyalt *János vitéz* állt hozzá, amelyet aztán teljes egészében (bár, mint már említettük, nem egészen sikeresen) le is fordított. Duchińska preferenciáit a *Sándor Petofi* című, ugyancsak terjedelmes, húsz évvel később egy nőnek szóló lapban, majd 1883-ban Poznańban külön kötetben kiadott tanulmány is tükrözi. A poznańi kiadás a következő vallomással kezdődik: "Immáron harmadszor örökítjük meg Petőfi emlékezetét, ám két alkalommal, a varsói cenzúra által korlátozva, minden szavunkat mérlegelni kényszerültünk, s nem szólhattunk arról, ami pedig a legragyogóbb fényt vetette a patrióta költőre" **(23)**. Duchińska tehát tudatában volt annak, hogy Petőfi életének és költészetének utolsó korszaka a költő rangját és életművét meghatározó módon befolyásolja, bár maga Duchińska inkább az úgynevezett "szelídebb" alkotásokhoz vonzódott.

Hasonló volt egyébként a helyzet Petőfi más, korabeli női rajongóival is: Maria Ilnickával és Aleksandra Callierrel. Az első közülük az általa szerkesztett népszerű női hetilap, a "Bluszczy" hasábjain jelentette meg terjedelmes, *Wspomnienia poety* (A költő emlékezete) című munkáját, amely jelentős mértékben Jókai Mór írásaira támaszkodott. Duchińska hatására kezdett Petőfi iránt érdeklődni (ahogyan a költészetkedvelő, kiváló történész és publicista, Aleksander Kraushar is, akiről később még szót ejtünk). Ilnicka a magyar költő lelkes híve lett, bosszantotta őt, hogy a *Nemzeti dal* szerzőjét állandóan Beranger-val hasonlítják össze: "Petőfi egy Túrtaiosz, Magyarország halhatatlan költője, míg Beranger csupán dalnok, igaz, nagy tehetségű és egy időben igen divatos dalnok. A költő érzelmeinek emelkedettsége dönti el hatásának erejét (...) Vannak rövid életű népszerűségek, tiszavirág életű dicsőségek; azoknak, amelyek sokáig akarnak fennmaradni, érzelmeikben az el nem koptatott érzésekre kell támaszkodniuk, még ha, Sl owacki szavaival élve, zsigereikből kell is azokat kitépniük. Ilyen költő volt a magyarok számára Petőfi" **(24)**.

Később Ilnicka Szendrey Júliának is szentelt még két cikket **(25)**.

Aleksandra Callier a "Tygodnik Ilustrowani" öt számában folytatásokban közölt terjedelmes írását három magyar alkotónak: Jókainak, Petőfinek és Kertbenynek szentelte. Ír a magyar Túrtaiosz életéről, halála utáni legendájáról, taglalja irodalmi tevékenységének különböző válfajait, elismerve - érdekes módon -, hogy az általa fordított regény Petőfi "gyöngébb alkotásai közé tartozik" **(26)**. Miközben nagyra értékeli a költő poémáit, megjegyzi: "Elvitathatatlan tény, hogy Petőfi hírnevének legfőbb arénája a líra. Petőfi igazi, Isten áldotta lírai költő". Később "igazán átértzett és igazán elkötelezett" költészetéről ír **(27)**.

Ami Aleksandra Callier írásának másik két alakját illeti, el kell mondanunk, hogy Jókai volt az a szerző, akit legszívesebben fordított. Számos regényét lengyelre ültette át, írt róla, publicisztikai csatározásba keveredett Tomasz Teodor Jeż-zsel Jókai hírneve kapcsán **(28)**. Azt hihetnők, hogy éppen Jókai keltette fel Petőfi iránti

érdeklődését, ám ő maga mutat rá, hogy a kellően el nem ismert Kertbeny volt az, aki figyelmét a magyar költőre irányította **(29)**.

A XIX. század utolsó évtizedeiben Petőfi azon kevés külföldi költő közé tartozott, akikről Lengyelországban a leggyakrabban írtak. Az általunk röviden említett cikkeken kívül sok más írás is megjelent folyóiratok, enciklopédiák, könyvek oldalain. Beszámoltak a költő tiszteletére rendezett ünnepségekről, recenziókat írtak Petőfit elemző külföldi munkákról, pl. Aleksander Fischer monográfiájáról **(30)**.

Végül 1893-ban a galíciai Złoczówban kiadták a lwóvi germanista, Albert Zipper *Lutnia i miecz. Życie Szandora Petofiego* (Lant és kard. Petőfi Sándor élete) című könyvét. Mai ismereteink szerint a szerző korábban semmi jelét nem mutatta a magyar irodalom iránti érdeklődésének és rokonszenvének. Munkáját az akkoriban népszerű irodalmárnak, Jan Zachariasiewicznek ajánlotta "hálás emlékezettel az iwonai társalgásokra", s ezzel talán egy új, még ismeretlen nyomra utalva a lengyelországi Petőfi-kutatók számára. Lírai hangvétellű bevezetőjében kibővíti saját érdemeit, utal a különlegesen mozgalmas életútra és a Petőfiről szóló nagyon érdekes anyagok gazdagságára, majd ezzel fejezi be gondolatmenetét: "Ilyen hálás feladat esetén ugyan mit nyom a latba egy kis kutatómunka, erőfeszítés. Még sajnálom is a lelki gyönyör azon perceit, amikor az oly prózai hétköznapiok végén, az esti lámpa fényével együtt fölillantak a költészet sugarai, amikor elmélyedve Petőfi írásaiban, behatolhattam az idealista, zseniális költő, tiszteletre méltó ember, önfeláldozó hazafi elméjébe és szívébe" **(31)**. A könyv, amelynek mottója a híres *Szabadság, szerelem* c. vers, nagyszerű stílusban, nagy irodalmi kultúrával íródott. Külön kiemelendő a szerkezet harmonikus hármass felosztása. Az egyes részek címei: *A vándor, A költő, A hős*, mintegy hangsúlyozzák a felnőtt Petőfi életének egyes korszakaira jellemző jegyeket. Albert Zipper ma is kellemes olvasmánynak számító művét a korabeli recenzensek elismeréssel fogadták. Köztük volt a korszak egyik legkiemelkedőbb költője és fordítója, Jan Kasproicz is. Elemzését a "Kurier Lwowski" irodalmi mellékletének, a "Tydzień" c. lapnak a hasábjain jelentette meg. "Dr. Zipper - írja Kasproicz - színes képekben ábrázolja az újkori irodalom egyik legérdekesebb és legviharosabb életét" **(32)**. Megemlíti Petőfi szláv származását, majd így folytatja: "Petőfi Sándor a dalaiba számos olyan, a szláv népdalokra jellemző jegyet olvasztott, mint az érzékenység, a lány érzelem, a kifejezhetetlen vágyódás, s mindehhez a déli ember féktelen tüzeit társította". Ezek a némiképp mehökkentő megjegyzések nem annyira Zipper könyvében gyökereznek, mint inkább maguknak a Petőfi-műveknek az olvasásában; ezek közül Kasproicz külön is kiemeli a *János vitézt*, ezt a "gyönyörű, romantikával fűszerezett népmesét". Ezután fölvezet a költő életútját, majd ilyen következtetéssel zárja recenzióját: "Ilyen volt a nagy költő élete, amelyet dr. Zipper nagy tárgyi tudással, színesen és plasztikusan rajzolt meg. Aki elolvassa a könyvet, annak nagyon rokonszenves kép alakul ki magáról a költőről mint emberről csakúgy, mint költészetéről". (Egyúttal felhívja a figyelmet a könyvben idézett, Sabowskitól és Rossowskitól származó szép fordításokra is.)

Kevesebb szerencséje volt a recenzensekhez - talán nem is alaptalanul - a következő, 1898-ban Varsóban megjelent *Petőfi Aleksander, król poetów węgierskich w życiu i poezji* (Petőfi Sándornak, a magyar költők királyának élete és költészet) című könyvnek. A szerzőt, Plato von Reussnert többek között elbizakodottsággal és kompilálással vádolták. A recenzensek között volt egy másik kiváló modern költő, Antoni Lange, akinek szintén jelentős érdemei voltak a Petőfi-fordítások terén. A XIX. század utolsó éveiben Lange ezenkívül a nagy magyar költő legaktívabb népszerűsítője is volt. Több cikket is közölt róla olyan folyóiratokban, mint a "Tygodnik Ilustrowany", a "Tydzień", a "Gazeta Polska". Lange kifinomult, költői (a kor ízlésének megfelelő) stílusban írt dolgozatai a szerző Petőfi iránt táplált lelkesedéséről tanúskodnak: "Az újkori Magyarország legnagyobb költői tehetsége. Még 26 éves sem volt ez a lánglelkű költő, amikor elesett egy ellenséges dzsida dőfésétől. De lelkének élénksége, belső alkotóerejének lendülete, népének és korának lelkével való feltétlen egyesülése révén valóban olyan nemzeti költővé vált, aki összefogja nemzetét, aki nemzete szellemének ébresztője és visszhangja (...) Új magyar nyelvet, új magyar színházat, új magyar költészetet, magyar romantikát teremtett. Akár azt is mondhatnók, hogy megteremtette a magyar nemzetet, a magyar jogot. Petőfi a szó legteljesebb értelmében nemzeti költő, nemzete meg- és újrateremtője - egy Türtaiosz, egy Homérosz volt.

Életében, szerelemmel és dallal teli életében, az álmok és a költészet egységbe olvad, a hárfa íjjá változik; a költő Magyarország szabadságáért harcol és ifjan, amikor mások még csak kezdik az alkotást, meghal.

Ifjan elesni, ám kiteljesítve az oly rövid életet, megtöltve azt az álmok és érzelmek borával, és eltűnni láthatatlanul, hátrahagyva nemzetének ezen álmok, érzelmek, dalok és emlékek kimeríthetetlen kincsesládát: ez Petőfi élete" **(33)**.

1899-ben a lengyel sajtóban számos ünnepi megemlékezés jelent meg a költő halálának 50. évfordulója alkalmából.

Így végződik a Petőfi-recepció XIX. századi, gazdag, sok jövőbeli reménnyel kecsegtető korszaka. Fél évszázad alatt kialakult a magyar Türtaiosz őszinte, műveit értékelő és fordító híveinek jelentős köre. Megjelent egy önálló Petőfi-kötet, a *János vitéz* két fordításban is, valamint *A hóhér kötele* c. regény. Kiadtak két, Petőfiről szóló könyvet (vagy inkább hármat, ha Duchyńska külön kötetét is ide számítjuk), tekintélyes és jó hírű folyóiratok nagyszámú cikket szenteltek a költőnek, és bár ezek az írások általában nem voltak felfedező erejűek, népszerűsítő funkciójukat nagyon jól betöltötték (esetenként pedig lengyel grafikusok eredeti művei illusztrálták őket).

A korabeli Petőfi-fordítók és népszerűsítők tevékenysége alapvetően spontánnak nevezhető: érzelmi késztetésből, a magyar költő sorsa és költészetéről iránt táplált személyes érdeklődésből született. Gyakran inspirálta hazafias öntudat, de felülről, a hatalomtól származó direktívák vagy rejtett politikai propaganda sohasem (jóllehet a cári cenzúra politikai fékezőerőként gyakran jelentkezett).

Amilyen mértékben fogyott és vonult vissza a XIX. századi lelkes hívek nemzedéke, olyan mértékben kezdett szegényedni és hervadni a Petőfi-recepció is.

A XX. század első húsz évében csupán néhány írás jelent meg a *Nemzeti dal* szerzőjéről (kettő ezek közül enciklopédiákban). Még Antoni Lange is elhallgatott, s majd csak a költő születésének századik évfordulóján szólalt meg újra.

A Petőfi iránti érdeklődés Lengyelországban 1920-tól kezdett újra feléledni. Ez a korszak - véleményünk szerint - a második világháború végéig tartott. A magyar ügyek iránt a két háború között megnyilvánuló érdeklődésnek bizonyos mértékig már volt politikai motivációja. Jellemzőnek mondható itt a már említett Aleksander Kraushar *Łabędzi piew Sandora Petoefi na czeć gen. Józefa Bema* (Petőfi Sándor Bem József tábornok emlékére írt hattyúdala) (1920) c. cikke, amelyben a tiszteletre méltó szerző többek között ezeket írta: "A lovagias magyarok azon készsége, hogy aktív segítséget nyújtsanak nekünk a bolsevikokkal vívott harcunkban, megerősítette azt a kölcsönös rokonszenvet, amelyet a két nép évszázadok óta táplál egymás iránt az azonos szabadságszeretet jegyében" **(34)**. Sajátos ösztönzést jelentett - amit egyébként nem mindenki tudatosított magában - a Horthy-Magyarország politikai szövetségének bázisán kialakított atmoszféra, és majd csak a lengyel katonai menekültek (akik között Petőfi új híveket és fordítókat szerzett), hozták vissza - elsősorban Tadeusz Fangrat - azt az erkölcsi és érzelmi légkört, amely a tizenkilencedik századi recepcióra emlékeztetett.

Nagy általánosságban azt kell mondanunk, hogy az 1920-1945 közötti időszak nem hozott olyan fejlődést a költő megismerésének folyamatában és a lengyel kultúrába történő elhelyezésében, amilyenre az előző század végén számítani lehetett. Egyetlen Petőfi-könyv, egyetlen komolyabb értelmező munka sem jelent meg, az egyébként sem jelentős számú újságcikk pedig szinte semmiféle újdonságot nem hozott. Bizonyos értelemben kivételnek számít a Lengyelországban élő magyar történész, Divéky Adorján *Bem és Petőfi* c. tanulmánya, **(35)** amely először a "Przegląd Współczesny" hasábjain jelent meg 1924-ben. Ez a munka Lengyelországban első ízben adott sokoldalú és elmélyült, nagy tárgyismeretről tanúskodó képet "a vezér és a költő" viszonyáról. Külön értéket jelent a tanulmányhoz mellékelt érdekes Petőfi-Bem-levelezés.

A korszak másik műve, amely elsősorban szerzője miatt érdemel említést, Marian Zdziechowski 1923-ban írt *Szandor Petofi i jego ojczyzna* (Petőfi Sándor és hazája) c. vázlat. Az írás, amely a költő születésének századik évfordulója alkalmából született és hangzott el, a wilnói "Słowo" c. lapban jelent meg, majd tíz évvel később a *Węgry i dookola Węgiei* (Magyarország és Magyarország körül) c. könyvbe is bekerült **(36)**.

Marian Zdziechowski, a Wilno-i Egyetem professzora a lengyel humanisztika egyik korifeusa volt, számos alapművet írt a XIX. és XX. század európai kultúrájáról. Az említett vázlat első mondatában szerényen megjegyzi, hogy nehéz feladat előtt áll, mivel nem ismeri a magyar nyelvet, miközben pedig "Magyarország legnagyobb költőjéről" kell beszélnie. A következő mondatokban azonban ezt írja: "Magyarország mindig vonzott engem. Fiatal éveimben megtanultam magyarul annyira, hogy eredetiben olvashattam Jókai némely novelláját, egyéb elfoglaltságaim azonban, sajnos, arra kényszerítettek, hogy elhagyjam azt a munkát, amelynek oly lelkesen fogtam neki" **(37)**.

Később aztán többször is visszatért a magyarországi témához, és sok nagyszerű lappal gazdagította a magyar történelemről és kultúráról szóló lengyel irodalmat. Említett vázlatában is számos találó, korábban sosem hangsúlyozott megjegyzést olvashatunk. Példaként idézzük az élenjáró lengyel romantikus költők és a Petőfi között meglévő különbségek taglalását (a témát néhány szóban már érintette Kasproicz korábban említett Zipper-recenziójában): "A lengyel költészet és Petőfi költészete között azonban az a különbség, hogy a mi költőink alkotásainak mondanivalóját mérhetetlenül elmélyítették és kitérítették az általuk a haza eszméjével társított ősrégi vallási és filozófiai kérdések. Ezért aztán műveik hatnak, méghozzá igen erősen hatnak magával a mondanivalóval, tekintet nélkül arra, hogy milyen a fordítás. Petőfi viszont nem volt filozófus. Azzá válhatott volna, miként arról némely műve tanúskodik, ha tovább élt volna, de 27 éves korában elesett a dicsőség mezején, s nem maradt ideje ahhoz, hogy gondolatait, ábrándjait, érzelmeit és törekvéseit mélyebb egésszé szervezze, csupán lírikus volt ' ez az összes költők közt a leginkább 20 éves', ahogyan azt egyik kritikusként találóan mondta róla. A lírai költészet legtöbbször megfoghatatlan varázsát pedig csak akkor lehet átérezni, ha a fordító tehetsége felér a költőével. Petőfinek ilyen fordítói eleddig nem voltak" **(38)**.

Zdziechowski szigorú ítélete a Petőfi-fordítások költői minőségét illetően talán túlságosan maximalista, s így bántó némely tisztességes fordításokra nézve, ám mégis sok igazságot tartalmaz.

1920 és 1945 között mindössze egyetlen Petőfi-válogatás jelent meg Lengyelországban, s az is alig 18 lírai verset tartalmazott - mindet Andrzej Gawroński fordította. A fordító különlegesen érdekes személyiség volt, a kis kötet megjelenésekor (1930-ban) már nem élt. Az előszóban, amelyet az általunk már ismert Divéky Adorján írt, ezeket olvassuk: "Ez a kis könyvecske a világhírű költő verseinek rövid válogatását tartalmazza nagyszerű lengyel fordításban. A fordító, a lengyel nyelvtudomány büszkesége, a kiváló orientalista, a korai halálával a tudománynak oly nagy veszteséget okozó Andrzej Gawroński a Lwówi Egyetem professzora volt. A több tucat nyelvet ismerő nagy lingvista különös szeretettel foglalkozott a magyarral. (...) Gawroński kiválóan ismerte a magyar irodalmat, Petőfit pedig különösen kedvelte, s mint különleges memóriával megáldott ember, a költő minden versét magyarul szavalta. A kötetben szereplő költeményeket mély ráérzéssel és tökéletes nyelvismerettel fordította le" **(39)**.

Lehetséges volna, hogy Zdziechowski szigorú diagnózisa után néhány évvel valóban megjelentek végre lengyel nyelven az első zseniális Petőfi-fordítások? Először is: már a korábbi fordításokban is fel-felhangzott (igaz, elég ritkán) - képletesen szólva - Petőfi szelleme. Másodsorban: Gawroński nem minden (a kritika által kedvezően fogadott) fordítása **(40)** nevezhető igazán sikerültnek. Egy részüket bizonyos merevség jellemzi, amelynek az eredetiben nyomát sem találjuk. Vannak azonban a kötetben valóban nagyszerű, színességükkel, energikus szóhasználatukkal, könnyedségükkel és lendületükkel kitűnő fordítások, mint amilyen pl. a *Csatában* lengyel változata.

A két háború közötti időszakban kezdett tevékenykedni Adam Kozłowski (1879-1963), a magyar irodalom - többek között Arany és Vörösmarty, de főleg Petőfi - másik jelentős fordítója, aki igen sokat tett a lengyel-magyar irodalmi kapcsolatok fejlesztéséért. A Varsói Egyetem matematika-fizika szakán végzett (1901-ben), majd középiskolai tanárként dolgozott Łódban és Piotrków Trybunalskiban. Kozłowski igazi szenvedélye azonban kora ifjúságától kezdve a nyelvtanulás volt. Nyolc idegen nyelvet ismert meg, köztük a magyart is. Magyarországi tartózkodása fölkelte benne a magyar irodalom és kultúra iránti érdeklődést. 1925-től kezdve hatalmas érzelmi elkötelezettséggel, ugyanakkor kitartóan és szisztematikusan foglalkozott a magyar irodalom fordításával **(41)**.

Sabowski után Kozłowski fordította lengyelre a legtöbb Petőfi-művet. A kizárólag 1965-ig nyomtatásban meg nem jelent fordítások bibliográfiája 118 címet tartalmaz **(42)**. Hosszú éveken át - tulajdonképpen haláláig - próbálkozott a fordítások külön kötetben történő kiadásával, de nem járt sikerrel. Műfordítói termésének csupán jelentéktelen részét tudta kiadni. Petőfi műveinek lengyel kiadói is csak mérsékelten használták fel Kozłowski fordításait. Azokról, amelyek megjelentek, elmondhatjuk, hogy lelkiismeretes, látható formai igényességről tanúskodó fordítások, amelyekből azonban hiányzik a költői ragyogás. Nem érezzük bennük azt a feszültséget, amely az eredeti versekben lüktet.

Egyfajta újdonságot jelentenek a két háború közötti Petőfi-recepcióban a költő életének történelmi szemléletű felfogására tett kísérletek. Gondolunk itt elsősorban Jerzy Pogonowski *Sandor Petofi w Polsce* (Petőfi Sándor Lengyelországban) c. vázlatára **(43)**.

Tágabb kitekintésben ekkoriban jelennek meg az első jelei annak a folyamatnak, amelyet a lengyel-magyar kulturális kapcsolatok intézményesítésének nevezhetnénk. Olyan intézmények működtek többek között, mint a Báthori István Lengyel-Magyar Társaság és a Varsói Petőfi Sándor Társaság. Előbbi adta ki a "Przełsd Polsko-Węgierski" (Lengyel-Magyar Szemle) c. lapot, utóbbi kulturális rendezvényeket szervezett, ezek egyikének előadója Jarosław Iwaszkiewicz volt **(44)**. A Lengyel-Magyar Társaság rövidesen filiálét nyitott Poznańban, Lwówban és Krakóban. Ez utóbbi gondozásában jelent meg a fentebb már említett *Válogatott versek* Andrzej Gawroński fordításában. 1935. november 2-án nyílt meg Varsóban a Magyar Intézet, s rövid ideig a háború kitörése előtt Krakóban is működött hasonló intézmény. Magyar nyelvtanfolyamok indultak, magyar lektorátusok nyíltak. Ezek voltak az első lépések a hungarológusok képzése felé vezető úton. Mindezt félbeszakította a háború. 1945 után a műfordítók többsége a Varsói Egyetem magyar tanszékének végzősei közül került ki.

A háborús évek érthető okokból jelentéktelen epizódot jelentenek a lengyel Petőfi-recepció történetében. Arról az egyetlen említésre méltó tényről, hogy a magyarországi lengyel menekültek sokezres tömegében megtaláljuk Petőfi leendő fordítóit és népszerűsítőit is (olyanokat, mint Adam Bahdaj, Tadeusz Fangrat, Lew Kaltenberg, Jan Reychman, Irena Słomińska), már szót ejtettünk. Meghökentő azonban, milyen kevés helyet szenteltek Petőfinek a menekültek kiadványaiban, pedig azt hihetnők, hogy abban a drámai időszakban Petőfi alakja mindenki másnál jobban szimbolizálhatta volna a lengyel-magyar szolidaritást és népeink rendíthetetlen szabadságszeretét.

Röviddel a háború befejezése után szívesen használták fel Petőfit egyfajta ideológiai lobogóként, hangsúlyozva és abszolutizálva alacsony származását, népiségét, forradalmi és republikánus meggyőződését. Petőfi halálának századik évfordulójáról Lengyelország - a szocialista tábor többi országához hasonlóan - igen ünnepélyes keretek között emlékezett meg. Megalakult a "Petőfi Sándor, a nagy magyar forradalmár költő halálának 100. évfordulóján tartandó ünnepeket szervező, a Minisztertanács elnökének, Józef Cirkiewicznek a legfőbb védnöksége alatt működő bizottság". A bizottságba a hatalom legmagasabb szintű képviselőit delegálták: a központi bizottság tagjait, különböző minisztériumok - a külügyi, a kulturális és művészeti, az igazságügyi, egészségügyi és oktatási minisztérium - minisztereit vagy miniszterhelyetteseit (az egészségügyi tárca miniszterhelyettese, Jerzy Sztachelski egyúttal a Lengyel-Magyar Baráti Társaság elnöke is volt). Nem hiányoztak a bizottságból, természetesen, a kiváló irodalmárok - olyanok, mint Władysław Broniewski (a sajtó leköszölte ünnepi beszédét), Mieczysław Jastrun, Jarosław Iwaszkiewicz, Leopold Staff, Lucjan Rudnicki, Jan Parandowski (a PEN-Club elnöke), Julian Tuwim, Adam Ważyk, Leon Kruczkowski, Leopold Lewin - sem. Az irodalomtudományt az Irodalmi Kutató Intézet igazgatója, Stefan Żółkiewski, valamint Juliusz Wiktor Gomulicki képviselte. Tagja lett a bizottságnak Varsó polgármestere, egy élmunkás és Csapláros István, a Magyar Tudományos Intézet igazgatója is **(45)**.

Az évforduló alkalmából a fővárosban *Sandor Petofi 1823-1849* címmel könyv- és emlékkiállítás nyílt, a megnyitó ünnepségen hatalmas tömeg vett részt. Országszerte rendeztek - az új idők szellemének megfelelően központilag sugallt - Petőfi-ünnepeket. Hasonló volt a helyzet a számtalan ünnepi cikkel, amelyek a napi sajtóban láttak napvilágot. Tegyük ehhez hozzá, hogy mindezek a megemlékezések (és hatásuk) mintegy a Népek Tavasza centenáriumának 1948-as nagyszabású lengyelországi megünneplésének folytatását és kiegészítését jelentették **(46)**.

Az évfordulós ünnepek kiadói termése volt Illyés Gyula *Két férfi* c. könyve **(47)** és a harmadik lengyelországi Petőfi-kötet (nem számítjuk természetesen a *János vitéz* két kiadását). A Lengyel Írók Szövetsége a válogatás előkészítésével a fentebb már említett bizottsági tagot, a nagy tudású Juliusz Wiktor Gomulickit bízta meg, aki akkoriban főleg a felvilágosodás irodalmát kutatta, később kiadta Norwid összes műveit, de a XIX. századi irodalmat is jól ismerte. Gomulicki a megbízást nagyon komolyan vette, magyarul kezdett tanulni, gondosan tanulmányozta a hozzáférhető szakirodalmat, megismerkedett az összes lengyel Petőfi-fordítással, új fordításokat rendelt, barátját, a kiváló költőt és nagyszerű műfordítót, Julian Tuwimot is rávette, hogy fordítson Petőfitől. Így kerülhetett a könyvbe Tuwim nagyszerű fordításában *A természet vadvirága* c. vers. A könyv *Wybór poezji* (Válogatott versek) címmel, Gomulicki előszavával és olyan kritikai jegyzetanyagával, amilyennel egyetlen korábbi vagy későbbi lengyel Petőfi-kiadásnál sem találkozunk, 1951-ben jelent meg. A kötet 93 verset, valamint a *János vitéz* és *Az apostol* részleteit tartalmazza. A bevezetőben a kiadó büszkén hangsúlyozza, hogy a könyv "az eddigi legteljedelmesebb lengyel Petőfi-kötet", majd hozzáteszi: "Négy verset kétszeres fordításban közlünk azzal a szándékkal, hogy az olvasó számára így tegyük láthatóvá az eredeti (...) vagy fordított szövegre támaszkodó

műfordító műhelymunkáját, és megmutassuk a régi és új fordítások közötti különbséget" **(48)**. Egyúttal sajnálkozva állapítja meg, hogy számos fontos és szép Petőfi-vers megfelelő művészi színvonalú fordítása még mindig hiányzik. Ő maga, a történelmi pillanat szükségletének megfelelően, a forradalmi, radikális hangvételű verseket részesítette előnyben, de a személyes hangú lírai verseknek is talált helyet. A Gomulicki által kiadott kötetben először jelentkezték olyan fordítók, mint a már említett Julian Tuwim, mint Tadeusz Stepiński, Seweryn Pollak, Aleksander Rymkiewicz, Irena Słomińska és a titokzatos Barbara Skalska (mint kiderült, az írói álnév alatt maga a könyv kiadója, Gomulicki rejtőzött) **(49)**.

Az 1945 és 1956 között megjelent különféle sajtópublikációk közül (s megtalálható ezek között például Révai József cikke is) **(50)** kétségkívül kiemelkedik Zofia Rzeplińska *Sandor Petofi poeta rewolucji* (Petőfi Sándor, a forradalom költője) című írása, amely 1954-ben jelent meg a legjobb irodalmi havilap, a "Twórczoć" hasábjain. **(51)**

Leszögezhetjük, hogy Petőfi háború utáni recepciója évfordulós ritmusban zajlott, így aztán a költő műveinek és a költészetét méltató szövegeknek a következő hulláma majd csak 1973 körül jelentkezett. A költő születésének 150. évfordulóját ünneplő lengyelországi megemlékezések összehasonlíthatatlanul szerényebbek voltak, mint a halála 100. évfordulója alkalmából rendezett ünnepek. A hetvenes évek elején Petőfiről megjelent alkalmi publikációk szerzői - tágran értelmezve az "alkalmi" kifejezést -, az általunk tárgyalt jelenség történetében először, hivatásos hungarológusok voltak. A két következő Petőfi-kötet recenzensei is szinte kivétel nélkül ebből a körből kerültek ki. Nehéz volna ezt a tendenciát egyértelműen pozitívnak elismerni, minthogy Petőfinek és művészetének mederbe terelésével járt együtt és azzal, hogy a költőt az egyetemes irodalom díszudvaráról egy sajátos, helyi jelenségeknek és értékeknek szánt gettóba taszította.

A két új Petőfi-kötet - az Aleksander Nawrocki szerkesztésében megjelent *Poezje* (Költemények) és a Csapláros István által összeállított *Poezje wybrane* (Válogatott költemények) - megjelentetése vitathatatlanul az utóbbi évtizedek lengyelországi Petőfi-recepciójának legjelentősebb eseményei közé tartozik. Nawrocki megpróbált szakítani a hazafi, a harcos, a forradalmár Petőfi sztereotípiájával, s elsősorban mint nagyszerű lírai költőt, az egzisztencia költőjét, a szerelem és szabadság dalnokát akarta bemutatni. "Eleddig Petőfiben - írja a bevezetőben - főként forradalmi költőt láttak Magyarországon csakúgy, mint Lengyelországban, ez pedig - tárgyilagosan szemlélve - nem helyes..." ő maga ezért Petőfit olyan költőnek tartja, aki "korával összevetve olyan filozófiai rendszer híve, amelyet ma 'heroikus egzisztencializmusnak' nevezhetünk" **(52)**.

Ez a nézet, összevetve Petőfi korábbi lengyel értelmezéseivel, amelyek mindent elismertek a költővel kapcsolatban, csak a filozofikus jelleget nem, különösnek hangzott, s kivívta a kritikusok ellenkezését. Sajnos, csak a magyar irodalommal foglalkozók körében. A kis kötet egyébként érdekes volt, és sok új fordítást közölt, főleg magától Nawrockitól. Egyébként nem hiányoztak belőle a legismertebb forradalmi és hazafias versek sem, a kritikusok néhány ítélete ezért túlzó és elfogult volt **(53)**.

A Csapláros István által összeállított kötet, amely a jubileum évében jelent meg, máig a legreprezentatívabb, legsokoldalúbb és legterjedelmesebb lengyel Petőfi-kötet. 149 alkotás található benne. A korábbi kiadványokkal összehasonlítva azt látjuk, hogy ebben a könyvben - Anna Wirszczyńska, Leopold Lewin, Anna Kamieńska és Konrad Sutarski fordításai mellett - nagy számban fordulnak elő egykori magyarországi lengyel menekültek: Tadeusz Fangrat és Lew Kaltenberg fordításai **(54)**.

Érdekes kísérletet végzett el a kortárs lengyel költők Petőfi iránti érdeklődésének felkeltésére a Lengyelországban élő festő, történész, publicista, Csorba Tibor, amikor azzal a javaslattal fordult néhányukhoz, hogy nyersfordítások alapján fordítsák le a *Szeptember végén* költőjének öt versét. E sajtósági költői versenybe Jerzy Ficowski, Jerzy Kierst, Józef Ozga-Michalski, Marian Piechal, Tadeusz Różewicz, Aleksander Rymkiewicz, Włodzimierz Słobodnik és Zbigniew Stolarek nevezett be. Elküldték fordításaikat (nem minden verset fordítottak le) és a hozzájuk fűzött kommentárokat - az egész anyag a "Twórczoć" hasábjain jelent meg. A felsorolt költők között a legnevesebbnek számító Różewicz (többek között a *Białe pióro* (Fehér toll) című, Petőfinek szentelt vers szerzője) csak a *Fa leszek, ha...* című költeményt fordította le azzal mentegelve magát Csorbához írt levelében, hogy a feladat tisztességes teljesítése meghaladja lehetőségeit **(55)**.

Ugyancsak ebben a korszakban került sor az első (eleddig egyetlen), Petőfi költészetének szentelt tudományos konferencia megrendezésére is. Ezen magyarországi, szovjetunióbeli (Aleksandr Gerszkovics) és lengyelországi tudósok (többek között a romantikus irodalom kiváló ismerője, Maria Janion) vettek részt. A konferencia fő szervezője a lengyel-magyar irodalmi kapcsolatok lelkes ápolója, a már többször is említett Csapláros István volt. Az ülészek termése csak 1978-ban jelent meg nyomtatásban **(56)**.

Arra, hogy az 1989-es rendszerváltás lényeges választóvonalat jelent-e a lengyel Petőfi-recepció történetében, a jövő ad választ. Egyelőre annyit mondhatunk, hogy a legutolsó évforduló - a költő halálának 150. évfordulója - volt a legkevésbé gyümölcsöző az összes eddigi közül. Egyenesen észrevétlenül múlt el. Az új helyzetben többé már nem volt része a hivatalos kultúrpolitikának, a művésztszociális - kiadók, egyetemi hungarológiai körök - részéről pedig ezúttal hiányzott a kezdeményezőkézség. A kilencvenes évek egyetlen nagyobb eseménye egy új Petőfi-válogatás kiadása volt *Na wielkiej drodze* (Nagy úton) címmel **(57)**. A kötet összes versét a nagyszerű avantgard költő, Marian Jachimowicz fordította, aki fiatal éveit Magyarországon töltötte. Ez a munka hosszú élete végéig megőrzött ifjúkori rajongásának gyümölcse, amiről maga vall a kötethez írt szép, lírai bevezetőjében. Sajnálattal kell azonban megállapítani, hogy ezek a fordítások - annak ellenére, hogy őszinte elkötelezettség és az eredeti anyag közvetlen ismeretének termékei - nem felelnek meg annak a tekintélynek, amit a lengyel kritikusok, irodalomtörténészek joggal adtak meg a költőnek. Valószínűleg ő is ugyanazokkal a nehézségekkel találkozott, amelyekkel Różewicz - saját költészetük poétikája túl messzire esik a Petőfi-versek formavilágától, amely egészen más jártasságokat és predispozíciókat igényel.

Nagyon röviden így alakult Petőfi lengyelországi fogadtatásának története. Megelégedéssel állapíthatjuk meg, hogy a költő benne él a lengyel humán értelmiség tudatában. Abba azonban nehéz beletörődni, hogy irodalomtörténészeink, az elég gazdag lengyelországi Petőfi-recepció, a megjelent művek jelentős száma ellenére oly ritkán nyúlnak e művekhez. Ennek következményeként Petőfi költészete még mindig az egyetemes irodalom kánonján kívül helyezkedik el. Hiába is keresnénk e nagy költő nevét a Lengyelországban megjelenő történelmi-irodalmi szintézisekben, nem idézik verseit a lengyel romantika alkotásai kapcsán. **(58)** Meggyőződésem, hogy a közép-európai irodalmak napfényre hozása és az európai irodalom integráns részeként történő kezelése nyomán Petőfi is elnyeri méltó helyét ebben az irodalomban.

Fordította *Szenyán Erzsébet*

JEGYZETEK

1. Petőfi lengyel fordításainak bibliográfiáját majdnem harminc évvel ezelőtt állította össze J. Jakubiuk (*Recepcja Petofiego w Polsce do roku 1971*, "Rocznik Biblioteki Narodowej" 1973. 131-154. o.). L. még: *Bibliografia przeł adów z literatury węgierskiej w Polsce, część I*, Varsó 1976; *Bibliografia literatury węgierskiej w Polsce, część III, Literatura krytyczna*, Varsó 1980.
2. A. Petofi, *Stryczek kata. Powieć*, (A hóhér kötele. Regény) ford.: A. Callier, Varsó 1884.
3. Az egyetlen lengyel nyelvű karcsú Balassi-kötet 1994-ben jelent meg.
4. Hviezdoslav költészete (1849-1921) későbbi jelenség, ezért határozzák meg gyakran mint posztromantikus jelenséget.
5. Ezt a kérdést szinte minden Petőfiről szóló munka érinti. Legutóbb magam is foglalkoztam a témával: J. Snopek, *Szó és tett. Mickiewicz és Petőfi: egy romantikus eszme két változata*, ford. Gedeon M., "Magyar Napló" 1999. 7. sz. 56-59. o.
6. Vö.: Szénási F. *Petőfi és Olaszország*, "Magyar Napló", uo. 62. o.
7. Vö. többek között: Turóczi-Trostler J., *Petőfi belép a világirodalomba*, szerk. Kiss J., Budapest 1974.
8. I. Kovacs, *Polacy w węgierskiej Wionie Ludów 1848-1849. "Bylimy z Wami do końca"*, ford. és az utószót írta: J. Snopek, Varsó 1999., 376-380. o.
9. J. W. Gomulicki, *Od wydawcy*, in: S. Petofi, *Wybór poezji*, Varsó 1951. 7. o.
10. *Literatura niemiecka i madziarska*, "Biblioteka Warszawska" 1851. 3. köt. 290-294. o. Az idézett részek.
11. "Biblioteka Warszawska" 1860, 4. köt. 608-613. o.
12. B.W. (B. Wysouch), *Żywot Aleksandra Petofiego*, "Dziennik Literacki" 1861. nr. 7, 55-56. o.
13. Sabowski ilyen irányú tevékenysége ennek ellenére nem lett eddig rendszeres és részletes elemzés tárgya (kivéve I. Bogusławska *Sabowski jako tłumacz Petofiego* c. rövid szemináriumi elemzését; 1955/56, a Varsói Egyetem magyar tanszékének kézírata).
14. "Dziennik Literacki" 1866, nr 14.
15. W. S(abowski), *Aleksander Petofi*, "Kłosy" 1874, nr. 461, 279-281. o., nr. 462, 298-299. o.
16. Uo. nr. 461, 279. o.
17. Uo.
18. Uo.
19. Uo. nr. 462, 298. o.
20. Lásd: E. Cygielska-Guttman, *Marian Gawalewicz, 'Aleksander Petofi - z motywów ludowych'*, "Acta Philologica UW" 1974, z.6, 81-85. o.
21. E. Sulicki, *Aleksander Petofi. Poeta ludowy węgierski*, "Gazeta Polska", 1861 nr. 195, 3. o.; nr. 198, 3-4. o.; nr. 200, 3-4.o.; nr. 201, 3-4. o.; nr. 204, 4. o.; nr. 212, 3-4. o.
22. S. Pruszkowa (Duchin ska), *Aleksander Petofi*, in: M. J. Boldenyi, *Dzieje We gier (...)* cz.2, Varsó 1863., 197-243. o.
23. S. Duchńska, *Sandor (Aleksander) Petofi*, Poznań 1883., 3.o.
24. M. I. [Maria Ilnicka], *Julia Petofi*, "Bluszcz" 1887 nr. 34, 266-268. o.; nr. 35, 273-274. o.; nr. 36, 282-283. o.; *Dopełnienie życiorysu Julii Petofi*, uo. nr. 38, 300. o.

26. A. Callier, *Jókai, Petofi i Kertbeny*, "Tygodnik Ilustrowany" 1885 nr. 138, 115. o.
27. Uo.
28. A. Callier, *Polemika ze stanowiskiem T. T. Jeża w sprawie tłumaczeń z literatur obcych*, "Nowiny" 1879 nr. 31, 3-4. o.
29. A. Callier, *Jokai, Petofi i Kertbeny*, id. 116. o.
30. "Przewodnik Naukowy i Literacki" 1888 nr.11, 286-288. o.
31. A. Zipper, *Lutnia i miecz. Życie Szandora Petofiego*, Złoczów 1893, 4. o.
32. "Tydzień" 1894 nr 9, 71. o. További idézetek onnan.
33. A. Lange, *Aleksander Petofi*, "Tygodnik Ilustrowany" 1899 nr. 33, 651. o.
34. A. Kraushar, *Łabędzi piew Szandora Petoefi na cześć gen. Józefa Bema (1849)*, "wiat" 1920 nr. 45, 6-7. o.
35. Ez a munka ugyanebben az évben jelent meg külön nyomtatásban, majd 1928-ban Tarnówban és rövidített változatban 1937-ben a "Przegląd Polsko-Węgierski" hasábjain.
36. M. Zdziechowski, *Węgry i dookoła Węgier*, Wilno 1933, 14-25. o.
37. Uo., 14. o.
38. Uo., 14-15. o.
39. A. Petofi, *Poezje wybrane*, magyarból fordította A. Gawroński, Kraków 1930, 10. o.
40. Két recenzió jelent meg: L. Pomirowskié ("Kurier Poranny" 1931 nr 35) és J.E. Skiwskié ("Tygodnik Ilustrowany" 1931 nr. 7).
41. Lásd: E. Piekarski, *Adam Kozłowski - propagator literatury węgierskiej w Polsce*, Varsó 1965, kézirat a Varsói Egyetem magyar tanszékén.
42. Uo.
43. J. Pogonowski, *Sandor Petofi w Polsce. Szkic literacki*, Varsó 1933.
44. E. Mrozińska, *Towarzystwo Węgierskie im. Aleksandra Petofiego w Warszawie*, Varsó 1964/65, kézirat a Varsói Egyetem magyar tanszékén. Ezúton mondok köszönetet Maria Rudziecka asszonynak, a Varsói Egyetem magyar tanszékén működő könyvtár munkatársának a fenti kéziratok szíves közrebocsátásáért.
45. *Sandor Petofi 1823-1849. Wystawa ksiżek i pamišek*, Varsó 1949.
46. Vö. J. J. Kasprzyk, *Obchody setnej rocznicy Wiosny Ludów w Polsce w 1948 roku*, in: *We gierska Wiosna Ludów a walki narodowowyzwoleńcze w XIX-wiecznej Europie*, gyűjteményes munka J. Snopek szerkesztésében, Varsó 1999, 97-111. o.
47. Gy. Illyes, *Wódz i poeta*, ford. J. Moszczeński, Varsó 1951.
48. J. W. Gomulicki, id. 11. o.
49. Ugyanezt nyilatkozta J. W. Gomulicki velem folytatott beszélgetése során.
50. J. Revai, *Aleksander Petofi*, "Życie Słowiańskie" 1950 nr. 3, 157-166. o.
51. Z. Rzeplińska, *Sandor Petofi - poeta rewolucji*, "Twórczość" 1954 nr. 2, 192-197. O.
52. S. Petofi, *Poezje*, válogatta, szerkesztette és a bevezetőt írta: A. Nawrocki, Varsó 1971, 7. o.
53. Elsősorban Bodolay G. véleménynyilvánításairól van szó, amelyek a "Magyar Hírlap" (1971. X. 30-ai szám) és a "Kritika" (1971. 10. sz., 1972. 8. sz.) hasábjain jelentek meg.
54. S. Petofi, *Poezje wybrane*, válogatta és az előszót írta: Csapláros István, Varsó 1973.
55. *W hołdzie Petofiemu turniej poetów*, szerkesztette Csorba Tibor, "Twórczość" 1973 nr. 3, 47-70. o.
56. *Studia z dziejów polsko-węgierskich stosunków literackich*, szerk. Csapláros István, Varsó 1978.
57. S. Petofi, *Na wielkiej drodze*, válogatott versek M. Jachimowicz fordításában, widnica 1993.
58. Még csak említés sem történik Petófiról pl. R. Przybylski és A. Witkowska nemrég megjelent, *Romantyzm* (Varsó 1997) c. monográfiájában.

Irene Wichmann

A finn nyelvű Petőfi*The Finnish-speaking Petőfi*

The first separate Petőfi-volume was published more than forty years after his death, but seven years later a Finnish poem was already written about him. In different ages different poetic traits were appointed as characteristic of his poetry, still, he is considered to be one of the most popular foreign poets. The two-volume Petőfi-selection of Otto Manningen is published in a new edition this year.

A finn-magyar irodalmi kapcsolatok fejlődésében kezdettől fogva fontos szerepe volt a nyelvrokonság tudatának. Nagyrészt ennek köszönhető, hogy a finn nyelvűség elterjedésével szinte egy időben elkezdtek finnre fordítani magyar írók műveit is, és a fordítók közül többen fontosnak tartották a magyar nyelv megtanulását, hogy ne közvetítő nyelvből kelljen fordítaniuk. Ugyancsak többen jó ismerői voltak a magyar kultúrának és társadalomnak, s ez érezhető a lefordított művek kiválasztásán is.

A két ország közötti kulturális kapcsolatok a 19. század első felében indultak fejlődésnek, elsősorban a nyelvtudomány területén. A század második felében nemcsak a száma nőtt meg az érdeklődő nyelvtudósoknak, hanem többüknek kiterjedt a figyelme a másik nép kultúrájának egyéb területeire is (Antti Jalava, ill. Szinnyei József). Az ő hatásukra lassan fejlődésnek indultak az irodalmi kapcsolatok is. A korán finnre fordított művek között számos magyar mű szerepelt. A finn nyelvű sajtóban is egyre több magyar vonatkozású cikket közöltek, köztük a szépirodalommal foglalkozókat is. Ez többek között azzal magyarázható, hogy a korabeli finn újságírók között számos őszinte magyarbarát akadt.

A kulturális interferenciákat vizsgálva nem hagyhatjuk figyelmen kívül a társadalmi hátteret. A 19. században Finnországba is beköszöntött a nemzeti ébredés korszaka. Az ország 1809-ig Svédország része volt, ekkor pedig - a svéd-orosz háború után - autonóm nagyhercegségként csatolták az Orosz Birodalomhoz. Törvényeit megtarthatta, s a hivatalos nyelv a svéd maradt továbbra is. Így természetesnek tarthatjuk, hogy a finn nemzeti érzés első irodalmi kifejezői, Runeberg és Topelius svédül írták műveiket. A kor legnagyobb finn államférfija és filozófusa, J. V. Snellman, aki a szépirodalmat a nemzeti kultúra fontos eszközének tekintette, a század közepén már a nemzeti nyelv jelentőségét hangsúlyozta a nemzeti kultúra megteremtésében. Ebből a szempontból nagy jelentőségű volt a Kalevala megjelenése (Régi Kalevala: 1835, Új Kalevala: 1849), valamint a Finn Irodalmi Társaság 1831-ben történt megalapítása. A nemzeti irodalom fejlődését időlegesen lelassította az 1850-es cári cenzúra-rendelet, s a finn nyelvű irodalom tényleges szárba szökkenése ennek eltörlése (1860), valamint az 1863-as nyelvi manifesztum kiadása után indulhatott meg, amely a finn nyelvet *egyenrangúvá* tette a svédvel. Ettől kezdve egyre több író kezdett finnül írni, s 1870-ben megjelent az első finn nyelvű regény is. És megszülettek az első finn fordítások. A fordítók érdeklődése először a skandináv irodalmak felé fordult, de hamarosan magyar és észt írók művei is megjelentek. A nemzeti identitásukat kereső finnek érdeklődése érthetően megnőtt a magyarok iránt, akikkel a nyelvrokonság alapján összetartozást érezhettek. Több fiatal műfordító a nyelvet is megtanulta.

A magyar irodalom legkorábbi fordításai persze még svédül jelentek meg nálunk az 1830-as években: néhány vers egy svéd nyelvű lapban a már említett Runeberg fordításában. 1845-ben Vörösmarty Szózata ugyancsak svédül látott napvilágot. Az első finnre fordított magyar vers Eötvös Józsefé volt: A megfagyott gyermek, amelyet 1847-ben közölt a Suometar című újság. Az ezt követő évtizedekben azután egyre nő a számuk: Arany néhány balladája, egy részlet a Toldiból s a Szózat és a Himnusz is megszólal finnül. S hamarosan a fordítói érdeklődés középpontjába kerül két alkotó: Petőfi és Jókai, és Petőfi - akárcsak másutt Európában - Finnországban is hosszú időre a legismertebb magyar író lesz. A múlt század végéig 41 verse jelent meg, napjainkig pedig összesen 158 költeményét fordították le.

Magyarországon a finn Petőfi-fordításokról először Vikár Béla számolt be részletesebben 1911-es, "Petőfi az északi népeknél" című tanulmányában. Finnországban a legterjedelmesebb elemzés Hannu Launonen nevéhez fűződik: tanulmánya, "A finn nyelvű Petőfi - az újraértékelés ideje" az 1970-es évek közepén jelent meg. (A legkorábbi irodalmi-kulturális kapcsolatokhoz fontos forrásként használható Viljo Tervonen több cikke; az 1920-tól 1986-ig terjedő időszak fordításirodalmának kölcsönös kritikai fogadtatását pedig Yrjö Varpio és Szopori Nagy Lajos Ismerkedő ismerősök című könyve (1990) térképezi föl.)

*

Amint fentebb már utaltunk rá, a finn olvasóközönség viszonylag korán megismerkedhetett Petőfi költészetével. 1860-ban az egyik svéd nyelvű folyóiratban (Fran nåra och fjerran, 1860. 7-8.) a francia Revue des Deux Mondes című kiadványból átvett Petőfi-tanulmány volt olvasható. A szerző, Saint-René Taillandier úgy mutatja be Petőfit, mint a szabadság, a szerelem és a haza költőjét, akinek ott a helye a világirodalom nagy mesterei között. A cikkhez 15 vers is csatlakozott, amelyeket - feltehetőleg németből - Anders Theodor Lindh fordított svédre. A cikkíró egyébként bemutatja a költő német fordítóját, Kertbeny Károlyt is, és elismerő szavai mellett sajnálkozását is kifejezi amiatt, hogy Petőfi kései forradalmi verseit figyelmen kívül hagyta.

Ugyanebben az évben jelent meg az első finn nyelvű Petőfi-fordítás (Suometar, 1860/80.): A külföld

magyarjaihoz. A fordítóról, Kaarlo Slööről tudjuk, hogy tanult magyarul. A megjelenés időpontja is figyelemre érdemes: a cenzúrarendelet visszavonásának éve! További érdekesség, hogy ugyanebben a lapszámban látott napvilágot egy, a finn nyelv helyzetével foglalkozó, a svéd nyelvhasználatot támadó cikk; a hírrovatban pedig azt közölte a lap Magyarországról, hogy erősödik az ellenállás a német nyelv használatával szemben. Valószínű tehát, hogy a versválasztás nem volt véletlen.

1870-ben a finn nyelvű Kirjallinen Kuukauslehti című irodalmi-kulturális folyóiratban jelent meg egy hosszabb, Petőfivel foglalkozó írás, s hozzá kapcsolódva fordítások is: főként Petőfitől és Jókaitól. A cikk Oskar Blomstedtnek, a Helsinki Egyetem magyar nyelvi tanárának a Finn Társaság ünnepségén tartott előadásán alapszik. Blomstedt hangsúlyozza Petőfi költészetének nemzeti jellegét, s a költőt Aleksis Kivihez hasonlítja, akinek népiességét sokan hasonló értetlenséggel fogadták Finnországban. Az írás azonban elsősorban életrajzi jellegű, az életművet nem elemzi. Többször hivatkozik Kertbenyre, idéz is tőle hosszú szövegrészeket, a cikk végén pedig saját fordításában közli a Szabadság, szerelem című verset.

Más folyóiratok is közöltek már ekkortájt Petőfi-fordításokat. A Suomen Kuvalehti című magazinban 1873-ban egy hosszabb íráshoz csatlakozott három versfordítás (Faluvégén kurta kocsmá, Felsülés, Európa csendes, újra csendes). Az ismeretlen szerző hangsúlyozza Petőfi költői erejét, amelyet a költőnek a hazája és népe iránti mély és eleven érzéseivel, forró szeretetével magyaráz.

A magyar irodalomnak és egyúttal Petőfi költészetének finnországi bemutatása szempontjából fontos esemény volt az Antti Jalava szerkesztésében megjelent Magyar Album (1881) című kötet, az első finn nyelvű magyar irodalmi antológia megjelenése. Jalava, aki a finn nemzeti ügy lelkes támogatója, műfordító, újságíró és nagy magyarbarát volt, jelentős szerepet játszott a magyar irodalom korai bemutatásában. Többször ellátogatott Magyarországra, jól megtanult magyarul, sőt a Helsinki Egyetem első magyar lektoraként tanította is a nyelvet. A Magyar Albumban az országot bemutató cikkek mellett több magyar költő versei olvashatók: Kölcsey Himnusza, Vörösmarty Szózata, két Arany-ballada s egy-egy vers a két Kisfaludytól és Gyulai Páltól. Petőfi nyolc verssel szerepel (Ha az Isten, Háborúval álmodám, A huszár, Kisfiú halálára, A magyar nép, Nemzeti dal, A kutyák dala, A farkasok dala). Rajtuk kívül Tóth Kálmán színművét, a Nők az alkotmányban-t is tartalmazza a kötet, amelynek kritikái fogadtatása igen kedvező volt, a Jalava által tervezett folytatása azonban valamilyen okból elmaradt.

Az első önálló Petőfi-kötet svédül jelent meg hazánkban. Fordítójáról, Knut Ferdinand Ridderströmről csak annyit tudunk, hogy tanár volt s műfordító. Az 1879-ben kiadott válogatás a 60 dikter av Alexander Petőfi címet viselte. A kötet valójában 70 verset tartalmaz, a Csillagtalan éjszakák címen - Kertbeny mintájára - egybefogott ciklus ugyanis tíz önálló költemény. A fordító előszavából kiviláglik, hogy német fordítások - főként Kertbeny átültetései - alapján dolgozott. Véleménye szerint a fordításból történő fordítás nem feltétlenül helytelen, hiszen a versek esetében nem annyira a tartalom a fontos, mint "annak a valaminek" a tolmácsolása, ami a szöveget költészetté teszi. Az eredetivel való összevetés azonban meggyőzhet bennünket arról, hogy a tartalmi és képi pontosság sem éppen hátrány. A jó tanító című versben például a "jó ember" helyett "ló ember" olvasható, s furcsán hangzik az Orbán című vers kezdete is: "Sötét és komor Casus úr, akár egy jegesmedve." A listát még hosszan folytathatnánk. A félrefordítások nagy része egyébként szerepel a Kertbeny-fordításokban is.

Finn nyelven az első Petőfi-kötet több mint negyven évvel a költő halála után: 1892-ben jelent meg. Szerkesztője Severi Nourmaa volt, tanár és újságíró, aki maga is írt nemzeti szellemű verseket. A 26 költeményből ő maga hatot fordított, méghozzá a magyar eredetiből (Élet, halál, Remény, Drága orvos úr, Szilaj Pista, Mi a dicsőség, Ismét könny). Az átültetések viszonylag jól sikerültek, s Vikár Béla a kötetéről írva éppen az ő munkáját emelte ki. S úgy vélte, belőle lehet Petőfi igazi finn nyelvű tolmácsolója. Ő írta egyébként a kötet kilenc- oldalas előszavát is, amelyben a magyar költő lírájának egyszerűségét, erejét és magyarságát emelte ki: "Petőfi Sándor a magyar lélek legtisztább típusát képviselte, ezért szerette őt mind a nemesember, mind a paraszt, akár a saját fiát, a testvérét. Addig ismeretlen világot hozott a magyar irodalomba, amely először meghökkentett, majd lelkesedést váltott ki, végül pedig minden régít elhomályosított. Esztétikai tökélyre emelte a magyar népköltészetet ... egész életében igaz magyar ember volt."

A kötet legtöbb versét, tizenegyet, Julius Krohn fordította (Esik, esik, Ha az Isten, Háborúval álmodám, Képzetem, Felsülés, Faluvégén kurta kocsmá, Föltámadott a tenger, A magyar nemzet, Kisfiú halálára, Európa csendes, A huszár). Öt verset jegyez Uno von Schrowe (Szabadság, szerelem, A külföld magyarjaihoz, Nemzeti dal, A kutyák dala, A farkasok dala). Egy-egy vers jelent meg Arvid Genetzről (Füstbe ment terv), Oskar Uotilától (Igyunk!) Antti Törneroostól (Szerelem átka) és Paavo Cajandertől (Az én Pegazusom).

A fordítói gárdát nézve megállapíthatjuk, hogy ismert és elismert finn műfordítók vannak köztük. Julius Krohn - Suonio néven - a kor ismert költője volt, és jelentős munkát végzett a finn költői nyelv fejlesztése érdekében. Petőfi-fordításait még Oskar Blomstedt nyersfordításai alapján készítette, később azonban megtanult magyarul, és több Jókai-novellát is fordított, immár eredetiből. Költészetének kutatója, J. K. Trast közös vonásokat is felfedezni vélt az ő és Petőfi lírájában. Paavo Cajander ugyancsak költő volt, s műfordítóként is a legismertebbek közé tartozott: többek közt Shakespeare-drámákat ültetett át finnre. Petőfit feltehetően németből fordította, ám így is hűen az eredetihez. Arvid Genetz - finnugor nyelvész - kora legjobb magyar szakértői közé tartozott, s "finnesített" néven (Arvi Jännes) verseket is írt.

A kötetet a Valvoja című folyóiratban bemutató kritikusként különösen a Julius Krohn fordította, a szabadságról szóló versek tetszettek. "Hol fogalmazódik meg a világirodalomban egy költőnek vagy egy népnek a szabadságvágya olyan tökéletesen, mint Petőfi verseiben?" - teszi föl a kérdést.

1899-ben, Petőfi halálának 50. évfordulóján már finn vers is született Petőfire emlékezve: A. V. Koskimies hosszú költeménye, amelyben a költő mint a magyar nép szabadságának szimbóluma jelenik meg. A vers alapszituációja

az, hogy a költő a "síri világból" kikelve újból a szabadságért szeretne harcolni, ám ez nem lehetséges, így hát örökül hagyja dalait és szabadságszeretétét.

A múlt században finnre fordított Petőfi-versek nagyobb része a költő legismertebb művei közé tartozik. Figyelmet érdemlő tény, hogy köztük nagy számban vannak hazafias és politikai versek, ami arra mutat, hogy kiválasztásukban bizonyára szerepet játszott Finnország politikai helyzete éppúgy, mint a fordítók magyarországi kapcsolatai.

A folyóiratok Petőfi-képe

A századunk elején a napilapokban és folyóiratokban megjelent cikkek alapján kialakítható Petőfi-kép elég sokoldalúnak látszik. A fő hangsúly azonban a hazafias és népies, a hazáját és annak tájait szerető költőn van, aki a nép nyelvén szól a nép életéről. Ugyanakkor azonban kibontakozik ez írásokból egy csavargó, nyugtalan fiatalember képe is, aki az élet kemény iskolájában végül felnő nagy feladatához. Az élet örömeinek, a szerelemnek és a bornak vidám dalosát is fölfedezik benne. S általában nem mulasztják el kiemelni, hogy a hivatását pontosan ismerő, tudatos politikus költőről és szabadságharcosról van szó, aki kész volt szembenézni az idegen túlerővel és feláldozni életét a hazáért. Az egyes írások hangsúlyeltolódásai egyébként talán az adott időszak finnországi helyzetének tükröként is értelmezhetők.

A Petőfi-fordítások területén a századforduló után apályosabb korszak következett: csak néhány új átültetés és pár cikk látott napvilágot. Nagyon érdekes, hogy 1918-ban, a vörösök és fehérek közti polgárháború évében megjelent Lumikukkia című albumban mi ragadja meg Petőfi költészetéből a róla cikket író Martti Raitiót: "A legkisebb versrészletben is megmutatja zsenialitását... kisebb művei virágok, melyek szabadon nőnek az útszélén. Bimbóikon könnyharmat csillog, és belső inspirációi fénytől virágba szökkennek, és a szelek szárnyán átszállnak a puszták, a hegyek és a völgyek fölött, csodálatos felfrissülést hozva az egész népnek." A forradalmár Petőfi most kevésbé tetszik a szerzőnek. Azt írja: "A forradalmár sejtelve végül egyfajta monomániává fejlődött benne, s ennek eredményeként a harcos hazafias költeményeiben uralkodó tüzes féktelenség, forró szeretet vagy gyűlölet megnyilvánulásával gyakran vét a szépség követelményei ellen."

A költő születésének 100. évfordulóját Finnországban is megünnepelték 1923-ban. Ekkor jelent meg - posztumusz írásként - Antti Jalavának az a cikke, amely immár nem Kertbeny ismert írásaira támaszkodott (Uusi Suomi, 1922. nov. 21.). Azt írja: "Petőfi Magyarország legnagyobb költője. ő volt az, aki elsőként énekelt a tágas pusztá szépségéről, a délibáb gyönyörűségéről, népe lelkének legmélyebb érzéseiről, s aki érthetővé tette népe számára saját nemzeti létét, s felfrissítette, tartalmilag gazdagította a költészetet." Tudomásunk van róla, hogy Jalava terjedelmes tanulmányt is tervezett Petőfi életművéről.

Mindmáig legjelentősebbnek tartott költőnk, az Ady-kortárs Eino Leino viszont Petőfi átültetését tervezte, ám ez is csak terv maradt: csupán egyetlen vers, az Igyunk! című fordítása készült el. A Petőfi-évforduló apropóján azonban született egy magyar tárgyú verse, a Tapani Secheny (Széchenyi István), amely a trianoni békeszerződés utáni Magyarországot idézi meg. Hogy Magyarország valóban érdekelte Leinót, azt két későbbi magyar témájú verse (Uljas Unkari, Madjaarit) is bizonyítja, valamint az, hogy Carinus című drámájának címét Jókaitól kölcsönözte.

Otto Manninen fordításai

Leino helyett költőtársa és barátja, Otto Manninen (1872-1950) lett a legismertebb finn Petőfi-fordító. Kora legnevesebb költői közé tartozott, s színvonalas és gazdag a műfordítói életműve is. ő ültette át finnre Homérosz eposzait s Moliere, Heine, Ibsen és Runeberg több művét. A magyar költészetből Petőfi versein kívül Arany Toldiját és a Toldi estjét is lefordította, valamint egy népköltészeti válogatást, úgyhogy a Petőfi Társaság is tagjai közé választotta.

Gazdag Petőfi-válogatását két kötetben adták ki: az első, amely 45 verset tartalmazott, 1922-ben, a 70 verset tartalmazó második pedig egy évvel később jelent meg. Az első kötet a magyar Petőfi-összes előszavát is közölte. Manninen nem tudott magyarul, így fordításait Bán Aladár és Wichmann Julie nyersfordításai alapján készítette. Valószínű, hogy a versek kiválasztásában is segítségére volt a két magyar. Néhány fordítása előzőleg már folyóiratban is megjelent, ugyancsak néhány újrafordítás volt, a legtöbb vers azonban teljesen új, ismeretlen volt a finn olvasók számára.

A válogatásban képviselve vannak a költő életművének különböző szakaszai. Tematikai szempontból nézve azonban hangsúlyosan vannak jelen a szerelmi és a természet- (táj)versek. A forradalmár Petőfit a Nemzeti dal mellett olyan versek képviselik, mint a Ha az Isten, Egy gondolat bánt engemet, Csatadal, A rab oroszlán, A kutyák dala, A farkasok dala s talán még a Lant és kard, a Halvány katona, a Rongyos vitézek és persze a Szabadság, szerelem. A 115 verset tartalmazó köteteknek ez kétségkívül szerény része. Ha például Nuormaa korábbi válogatásával vetjük össze, különösen szembevető az aránykülönbség: ott ugyanis a 26 vers közül 10 sorolható az említett csoportba.

Manninen fordításainak korabeli fogadtatása kivétel nélkül nagyon kedvezőnek mondható. J. V. Lehtonen így ír róluk a Valvoja - Aika című folyóiratban 1923-ban: "Csak egymás igazi megismerése teremthet biztos alapot a folyamatos baráti kapcsolatoknak, és lehelhet olyan meggyőző ihletet és éltető melegséget a kölcsönös szellemi együttműködésbe, amelyre feltétlenül szükség van, ha fölül akarunk emelkedni a mesterkelt érdeklődés és a cikornyás ünnepi beszédek szintjén. Petőfi-fordításaival Manninen mind a finneknek, mind a magyaroknak nagy szolgálatot tett, új láncszemmel erősítve az országaink közötti baráti kapcsolatokat." A kritikus szerint Petőfi a szerelem költőjeként érte el a költészet legmagasabb csúcsait, említésre méltónak találja azonban azt is, hogy a költőnek a tisztán művészi törekvései mellett társadalmi céljai is voltak. Egy másik kritikusa, Martti Haavio a túlzástól sem riad vissza Manninen dicséretében: "Petőfi paripán közeledett felém, s e paripának Manninen

fordításai szárnyakat adtak." (Ylioppilaslehti, 1923.)

Manninen munkáját egyébként Magyarországon is elismerték. Bán Aladár, aki a fordítói munkában segítségére volt, hamarosan a megjelenés után ismertette az első kötetet a Turán című folyóiratban. Szerinte a fordítás minden tekintetben kifogástalan. Dicséri Manninen költői nyelvének rugalmasságát, népies ízeinek gazdagságát, a stílus és a ritmus tökéletességét. A fordítónak írt levelében (1924. március 28.) arról is tájékoztat, hogy a Petőfi Társaságban is bemutatta a kötetet.

Manninen a fordításokon túl több ízben írt is Petőfi jelentőségéről. Az említett kötet utószavában arra hívja föl a figyelmet, hogy a magyar költő még mindig nem kapta meg megérdemelt helyét a finn olvasóközönség tudatában, "nemcsak mint legnagyobb nyelvrokonunk, hanem mint egyike a költészet legnagyobbjainak".

A kétkötetes válogatásnak már 1924-ben újabb kiadása jelent meg. Közben Manninen folytatta Petőfi műveinek átültetését: 1926-ban meg is jelent a János vitéz. E munkájában is magyar szakértők voltak segítségére. Vikár Béla egy neki címzett képeslapon (1927.

október 7.) legjobb fordításának minősíti az elbeszélő költeményt, sőt még azt is hozzáteszi: jobb az eredetnél!

A kortársak kivétel nélküli dicsérő értékeléseivel szemben az utókor néha már kritikusan ítélte meg Manninen fordítói teljesítményét. Ennek egyik oka az is lehet, hogy költői nyelve a mai olvasó számára régiesnek hat, ami részint szóhasználatából, másrészt pedig a kötött forma kikényszerítette szócsontkításokból következik. A másik probléma, hogy az "újraköltés", amely a kortársakból még egyértelmű elismerést váltott ki, némelykor bizony messzire távolította a finn nyelvű vers tartalmát az eredetietől. Végül pedig a versmérték tökéletes visszaadására törekvő fordítónak nem sikerült megőriznie az eredeti szövegre jellemző egyszerűséget, keretlenséget.

Hannu Launonen a már említett 1974-es tanulmányában világosan kimondja: itt az ideje új nézőpontból közeledni a finnországi Petőfi-képhez. Több Manninen-fordítást elemez az eredetivel összevetve, s összegezőképp megállapítja:

"Otto Manninen fordításai az 1800-as évek végén kialakult Petőfi-kép alapján születtek. Válogatása bizonyos értelemben még ma is állja a kritikai megmérettetést, s aligha bírálhatja bárki is az átültetések ritmikai megoldásait és zeneiségét. Egy - még hozzá nagyon is döntő - szempontból azonban fenntartásainkat kell kifejeznünk. A költői képek pontossága és konkrétsága elmosódik, a természetes, a beszélt nyelvhez közel álló nyelv pedig bonyolulttá válik. Mindemellett a fordító, többek között a rímelés érdekében, erőltetett megoldásokra kényszerül."

Manninen után

A második világháborút megelőző évtized rendkívül élénk időszaka volt a finn-magyar kulturális kapcsolatoknak, újabb Petőfi-fordítások azonban nem születtek. Újságcikkekben viszont lehetett találkozni a költő nevével ekkor is, s még inkább a háború alatt. Ezekben érthetően nemzeti kötődését, a szabadságharcos attitűdöt emelték ki. Helmi Krohn például 1942-ben így írt a Nemzeti dalról a Vapaussodan Invaliidi című kiadványban:

"Ez a haza- és szabadságszeretetéről írt ragyogó vers, amely a magyarok új nemzeti éneke lett, annyira mozgósító erejű volt, hogy minden igaz magyar kardot ragadott, és harcba indult a hazájáért. Maga Petőfi is csatlakozott a harcoló csapatokhoz, és elsőként jelent meg mindenütt, ahol veszély fenyegetett, hogy társait a példájával bátorítsa, és a harctéren írt dalaival is buzdítsa."

A 30-as éveket nyugodtan nevezhetjük egyébként a magyar költő finnországi népszerűsítése időszakának. Ekkortól kezdve számos tankönyvbe kerültek be Petőfi versei, úgyhogy generációk ismerkedtek meg nevével és műveivel. (Az utóbbi évtizedekben ez a helyzet megváltozott, s a mai finn fiatalok már nem találkoznak az iskolában a költő verseivel.)

Hasonló szerepe volt annak a kis könyvecskének, amelyet a nyelvész és műfordító N. Sebestyén Irén adott ki 1932-ben. Ez Petőfi 50 versét tartalmazta magyarázatokkal együtt, és a magyarul tanuló finn diákok számára készült. A versekkel a nyelvtanulást kívánta könnyebbé és érdekesebbé tenni. Ahogy a bevezetőben írta: "Senki más nem írt olyan egyszerű és természetes magyar nyelven, mint Petőfi. Az ő verseit olvasva ismerkedik meg legjobban a külföldi tanuló a magyar nyelv szerkezetével, szókincsével, az országgal és tájaival - s egyúttal egy világhírű költő verskincsével is." A könyvnek - mint kiegészítőnek - azért is nagy volt a jelentősége, mert ekkor csak egy 1880-as kiadású magyar nyelvkönyv állt a nyelvtanulók rendelkezésére.

Nagyon fontos helyet foglal el Petőfi költészete Aarni Penttilännek az 1939-ben kiadott magyar irodalomtörténetében is. A szerző a romantika képviselőjeként mutatja be a költőt, s jellemző vonásaiként a természet- és szabadságszeretetet, a hazafiasságot és a népköltészet iránti érdeklődést jelöli meg. Említést tesz forradalmiságáról is, s ebben európai hatások nyomait véli fölfedezni.

Az 1940-es évek végén Magyarországon lezajlott politikai változások hatással voltak a finn-magyar irodalmi kapcsolatokra is. A változást jól tükrözi az az 1952-ben megjelent kis versantológia, amely Petőfi, Arany, Ady és József Attila verseit tartalmazza (Vapauden tulet). A költő-szerkesztő, Arvo Turtiainen így ír a kötet előszavában: "Ennek a négy nagy költőnek (...) az életművében ragyogóan tükröződik a magyar irodalom jellegzetességét megadó vonás: az izzó szabadságszeretet, az egészséges, mély hazafiság s végül velük együtt, egyenlő súllyal a társadalmi újításokra törekvő heves akarat." Petőfitől Otto Manninen fordításaiból válogatott, ám a válogatás új megvilágításban mutatja be a költőt. A versek - Nemzeti dal, A Tisza, A farkasok dala, Szeptember végén, Szabadság, szerelem, Egy gondolat bánt engemet - elsősorban a társadalmi fejlődés harcosát, a forradalmár Petőfit

képviselek. Hasonlóak a hangsúlyai a Finn-Magyar társaság Suomi-Unkari című lapjában közölt cikknek is (1954/3.), amely "a nép fiaként" mutatja be a költőt, s megállapítja: "sohasem állt félre, hanem forradalmi hévvel és a forradalom erejében bízva buzdította a népet, hogy fegyvert ragadjon."

1956 - nem véletlenül - figyelemre méltó év a finn Petőfi-recepció történetében. Az esztendő karácsonyára - 32 évi szünet után - új kiadása jelent meg Manninen Petőfi-válogatásának. Az időzítés helyességét már a megjelent kritikák száma (12) is visszaigazolja. Viljo Tervonen a Helsingin Sanomat című vezető napilapban (1957. január 6.) azt hangsúlyozza, hogy Petőfi lírájának és eszmevilágának az érvényessége nem korhoz kötött. Aarne Laurila még direkterben fogalmaz (Suomen Sosialidemokraatti, 1957. március 29.): "Petőfi azt vallotta, ami bizonyára számos szabadságharcos véleménye is volt a múlt ősszel: nem kell mindig az értelemre hallgatni, a férfinak mernie kell értelmetlen próbálkozásokba is kezdeni a szolgaság eltörlése érdekében, amikor a kínok már mérhetetlenre duzzadnak."

A 70-es évek fordításai

A hosszabb apályos időszak után a 70-es években újból megélénkültek a finn-magyar irodalmi kapcsolatok. Hazánkban ennek fontos eseménye volt a régóta tervezett magyar lírai antológia megjelenése 1970-ben. A "Magyar Líra" című válogatás 57 költő 150 versét tartalmazza; fordítója a költő Toivo Lyy, aki korábban is ültetett át magyar művet finnre: Az ember tragédiáját. Megjelenése idején ez volt a legterjedelmesebb olyan antológia, amelyet idegen nyelvből fordítottak. Lyy - akárcsak annak idején Manninen - nyersfordítások alapján dolgozott.

Petőfitől 21 vers szerepel a kötetben. Közülük csak négy olyan, amely itt olvasható finnül először. (Egy estém otthon, Véres napokról álmodom, Arany Jánoshoz, 1848). Maga a fordító "a magyar költészet mesterének, a világlíra nagyjai egyikének, népe szabadsághősének" minősíti a költőt. A kötetet többek közt Hannu Launonen értékelte a Parnasso című irodalmi folyóiratban 1970/6.), megállapítva, hogy a válogatás jelentősen egészíti ki a magyar költészetéről Finnországban kialakult képet. A fordító - szerinte - némelykor sikeresebben oldotta meg feladatát elődjénél, Manninennél, ám úgy ítéli meg, a költői képek közvetítése Lyynek sem sikerült, mivel túlságosan is a rímelésre, a verszenére koncentrált. Másik kritikusának, a magyarul ugyancsak tudó Tuomo Lahdelmának hasonló a véleménye. Én magam - a fordításokat az eredetivel összevetve - úgy látom, helyenként mégiscsak Manninen fordításai a sikerültebbek. Például a Szeptember végén esetében, ahol Lyy átültetése nagyon is mesterkéltnek hat, Manninen szövege viszont - még ha ma régiesnek is hangzik - sokkal természetesebb és költőibb.

1973-ban Finnországban is megünnepelték Petőfi születésének 150. évfordulóját. Ez alkalomból műfordítói pályázatot írtak ki a finn egyetemeken magyarul tanuló hallgatók számára. A legjobb átültetéseket (19 vers 24 fordítását) 1974 tavaszán adta ki egy kis füzetben a Helsinki Egyetem Magyar Intézete. A legtöbb itt közölt vers először jelent meg finnül.

Most, amikor a költő halálának 150. évfordulójára emlékezünk, újból ráirányul a figyelem költészetére nálunk is. Előkészületben van és 2000-ben megjelenik új kiadásban Otto Manninen kétkötetes Petőfi-válogatása, hogy az új nemzedékek is kézbe vehessék.

(Nyelvileg lektorálta Sz. Nagy Lajos)

[Vissza](#)

Ratzky Rita

Petőfi közéleti beszédmódjának szólamai

Phrases of Petőfi's Public Voice

The last two years of Petőfi's working (and of his life) was mostly characterized by a political language. This poetic trend influenced the literature of the neighbouring and related nations the most, because it was feeding on the desire to achieve a common freedom of every nation.

Petőfi Sándor 1844-1845-ben költőként meghódítja Pest-Budát. Állása, baráti köre révén ekkor lesz állandó kapcsolata a társasággal, azaz a fővárosi értelmiségi körön keresztül a társadalommal. E kör összetételéről a következőket mondhatjuk: részben már nem a vagyonából élő, hanem polgári hivatalt vállaló közép- és kisnemesi réteg tagjaiból, akik lényegében elindultak a (kis)polgárosodás útján és az ugyanoda tartó, de alsóbb társadalmi rétegekből, például az iparos vagy parasztcsaládból származó, városi, fővárosi felemelkedésre törekvő szellemi (szabad) foglalkozású csoportból alakult ki. E kör kialakulásáról, gondolkodásáról mind ez ideig a legpontosabb leírást Vörös Károly adta a *Petőfi és a pesti kispolgár* című írásában.¹ Ő e réteg legfontosabb jellemzőinek az alapvető demokratizmusra való igényt, az úri osztállyal szemben való gyanakvást, az erős nacionalizmust, kultúrájában pedig a szentimentalizmust és a népiességet tartja jellemzőnek.

Petőfi politikai gondolkodásának fejlődése 1844 nyaratól, fővárosi segédszerkesztő korától vesz nagy lendületet. *Ez előtt* - és ez nem kevés! - egyrészt olyan országismeretre tett szert, amit életkorához viszonyítva azóta sem nagyon haladt meg senki: Soprontól Mezőberényig, Kiskőröstől Pozsonyig számtalan faluban, mezővárosban és városban járt, másrészt apja kezdeményezésére kihasználta mindazt, amit az ő korában a különböző felekezeti iskolák nyújtottak, megtoldva azzal az állandóan jelen lévő autodidakta igénnyel, amely már aszóni kisiskolás korában is jellemezte.

Vachot Sándorék irodalmi szalonjában (ahol a felvidéki származású Erdélyi János és Kossuth Lajos is állandó vendég), a divatlapok szerkesztőségeiben, az írók kedvelt kávéházaiban, és nem utolsósorban a napilapokból tudomására jutnak a közvéleményt foglalkoztató kérdések. Elsőként talán a védegyeleti mozgalom ügye. Köztudomású, hogy e mozgalom a közép-nemesi ellenzék kezdeményezésére jött létre azután, hogy az 1844-es országgyűlésen nem sikerült elérni a védővám bevezetését. Petőfi verse, a *Védegyeleti dal* a kérdés első szépirodalmi reflexiója. Ő maga - nyilván kisebb esztétikai értéke miatt - nem szerette ezt a költeményt, az Összes Költeményeiből is kihagyta. Politikai beszédmódjának elemzése szempontjából azért fontos mégis ez a kis költemény, mert a *Nemzeti dal* előtt ez volt az egyetlen vers, amelyben egy közös ügy érdekében: a nemzeti ipar fejlődéséért, minden magyar összefogását sürgeti. "Nemzetünk, e nagy folyó, mely / Mindig százfélé szakadt / Egyesítse innepénél / A különvált ágakat." (Az innep valószínűleg a védegyeleti bált jelenti.) Az utolsó versszak, amely a király megaláztatását ábrázolja e magyar mozgalom felett, csak ironikusan értelmezhető. A széttartó nemzet mint a bajok fő forrása Zrínyi Szigeti veszedelme és a református egyházi énekek országképe óta a magyarság sorsával foglalkozó szépirodalom egyik alapmotívuma, Petőfinél *A magyar nemzet (Oh, ne mondjátok nekem...)* és az *Isten csodája* című versekben szólal meg ez a hang a legteltjesebben. E két költemény Petőfi közelmúltjából a Kölcsey és Vörösmarty által az 1820-as és 1830-as években használt politikai beszédmódot (Hymnus, Zrínyi-versek, Szózat, Gondolatok a könyvtárban stb.) örökíti tovább: virágzó nemzetünk a belső széthúzás miatt esett áldozatul az idegen hódítók támadásainak. Ez az a bűn, amiért a büntetést kaptuk. Csetri Lajos Berzsenyi-monográfiájában a plutarkhizmus spártai ágára vezeti vissza ezt a politikai beszédmódot, amelyről Takáts József *Politikai beszédmódok a magyar XIX. század elején*² című tanulmányában kimutatja, hogy ez ugyanaz, amit a cambridge-i eszmetörténeti iskola³ (Quentin Skinner, John Pocock, John, Dunn stb.) republikánus beszédmódnak hív. A republikánus beszédmód a római köztársasági etikához nyúl vissza. Legfontosabb jellemzőit Takáts József a következőkben foglalja össze: fő témája az, hogy mi az oka a nemzetek nagyságának és bukásának; a felelet pedig, hogy a széthúzás, az ősi erkölcsök elfajulása, az egyéni érdekek a közérdek fölé helyezése.

A szóban forgó versekben a magyar romantikus líra retorikus hagyományaihoz kapcsolódik Petőfi, azaz a republikánus beszédmód (avagy általában a beszédmód) nemcsak egy eszmények által meghatározott kultúrát, asszociációs bázist, történeti példatárat jelent, hanem ezektől szétválaszthatatlanul azt a beszédszerkezetet is, amelyen az előbbi megszólal. A romantikus líra közéleti témájú része a szónoki beszéd szerkezetét formázza, amint azt többek közt a Hymnus és a Vanitatum Vanitas legújabb kori elemzései mutatják, és ennek révén is az ókori hagyományt építi magába. *A magyar nemzet*-ben a szónok közvetlenül fordul hallgatóságához az állítást, a kezdő tételt fogalmazva: "Oh nem mondjátok nekem hogy / Hajnallik hazánk felett! / Látom én: az ő számára! Szó a sors szemfődelet." Az érvelés elemeit a történet (a magyar történelem) eseményei szolgáltatják, amelyek ebben a versben leginkább az absztrakció szintjén maradnak (lásd még *A hazáról* címűt), Petőfi itt nem fordít figyelmet az ornamentikára, amelyet Virág Benedek, Berzsenyi, Batsányi, Kölcsey, Vörösmarty oly pontosan kidolgozott. A történelem kiválasztott eseményeiből és személyiségeiből (felemelő példasor: Árpád, Mátyás, Zrínyi, Rákóczi; figyelmeztető példasor: tatárjárás, Várna, Mohács) egy magyar nemzeti mitológiát hoztak létre. A dicsőséges nemzeti történeti múlt és a jelen összevetésére mint retorikai fogásra példának vehették Isocrates beszédét az Aeropaghoz. Ebben Solon köztársasága idejének jogi-erkölcsi állapotát veti össze saját korának megromlott helyzetével.⁴ Petőfi használja ezt a mitológiát, és továbbépíti.

A történelemből kiemelkednek az önfeláldozó nagy személyiségek, a haza azonban nem értékeli az áldozatot. Az

1847-es esztendőre az áldozathozás motívuma háttérbe szorul, s helyébe a hasznosság, a haza hasznára való tevékenykedés polgári magatartásmódja kerül (*Kazinczy Gáborhoz, Világosságot*).

A széthúzás mellett a másik fő vétek a magyartalanság, a nemzeti hagyományok elvetése, ez azonban már a Takáts által kulturális nacionalizmusnak nevezett beszédmódhoz tartozik, helyesebb volna mégis kulturális nemzetinek hívni. Ennek az érvelésnek az előbeszéde a XVIII. századi magyar irodalomban gyökerezik, a századvég nemesi ellenállásának nyelvi programjából fejlődött ki. Legfőbb képviselői Gvadányi és Csokonai, mutatván azt, hogy egy meghatározott közéleti beszédmód használata mögött nem rejlik feltétlenül azonos társadalomkép. Ebben a kontextusban a magyarság külsőségeiben is megmutatkozó (viselet, tánc stb.), évszázadokon át formálódott magatartás- és életmódot és nyelvet jelent.

Petőfi 1844 nyarától 1845 tavaszáig részben Vahot Imre hatására, részben az akkori magyarságképének megfelelően magyaros nemzeti viseletben járt: "rövid peremes dolmány, úgynevezett kancamente, minőt lelki rokona, Csokonai Vitéz Mihály is viselt, azután sujtásos szűk magyar nadrág, túri süveg vagy kucsma darutollal, sarkantyús kordován csizma, fokos és makrapipa." (Vahot Imre leírása).⁵ Ez a ruha a 40-50 évvel korábbi, nemesi, kisúri viselet, mutatja a költő akkori társadalmi nézeteinek kapcsolódását a nemesi liberalizmushoz, de inkább annak legalsó szociális rétegén, a főképpen a kisnemesekből kikerülő falusi notáriusokon keresztül. A notárius-figurában, amely a korszak magyar irodalmában is megjelenik (Gvadányi, Eötvös, Petőfi) a feudális rendszer alulról jövő kritikája fogalmazódik meg. A notárius bizonyos értelemben megfelel a városi kispolgárnak a hierarchiában elfoglalt helye (legközelebb van a nem nemesekhez) és az abból adódó közérzete tekintetében. Petőfi ezt a fent leírt ruhát és vele ezt a külsőségeiben megnyilvánuló, eléggé meghatározatlan tartalmú magyarságát 1845 tavaszán leveti.

A fent kiemelt két vers: *A magyar nemzet és az Isten csodája* egy további szempontból is beszédmódváltást mutat. A korábbi a változás lehetőségét, a Hymnushoz hasonlóan "A nagy isten szent kegyelmétől" várja, míg az *Isten csodája* szerint saját emberségünk, tenni akarásunk a változás záloga.

A második - *A magyar nemzet (Járjatok be minden földet...)* - 1846. decemberi vers egy frissebb, átfogóbb és főképpen a cselekvő filozófia felől beszélő magyarságképet mutat. Az erős nemzeti öndicséret hangján szólal meg: "Járjatok be minden földet, / Melyet isten megteremtett, / S nem akadtok bizonyára / A magyar nemzet párfjára." Ez a néhány sor egyrészt a XIX. század negyvenes éveinek közegéből kiragadva, amikor a nacionalizmus mint az önálló nemzetté válás ideológiája még nem tartalmazott pejoratív elemet (1848-ban, amikor a nemzetiségeknek nem adnak választójogot, már igen), másrészt a vers retorikai szerkezetéből kitépve, könnyen félreértelmezhető. A vers másért van, annak kimondásáért, hogy az eltékozolt tehetségek országa vagyunk. Az értékeinkkel bánni nem tudás, ez az, ami Petőfi számára ekkor a nemzet- karakterológia legfontosabb eleme. A mű lezárása: a nemzethalállal való fenyegetés, a Kölcsey, Vörösmarty által fémjelzett beszédhagyomány továbbvitele. Az 1847. februári *Magyar vagyok* bizonyos értelemben visszalépés az előző műhöz képest: a magyar nemzeti jellem pszichologizáló meghatározása, a záradék azonban egy újfajta hazaszeretet deklarálása: "De semmi kincsért s hírért a világon / El nem hagynám én szülőföldemet." Ez az, ami a *Batthyányi s Károlyi grófnék* iránti hódolatában is kibukik belőle: "Nekem nincs semmim, semmim e hazában, / De én egészen az övé vagyok."

A nemzeti mitológia építésében Petőfi különösen a Lehel-téma feldolgozásaival (és kísérleteivel) veszi ki a részét. Már 1842 tavaszán-nyarán írt két balladát Lehel címen (egyazon mű korábbi-későbbi kidolgozásai) - középpontban a dicső halállal és a seregét-nemzetét kürtjével felrázó vezéregyéniséggel. 1845 őszén lírai-epikai feldolgozását adja a témának, a műkezdés nyílt megvallása a példaképválasztásnak: "Ez volt a hős, ez volt a kürt!" Lehel beszéde a császárhoz az egyszerű katona szólama ("Német vagy, nem t'om: lesz-e emberséged?") ez az a hang, amelyet Petőfi a katona-költő fog használni 1848-1849-ben a "szolgálati" költeményeiben. 1848 februárjában-márciusában a forradalomba borult Európa lázas eseményei szakítják félbe a *Lehel vezér* című nagyobb epikai művét a második ének elején. Ebben a szimbólummá vált kürt az, ami nem hagyja feledésbe merülni a 900 éve zajlott eseményeket. A téma előzményeihez képest a hallgatóság megváltozik: "Nem írástudóknak, nem az úri rendnek, / De beszélek szürös-gubás embereknek." (Bessenyei, Ady.) A demokrata Petőfi hangja ez a históriás ének formájába öntve. A királyok előtti korba vezeti a hallgatóságát, amikor a vezér a seregek élén haladt. A harcos és az énekes (a kürtös) szerep egy személyben jelenik meg: Lehel a kürtjén népe egész történetét előadja. ("Szent volt minden szó, mely száján kiröppene, / Mintha szólna maga magyarok istene.")

Maradjunk most a magyarok istene fordultnál. A Biblia héberek istene kifejezése nyomán keletkezett. Jelentése: külön istenünk van az égben, vagy bizonyos értelemben mi volnánk a választott nép. Legalábbis egyes történelmi időszakokban különleges feladatra jelölt nép. Így Európát a töröktől megmentő, majd 1849 nyarára a szabadságért legkitartóbban küzdeni képes nép (a velencei olaszokat leszámítva.). Több jól ismert versében megtalálható (*Imádságom, Kemény szél fúj..., Nemzeti dal, A magyarok istene*), de ez mégsem saját lelemény. Péter László Dugonics Etelkájában jelöli meg az első előfordulást, Bíró Ferenc Szaicz Leó-szöveget hoz rá, de használja a 30-as években Wesselényi is. Azt hiszem, azonban, a forrás nem ezek valamelyike, Erdélyi János *A magyar népdal*⁶ című kiváló tanulmányában említi mint egyik legrégebbi vigasztaló fordulatát a haza sorsán kesergő daloknak.

Lehel mellett Petőfi kedvelt hőse II. Rákóczi Ferenc fejedelem is, aki ugyancsak seregei élén haladt az ütközetekben. Először 1847-ben ír róla verset *Szent sir* címen. Az utolsó szabadságvezérként jelenik meg, akiről a költőn kívül más nemigen emlékezik meg. 1848. április 21-én, a forradalom legnagyobb dologidejében ezt írja naplójába: "Nagy péntek napja! ... Röpülj át 113 esztendőt, emlékezetem, röpülj le a Balkán havasokon túl déli Törökországba a Propontis partjára, vidd magaddal a könyvet, mely sötét szárnyadra esett szememből, s hullasd azon férfi kezére, ki akkor és ott szünt meg élni. Ez nagy férfi volt és az ő keze szent; megszentelte a szabadság kardja, melyet évekig villogtatott. Mennyit küzdött, mennyit küzdött! De sikertelenül, mert várhatni-e ott sikert, hol a barát áruló s a haza részvétlen? Kiesett kezéből a kard, s a hősből földönfutó lett, és míg otthon csalárd

barátja a hazaárulás dúsgazdag díjából lakomázott, addig ő a számüzöttségben ette a kegyelemkenyeret. Ma száz tizenhárom esztendeje, hogy meghalt, s vajon van-e széles e hazában, széles e világon kivülem ember, kinek eszébe jut, hogy a mai nap e hős halála napja? Oh Rákóczi!..." Ugyanezen a napon, halálának évfordulóján verset is szentel emlékének, *Rákóczi* címen. Az előző mondat túlságosan szokványosra sikeredett, tudniillik sokkal többről van szó, mint évfordulós tiszteletadásról (ezt megteszi az idézett naplójegyzet). A versben nem kevesebb történik, mint hogy a jelen ügyéhez történelmi eszményképet kereső utód "meghívja" a fejedelmet, hogy álljon a majdani szabadságharc csapatainak élére: "Aki kezdte, az végezte be!" - mondhassák az emberek. Hamisítatlan kultusz ez, "hazánk szentje" - ez Rákóczi megszólítása a költemény elején, és ugyanez a jelzője az 1847-es *A majtényi síkon* címzetű versben az általa akkor meglátogatott csatatermek. A versben és a naplórészletben is az áruló nevet kiérdemlő, egyébként meg nem nevezett alak, a fegyvert letevő Károlyi Sándor. Érdekes figyelemtelenség egyébként, hogy míg Petőfi a *Szent sír*-ban tudottnak veszi Rákóczi sírjának helyét, legalábbis annyit mond, hogy "Messze tengerparton / Áll a szent sír", addig a *Rákóczi*-ban a következőket írja: "Hamvaidnak elhozása végett / Elzarándokolnánk szívesen, / De hol tettek le a földbe téged, / Hol sirod? Nem tudja senki sem!" Ez utóbbi idézet megintcsak Petőfi Rákóczi-kultuszának bizonyítéka, ő volt, aki először gondolt arra, hogy a fejedelem földi maradványai hazakerüljenek.⁷

Petőfi közéleti (később forradalmi) beszédmódjának az ókori köztársasági, a kulturális nemzeti típus mellett meghatározó szótára lesz a francia forradalmak stílusa, szűkebben a jakobinus beszédmód. 1843-ban Charles de Bernard A koros hölgy⁸ című regényének fordítása során találkozik először az első francia forradalom hősei közül Dantonnal, Lamartine-nal, Saint-Just-tel, Gregoir apát nevével, a Bastille ledöntésének eseményével. Fekete Sándor adatai ezek *Petőfi evangéliuma*⁹ című könyvéből, amelyben a Forradalomtörténeti utalások időrendben című fejezetben még mintegy negyven helyet említ Petőfi-művekből, amelyek esetében vitathatatlan valamelyik francia forradalom szereplőjének, eseményének vagy gondolatának beépítése az érvelés rendszerébe. Ezek végigtekintése helyett három eszmekörre utalok, amelyek kiépítésében fontos szerepe van ennek a tudásnak: az első a szabadságvallás, amely nem egyszerűen a romantikus nyelv patetikus volta miatt kapta ezt a nevet, és nem is a múlt századi irodalomtörténészek érzelmes stílusát tükrözi. (Margócsy) Petőfi szabadságesszméjéről legújabban Margócsy István írt a Holmi 1998. márciusi számában, illetve a Magyar Szabadelvűek-sorozat Petőfi-kötetében.¹⁰ Írásának esszenciája, hogy Petőfi egyszerre akarta a teljes, emberre és polgárra mint individuumra vonatkozó korlátatlanságot, és egy célzott nemzeti közösség tagjaként a politikai szabadságot. Érdeklődésem most nem e szabadságfogalom tartalmának szól, hanem megszólalási módjának. Itt kell visszakanyarodni az első francia forradalom történetéhez. Robespierre és Saint-Just elvbarátaikkal együtt, akik Demoulin Camill után Petőfi legfőbb mintaképei, megalkották a forradalom "vallását" és liturgiáját, amely a kereszténység hagyományán alapszik. Nézetem szerint ez a gesztus visszhangzik Petőfi szabadságvallásában, továbbá a romantika abszolútumokra hajló világképének transzcendens tartalma és nyelve mellett ez az oka annak, hogy a szabadságesszme és annak megvalósulása, a forradalom szinte mindig a bibliai beszédmódban jelenik meg Petőfinél. Lássunk ehhez egy-két adalékot. Havas Adolf írta az első, jegyzetes Petőfi-kiadásban, hogy Roland úr volt az, aki az Emberi Jogok Nyilatkozatát az új evangéliumnak nevezte. Erre utóbb Fekete Sándor hívta fel a figyelmet,¹¹ hozzátéve, hogy ezt a terminológiát sok mindenki más is használta a szabadság, illetve a forradalom kultuszára. A példák sorában elől áll Heine, aki az *Angliai töredék*-ben írja: "A szabadság új vallás, korunk vallása" (1828.).

1845-től egyre szaporodnak a szabadságversek, most a biblikus beszédmód bemutatására a *Kazinczy Gáborhoz*-t idézem fel 1847 őszéről. Ebben a szabadság kivívása a század nagy feladata. A vers a görög-római beszédmódra is példa: a nép bilincsbe vert Prométheusz (lásd ehhez Shelleyt!), a fegyvere az Igazság. A vers Kazinczy Gábor szónoki képességeit dicséri, harcuk önzetlenségét az apostolokéval méri. "Nem fáradunk mi jutalom reménnyel, / Mint a hazugság aljas zsoldosi, / De önzés nélkül, isten-ihletésből, / Mint hajdanában az apostolok!" Ez előtt egyszer Jókai nevezi Petőfit apostolnak az Összes Költeményeket beharangozó cikkében a Jelenkorban. Az apostol-motívum kialakulásához támpont még a *Széphalmon* című Petőfi-vers és a *Nagykárolyban*, ahol Kazinczy, illetve Kölcsey az, akit Petőfi ezzel a szereppel ruház fel (erre először Fenyő István hívta fel a figyelmet).¹² A prófétai, illetőleg apostoli szerep legerőteljesebben először a *XIX. század költői*-ben és *Az apostol*-ban találja meg a maga kifejezési formáját.¹³

Robespierre és Saint-Just nemcsak a bibliai beszédmódra lehetett példa, hanem - és elsősorban - a jakobinus beszédmódra. Ennek egyik alapeleme a tiszta jellemre való hivatkozás (érdekes módon Horváth Jánosnál ez "tisztá Montesquieu-tanítás"),¹⁴ ez azonban visszavezethető a római köztársasági erkölcsre is. Egy idézet Petőfitől: "Nem a széttört korona, hanem megvesztegethetetlen jellem, szilárd becsületesség a republica alapja..." (*Lapok Petőfi Sándor naplójából*). Korábban, egy emlékkönyv- versben mint női hivatást jelöli meg a gyermek erkölcsiségének kialakítását: "Mindent adál, ha jellemet adál" (*Kovács Jánosné emlékkönyvébe*). Ez a spártai vonásokat viselő jellem az, ami categoricus imperativusa az 1848-49-es "szolgálati" költeményeinek, és ami legtisztábban 1847-ben a "Ha férfi vagy..." címzetű versében kristályosodik ki. Milyen ez a jellem? Bátor, dacol a sorssal, a fecsegés helyett a tett jellemzi, nagy formátumú, alkotó típus, az öndicséret távol áll tőle, elveihez hű, a becsület számára fontosabb, mint az élet, büszke, van emberi méltósága. "Légy tölgyfa, mit a fergeteg / Ki képes dönteni, / De méltóságos derekát / Meg nem görbítheti."

A jakobinus beszédmód másik jellegzetes vonása a "megveszekedett" hang, amit Horváth János finoman "pártpolitikai elfogultságnak"¹⁵ nevez. Alapmotívuma a fenyegetés, az átkozódás, a vérpanorámák festése (*Az ítélet, Dicsőséges nagyurak..., A gyáva faj, a törpe lelkek..., Újév napján, 1849, Ausztria, Akasszátok föl a királyokat!*). Egy idézet a kevésbé ismertek közül: "S én vérbe mártott lantomat majd / Véres kezekkel pengetem!"

A következőkben nagyjából az utolsó két év legjellegzetesebb Petőfi beszédmódjait kívánom meghatározni, ezek néhány esetben tágabbról besorolhatók a fentebb vázolt beszédmódok valamelyikébe, de a precízebb lokalizálás többnyire további olvasást-kutatást igényel még.

Számos költemény (*A nemzetgyűléshez, Vesztett csaták, csufos bukások, Csatában, A királyokhoz, Megint beszélünk s csak beszélünk*) szólama a "Miljók nevében emelem szavam" (*Kazinczy Gáborhoz*), a népképviselési beszéd, a költői én szónok, a nemzet tagjaihoz szól, a világot úr és szolga, gazdag és szegény, rossz és jó dichotómiájában látja. A gazdag az önző, a szegény az, aki a világnak szenteli magát. Ez a kép távoli hasonlóságot mutat a Biblia világával. Az utolsó években az úr szerepét a királlyal helyettesíti be. Maga a beszélő a szegények világából való, de velük ellentétben függetlennek, nem szolgának vagy rabszolgának tartja magát.

A mindenséget átfonó másik ellentétpár a háború és a béke. Összefügg ez az előzővel: "Guerre aux châteaux - Paix aux chaumières". (Chamfort) Háború a palotáknak, béke a kunyhóknak.¹⁶ Petőfinél: *Háború volt..., Az ítélet*. A béke valaminek az eredménye, a szabadság kezéből fogadható el, nem azonos a nem-harccal, a mozdulatlansággal.

A haza mint alvó test vagy mint tetszhalott jelenik meg, azt sem érzékeli, hogy szép lassan átkerül a másvilágra (*Meddig alszol még, hazám?, Kemény szél fúj...*). Ez a nagy elődöktől és kortársaktól (Kölcsey, Vörösmarty) jól ismert nemzethalál gondolata, amit hagyományosan a herderi jóslatra vezet vissza a korszak irodalomtörténete.¹⁷ A félig végzett munka (1848 második fele, 1849 versei között) metaforája a fölriadt, majd a másik oldalára fordulni készülő magyarság (*A nemzethez, Forradalom, Jött a halál*).

A gyalázat és a becsület és a hozzájuk kapcsolható dicsőség vagy halál (ez utóbbiakon érezhető a spártai katonai erkölcs hatása) fogalompár ugyancsak központi szerepet tölt be a szabadságharc idején Petőfi költészetében. Ezek az értékek vagy a hiányuk az egész nemzet erkölcsét érintik. A népképviselő, a szószóló¹⁸ osztozik nemzetével a bűnben, a szolgaság, a tespedés bűnében, de ő az, aki megmutatja a becsület visszaállításához vezető utat. (*A ledőlt szobor*) Akár a fentebb vizsgált dichotómiák esetében ezekhez is továbbiak járulnak: a lánc és a kard. A lánc a szolgaság jelképe, a kard pedig az az eszköz, amivel a becsület visszaszerezhető. (*Kard és lánc, Nemzeti dal*, stb.) A Bibliában, a Jelenések könyvében mindkét tárgynak szerepe van, a láncot egy angyal hozza, és a Sátánt kötözi meg vele, a kard Krisztus szájából jön ki, hogy megbüntesse vele a bűnös népeket. (János apostolnak mennyei jelenésekről való könyve, rev. kiadás Bp. 1994. 19, 15; 20. 1.)

Az 1845-1846-os esztendő közéleti beszédmódjában (a dolgozat első felében utalok erre) a nemzetostorozás romantikus retorikai hagyományát követi Petőfi is, 1848 márciusa után a nemzetszűz hang is megszólal. (*Ismét magyar lett a magyar..., Föl!*)

1848-1849-re a költészetével vállalt "szolgálati" szerepnek és természetesen a politikai és hadi eseményeknek nagyjából megfelelően kialakítja a történelem viharában egyedül helytálló magyarság kultikus képét: "Szétszórt hajával, véres homlokával / Áll a viharban maga a magyar." (*Élet vagy halál!* - ebből van a zárójel előtti idézet, *Már minékünk ellenségünk..., Európa csendes, újra csendes, Jött a halál*). Ebben a földrajzilag és szellemileg egyaránt elszigetelt állapotban csak fohászokdni lehet, ezért szólal meg költészetében időről időre Istenhez, többnyire a magyarok istenéhez szóló fohász. (*Föl a szent háborúra!*)

A népképviselési beszéd mellett a másik domináns szöveg a közkatonáé, ami *A honvéd* című költemény alábbi sora fogalmazza meg a legpregnansabban: "Egy vagyok a végre föltámadott magyar nép győző seregéből." Naiv, egyszerű hang ez, mintha a János vitéz szólalna meg. (*Lenkei százada, Már minékünk ellenségünk, Mit nem beszél az a német..., A magyar nép*) Ezt a tónust a fésületlen, káromkodással tarkított beszéd, a modalitás változatossága adja ki. "Mit nem beszél az a német, / Az istennyila ütné meg! / Azt követeli a svábság: / Fizessük az adósságát.// Ha csináltad, fizess is ki, / Ha a nyelved öltöd is ki, / Ha meggebedsz is beléje, / Ebugatta himpellére!..."

Ennek a szövegnek egy változata a magyar történelem híres-hírhedt királyait bemutató költemények sora. Ezekben a szöveget egy népi mesélő mondja, ehhez alkalmazkodik mind a téma, mind a hang, amelyen beszél. A történelemből nem a tényeket, hanem a szereplők életének anekdotikus vagy hősiessé mozzanatait választja a szerző témának. Tehát a középtől vagy az irónia (ez a gyakoribb) vagy a pátosz irányába tér el (*Dobzse László, Kun László krónikája, Kont és társai*).

A *Bánk bán*-ban az elbeszélő úgy mutatja be Endre király házasságát, mintha csak egy falubeli parasztleány portája előtt söpörne. A királynéval szemben a német születés a fő vád, Bánkot a felesége meggyalázása motiválja a tette, a történelmi hűségétől eltérően "barátival" ront be a királyi várba. Az ekkor következő jelenet akár a *János vitéz*-ben is lehetne: "Megálltak ám a magyarok / A ház közepében, / Mindeniknek egy-egy mennykő / Villogott szemében; / Meg is hökkent a németesség / Egy keveset ekkor, / Aki ivott, gégejében / Ecetté vált a bor." A ballada utolsó sora: "Kitisztult az ország!" (ti. kitakarították belőle a németeket) - mintha a boszorkányoktól megszabadított vidékre való utalás lenne. *A király esküje* 1848 májusából a szószegő uralkodó képével saját korának szóló példabeszédes történet, nem is írja le benne az akkori király nevét. Beszédes a szájtáti, tehetetlen tömeg rajza is, a mesélő "kénytelen" "személyesen" bekapcsolódni az eseményekbe. Kont István és társainak tragikus története Petőfin kívül több kortársat is foglalkoztatott (Garay János, Vörösmarty Mihály). 1848 decemberében Petőfinek a királyellenesség érvrendszeréhez kellett ez a szöveg a magyar történelem példatárából. Kont szava Zsigmondhoz a jakobinus "megveszekedettséget" mutatja: "Zsivány voltál, vagy és maradsz, / És minden ivadékod az, / Vér rajtad a piros bársony, / Süssenek meg tüzes nyárson!" Mindazonáltal Kont és társai hősiessége (egyik sem könyörög térden állva az életéért a királynak) már a szabadságharcos idők követendő magatartásaként olvasható, a kivégzési jelenet némiképpen a lehetséges végtől való szorongásként is értelmezhető: "Hogy föllépett a vérpadra, / Megreszketett az alatta; / Ott állt bokáig a vérben, / Társai elfolyt vérében."

Petőfi utolsó ránk maradt verse a *Szörnyű idő...*¹⁹ Hogy valóban utolsó-e, nem tudjuk. Így azonban helyzeténél fogva hajlunk arra, hogy megkockáztassuk innen is, tehát a vég felől, ahogy a szerző maga megtette ezt, értelmezni az életművet:

"S ha lesz ember, ki megmarad,
El tudja e gyászdolgokat
Beszélni, mint valának?
S ha elbeszéli úgy, amint
Megértük ezeket mi mind:
Akad-e majd,
Ki ennyi bajt
Higgyen, hogy ez történet?
És e beszédet nem veszi
Egy őrült, rémülésteli
Zavart ész meséjének?"

[Vissza](#)

Niederhauser Emil

Kisebbségek a mai Magyarországon

Magyarországon 1918 előtt sok nemzeti kisebbség élt, de akkoriban alig írtak róluk magyarul. 1918 után számuk alaposan lecsökkent a területi változások nyomán; ekkor már több tanulmány, monográfia foglalkozott a háború előtti helyzetükkel, de az 1918 utáni állapotokról megint szinte semmit nem írtak, mert a tudomány és a politika számára csak az a korábbi fejlődés volt érdekes, ami az ország felbomlásához vezetett. A pártállam idején ismét nem illett sokat írni a kisebbségekről, mert úgy számították, hogy ezek úgyis eltűnnek: a szocializmusban - úgymond - automatikusan megoldódik a kisebbségi kérdés, ami nyíltan soha be nem vallottan a kisebbségeknek az államnemzetbe való beolvadását jelentette. Persze hivatalosan ennek éppen az ellenkezőjét hirdették, hogy ti. a szocializmus biztosítja egyedül a kisebbségek jogait és további fejlődésük lehetőségeit. A pártállam ezt könnyűszerrel megígérhette, hiszen azzal számolt, hogy a kisebbségek csekély létszámúak maradnak a jövőben is, mert lám már a németek sincsenek olyan sokan. A cigányok kérdése külön dolognak számított, a pártállam hevesen tiltakozott az ellen, hogy őket is kisebbségnek tekintsék, esetükben csak szociális csoportról volt szabad beszélni. A hivatalos indoklás szerint a cigányok magyar anyanyelvűek, tehát voltaképpen magyarok, hátrányos helyzetük csupán szociális kérdés, és az is hamarosan megoldódik. Igaz, 1968-tól a párt és a kormányzat már nagyobb figyelmet fordított a kisebbségekre, párhuzamosan a határon túli magyarok iránt feléledő érdeklődéssel. A nyugati magyarsággal a vezetés még ekkor sem kívánt foglalkozni, hiszen tagjai az imperialista országokban éltek, az imperialista politikát támogatták.

A rendszerváltozással csakugyan módosult a helyzet annyiban, hogy a roma etnikumot elismerték kisebbségnek, de etnikai és nem nemzeti kisebbségnek, mondván: a nemzeti kisebbség anyaországgal rendelkezik, a cigányoknak viszont nincs anyaországuk. Míg korábban az egész kisebbségi (vagy nemzetiségi) ügyet a kultuszminisztérium egyik osztálya intézte, most külön hivatal jött létre a kisebbségek ügyével való foglalkozásra. Mint neve is mutatja (Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal), ez csak az etnikai alapú kisebbségi típussal foglalkozik, az egyéb szempontok szerint szerveződő csoportok kívül esnek illetékessége hatókörén. A Hivatal eredetileg a Miniszterelnökség felügyelete alá tartozott, az 1988-ban felállt új kormány viszont az igazságügyi minisztériumot bízta meg az intézmény állami felügyeletével. Ebben a megváltozott helyzetben adta ki a Hivatal a most ismertetett könyvet, amely érdemben az első részletes beszámoló a mai magyarországi kisebbségekről.

A kötetet a felügyelő államtitkár, Hende Csaba és a Hivatal mostani vezetője, Doncsev Toso beköszöntője, illetve előszava nyitja meg. Doncsev rövid áttekintést is ad az eddigi fejlődésről, majd a Kisebbségekért Díj átadásának részletei következnek: Orbán Viktor miniszterelnök üdvözlő szavai, Dávid Ibolya igazságügyminiszter beszéde a díjkiosztás alkalmából tartott ünnepi műsoros esten, amelyen a kisebbségek képviselői szerepeltek. A díjakat magyarországi nem magyar egyesületek, egy 1945 után kitelepített német és két magyar kisebbség képviselői, egy erdélyi magyar házaspár és a beregszászi magyar színház kapta. Az 1988-1999-es év eseményeit rövid fényképes naptár foglalja össze.

A munka érdemi részét az 1999 júniusában lezárt kormányjelentés anyaga teszi ki (31-220. l.), amely nemcsak a megelőző esztendőkről, hanem többnyire régebbi időkre is visszatekintve ad beszámolót a kisebbségek helyzetéről és fejlődéséről. A szöveg nagyobb része általános helyzetleírást tartalmaz. Ebben térnek ki a szerzők (nagyon sokan vannak) a kisebbségek sajátosságaira, először is arra, hogy csaknem mindegyik diaszpórában él az ország területén szétszórva, egyes csoportjai szinte csak a fővárosban. A történeti Magyarországról származók még a 18. század folyamán kerültek mai szállásterületükre, szórványban élnek, elszakadván anyanemzetüktől. Nyelvük ezért archaikus, vagy tájnyelvnek is nevezhető, messzemenően nem azonos a mai irodalmi nyelvvel, illetve az anyaországban beszélt nyelvvel. Jó áttekintést ad ez az első rész a kisebbségek helyzetét érintő jogi keretokről, anyagi ellátottságukról, az oktatás kérdéseiről. Foglalkozik a könyv a kisebbségek helyzetének és történetének kutatásával: jó néhány közösségüknek saját kutatóintézete is van. (Persze nem nagy létszámú intézmények ezek, miként a Magyar Tudományos Akadémia keretében újabban létrejött Kisebbségkutató Műhely is csak néhány munkatársat foglalkoztat.) Sajnos az oktatásról a mű nem tud meggyőző képet adni, hiszen kiderül, hogy a kisebbségekhez tartozó fiatalok zömmel olyan iskolába járnak, amely a kisebbségek nyelvét is oktatja, de ennek igen erős konkurenciával kell megbirkózni, mégpedig a többi idegen (világ)nyelvekkel, ráadásul a többi tantárgyat magyarul oktatják. Anyanyelven oktató iskola az alsó fokon mindössze az iskolák 5%-át tette ki 1997-ben (az előző évben még 6%-át), kétnyelvűek 14%-át, ahol a tantárgyak egy részét oktatják a nemzetiség nyelvén. Az iskolák 80, illetve 81%-a a kisebbségi nyelvet pusztán egyik tantárgyként tanítja. A középiskolákban jobb a helyzet, mert itt 88-92% körüli az adott kisebbségi nyelven is oktató iskolák száma, pontosabban a kétnyelvűeké, amelyekben a humán tárgyakat tanulják a fiatalok anyanyelvükön. A teljesen anyanyelvű középiskolák az összes nemzetiségi iskolának mindössze 3%-át teszik ki. A kormánybeszámoló a nehézségekről is hírt ad, például arról, hogy a tévében az országgyűlési adások elhúzódása miatt éppen a nemzetiségi műsorok maradnak el sokszor.

A kormánybeszámoló második része az egyes kisebbségek helyzetét vázolja fel többé-kevésbé egységes alapelvek szerint a kisebbségek betűrendjében (mint egyedül vitathatatlan sorrendben). A kormánybeszámolónak 42 melléklete is van, s a két rész együtt igen pontos (ha nem is mindig kedvező vagy pozitív) képet ad a kisebbségekről.

A beszámoló érdemben az 1997-1998-as évek helyzetét mutatja be, s a dokumentum végén felsorolást ad a további tennivalókról, a jogi helyzet további árnyalásáról, a kisebbségi és területi önkormányzatok viszonyának tisztázásáról, a finanszírozás továbbfejlesztésének a lehetőségeiről (többcsatornás ellátás), további intézmények

létrehozásáról a kisebbségek szolgálatában, a parlamenti képviselő megvalósításáról (a probléma régóta húzódik, de egyelőre eredmény nélkül), az antidiszkriminációs törvényhozás hatályba léptetéséről, a költségvetési részesedés növeléséről. Érdemes itt is kiemelni az oktatás kérdését, ezen belül az anyanyelvi oktatás terének bővítését. Ebbe a témakörbe tartozik a nemzetiségi tanszékek fejlesztése, bár ebben a vonatkozásban az ország voltaképpen jó helyzetben van, hiszen szinte mindegyik humán egyetemen vagy főiskolán folyik képzés a kisebbségek nyelvén. A média mellett fontos itt az egyes egyházak szerepe, mert ezek adnak lehetőséget az identitás ápolására, mégpedig nem csupán a nemzeti egyházak (az ortodox), hanem a katolikus is, de ezen a téren is sok még a tennivaló. A kormánybeszámoló a befejezésben hangsúlyozza, hogy a kisebbségeket érintő kérdések kezelése az Európai Unióhoz való csatlakozás szempontjából is elsőrangú feladat, tehát az egész kisebbségi ügy kedvező irányú fejlesztése nemzeti érdek is.

Jelenleg 13 kisebbséget tartanak számon az országban, a többszázézes nagyságrendű roma lakosságtól kezdve a néhány ezer főnyi ruszinig és ukránig bezárólag. És itt érdemes még egy szót ejteni a kisebbségek számáról. Létszámuk egzakt meghatározásának elemi igényét ez a kötet sem tudja teljes mértékben kielégíteni. Nagyfokú diszkrepancia feszül a hivatalos népszámlálási adatok és a nemzetiségek saját becslései között (természetesen az utóbbi javára). Talán a kiegyensúlyozottabb politikai viszonyok között végrehajtandó következő népszámlálás, amikor már senki sem fél identitásának megvallásától, reálisabb képet ad a kisebbségek számáról. Annyi bizonyosra vehető, hogy számosságát tekintve messze legnagyobb a cigány kisebbség, amely egyes becslések szerint 2015-re már az összlakosság 8%-át teheti ki. Persze nemcsak a magas lélekszám miatt, hanem szociális-kulturális állapotuk miatt is ez a kisebbség jelenti a legnagyobb gondot. Ezért a kötet végén külön fejezet mutatja be azokat a kormányzati intézkedéseket, amelyek célja a cigányok társadalmi integrációjának az előmozdítása.

A kisebbségekhez kapcsolódó intézmények és szervezetek címlistája (241-273. l.) igen impozáns, a kérdés csak az, mennyire fogják át ezek az intézmények és szervezetek valóban az illető kisebbség egészét. Végül egyoldalas jegyzékben közlik azoknak a legfontosabb jogszabályoknak a címét, amelyek valamilyen formában a kisebbségek helyzetére vonatkoznak.

A kötetben utalás található arra, hogy a kormánybeszámoló angol nyelven is elkészült az illetékes nemzetközi szervezetek számára. Mert ad ugyan a kötet angol tartalomjegyzéket és egy kétoldalas angol rezümét, de ez nyilván messzemenően nem elegendő a külföld tájékoztatására. Indokolt lenne ennek a kötetnek teljes terjedelmében való lefordítása angolra, sőt valójában egy német nyelvű változat is elképzelhető lenne az angol mellett. És ha már erre sor kerülhet, talán érdemes volna enyhén átdolgozni a mostani magyar szöveget, valamelyest több önkritikával átíratni, mert ezáltal hitelesebbé válna az egész beszámoló, ellentétben a negatív mozzanatok helyenkénti elkendőzésével, ahogyan ezt a könyv teszi. A negatívumok világos beismerése önmagában rokonszenvesebbé tenné a szöveget a kívülálló külföldiek számára.

Mint látható, a megjelent könyv szövege nem hibátlan. A kritikai megjegyzésekkel csupán az volt a célunk, hogy segítséget adjunk egy esetleges átdolgozáshoz, illetve újabb kiadáshoz (a Hivatal tervez egy újabb, javított kiadást - a szerk.). Egészében mégis igen nagy pozitívumnak tekinthetjük a kötet kiadását, mert végeredményben 1945 óta nem kaptunk ilyen terjedelmű beszámolót az egész kérdéskörrel. És ezért az összeállító Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal meg jó néhány egyéb magyarországi intézményt, amelyek maguk is szolgáltattak anyagot a kötethez (a névsorok a 4. lapon található) nagy elismerés illeti meg. Ha vannak is a könyvben hibák, azok nem az összeállítók hibái, hanem az objektív helyzeté. Ezért a kötet megjelentetését egészében véve igen kedvezően értékelhetjük és üdvözölhetjük.

(Kisebbségek Magyarországon 1999. Budapest, 1999. Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal, 277 p.)

[Vissza](#)

Tóth Ágnes

A magyarországi németek kutatása

Válogatott tanulmányai kötetbe gyűjtésével és kiadásával köszöntötte a Janus Pannonius Tudományegyetem professzorát, a 70 éves Tilkovszky Lorántot. A kötet maga bizonyára megkülönböztetett módon kedves az ünnepelt számára, hiszen egyetemi kollégái, tanítványai ezzel egyszersmind másfél évtizedes oktatói tevékenysége előtt is tisztelgnek.

A mindig is vágyott, ám viszonylag későn megkapott lehetőséget, az oktatást, élete nagy ajándékának tekinti maga az ünnepelt is. Hiszen egyetemi tevékenysége révén kapcsolatba kerülhetett azokkal a tehetséges fiatalokkal, akik nemcsak egy szorgos kutatói életút eredményei iránt érdeklődtek, de akik kérdéseik, észrevételeik, kritikáik, világra való nyitottságuk révén, maguk is jótékonyan hozzájárultak e gazdag életútja kiteljesedéséhez.

A kötet "bevezetőjeként" a szerző 60. születésnapja alkalmából készített 10 évvel ezelőtti számvetését, illetve az azt kiegészítő, az elmúlt 10 esztendő "eseményeit" feldolgozó visszaemlékezését olvashatjuk. Ebben tudósi pályájának főbb állomásait, illetve az általa kutatott és feldolgozott témák kiválasztásának körülményeit, majd visszhangját ismerhetjük meg. A személyes hangú számvetés érzékletesen mutatja meg egy alkotó, önmagával is vívódó tudósi pálya alakulását, s utal a témák kiválasztásánál, és feldolgozásánál akadályt, de legalábbis korlátot jelentő politikai, ideológiai megkötöttségekre.

Aki valamennyire is ismeri Tilkovszky Loránt munkásságát, tudja, kutatói pályája középpontjában Magyarország két világháború közötti történelmének egyes kérdései - revíziós politika és nemzetiségi kérdés, nemzetiségpolitika, a német nemzetiség története, Teleki Pál tevékenysége stb. - állnak. Az először munkahelyi feladatként kapott téma - a Teleki-kormány (1939-1941) belpolitikája - feldolgozása, majd a korszak iránt mind jobban kiteljesedő személyes érdeklődés hatására kezdett el ezekkel a kérdésekkel foglalkozni. Tette ezt annak ellenére, hogy a magyarországi nemzetiségek, különösen a német nemzetiség legújabbkori történelmének tudományos igényű feldolgozását még a '60-as években is több körülmény nehezítette.

A második világháborút követő évtizedekben a magyarországi kisebbségi kutatások témáját, módszerét, valamint eredményeit az éppen aktuális nemzetiségpolitika célkitűzései a tisztán tudományos diszciplínák érvényesülését pedig a marxista ideológia változó szigora befolyásolta. A német nemzetiség történetével foglalkozó kutatásokat több évtizeden keresztül tovább nehezítette az a szemlélet, amely a két világháború között és a háború alatt játszott szerepük miatt kollektíve fasisztának, így bűnösnek bélyegezte őket. Az 1945-1948 között folyamatosan elszenvedett jogsérelmek, valamint a németek mintegy felének Németországba telepítése hosszú ideig éreztette hatását társadalmi integrációjuk minden - így kulturális, történelmi identitásuk őrzése - területén.

Az '50-es évek végétől, a '60-as évek elejétől a személyi kultusz felszámolása, valamint az ideológiai nyitás következtében a nemzetiségi kérdésben több - az MDP Központi Vezetősége 1956. május 21-i állásfoglalása, az MSZMP Politikai Bizottsága 1958. október 7-én, valamint 1968. szeptember 17-én hozott határozata - politikai deklaráció is született. Ezek egyrészt elutasították a nemzetiségi kérdéssel szemben megnyilvánuló, a hatalom korábbi szándékát tükröző közömbösséget, másrészt - ezt tompítandó - hangsúlyozták, hogy az nem tartozik a legfontosabb problémák közé. Annak ellenére, hogy ezek a határozatok közvetlenül nem foglaltak állást direkt módon a nemzetiségi kutatások mellett, hatásukat tekintve mindenképpen pozitívan értékelhetők.

A társadalmi, politikai érdeklődés homlokterébe került a kisebbségi kérdés a szomszédos országokban élő magyarság helyzete miatt is, akiket a diszkriminatív, aktív és direkt asszimilációs nemzetiségi politika következtében életkörülményeik jelentős romlása és az identitásvesztés fenyegetett. A magyar kormány, nem utolsósorban a hazai társadalom elégedetlenségének hatására kénytelen volt ezekre a politikai törekvésekre reagálni. A negatív hatásokat mindenekelőtt az aktívabb hazai nemzetiségpolitikával, a kisebbségek híd-szerepének, a kölcsönösség elvének hangsúlyozásával kívánták ellensúlyozni. Az már egy más kérdés, hogy az elképzelés nem vált be, hisz a magyarországi nemzetiségek - román, szlovák, délszláv - sem számbelileg, sem nemzeti öntudatban nem jelenthettek olyan ellentétet, amiért a szomszédos országok érdemesnek látták volna feladni a területükön élő nagyszámú, öntudatos magyarsággal szemben folytatott diszkriminációs politikájukat. S mint ahogyan arra éppen Tilkovszky Loránt mutatott rá, a magyarországi németek pedig csak annyiban lettek beillesztve ebbe az ún. híd-koncepcióba, amennyiben számítottak rájuk a Német Demokratikus Köztársasággal fennálló jó kapcsolatok erősítésében. A Német Szövetségi Köztársasággal egészen 1987-ig, az államközi egyezmény megkötéséig semmiféle kapcsolatot nem ápolhattak, onnan segítséget nem kaphattak.

A '70-es években érvényesülő további kedvező hazai belpolitikai változások tették lehetővé az 1945 utáni társadalmi, történelmi kérdések tudományos igényű feldolgozásának megkezdését. Ez, illetve az általános európai politikai enyhülés, valamint a nemzetiségi kutatások világszerte tapasztalható reneszánsza újabb eredményeket hozott a magyarországi kisebbségi kutatások területén is. Egyrészt a korábban megkezdett munkák nem maradtak torzóban, a kutatások időhatárai, témái számottevően kibővültek, és megteremtődött a kisebbségi kutatások intézményes háttere is.

A kisebbségi kutatások hátterét adó általános folyamatok és összefüggések hangsúlyozzák igazán azokat az eredményeket, amelyek Tilkovszky Loránt kutatásai nyomán napvilágot láttak. Bellér Béla mellett ő volt az egyetlen tudós, aki a sokszor korlátozott kutatási lehetőségeket maximálisan kihasználva, szisztematikusan kezdett

foglalkozni a hazai németiség legújabbkori történelmével. A korábban megkezdett kutatások eredményeként a '60-as évek végétől kezdve számos szaktanulmány, monografikus feldolgozás jelent meg munkája nyomán. Ezek elsősorban a német nemzetiség két világháború közötti történetének kérdéseit - Németország és a magyarországi német kisebbség viszonya a '20-as, '30-as években -, valamint nemzetiségpolitikánk több szempontú részletes bemutatását - a magyar külpolitikai törekvések és a nemzetiségpolitika összefüggései, a Bethlen-, a Gömbös-, a Darányi-, a Bárdossy-, a Kállay-kormány időszakában - tárgyalták. Az évtizede megkezdett munka eredményeként jelenhetett meg 1974-ben az SS-toborzások magyarországi eseményeit bemutató kötete. Különös jelentőséggel bírt a Volksbund történetének monografikus feldolgozása, tevékenységének bemutatása, a német kisebbség életében játszott szerepének, a korábbiakkal szemben lényegesen differenciáltabb megítélése is.

Ezekhez az eredményekhez - a fentebb már említetteken túl - a liberalizálódó hazai kutatási körülmények, a fontos irategyüttesek hozzáférhetővé tétele, valamint a tudományos együttműködés keretében megnyíló külföldi kutatások lehetősége - ezekre több alkalommal és hosszabb ideig volt alkalma Tilkovszky Lorántnak - is hozzájárult.

A kötetbe válogatott tanulmányok révén e gazdag és eredményes kutatói pálya esszenciáját tarthatja tehát kezében az olvasó. Az érintett témák hosszú évtizedekig álltak érdeklődése középpontjában, ezért a szerzőnek lehetősége nyílt arra is, hogy korábbi kutatásainak eredményeit - az újabb források ismeretében - kiegészítve vagy szükség esetén korrigálva fogalmazza meg e szintetizáló igényű tanulmányokban. A tanulmánykötetbe válogatott írások rendje - értelemszerűen - kronologikus, így tárgyalja a magyarországi németiség XX. századi történelmének legfontosabb kérdéseit.

Külön örömkre szolgál, hogy a kötetben több, a német nemzetiség 1945 utáni történetével foglalkozó tanulmány is helyet kapott, jelezve, a szerző immár végképp legyőzte az 1945-ös korszakhatárhoz fűződő szorongását. Maga így vall erről: "Egy lényeges hibát mindenesetre magam is elkövettem, ami nagyon könnyűvé tette ellenfeleim dolgát. Ugyanúgy, mint a magyar-szlovák relációban, a magyar-német relációban is sokáig vonakodtam átlépni az 1945-ös korszakhatárt. Úgy gondoltam, hogy én az 1919-1945 közötti korszakra vagyok hitelesítve; a továbbhúzódó problémák azon túl már jelentősen megváltozott gazdasági, társadalmi, politikai szituációban jelentkeznek, ezt pedig az erre a korszakra szakosodott kollégáim jobban ismerik. Csakhogy be kell látnom, hogy az 1945-öt közvetlenül megelőző és követő évek átélt eseményei a magyar, szlovák, német emberek tudatában együtt jelentkeznek, s tényleges összefüggések sokszor céltudatos, mesterséges felnagyítása, differenciálatlan, globális megítélése s ennek tragikus következményei olyan komplexumot képeznek, amelyet éppen hogy a legnagyobb történetietlenség egymástól különválasztani."

A '80-as évek végétől lezajló demokratikus átalakulás további ösztönzést jelentett a közelmúlt eseményeinek feltárására, a kisebbségek háború utáni helyzetének elemzésére. Megszűntek a kutatói szabadságot érdemben korlátozó politikai megfontolások, így hozzáférhetővé vált az államigazgatás legfelsőbb szerveinek, a pártok és a különböző belügyi szakigazgatási hivataloknak a forrásanyagai. Ez tette lehetővé, hogy a második világháborút követő népmozgások történéseit immár ne külön-külön, hanem egységes egészként, egy folyamat részeként vizsgálják a szakemberek. A történeti vizsgálódások középpontjába olyan témák kerültek, mint a német nemzetiségük 1944 végén, 1945 elején történt tömeges Szovjetunióba hurcolása, a magyar kormány és a pártok felelőssége a telepítések végrehajtása során elkövetett törvénysértésekben, a telepítést végző szervek jogköre, működése, törvényen felül állása. Ezzel egy időben Németországban is több olyan kutatási programot szerveztek, amelyek a Duna-medence kisebbségeinek - különös tekintettel a német nemzetiségiekre - történetével foglalkozott. Ezek a kutatások új, interdiszciplináris vizsgálati szempontjaik, valamint módszertani hasonlóságai révén jótékonyan erősítették egymást, inspirálólag hatottak a szakmai párbeszéd folytatására, és újabb eredményekre is ösztönöztek.

Tilkovszky Loránt az elsők között kapcsolódott be ebbe a folyamatba, így az utóbbi évtized - ebben a kötetben is bemutatott - szakmai vállalkozásai már az 1945 utáni időszakhoz való "bemerészkedés" eredményei.

A malenkij robotra válogatás nélkül elhurcolt svábok sorsának bemutatása, a kitelepítésük, és következményeinek számbavétele, a "mit veszítettünk" kérdésre a válasz megfogalmazása, a zsidók és németek sorsa közötti párhuzamok megvonása, az eltérő időben és más ideológia mentén végrehajtott deportáció és kitelepítés egyező momentumainak bemutatása jelzi, igenis van mit hozzátennie a szerzőnek ezekhez a témákhoz. Kutatási eredményei révén tovább árnyalódik a kép háború utáni történelmünk megannyi kérdésében.

Fontosnak tartom a kötetet záró, "Nemzetiségpolitikai gondolkodás Magyarországon a 20. században" című fejezetet, amely összegző és kitekintő jellegű, s amely az egész kérdéskört folyamatában tekinti át. A függelékben közölt, "A magyarországi németiség 1919-1945 közti történetének kronológiája" a tanulmányokat tartalmilag is jól kiegészíti, és segít eligazodni a különböző, egymáshoz időben sokszor oly közel eső események között.

Tilkovszky Loránt tudományos munkásságának "évgyűrüi" - ahogyan maga írta egy évtizede - így szaporodtak és szélesedtek egy sok mindent magába ölelő törzssé, amelynek kérge alatt itt-ott sebek is hegednek ugyan, de a fa lombjai még dúsak és enyhet adók, s ágaiban a tudományos meg-megújulás, tovább-bontakozás nedvei még élénken kerengenek. - Így maradjon.

Tilkovszky Loránt: Német nemzetiség magyar hazafiság. Tanulmányok a magyarországi németiség történetéből. Pécs, 1997. 261 p.

[Vissza](#)

Komáromi Sándor

Bukovinai németzsidó hagyományok, csernovici költők

Bukovinát - mint ismeretes - Ausztria a török befolyás alól a 18. század vége felé mentesített Moldáviától csatolta el, először Galíciához, majd e kötelékből kiemelve 1848-ban szervezte önálló koronatarományává, hogy majd az 1918 utáni békekötések adják "vissza" az új Romániának, illetőleg hogy 1945-ben a Szovjetunió kebelezze be (Ukrajnához) a nagyobb részét. Őslakosait tekintve a terület valóban vegyes, ruszin-ukrán-román jellegű, amit az osztrák uralom kevert meg német betelepítéssel, Galíciából leszivárgó lengyelekkel és nem utolsósorban Oroszország felől folyamatosan érkező zsidókkal. Az osztrák keretek között kibontakozó nyugatosítás természetesen kulturális németesítéssel járt, ami létrehozta az e nyelvhez kötött (korántsem többségi) hivatalos kultúrát, s ebbe legfeljebb "beengedte", vagy mellette megtűrte a másnyelvűeket is. A nyelvi-kulturális asszimilációt a zsidók lényegében késlekedés nélkül vállalták, a többiek, egy-egy új tehetség futó tájékozódásától eltekintve, végső soron megmaradtak táji-népi kereteiknél. Csernovic, a székváros gazdag, elegáns "kis Béccsé" nőtte ki magát (mint már előbb Lemberg). Az 1918-ig meghatározó német nyelviség a román fordulat után (még ha jelentős tömegek költöztek is el Bécs irányába) jó ideig még igen erős kisebbséget képviselt, s ennek meghatározó rétegét éppen a számbelileg időközben eléggé felduzzadt zsidóság adta. Létszamarányuk Csernovicban 1910-ben 30, 1930-ban 35 %-ra tehető, s jelenlétük az iskolázás, az iparúzés, a kereskedelem és egyes diplomás foglalkozások, különösen a sajtó körében pedig még magasabb százalékarány szerint alakult. (Nem véletlenül kaphatta a város ekkor az "új Jeruzsálem" epitetont.) A román érában megindult gazdasági kiszorításuk egyébként a korábbinál erősebben terelte őket a kultúra felé, s egyes irodalomtörténészek (pl. a jași A. Corbea-Hoisie, ám más természetű okok is szóba jöhetnek) innen eredeztetik az immár németzsidó karakterű Csernovic irodalmi virágkorát, zömmel a zsidóságból kiemelkedett literátorok (Alfred Margul-Sperber, Alfred Kittner, Rose Ausländer, Moses Rosenkranz) jóvoltából. Mindenesetre az osztrák politikai háttérétől elszakított, román Csernovic produkálta a helyi német nyelvű irodalom nagy korszakát. E virágkor szülte és elsőszámú kései reprezentánsa az a Paul Celan (1920-1970, írói nevét az Antschel, románosan Ancel családnév szótagcseréjével formálva), aki idősebb és egykorú pályatársaival közösen élte meg és élte túl a román korszak végén a némettel szövetséges román fasizmus radikális "zsidótlantás"-kísérletét, s futott fel (Párizsban megtelepedvén) új csillagként az 50/60-as évek során a német nyelvű költészet egén. Csak a második helyen szerepel, a korszakformáló nemzedék képviselőjeként, az 1945 után Amerikába emigrált s onnan csak a 60-as évek végén Németországba visszatért R. Ausländer (1901-1988) - ekkor újraéledő lírájával és emlékezéseivel.

A 19. századvég előtt - az osztrák korszak derekán - az irodalomalapító K. E. Franzos jellemzésében még "fél-ázsiaiak" mondható bukovinai állapotok bécsi típusú europaizálása nagyjából 1910-re befejeződött, s mindjárt hamvába is holt a Monarchia felbomlásával. A 20/30-as években Románia mint új hatalom bizvást profitált a hagyatékból, csak éppen nagyon rosszul sáfárkodott vele. Bukovina mint tartomány és Csernovic mint táji központ két évtizeddel később a birodalmi-német, majd az ellenirányú szovjet behatolással elvesztette arculatának utolsó vonását is. Mint ismeretes, 1940-ben "népi" németeket egyezményes keretek között (Ribbentrop-Molotov-paktum) ideiglenes területekre költöztették (hogy itt váljanak később földönfutókká), a zsidókat pedig gettóba zárták, vagy munkatáborokba hajtották (Bug menti, transznisztriai táborok), a román etnikumot az ukrán ellen uszították, ami megfordult a kétszeri orosz felvonulás során. A gettó vagy az amúgy itt sem kíméletes táborok túlélői, végül is a haláltáborok birodalmi hálóját elkerülve, Bukarestbe vagy Bukaresten át nyugat és dél felé menekültek. Az országrészt mint holt vidéket csatolták - nagyobb részben, a székhellyel egyetemben, Szovjet-Ukrajnához, ill. hagyták Romániának a déli csücskét. Csernovicnak (Czernowitz, Cernauti, Csernyivci, Csernovci) - bár háborús rombolás tulajdonképp alig érte, s jórészt háború előtti városarculatával ma is fennáll - még a neve is kihullt jó időre az átrendeződő térség és Európa emlékezetéből; az elhaltak és eltávozottak helyére tömeges költöztetés folyt Belső-Ukrajnából (orosz etnikum-szinten is), a név a szovjet érdekszférán belül voltaképp tabu, a város és a körzet látogatók számára tiltott volt.

Az így eltörölt Bukovina szellemi képviselői (s mellettük gyakran a még gyermekkorú, leendő kései tanúk): exosztrák-németek, túlélő zsidók, honos románok, ukránok a diaszporában lassan jutottak levegőhöz. Nehezen szólaltak meg gyökereikről, vagy nem kaptak nyilvánosságot. A "vezérköltő" Celan csernovici gyökerei maguk is hermetikusan rejtjelezve bújtak meg a versek mélyén, műveit, élükön a fogalommal lett *Halálfüggő*vel, akárcsak a Palesztina felé migrált és héberül megszólaló új nemzedék produkcióját, a kritika, tágabb horizonton, az Auschwitz-léptékű holokauszt-irodalomhoz kapcsolta. Más csernoviciak - mint Margul-Sperber, Kittner, Rosenkranz vagy a kitűnő Celan-kortárs: Immanuel Weissglas - Bukarestben simultak a "romániai német" általánosságba. Csak Celan költészetének betetőzése és a pálya lezárulása, valamint az Amerikában töltött évtizedek után visszatérő Celan-kortárs: Alfred Gong, valamint Ausländer új költői kivirágzása, utóbbi nagyon is nyílt örökségképe, vagy a németzsidó tömb körén kívül G. von Rezzori és mások új tanúsága nyomán a 60-as évek végétől kezdte felfedezni a világ Csernovicot és kézikönyvekből rendre kimaradt vagy eredetük nélkül említett német és más nyelvű költőit. Újonnan kellett felfedezni, először mint legendát, majd a kelet-közép-európai felbomlás előszelében, immár mint bámulatos és valós örökséget. Mind több, ekkor már idős szerző idevezető gyökerei váltak ismertté Aharon Appelfeldtől (Izrael) Norman Maneáig (Ceaușescu-kori román emigráció). Bukovina és Csernovic a 80-as évek végétől egyben a *dél-keletnémet*-, a *Kelet-Közép-Európa*- vagy a *késő Monarchia*-kutatás elsőrendű tárgya is lett, emellett kibővítette a *holokauszt* addig ismert topográfiáját és irodalmi tipológiáját.

W. Menninghaus elemzése (melynek tárgyi alapjait fent a témakörben kevésbé informált olvasó érdekében némely vonatkozásban szélesebbre is vontuk), függetlenül németzsidó szempontú témametszetétől, egyébként nem a

holokauszt ötven évéhez, a lassan "történelemmé" váló trauma távolodásához kapcsolódó új számvetési hullám sodrában halad. Épp csak leszűkíti a Csernovic/Bukovina-"toposz" paramétereit a holokauszttal is érintett, centrális, ám mégsem teljesen átfogó jelenségkörre. Tárgyát egyébként is szűkíti, lényegében a két főreprezentáns: *Celan* és *Ausländer* költői párhuzamára. Ám e szűkítésben is fontos és tágabban általánosítható felfedezéseket tesz.

Az elemzés a két költőnél kimutatja az egykor soknyelvű-sokarcú, eleven életű város és régió *nosztalgikus emlékét* (Celannál szűkszavúbb, Ausländernél beszédesebb formában - a tanulmány számos verspéldájával és egyéb szöveghivatkozásaival), melyben harmóniává szelődik a népelemek napi küzdelme, versenye az érvényesülésért és a politikai előnyért. A visszatekintésben feledésbe merül mind a 30-as években élesedő román-német, román-ukrán ellentét, mind pedig az ellenfeleket alkalomadtán egy sorba állító antiszemitizmus. Az emlékezet számára szinte "boldog" múltú tartomány kiemelt jellegzetessége továbbá: szellemőri, múzsai szubsztanciája. ("Itt könyvek és emberek éltek" - így sejteti ezt Celan, értsd: könyv által emberek...) Az *idealizált kép* mintáira azonban rálelünk K. E. Franzos majd száz év előtti "fél-Ázsia"-rajzainak (*Aus Halb-Asien: Culturbilder aus Galizien, der Bukowina, Südrussland und Rumänien*, 1876) spekulatív, utópista körítésében. Franzos a maga idején, északabbról és keletebből érkezvén, rácsodálkozik a vidék és a székváros csiszoltabb arculatára, elevenebb dinamikájára. A csinosodást a német "kultúra" egyenes hatásának tulajdonítva, az egész tágabb térség sokfajta nációja (nem utolsósorban: zsidósága) elé állítja azt a jövő evolúciós és emancipációs ígéreteként. A vágykép germanofil eleme talán mellékes (ebbe behelyettesíthető általában az európai Nyugat), döntő benne a klasszikus német idealizmus láthatárán sarjadt *civilizatorikus utópia*, amely nem vet számot a lényegében koloniális helyzet művi, kiszámíthatatlan jellegével, a német kulturális hegemonia és a plurietnicitás ellentmondásával. A nyelvi hegemonia jellegzetes tünete: román, ruszin, ukrán nemzetiségű induló tehetségek hosszabb-rövidebb ideig tartó flörtölése a némettel (legismertebb, korai példa: *Mihai Eminescu*). Az utóbb szerencsétlen sorsot ért haza emlékezte, földönfutóvá lett költőinél íme, furcsa módon elszíneződik eme utópia nyomelemeivel, s ez a "toposz" egyik tartozéka.

Az utópia melegágya Bukovinában is a relatív és szelektív haladottság alján súlyosodó elmaradottság. A toposz jegyei között természetesen szerepel az ellentét - mint "*hagyomány és újítás*" komplementer jellegű kettőssége. Ez is idealizálás: a provinciális maradottságot aligha felülíró kismozgás szépítése az idő és tér emléktávolából. Bukovinát Bécs is csak annyiban emelte ki a földrajzi környezet történelmi alaktalanságából, hogy kísérleti tereppé tette idült birodalmi eszméje számára. A reális viszonyok - az elvaduló kor szintjén - lényegében a román érában váltak láthatóvá: az elmaradott régió gazdasági vákuumával és az etnikai verseny nyers megnyilvánulásaival, mely utóbbi feltehetően önmagában, külső konfliktusok nélkül is robbant volna. Bukovina későn kiérlelődő irodalma (s itt valóban döntően a hegemon szerepű nyelv irodalmáról: a németről van szó) jellemző módon inkább a "hagyomány" (a századelőn: a klasszikus német irodalom, a két háború között: a századelő), semmint a mindenkori aktuális modernitás struktúráiban formálódott, s a diaszpóra-korszakban elért, valóban "modern" csúcsejlődése is - magánál Celannál és másoknál - a műves-hermetikus formákra tendál, ez alapvető sajátossága. Ugyanakkor nagy költészetet teremt. (Celan "művessége" önmagában roppant mód összetett jelenség!)

A vizsgált toposz további, az előbbieknél tisztább, egyértelműen önmagát jelentő eleme: az egybetolt *Kelet-Nyugat*. (Bár olykor csak az időeltolódás kettőződik benne.) Leginkább ez a komplexitás fakad közvetlenül is a német, osztrák-zsidó tapasztalatból: a szekularizált és a hászid világ egymásmellettisége ("Zadagoránál Csernovic" - jegyzi a Celan-vers, az archaikus hászid centrumot emelve előre, ahonnan a *Martin Buber*-féle, németül írt "Hászid történetek" java is ered), a német és a jiddis nyelv párhuzamos irodalmi élete, a folklórformátumú jiddis visszaszivárgása (éppen a hászid-jiddisé és a daloké) az idiómát egykoron a Rajnánál kibocsátó németbe (szintén Celannál), a kóbor népi-zsidó önstilizálás a versdallam ívében, ritmusában (Ausländernél, olykor rájátszva a cigányra). De távolabbról is találkoznak idiómák és kultúrák: Celan orosz kultusza (fordítás, motívumkölcsonzés: *Mandelstam*tól *Ahmatováig*) nem kevésbé a bukovinai feltételekben gyökerezik. ("Russkij poet" - Párizsban, Bukovinából...) Ami Celan vagy Ausländer nagyformátumú és semmi mással nem hasonlítható költészetét elsősorban élteti, az valószínűleg csakis a bukovinai multikulturalitás eleven impulzustömegéből ered. Köztes helyzeténél fogva ehhez épp a zsidónak született tehetség fért hozzá, még ha német nyelven alkotott életművébe építette is bele. Bukovina e tekintetben nem csupán "toposz", hanem: legmélyebb sajátosság is, az ellentmondás termékenyítő ereje.

Bukovinai lét mint sajátosság, mint összetettség e megsemmisült haza más költőinél is nyomon követhető, ha nem is a szintézisnek azon a magas fokán, mint a fent érintett két reprezentánsnál. Róluk ritkábban esik szó, pedig a nagyobb világának egy-egy szelete sem érthető meg nélkülük. *Alfred Kittner* (1906-1991), - egyiket közülük - mutatja be most másik szerzőnk az augsburgi Bukovina-Intézetben megrendezett emlékkiállítás alkalmából. Kittner élete és pályája átíveli a bukovinai korszakokat, a pusztulást, a hontalanságot és még a kelet-közép-európai rendszerváltásokat is, melyek végre megadták az elfogultságoktól mentes visszatekintés lehetőségét. Tanulóéveiben még osztrák alattvaló, Bécsben tanul. Szülővárosa: Csernovic épp a hatalomváltás idejét éli, amikor hazatér. Hírlapírói, szerkesztői munkára rendezkedik be, és verseit is közlik a lapok - olykor Bécsben és más német centrumokban is. Csernovicban jelent meg kötete 1938-ban: *Der Wolkenreiter* ("Felhők lovasa"). 1942-ben őt is eléri a transznisztriai internálás (Csetvertenovka, Obodovka), és a táborok felszabadulása után Bukarestben igyekszik gyökeret verni. Rövid időre a külföldi kapcsolatok körében kap hivatalnoki állást, majd a német nyelvű rádióadásokban alkalmazják, de az 50-es évektől javarészt mint szabadfoglalkozású alkotó munkálkodik - egyebek mellett kiterjedt fordítói életművet hagyva maga után. (Román prózát és lírát fordít németre.) Saját verseiből - e nagyon privát, apolitikus lírát s egyáltalán a bukovinai nyugatos sajátosságot övező gyanakvás szüneteiben - három kötetet sikerül kiadnia Romániában: *Hungermarsch und Stacheldraht* ("Éhségmenet és szögesdrót", 1956), *Flaschenpost* ("Palackposta", 1970, erre írószövetségi díjat is kapott), valamint: *Gedichte* ("Verse", 1973), és olykor antológiákban, folyóiratban szerepel. Alkotói magányát néhány exbukovinai pályatársával, mindenekelőtt *A. Margul-Sperberrel* (1898-1967) osztotta meg. A romániai német új nemzedék egy-egy képviselője úgy emlékezik vissza erre a szerény körre, mint valami, alkalomszerűen működő, privát "akadémiára", melyben Kittner a

legkiválóbb tanítónak bizonyult. Ami Sperbert illeti, Csernovicban annak idején az első számú szerkesztő-irodalomszervező szerepét vitte, s a veszedelmek beköszönté előtt jutott el Bukarestbe, egy vastos antológiára való bukovinai német kéziratgyűjtemény poggyászával, várva a kedvező alkalmat a közreadásra, miközben néhány "vonalas" költeménnyel vásárolta meg magának a nyugalmat és a nyilvánosság további lehetőségét. A Bukarestben még továbbgyarapodó gyűjteményt Sperber halála után viszont Kittner veszi a gondjaiba, s amikor távozik az országból (1980), magával viszi az NSZK-ba, ahol, immár az ő hagyatékából, végre kiadásra kerülhet az anyag: *Versunkene Dichtung der Bukowina* ("Elsüllyedt irodalom Bukovinából", 1994). Kittner utolsó tíz esztendejében Düsseldorfban élt, itt találkozhatott újra az Amerikából visszatelepült Rose Ausländerrel. Saját új kötete (számos, addig kiadatlan versével), a *Schattenschrift* ("Árnyék-jegyek") 1988-ban jelent meg.

Kittner költészetének karaktere: a dalformára szabott, tradicionális utóromantikus személyesség szemlélődő, a modern világ s főképp a történelmi sodrás és pusztulás élményében távolságtartóvá lett változata, amivel többnyire zavarba is hozta az egykorú kritikát. Munkásságának részlemezése sem történt meg eddig, nemhogy monografikus felmérése sorra került volna. Saját hivatkozásaiban a régi nagy romantikusok: *Brentano*, *Eichendorff*, az osztrák tájleíró *Stifter* és ugyancsak osztrák modernek: *Trakl* és *Kafka* neve hangzik el. A felsorolás segít egyszerre Kittner dominánsan természetképi tárgyiasságának és e képiség elidegenítő átszínezésének eredeztetésében, az öt névből három pedig kellően alátámasztja a költő "osztrák" örökség- és identitástudatát. Egyebekben felgyűjtötte a kortárs román költészet sok új tapasztalatát is, melyre - saját bevallása szerint - fiatal éveit óta komolyan figyelt. Költői indulását éppenséggel az osztrák Traklénál nyersebb német *expresszionizmus* fémjelzi, s miközben e zsenyéit elhagyja a "Felhők lovasa" gyűjteményéből (amit utóbb megbán, annál inkább, mert a versek a 40-es évek zűrzavarában elvesztek), lírájában az expresszivitás megőrződik egyféle sejtelmes, szürreális pándémónia formájában. Az emberi magány és elidegenedettségek romantikus panasza és vigaszkeresése azután észrevétlen sűrűsödéssel hajlik át abba a nagynyomású, látomásos-dokumentatív ébrenlétbe, amin át a költő-én a megélt kint, halálközelséget és szenvedést, egyszersmind az utolsó erejéig társuló életöszönt leképezi, s a képsort nyelvi formában örökül hagyja.

W. Engel elemző írása alapján tulajdonképpen levonható az a határozott következtetés, miszerint Kittner pályája és munkássága - a biográfia és a bukovinai szellemőrség elemeivel - eme "elsüllyedt" irodalom legalapvetőbb értékei közül való, költészete pedig, még ha nem is a legmagasabb csúcson jár, kora legjobb európai színvonalához mérhető. (Egyetlen futó fordításpróba - a "Virrasztás" c. versből, hogy megközelítő fogalmunk legyen a költői típusról: *Ablak: éjszaka sötét keresztje / Vergődöm mozdulattalan / Vérrel múlik el időm / Kínok közt rajta függve. // Vagy kinézek az ablakon / S a merev éjben odakint / Bábforma, furcsa alakom / Inog rajta a jégrojtos ing.*)

Menninghaus, Winfried: "Czernowitz/Bukovina" als Topos deutsch-jüdischer Geschichte und Literatur. In: Merkur, 600. Heft 1999. 345-357. p.

Engel, Walter: Behaust nur im Wort. Der Bukowiner Dichter Alfred Kittner (1906-1991). In: Kaindl-Archiv, 39. Heft 1999. 100-108. p.

Fordította: *Komáromi Sándor*

[Vissza](#)

Fordította: **Horváth András**

Közelítések az etnikai-vallási konfliktusok dinamikus elméletéhez

Fox, Jonathan: "Towards a dynamic theory of ethno-religious conflict" = Nations and Nationalism, 5. vol. 1999. 4 no. 431-463. p.

"Többezser éves tudományos munkával szemben nehéz újat mondani" - szögezi le a szerző, Jonathan Fox mindjárt tanulmányának kezdetén. Ehhez az alaphelyzethez alkalmazkodva nem is tűz ki mást célul, mint azt, hogy felmérje az eddig mások által elvégzett munkát, és azt újszerű keretbe helyezze. Mint megállapítja: a hagyományos teóriák a vallások és konfliktusok viszonyával kapcsolatosan nem kielégítőek, mert vagy átfogóak, vagy dinamikusak, de sohasem egyszerre átfogóak és dinamikusak, pedig éppen erre lenne szükség.

Humán értelmiségi szemmel nézve Fox kísérlete meglehetősen irreálisnak tűnik, akárcsak azoké, akiknek tevékenységét bírálni és egyben meghaladni igyekeznek. A különböző társadalmi mozgásokat ugyanis gyakorlatilag lehetetlen a természettudományok esetében megszokott módon zárt keretekbe erőltetni. Az utóbbi másfél évszázad nagy "világboldogító" kísérleteinek kudarcra is erre a tényre figyelmeztet. Fox azonban nem akar mást, mint az etnikai-vallási konfliktusok eddiginél jobb megértéséhez használható támpontokat nyújtani, s ez a szándék mindenképpen figyelemre méltó.

Ahhoz, hogy az eddigi elméleteket meg tudjuk haladni, ismernünk kell fontosabb változataikat. Ezek között Fox öt fontosabb kategóriát sorol fel:

1. Vallási sajátosságok: "néhány vallás erőszakosabb mint a többi". Ezzel kapcsolatosan a szerző szerint sok vallásnak kettős természete van: egyaránt megtalálhatók bennük a kvietista és az erőszakra hajló tendenciák. Ezt a kettősséget az okozza, hogy a nagy múltú vallások hosszú történetük során sokféle - olykor egymásnak ellentmondó - ideológiát fejlesztettek ki, melyekbe többféle irányzat is belefér. (A katolicizmus - mint az egyik legjelentősebb világvallás - maga is ilyen kettős természetű.) Fox szerint ezt az elméletet valló gondolkodók álláspontja azért tarthatatlan, mert "azt még talán meg lehet jósolni, hogy melyik vallás fog erőszakosabban viselkedni, mint a másik, de azt nem, hogy erőszakos természete mikor bukkan a felszínre.

2. Környezeti teóriák. Talán Huntington az a személy, aki kiemelkedik az irányzat képviselői közül 1993-ban publikált, a civilizációk összetűzését jósoló világhírűvé vált tanulmányával. Fox véleménye az, hogy Huntington sem tudja pontosan megjósolni, hogy melyik vallás lesz az, amelyik jelentős konfliktust robbant ki. Ezzel az állításával vitatkoznunk kell: Huntington tanulmányából annyi feltétlenül kiolvasható, hogy az iszlám lehet potenciálisan igazi veszélyforrás. Maga Fox is elismeri (némi önellentmondásba keveredve), hogy Huntington lényegesen pontosabban látja a valóságot, mint a "környezeti" elméletek többi reprezentánsa.

3. A strukturális teóriákat képviselő kutatók az egyházi intézmények - kormányintézmények, illetve az elit-csoportok és ellenzéki csoportok viszonyát helyezik vizsgálódásuk fókuszába. Általában háromféle vallást különböztetnek meg:

- a status quo vallásait; - az ellenállás vallásait és; - a forradalom vallásait, melyek közül az utóbbi kettő - sikeresen megvívott küzdelem után átveheti az első helyét, és maga válhat "stabilizáló" tényezővé. A strukturális teóriák hiányossága, hogy a vallással kapcsolatos konfliktusoknak csupán egyetlen aspektusát vizsgálják, mégpedig az államhatalomhoz való viszonyt. Emiatt nem eléggé átfogóak, bár érdemük, hogy rugalmasságra és dinamizmusra törekcsenek.

4. "Rétegelemzések", melyek különböző "fokozatokat" említene a vallások politikai agresszivitásával kapcsolatosan. A fokozatok "a földi paradicsom" megvalósítását célul tűző forradalmi messianizmustól - a vallás szimpla (politikai célú) manipulálásáig - mint legenyhébb változatig terjedhetnek. Fox itt is az átfogó jelleg hiányában látja a gondot, ugyanakkor ez a kategória is eléggé dinamikus jellegű.

5. Esettanulmányok. Ezek elsősorban a részletek vizsgálatára alkalmasak. Arra a kérdésre lehet általuk jól felelni, hogy mi történt, illetve ami történt, miért történt? Ezen tulajdonságuk által az esettanulmányok jó forrásokat jelentenek az elméletek kialakításához, meglehetősen körülményes azonban belőlük törvényszerűségeket szublimálni.

A fenti kategóriák Fox megállapítása szerint - vagy így, vagy úgy - de alkalmatlanok a vallások konfliktusokozó, avagy azt kerülő természetének vizsgálatára. Ezért felállítja saját elméletét, mely szerinte "átfogóbb, dinamikus és tesztelhető empirikus teóriája az etnikai-vallási konfliktusoknak". Premisszái:

1. A vallás értelmes keretet ad a világ megértéséhez.

2. Törvényeket és viselkedésmintákat is ad, melyek az egyén céljait és akcióit ehhez a kerethez kapcsolják.

3. A vallás az egyéneket egy nagyobb egészhez köti, és néha formális intézmények által nyújt segítséget ahhoz, hogy ezt az említett "egészet"szervezni és finomítani lehessen.

4. A vallásban megvan az a képesség, hogy legitimé tegyen cselekedeteket és intézményeket.

A szerző az alapszabályok felvázolása után mindegyikhez egy-egy feltételezést kapcsol:

ad 1. Bármely kihívás, melyet egy vallási közösséghez intéznek, kiprovokál egy defenzív, sőt néha konfliktust is vállaló választ a közösség tagjaitól. Ez arra való tekintet nélkül bekövetkezik, hogy a csoport domináns vagy alárendelt helyet foglal el a társadalomban.

ad 2. A csoportos akciók, melyeket az adott vallási keretek indukálnak, hatással vannak más olyan csoportokra is, melyek nincsenek benne az adott vallási közösség keretében és annak akciói folytán sértve érzik magukat, majd konfliktust is felvállaló választ adnak az akciókra. Ez a válasz független attól, hogy az adott csoport - mely sértve érzi magát - domináns vagy alárendelt szerepet játszik az adott társadalomban.

ad 3. Bármely sérelemtípus bármely csoportok között oda vezethet, hogy vallási intézményeket használnak fel a csoport mozgósítására, és így konfliktusra ösztönöznek, hacsak az intézményeket ellenőrző eliteknek nem fűződik erősebb érdekük a status quo fenntartásához.

ad 4. A vallási keretek felhasználhatók a sérelmek "legitimizálására" és olyan mozgósítási törekvésekre, melyek természetükben nem vallási jellegűek.

A tanulmány gyengéjének tekinthető, hogy Fox viszonylag kis terjedelmet szán a fenti feltételezések alaposabb átgondolására, és kedvenc módszeréhez folyamodva - újabb - ezúttal öt pontba sorolt - következtetésekre jut:

A vallási diszkrimináció - bármi is az eredeti oka - vallási sérelmeket eredményez azon etnikai csoporton belül, mely a diszkriminációt elszenvedti.

A vallási sérelmek tiltakozásra, esetenként felkelésekre mozgósítanak, és ezekre a sérelmet okozó csoport is - okkal vagy ok nélkül - hasonló módon reagál.

Egy kisebbségi vallási csoport részéről negatív reakciók provokálhatók ki a domináns etnikai csoportból. Ezek a negatív reakciók vallási, szociális, politikai és (vagy) gazdasági diszkriminációs formát egyaránt ölthetnek.

A megcsontosodott vallási intézmények jelenléte egy adott társadalomban bizonyos körülmények között tiltakozásra és felkelésekre mozgósíthat, tekintet nélkül arra, hogy mi volt e mozgósítás alapvető oka. A nyugalom csak akkor marad fenn, ha a megújulásra képtelen intézmények vezető elitjei elvesztik érdekeltységüket a status quo fenntartásában, és önként engednek az újítást követelő mozgalomnak.

A vallási legitimáció felhasználása a gazdasági, politikai és szociális sérelmek növekedéséhez vezethet, ezek következtében pedig az elégedetlenség mozgósítására, tekintet nélkül arra, hogy mi volt a mozgósítás alapvető oka.

Fox végkövetkeztetései - ha tagadhatatlanul törekszenek is bizonyos mérvű komplexitásra - ismételten megerősítik azt a sokak által nehezen tudomásul vehető tényre, hogy a társadalmi-vallási mozgalmak ezernyi lehetséges változatát és kombinációját képtelenség természettudományos jellegű alaptörvényekbe beleszorítani. Fox - és a hasonló témákkal foglalkozó szerzők - szándéka: a rendszerezettségre és áttekinthetőségre való törekvés, tiszteletre méltó. Viszont fejet kellene hajtaniuk a világ sokszínűségének ténye előtt.

[Vissza](#)

Fordította: **Horváth András**

Az integráció vagy a dezintegráció tényezői a régiók Európájában?

Fä rber, Gisela - Forsyth, Murray: *The Regions - Factors of Integration, or Disintegration Europe ?* Baden-Baden, 1996. Nomos Verlagsgesellschaft.

Amint azt a mű címe is sugallja, a szerkesztők szándéka az volt, hogy lehetőleg minél teljesebb képet kívántak adni erről az aktuális problémáról, amely az európai kontinens integrációjának előrehaladásával egyre inkább reflektorfénybe kerül. Munkájukat jelentősen megkönnyítette az a tény, hogy - mint a hasonló jellegű kötetek általában - lényegében egy konferenciának az anyagát közlik. A konferenciát 1994 októberében, Hannoverben rendezték, így az ott elhangzottakat - tekintettel az Európai Unió azóta bekövetkezett 1995-ös bővítésére, az 1997-es Amszterdami Szerződésre, valamint az euro 1999. januári bevezetésére - akár meghaladottnak is tekinthetjük. A tanulmánykötet azonban olyan kérdéseket feszeget, melyekre nem "ad hoc" jellegű, hanem hosszabb távon is érvényes válaszokat kell adni, így dacára annak, hogy közben igen "eseménydús" öt esztendő telt el, mindenképpen méltó figyelmünkre.

A "régiók Európájának" gazdasági perspektíváival maga az egyik szerkesztő - Gisela Fä rber - foglalkozik. Az, hogy a régióknak gazdasági vonatkozásban milyen jelentősége van, igazából az 1960-as években az Európai Gazdasági Közösség (Közös Piac) területén figyeltek fel. Nem véletlenül. Az 1957-es Római Szerződés által létrehozott EGK területén a gazdasági növekedés másfélszerese volt tíz esztendő alatt a Közös Piacon kívül maradt fejlett nyugat-európai államokénak. Különösen német-francia relációban vált érvényessé az a tétel, hogy egyes határ menti területek - például francia részről Lotharingia (Lorraine), illetve német részről a Ruhr-vidék - együttműködése sokszor erősebb, mint a saját országuk más területeivel való kapcsolat. (Közhely, hogy a lotharingiai vasérc és a Ruhr-vidéki szén csak együtt jelent igazi kincset, méghozzá felbecsülhetetlen értékűt.) A gazdasági előnyök azonban igazán csak úgy érvényesülhetnek, ha az adott terület ökonómiai tekintetben bizonyos önállósággal bír, hiszen főleg helyben tudnak jól dönteni arról, hogy miben állapodjanak meg a "szomszédal".

A másik szerkesztő - Murray Forsyth - a kérdés politikai, politikatudományi oldalát vizsgálja. Megállapítja, hogy a "régió" fogalom pontos meghatározását igen nehézé teszi az a körülmény, hogy maga az idea is relatív jellegű. Világméretben gondolkodva az Európai Unió a regionális integráció tipikus példája, európai szemszögből akár két (vagy több) szomszédos ország is jelenthet egy-egy régiót - jó példa erre a Mediterráneum vagy Skandinávia. Az egyes országok szintjén viszont már egy-egy tájegység, mint például a Nyugat-Dunántúl vagy Burgenland képez egy-egy regionális területi egységet.

A regionalizmus, melynek gazdasági, társadalmi, kulturális és politikai aspektusai egyaránt vannak, döntő mértékben hozzájárulhat ahhoz, hogy egy egységes állam idővel föderális szerkezetűvé váljon - jó példa erre Spanyolországban Katalónia egyre erőteljesebb "különállása", Belgiumban pedig Flandria és Vallonföld szinte "önálló" léte. (Feltéve, de - a "határok sérthetlenségének" dogmája miatt - meg nem engedve a gondolatmenet logikailag úgy vihető tovább, hogy Katalónia a nem túl távoli jövőben akár önálló állam is lehet, míg Belgium akár véglegesen meg is szűnhet, úgy, hogy kettéváljon.) A regionalizmus tehát bizonyos értelemben a fennálló határokat is feszegetheti és politikai szinten is létrehozhat a "természetes módon", vagyis gazdaságilag, szociálisan és kulturálisan gyakorlatilag már funkcionáló területi egységeket.

A fenti eszmefuttatás jelentőségéből sokat elvesz az a tény, hogy úgy tűnik, a nagyhatalmak egyértelműen a határok "légiesítésében" látják az európai egység létrejöttének és a határproblémák megoldásának útját. A "légiesítés" nem pusztán "varázsszó", mint azt az Európai Unió példája is mutatja - viszont a történelmi és társadalmi mozgások spontaneitása nem viseli el az "előregyártott" elméleteket, illetve csak az olyan modell számíthat a megvalósulásra, amely eleve tekintetbe veszi a realitásokat, és azokhoz alkalmazkodva formálódik ki. Ennek fényében tehát az sem zárható ki, hogy a regionalizmus - hosszú távon - bizonyos fokig Európa politikai térképét is átformálhatja.

Hans-Peter Schneider alkotmányjogi szemszögből vizsgálja a "régiók Európáját". A második világháború viharai után heves viták lángoltak fel arról, hogy milyen legyen a kontinens politikai jövője, illetve hogy miképpen lehetne elkerülni azokat a katasztrófákat, melyek kontinensünket századunk első felében sújtották. Felmerült az "Európai Egyesült Államok" létrehozásának terve - ez azonban látványos kudarcot vallott, és nem véletlenül. Aki azt hitte, hogy az alapvetően nemzetállami jellegű és nagy múltú, büszke nációkból álló "öreg kontinensen" minden további nélkül létrehozható az, amit az Újvilágban több területen szinte varázsütésre alkottak meg egészen természetes módon (ne feledjük, hogy nemcsak Amerikai-, hanem Brazíliai- és Mexikói Egyesült Államok is léteznek!), annak fogalma sincs a történelemtől, a tradíciótól és a kulturális meghatározottságról.

Az Európai Unió a fokozatos egységesülés felé halad ugyan, de nap mint nap tanúi lehetünk annak, hogy a tagállamok (köztük is elsősorban a nagyhatalmak, de mindenképp Nagy-Britannia) rendkívül kemény ellenállást tanúsítanak az Európai Bizottság minden egységesítő, uniformizáló törekvésével szemben.

Az európai régióknak bizonyos alkotmányos alapkövetelményekhez alkalmazkodniuk kell. Ilyenek például:

1. A kisebbségek védelme és támogatása.

2. A többségi uralom korlátozása regionális ügyekben.

3. Minden régiónak egyenlő lehetőségekhez kell jutni a központi irányításban való részvételre.

4. Demokratikus vezetési normákat kell alkalmazni a régió irányításában.

5. Alkalmazkodni kell az egymást átfedő kapcsolatok, identitások és rétegek egyvelegéhez.

6. Éppen a különbözőségek miatt lényeges tennivaló a közös elvek, célok és feladatok megfelelő megfogalmazása.

A tanulmánykötet egyenként is foglalkozik néhány európai állammal a regionalizmus szempontjából:

Nagy-Britanniában - dacára a kulturális heterogenitásnak - nem fejlődött ki komolyabb regionalizmus, talán éppen azért, mert a birodalom országai részben betöltik a régiók szerepét is.

Hollandiában érdekes kettősség érvényesül: az ország egyrészt unitarista berendezkedésű, és nem oszlik régiókra, másfelől viszont kifejezetten decentralizált, de a helyi önkormányzatok szintjén.

Németországban hasonló a helyzet a brit állapotokhoz: az egyes tartományok részben a régiók szerepét is betöltik, és rendelkeznek is a relatív önállóság több attribútumával. Ugyanakkor arra is van példa, hogy több nagy tartomány együtt alkot egy "kvázi régiót", ilyenek például a gazdaságilag és kulturálisan szinte egybeforrt katolikus délnémet tartományok: Bajorország és Baden-Württemberg.

Belgiumban az ország gyakorlatilag nyelvi szempontok szerint osztható két részre: flamand (holland) és vallon (francia) ajkú területekre. A helyzet annyiban bonyolódik, hogy a közéletben a fokozott vallon jelenlét miatt inkább a francia dominál, míg a pénzügyi szektorban a flamand. "Belga nemzet" ténylegesen nem létezik - részben talán éppen ennek köszönhetik a belgák, hogy az Európai Unió több vezető intézményének is (mintegy kompromisszumos megoldásként) Brüsszel a székhelye.

A "bipoláris" karakter (a flamand-vallon kettősség miatt) az ország minden önkormányzatára rányomja a bélyegét, függetlenül attól, hogy a nyelvhatártól északra vagy délre fekszik az adott hely.

Spanyolországban napjainkra szinte már közhellyé válik Katalónia egyre erősebb különállása, de nem csupán a katalánok, hanem Baszkföld és Galícia (Gallego) is megkísérli stabilizálni saját pozícióit. Emellett vannak olyan tartományok is, mint Valencia vagy Andalúzia, melyek nem nyelvi alapon, inkább csak különleges hagyományaik révén ütnek el a kasztíliai vagy aragóniai "törzsterületektől".

Végkövetkeztetésképpen azt állapíthatjuk meg, hogy a régiók relatív súlya az Európai Unión belül folyamatosan nő, olyannyira, hogy már intézményi formában is megmutatkozik: a Régiók Bizottságában az adott területek közvetlenül is képviselni tudják érdekeiket az uniós döntéshozatali folyamatban.

Horváth András

[Vissza](#)

Kelet-Európa és a történelmi emlékezet

Jedlicki, Jerzy: Historical memory as a source of conflicts in Eastern Europe. = Communist and Post-Communist Studies, 32. vol. 1999. 225-232. p.

A legtöbb etnikai konfliktusban a történelmileg meghatározott tényezők fontos, de nem döntő szerepet játszanak. Létezik azonban két lehetséges megjelenítési formája a történelmi visszapillantás konfliktusgerjesztő hatásának. Az első típusban egy-egy történelmi eseményt "szentté" avatnak azzal, hogy misztifikálják dátumait, helyszíneit, szereplőit, és szimbólummá teszik tárgyait. Egy másik módja pedig az, hogy a múltban más néptől elszenvedett sérelmeket és vereségeket a kollektív emlékezetbe úgy építik be, mintha minden rossz a másik néptől eredt volna, és a saját nép semmiért sem lenne felelős. Mindkét módszernél nagy az esélye annak, hogy a konfliktus éppen a történelmi jóvátétel reményében újulhat ki.

Az "emlékezet" szót használhatjuk köznapi és metaforikus jelentésében egyaránt. Az utóbbi típus a kollektív emlékezet, ami hiedelmek összességét jelenti, hiszen a tényekre való egyéni emlékezést nemcsak az eltelt idő befolyásolja, hanem a hatalom, és ma már persze a média is. A társadalom számos egymással versengő "kollektív emlékezetet" képes létrehozni, s létezik köztük egy domináns.

Kelet-Európa huszadik századi történelméről tökéletesen bemutatható, hogy a múltba való emlékezés hogyan teheti súlyosabbá a jelen konfliktusait. Legérdekesebb azt a kérdést megvizsgálni, milyen tényezők aktiválják a történelmi emlékek felszínre kerülését egy adott pillanatban, és milyen körülmények között maradnak "alvók", látszólag elfeledettek a múlt tényei.

Ebből a szempontból érdekes a második világháborút felidéző lengyel emlékezés kérdése. Nehéz elképzelni ugyanis intenzívebb gyűlöletet, mint amit a lengyelek táplálnak magukban a németek iránt a náci okkupáció és a háború miatt. Nem csoda, ha a kommunista hatalom sietett kiaknázni ezt a spontán németellenes érzést, és igyekezett fenntartani még az NDK megalakulása után is. Az évszázados "Drang nach Osten" politikát hangsúlyozottan tanították az iskolákban, mert ezután közvetlenül kiemelhetők a Szovjetunió szerepét Lengyelország nyugati határainak biztosításában.

Csak az 1970-es években kezdett oldódni ez a lengyel magatartás. Ennek első lépése az 1970-ben megkötött lengyel-NSZK-szerződés volt, de döntő tényezőnek bizonyult a lengyelek millióinak látogatása Németországban. Persze nem lehetett kitörölni a náci erőszakra vonatkozó emlékezetet, de az idő múlásával már nem volt meghatározó szerepe. Ma a németeket barátságos szomszédnak tartják, a fiatalok már nem szívesen tanulnak a nép háborús szenvedéséről és a dicső ellenállásról, mert számukra ez már nagyon-nagyon régi történelem.

A Szovjetuniót érintő lengyel emlékek nem voltak kevésbé fájdalmasak, mint a Németországgal kapcsolatosak, de ezeket 45 éven keresztül nem lehetett említeni, mesterségesen elnyomták azokat. Ezek után nem csoda, hogy az 1980-as években előkelő helyet foglaltak el a szamizdat irodalomban a Szovjetunióról szóló írások, és különösen Sztálin Lengyelországgal foglalkozó művei. Ekkoriban meredeken emelkedett az oroszokkal szembeni ellenszenv. Manapság mintha megfordulna ez a tendencia: bár egyre több szovjet vezető által elkövetett bűnre derül fény, és az erről szóló irodalom is bőséges és hozzáférhető, az előző izgalmi állapot csökkeni látszik.

Meglepőnek tűnhet, de tény: a lengyel-ukrán kapcsolat a leginkább megterhelt kölcsönös haraggal és sztereotípiás gondolkodással. De ugyanazért a területért és ugyanazokért a népcsoportokért folyt a harc egész történelmük során, és 1918 után egyre véresebb konfliktusok robbantak ki sorozatban a két nép között. Így mindig új réteg rakódott a kollektív emlékezetre mindkét oldalon. A legtragikusabb konfliktus 1943-ban robbant ki, amikor az ukrán vezetők elhatározták Kelet-Galícia és Volhínia megtisztítását a lengyelektől. 1947-ben viszont Lengyelország területén tereltek össze 150 ezer ukrán nemzetiségűt, és telepítettek át északra és nyugatra a keleti területek helyett. A "megbékélési politika" halálos áldozatainak száma a mai napig ismeretlen.

Ezekről persze 1989-ig nem lehetett nyilvánosan beszélni. Amikor viszont már lehetett, hamar kiderült, hogy egyik oldalon sem szelídült meg a történelmi emlékezet. Ez a lengyel külpolitika számára problematikus volt, mert történetében először próbált meg közelebbi kapcsolatokat kiépíteni a független Ukrajnával.

A lengyel-ukrán viszonylatban háromféle magatartásmód írható le a múltba való emlékezésből fakadóan. Az elsőt azok a szervezetek produkálják, amelyeket az 1945-ben vagy azután a Szovjetunióból áttelepítettek alapítottak. Ők a vérszomjas ukrán és igazságos lengyel politika sztereotípiáját elevenítik fel. Tulajdonképpen nem játszanak számottevő szerepet a lengyel közgondolkodásban, de nagyon hangosak például a templomokért folytatott harcban: ellenzik visszaadásukat a görög katolikusoknak vagy az ortodoxoknak.

Egy másféle magatartást képvisel számos liberális sajtótermék, pl. a Gazeta Wyborcza. Ők a nacionalista állásponttal szemben állnak, és üdvözlik azokat a cikkeket, amiket mérsékelt lengyel vagy ukrán értelmiségiek és újságírók írnak. Ezek az írások megpróbálják oldani a régi feszültségeket, de a módszer nem tűnik nagyon eredményesnek, mert inkább aktiválja, mint gyengíti a nyomasztó emlékeket.

A történészek egy harmadik magatartásformát választottak. Mindkét fél szakemberei konferenciákon vesznek részt, és megpróbálják a köztük lévő szakadékokat dokumentumokkal áthidalni. Bár nem könnyű elsimítani az

ellentéteket, és számos ponton éles vita zajlik köztük, együttműködő légkörben tartják meg a tanácskozásokat.

Szerencsére a lengyel-ukrán haragnak jelenleg nincs politikai vonzata. A kisebbség ugyanis mindkét oldalon gyenge és szétszórt, nem támasztanak területi célokat. Így nyugodtan feltételezhető, hogy a bosszúk láncolata megszakad.

A kollektív memória képlékeny, de nem alakítható parancsra. A korábbi üldöztetésről és szenvedésről tárolt lappangó emlékezet felidézése könnyen olyan sztereotípiákat mozgósít, hogy az ellenség csaló, kegyetlen, barbár nép. Ezek persze félelmet gerjesztenek, ugyanakkor egy önelégült magabiztosságot is előidézhetnek afelől, hogy az esetleges visszavágás jogos.

Kelet-Európa és a Balkán különleges helyszíne az ilyen konfliktusoknak. Ennek oka lehet a speciális demográfiai helyzet: olyan mértékben keveredtek össze a területen az etnikai és a vallási csoportok, mint sehol máshol a jelenlegi Európában. Ez a sajátosság a hétköznapiakban nem okoz problémát egészen addig, amíg nem lesz politikai kérdés a "ki uralkodik és ki engedelmeskedik" szereposztás. Ennek az egyszerű kérdésnek olyan félelmetes jelentéstartalma és érzelmi motiváltsága van, hogy könnyen vezethet jó szomszédokat is elképzelhetetlen ellenségeskedésbe.

Ma már vannak olyan tényezők, amelyek megkönnyítik az elszakadást a romantikus, érzelemmenteli történelemszemlélettől. Például az, hogy manapság az emberek energiájuk nagy részét gazdasági célok elérésére fordítják. Ezenkívül a modern világban minden eseménynek többféle érdeklődési területe és azonosságtudata van egyszerre: kulturális, vallási, politikai, szakmai, így a nemzeti összetartozás csak egy a sok közül.

A problémák áthidalhatóságát jelzi, hogy a háború után az élet visszatér a régi kerékvágásba Szarajevóban. Egy mohamedán üzletember, akinek boszniai szerb az üzleti partnere, ezt mondta: "Nem ez volt az első, sem pedig az utolsó háború. Most véget ért, és el kell felejteni, tovább kell folytatni az életet. Ennek pedig egyik módja a gazdaság újjáélesztése".

Persze a múlt elfeledéséről csak mint metaforáról lehet beszélni. Senki sem felejthet el igazából egy súlyos nemzeti traumát. Csak választani lehet az emlékezés folyamatos felszínen tartása és annak a tudat peremére engedése között. Az első a megtorlás reménye érdekében szükséges, míg a második a lidércnyomás történelemmé szürkítésében. A választás erkölcsileg nehéz, mert az ember alapvetően az igazságosságra tör, amit nem tehet amnéziás állapotban. Mégis törekedni kell erre, és ebben nagy felelőssége van az értelmiségnek, amely képes a jelent és a múltat analizálva érvekkel meggyőzni a közvéleményt a felejtés szükségszerűségéről.

Fordította: Biczó Krisztina

[Vissza](#)

Régi és új biztonsági kérdések a posztkommunista Kelet-Európában: egy 11 nemzettel foglalkozó tanulmány eredményei

Haerpfer, Christian - Milosinski, Cezary - Wallace, Claire: Old and new security issues: in post-communist Eastern Europe: results of an 11 nation study. = Europe-Asia Studies, 51. vol. 1999. 6. no. 989-1011. p.

A hidegháború véget ért. Hol az ellenség? Mind a nagyhatalmak szintjén, mind a térség népei körében ezek a kérdések vetődtek fel 1989 után. Utóbbiak a kommunista rendszerek uralma idején idealizálták a Nyugatot, majd amikor előntötte őket a "Coca-cola - Multiplex-özön" rémülten állapíthatták meg, hogy - legalábbis kulturális értelemben - egy valóságos "sivatagba" kerültek. Mindazonáltal az új keletű Nyugat-ellenesség nem azonos mértékű ezen a területen: a fejlettebb országok, melyek részben már NATO-tagok, részben pedig megkezdték a csatlakozási tárgyalásokat az Európai Unióval, sokkal kevésbé szenvednek "Uncle Sam-fóbiában", mint a Balkán polgárháború-sújtotta államai vagy az Oroszország felé kacsingató Belarusszia.

Fontos "félelemforrás" ezen államok körében - a nagyhatalmak és a szomszédos országok kiszámíthatatlan magatartása mellett - a már említett "kulturális globalizáció" identitást veszélyeztető hatása, a nagyobb létszámú nemzeti kisebbségek léte, valamint a növekvő arányú bevándorlás és a Balkán országaiból érkező menekültáradat.

A nagyhatalmak között három olyan állam van, melyeket az említett országok kisebb-nagyobb mértékben potenciális veszélytényezőnek tartanak: Oroszország, Németország és az Amerikai Egyesült Államok.

Közülük Oroszországot már nem elsősorban félelmetes katonai ereje miatt, hanem inkább a benne uralkodó gazdasági és társadalmi káosz és az elképesztő mértékű bűnözés okán rettegik - és nem csupán a hagyományosan "russzofób"-nak nyilvánítható közép-európai államok.

Németország főként megnövekedett gazdasági ereje és területe, valamint befolyása miatt potenciális veszélyforrás, emellett az a tény, hogy fővárosa ismét Berlin lett, egyfajta "Keletre tekintést" is sugall a hagyományos "germanofóbiában" szenvedő országokban, ezért sokan a "Drang nach Osten" szellemének feléledésétől tartanak.

Az Egyesült Államok nagyrészt kulturális értelemben jelenik meg fenyegetésként: a térség államai - joggal - érzik magukat védtelennek a hamburgerek és akciófilmek áradatával szemben.

A tanulmány tárgya egy olyan tudományos igényű vizsgálat, mely azt kívánja megállapítani, hogy milyen fenyegetéseket éreznek igazán veszélyesnek a térségben, és melyik veszélyt mely államok polgárai tekintik igazán reálisnak? A vizsgálatba 11 országot vontak be, közülük Magyarországot, Lengyelországot, Szlovéniát, Horvátországot, Csehországot, Szlovákiát számíthatjuk nyugati orientációjúnak és a latin kultúrkörhöz tartozónak. Belarusszia, Ukrajna, Románia, Bulgária és Jugoszlávia a keleti (bizánci) kultúrkör részei, bár néhányuk közülük vannak olyan kisebbségei, melyek a "nyugati civilizációhoz" vagy az iszlám világhoz tartoznak.

A felmérés készítői 6 potenciális "veszélytényezőt" vettek számításba: Oroszországot, Németországot, az Egyesült Államokat, a kisebbségeket, a bevándorlókat és menekülteket, valamint a szomszédos országokat.

1. Ki fél Oroszországtól? A lengyelek azok, akik Oroszországot tekintik fő veszélyforrásnak: 1996-ban 62 %-uk tartott a "Kelet óriásától", mellettük a románok és a horvátok leginkább. Az oroszoktól való félelem viszont elhanyagolható mértékű a hagyományosan "russzofil" államokban: Belarussziában, Bulgáriában és Jugoszláviában.

2. Ki fél Németországtól? Jugoszláviában, Lengyelországban és Csehországban a legerősebbek az ilyen irányú aggodalmak, míg Szlovéniában vagy Bulgáriában úgyszólván senki nem tart a németektől.

3. Ki fél az Egyesült Államoktól? Itt egyedül Jugoszlávia mutat jelentős értéket, az is igaz azonban, hogy a térség szinte minden államában nő az amerikai hatásoktól való félelem, amint azt a három adatfelvételi időpontban (1992, 1996, 1998) érzékelhető növekvő trend is jelzi.

4. Ki fél a kisebbségektől? Egészen természetes, hogy az 1998-as adatok alapján a további széteséstől tartó Jugoszlávia áll az első helyen, őt Szlovákia követi, ahol a mintegy 600 ezernyi magyar a lakosság 12 %-át teszi ki, ráadásul a magyar határhoz közeli területen, lényegében egy tömbben él.

Szlovénia ellenben gyakorlatilag alig rendelkezik kisebbséggel (olaszok, magyarok rendkívül csekély számban), így érthető, hogy számukra ez a kérdés semmiféle problémát nem jelent.

5. Ki fél a szomszédos országoktól? Magától értetődőnek vehetjük, hogy itt is Jugoszlávia lakossága a legaggodalmaskodóbb, majd a horvátok következnek, mindkettőjük esetében az egymástól való félelem a döntő. Csökkenő mértékben ugyan, de a románok és szlovákok is erősen tartanak szomszédaitól - első helyen Magyarországtól. A lengyelek magas aggodalmi indexét az a tény magyarázza, hogy két hatalmas nagyhatalmi szomszéd - Németország és Oroszország - közé ékelődtek be. Ukrajna ellenben, úgy tűnik, még az orosz fenyegetéstől sem tart, az ukránok "aggodalmi indexe" mindössze 8 % volt 1998-ban.

6. Ki fél a bevándorlóktól és a menekültektől? A "mezőny" itt a legkiegyenlítettebb: Horvátország, Magyarország, Szlovákia és Csehország mutatói között csekély a különbség. Szlovénia annyiban érdemel figyelmet, hogy 1992-1998 között indexe 61 %-ról - 16 %-ra esett! Az említett országok esetében a magas értékeket az teszi érthetővé,

hogy valamennyien a "tűzvonalba" vannak, a "Nyugat" határállomásainak számítanak, és ugyanakkor kívánatos célországok, (de főleg tranzitországok!) a balkáni menekültek, illetve az ázsiai bevándorlók számára. Az, hogy ebből a szempontból a sor végén Bulgária és Ukrajna áll, szinte magától értetődő, az ottani - rendkívül alacsony - életszínvonal sem a menekülteket, sem a bevándorlókat nem csábítja.

Összegzésként annyi mindenesetre megállapítható, hogy a félelmek 1992-1998 között mind a 11 vizsgált országban csökkentek, de a Nyugathoz való alkalmazkodás azoknak az államoknak megy könnyebben - a szó klasszikus értelmében vett közép-európaiaknak -, melyek sohasem szakadtak ki teljesen Európa "vérkeringéséből".

Fordította: **Horváth András**

[Vissza](#)

Két választás eredményei Horvátországban

[Vissza](#)

Hoóz István

A lakosság számának alakulása nemzetiség szerint Csehországban 1990-1994

SRB, Vladimir: Přiozená měna a bilance obyvatelstva podle národnosti v česku 1990-1994. = Demografie, 1999. 4. no. 297-302. p.

Az 1945. április 4-én kinevezett csehszlovák kormány a nemzetállam megteremtését tekintette alapvető céljának. Már a megalakulását követő napon meghirdette az azóta híressé vált Kassai Kormányprogramot, aminek elfogadása jelentette a nyitányát azoknak a magyarellen es intézkedéseknek, amelyek keretében megvonták a magyar kisebbségek tagjaitól az állampolgárságot, elkobozták ingatlanait, bezárták iskoláikat, megtiltották a magyar nyelv használatát, stb. ezeknek a rendelkezéseknek a sorába tartozik az államelnök 1945/88. számú 1945. október 1-jén kelt dekrétuma is, amelynek végrehajtása keretében deportáltak Szlovákiából 44 129 magyar nemzetiségű lakost Csehországba. (vara, J.: A magyar nemzetiségi kérdés megoldása Szlovákiában, Politikai Könyvkiadó, Bratislava, 1965, 1969). E kényszertelepítések során odakerült magyaroknak egy része azóta sem tudott szülőhelyére visszaköltözni, mert házaikba mások költöztek, ingóságaikat pedig gyorsan széthordták. A csehországi magyarok zöme tehát a még élő deportáltak és utódaik közül került ki. Létszámuk változásáról és népmozgalmuk alakulásáról tájékoztat a neves cseh szakember tanulmánya, amely a legfontosabb demográfiai folyamatok eredményeit nemzetiségek szerint mutatja be.

A lakosság számának és nemzetiség szerinti megoszlásának alakulása Csehországban

Év	A lakosság száma összesen	Ebből cseh nemzetiségű	szlovák	ukrán	orosz	lengyel	magyar	német	egyéb
1990	10 362 740	9 740 372	427445	10 019	5 532	69 810	22 940	48 805	37 817
1991	10 308 682	9 771 871	315 989	8 164	5 134	59 407	19 976	48 366	79 775
1992	10 317 807	9 776 169	318 606	8 303	5 210	59 660	20 123	47 728	82 008
1993	10 330 607	9 786 403	320 263	8 446	5 407	59 563	20 094	47 153	83 238
1994	10 336 162	9 793 096	318 539	8 631	5 782	59 256	20 082	45 435	85 341

Mint a táblázatból kitűnik, a magyarok száma 1990-ben még 22 940 volt, de lélekszámuk azóta évről évre némileg csökkent. A magyarokénál nagyobb számú német lengyel és szlovák kisebbség is él az országban, a csehek aránya azonban így is megközelíti már a 95 százalékot.

A cseh statisztikai rendszer lehetővé teszi, hogy a népmozgalmi eseményeket nemzetiség szerinti részletezésben is figyelemmel kísérjük.

A csehek házasságkötési arányszámai 1990 és 1994 között 8,9 ezrelékről 5,7-re csökkentek, a magyaroké pedig 7,7 ezrelékről 3,3-ra. Az ilyen alacsony arányszámok okai között az idősebb korösszetételt, a házasságkötéstől való tartózkodást és a vegyes házasságok terjedését kell keresnünk. Nemcsak a házasságkötési arányszámok csökkentek, hanem a *válásra* is egyre ritkábban került sor. Bár a válások arányszáma a magyarok között is csökkent (1990: 4,1 ezrelék 1994: 3,54 ezrelék), de 1994-ben már több házasságot bontottak fel, mint amennyit kötöttek.

A *születési* arányszámok - a vizsgált időszakban - a cseh lakosság körében is jelentősen csökkentek (12,7-ről 10,5 ezrelékre), de a magyaroké már tragikusan alacsonynak tűnik (10,4, ill. 5,5 ezrelék). Ebben is szerepe lehet a magyarság korstruktúrájának és a vegyes házasságoknak. Ugyanis a magyar nők teljes termékenysége minden korosztályban lényegesen magasabb, mint a többi nemzetiségé. Az egy házas nőre jutó gyermekek száma 1991-ben 2,4 volt, 1994-ben pedig 2,8 (a cseheknél ez az arányszám 1,9, ill. 1,7).

A *halandósági* arányszámok minden nemzetiségnél némi hullámzást mutatnak. A magyarok életkilátásai kedvezőtlenebbek voltak a vizsgált időszakban, mint a cseheké.

Közölt adatokból kitűnik, hogy a természetes népmozgalmak alakulása következtében, 1990-ben, 1991-ben és 1992-ben nőtt a magyar népesség, hisz többen születtek, mint ahányan meghaltak. Ez a kedvező állapot azonban 1993-ban megfordult, és 1994-ben a természetes fogyás már megközelítette a 2,0 ezreléket.

Bár feltehető, hogy a magyarok száma lényegesen nagyobb az itt jelzett 23 ezernél, a népmozgalmi adatok arra utalnak, hogy ez a maroknyi, szétszórtan élő magyarság - tragikus élményei ellenére - ragaszkodik nemzetiségéhez és anyanyelvéhez, hiszen túlnyomó többsége magyarként köt házasságot, és újszülött gyermekeit magyarként anyakönyvezteti.

Hoóz István

[Vissza](#)

Fennmaradnak-e a lívek ?

Svobodová, Zdenka: A lívek. = Prágai Tükör, 7. évf. 1999. 3. sz. 63-68. p.

A lívek, a történelmi Lívónia területén, a mai Lettországból élő rokonaink. Ebből a legdélibb finnugori népből mára már csak maroknyian maradtak a lett tengerparton, s mindössze tízen beszélnek a lív nyelvet anyanyelvüként.

A lív népnév jelentésére, bár több formában maradt fenn, nincs pontos magyarázat. Zsirai Miklós két föltevést említ: az egyik szerint rokon a "homok" jelentésű finnugori szavakkal, a másik elmélet szerint a lúd népnévvel való összefüggésre utal. A lívek magukat kalá'mied (halászok) és rãndalist-nak (partlakók) nevezik. Csak később kezdték el használni a livli (lív) nevet.

A finnugori rokonoktól Kr. utáni első századokban szakadtak el a lívek, és délre indultak, Lívónia területére, majd átlépték a Dvina folyót és Kurland felé terjeszkedtek, a régészeti és nyelvészeti kutatások tanúsága szerint. Törzsi fejedelemségben éltek a 12. századtól. Fő gazdasági tevékenységük a halászat és az állattenyésztés mellett a földművelés volt. Magas szintet értek el a kézművességben is (damaszkuszi acélt is készítettek), vadásztak és méhészkedtek. Kereskedtek is, elsősorban állatokkal, szőrmékkel és méhviasszal. Tárgyi kultúrájuk bizonyossága szerint, szoros kapcsolatban álltak a lettekkel és az észtekkel, valamint orosz és skandináv népekkel. Hasonlatosan a többi finnugori néphez szoros kapcsolat volt a vallás és a természet között. A balti törzsekhez hasonlóan többféle istenségben hittek, hiányzott azonban az istenek hierarchiája. Hitvilágukat inkább az animizmus és a termékenységkultusz jellemezte.

A lívek századokon át megőrizték függetlenségüket. A 10. és 11. században csupán szövetségi viszonyban voltak a polocki orosz fejedelemséggel. A 12. század közepén azonban először német kereskedők, majd nyomukban hittérítők érkeztek. A lívek eleinte nem tiltakoztak, később azonban, amikor gyarmatosítási kísérletek is történtek, már ellenálltak. Ezért keresztes hadjáratot indítottak ellenük a német keresztes lovagok. A 13. század elején hosszú küzdelem után a támadók véglegesen meghódították a lív területeket, a földeket elpusztították és a lakosság nagy részét kiirtották. A lív területekre balti törzsek költöztek, és elkezdődött a lívek asszimilációja.

A vereség után a kényszerűségből kereszténnyé lett líveknek harcolniuk kellett az északibb vidékek elleni keresztes hadjáratban. Itt esett el a törzsi fejedelemség legfelsőbb ura, a legendás hírű Kaupo fejedelem, aki fölvette a kereszténységet, és mint a német lovagrend hű szövetségese harcolt a Baltikumon. Egyesek árulónak tartották, míg mások a világosság és civilizáció fényhozójaként ünnepelték. A lív lakosságnak nem vált hasznára a későbbi lengyel, svéd és orosz fennhatóság sem, és az 1710-es pestisjárvány is sokakat elpusztított. Miközben a livóniai lívek döntő többsége asszimilálódott, a Kurlandban élők átvészelték a háborús időket, és a lív nép mindmáig létezik, bár csak maroknyian maradtak. A 19. században a lív halászfalvakban még kb. háromezren éltek, Lettország önállóságának kihirdetése után. 1918-ban az első világháború viszontagságai következtében csak feleannyian maradtak.

Az utolsó csapást a lív népességre a második világháború és a sztálini terror mérte. A lakosság egy részét szétszórta Szibériában, majd a hadsereg kiűrtette a területet, és rakétatámaszpontot épített rajta. Így aztán a lív nyelvet beszélők száma 1990-re 40 főre csökkent. 1998-ban Lettországból mindössze 188 lív élt, s ma mindössze tízen beszélnek a lívet anyanyelvüként.

A lív nyelv a finn-permi ág finn volgai elágazásának finn (balti finn) csoportjához tartozik. Nyelvükben olyan ősi grammatikai és lexikális elemeket őriztek meg, amelyek legközelebbi rokon nyelveinkben sem fordulnak elő. A szókincs alaprétegét finnugori vagy balti finn eredetű belső keletkezésű szavak képezik. Mellettük sok szó fordul elő a szláv, a germán és a balti finn nyelvekből is. A szókincs gyarapodásának fő forrásává a lett nyelv vált. A lív nyelv soha nem emelkedett a hivatalos nyelv rangjára.

Lív szavak írásos formában először Lett Henrik krónikájában (12.-13. sz.) szerepelnek. A nép sorsának és kultúrájának kutatása a 19. században kezdődött el. A lív irodalmi nyelv kezdetének az 1863. évet tartják, amikor megjelent az első lív nyelvű könyv, Máté evangéliuma. A maihoz közeli helyesírási állapot az 1920-as éveket követően alakult ki, amikor sok lív nyelvű könyvet adtak ki, köztük olvasókönyveket, énekeskönyveket. A lív nyelv szabályait hivatalosan csak az 1995-ben tartott nyelvi konferencián kodifikálták. A lív nyelv két nyelvjárás csoportra tagolódott, az ún. livóniai dialektusra és a mai napig élő kurlandira.

A lív kultúra és nyelv legfőbb őrzője az 1923-ban alakult Lív Társaság, melynek tevékenységét az 1940-es betiltást követően csak az 1980-as években újították meg. A társaságnak ma 300 tagja és 11 alkalmazottja van. Két népi énekegyüttest működtetnek, történelmi, néprajzi tanulmányokat adnak ki, továbbá közreadják a Livli c. folyóiratot lett nyelven. A lívekkel kapcsolatos irodalom többségét azonban a finnek és az észtek publikálják. Az 1991-es lett függetlenség a lívek iránti érdeklődést is megújította. A lív nyelvet a kolkai elemi iskolákban oktatják. Mazirbében nyári tábor szerveznek a gyerekeknek, ahol tanulhatják a lív nyelvet és lív énekeket és népszokásokat. A rigai egyetemen a finnugrisztika keretében egyre több diák akarja megtanulni az ősök elfelejtett nyelvét.

A trendeket látva mégis féltő, hogy a lív nép és nyelv életben maradását csak a csoda segítheti elő.

Fordította *Cholnoky Olga*

[Vissza](#)

Nagy-Britannia és Írország konfliktusa

A vitatott szuverenitás: 1968-1974

O'Duffy, Brendan: British and Irish conflict regulation from Sunningdale to Belfast. Part I: Tracing the status of contesting sovereigns, 1968-1974. = Nations and Nationalism. 1999. 5. no. 523-542. p.

Az Észak-Írország feletti szuverenitás kérdése egy "hármasszög" okozta problémát. Nagy-Britannia, az Ír Köztársaság és Észak-Írország vesz részt a szuverenitásról szóló vitában. Észak-Írországban a katolikus nacionalista kisebbség és a protestáns unionista többség eltérő véleménye 3000 emberéletet követelt 30 év alatt. Jelenleg azonban úgy tűnik, hogy az 1998-ban aláírt belfasti egyezményben elindult egy folyamat, amely kialakíthatja a felek közös álláspontját.

A szerződés elemei nem újak, visszavezethetők az 1921-es angol-ír egyezményre. Megváltozott viszont a terület feletti szuverenitási igénnyel fellépő két ország helyzete, relatív kiegyenlítődés következett be, tekintettel az Észak-Írország feletti de jure és de facto hatalomgyakorlásra.

Az 1998-ban aláírt egyezmény hosszú folyamat eredménye, amely bővelkedett erőszakos cselekményekben. Az angol kormány koncepciója, mely Észak-Írországot az Egyesült Királyság elválaszthatatlan részének tekinti, már a 19. század végétől kialakult. Ezért nem csodálható, hogy az Észak-Írországban többségben levő unionisták nagy része ragaszkodott ahhoz, hogy Észak-Írország szerves része maradjon az Egyesült Királyságnak, és máig visszautasítja az Írországgal való egyesülést. Az országgrész kormányát (Nagy-Britannián belül) 1921-től kezdve ezek az unionisták alakították meg. 1968-ban azonban a tekintélyes katolikus/nacionalista kisebbség számottevő újításokat kezdett követelni: választási, igazságszolgáltatási reformokat akartak életbe léptetni. Bár voltak olyan jelek, hogy a főleg protestáns biztonsági erők nem biztos, hogy képesek a rend fenntartására, Jim Callaghan brit belügyminiszter és Harold Wilson miniszterelnök úgy nyilatkozott, hogy nem kívánnak beleszólni Észak-Írország belügyeibe. 1969 áprilisában Callaghan ezt mondta: "A kormány az a véleménye, hogy a problémák akkor fognak megoldódni, ha Írország (sic!) megoldja azokat. Vannak erre intézményeik. Van parlamentjük és kormányuk. A kormányt egyesek támogatják, mások elutasítják."

Az angol kormány elsődleges érdeke az volt, hogy ne támadjon szakadék közte és a protestánsok között, ezért képviselte ezt az álláspontot. 1969 tavaszáig még nem volt olyan mérvű az erőszak, hogy felül kellett volna bírálniuk a kérdéssel kapcsolatos véleményüket. A tüntetések, ellentüntetések és az elszórtan előforduló erőszakos cselekmények kezelhetőnek tűntek. Sem az IRA (Ír Köztársasági Hadsereg, Irish Republic Army), sem pedig az UVF (Ulsteri Önkéntessereg, Ulster Volunteer Force) nem látszott más szervezetnek, mint a többi polgárjogi mozgalom. Az angol kormány nem akart változtatni eddigi politikáján.

Írország viszont felhasználta az EGK-taggá válásról akkoriban folytatott tárgyalásokat, és felvetette egyesülésének lehetőségét Észak-Írországgal.

A fellobbanó erőszakot azonban nem lehetett figyelmen kívül hagyni, ezért 1969. szeptember elejéig 6000 brit katonát küldtek át Észak-Írországba. Az ír miniszterelnök erre úgy reagált, hogy ENSZ-békefenntartók kiküldését kérte a tartományba, és mozgósított 2000 önkéntest is: "Nem nézhetjük tovább tétlenül, hogy ártatlan embereket inzultáljanak, vagy esetleg valami rosszabb történjen velük."

Az 1970-es választásokon győztes brit konzervatívok a probléma megközelítésében a "jog és a rend" megvédésének jelszavát választották. Ez azonban visszafelé sült el 1971 augusztusában, mert az erőszak fokozódásához vezetett az IRA részéről, amelyre természetesen válaszoltak a protestáns szervezetek.

Az 1972-es évben rendkívül sok erőszakos cselekmény történt a tartományban.

1973 elejére olyan helyzet állt elő, hogy mindkét félnek elege lett a szinte háborús helyzetből, és az IRA vezetői is megvitatták egy tűzszünet lehetőségét. Ugyanekkor a konzervatív brit kormányra is erős nyomás nehezedett annak érdekében, hogy érje el az erőszak csökkenését. Az ír és a brit politikai intézmények eltérő konfliktuskezelési módja miatt ez a lehetőség nem vezetett megalapozott tárgyalási folyamathoz. A megosztottság viszont lehetőséget adott a protestáns és a katolikus katonai szervezeteknek arra, hogy uralják az utcát. Az unionista félkatonai szervezetek megfélemlítésül alkalmazott erőszakos tettei a katolikus oldalt válaszáadásra készítették, ezáltal egy olyan körkörös erőszakhullám keletkezett, amelyből kilépni nagyon nehéz volt, és a kormány manőverezési lehetőségét is korlátozta. 1972-től 1974 elejéig havi átlagban 29 halálos áldozata volt ezeknek a harcoknak.

Ezek után a brit kormányzat kénytelen volt módosítani konfliktuskezelési elveit. Először újra megerősítették a brit parlament szerepét a törvényalkotásban, azután közvetlen irányítás alá vonták az országgrészt. Reginald Maudling belügyminiszter azt nyilatkozta, hogy "A probléma megoldásának egyedüli reményét abban látom, hogy egy egységes társadalmat alakítunk ki Észak-Írországon belül, amelyet Írország talán hajlandó végül élni hagyni."

Az 1973-as északír választásokon győztes koalíciós kormány innen indult el, vagyis megpróbálta - példátlanul szigorú biztonsági intézkedések bevezetésével - összeforrasztani a társadalmat. A brit és az északír kormány is bízott abban, hogy a harcolók elleni határozott fellépés utat nyit a politikai rendezéshez. Az eredmény azonban más lett: mind az unionista, mind pedig a nacionalista tábor egysége felbomlott, elváltak egymástól mindkét oldalon a mérsékelték és a szélsőségesek. A tervezett tárgyalásokról eleve kizárták a katonai szervezetek képviselőit, ám ez

a nacionalista csoportok közti vitákra adott alkalmat. Az unionisták közül sem mindenki támogatta a megegyezést, egy részük a szélsőségesek oldalára állt. Végül 1973 végén Sunningdale-ben aláírták az egyezményt.

Ez a megegyezés nem hozott minden fél számára kielégítő eredményt. Például nem tartalmazta az Ír Köztársaságnak az egész sziget feletti szuverenitási igényének eltörlését, amely az ír alkotmány 2. és 3. cikkelyében szerepel. Az ír kormány csak egy gyenge garanciát nyújtott a szerződésben: "Az ír kormány teljesen elfogadja és ünnepélyesen kinyilvánítja azt, hogy addig nem állhat be változás Észak-Írország státusában, amíg az ott élők többsége nem kéri azt." Az Ír Legfelsőbb Bíróság 1974 júniusában kihirdette, hogy jogilag az északi terület feletti szuverenitási igény nem került hatályon kívülre az egyezmény aláírásával.

Az unionisták el akarták érni az ír alkotmány megfelelő paragrafusainak megváltoztatását, ezt viszont az ír kormány, bár elképzelhetőnek tartotta, nem tudta keresztülvinni, ugyanis csak népszavazáson dönthettek volna róla. Nagy-Britanniában is felül kellett volna vizsgálni az északír kérdéssel kapcsolatos politikát, de a brit kormány inkább Észak-Írországon belüli változtatásokat szorgalmazott, alapvető hozzáállásán nem módosított. Így aztán egyik kormányzat sem hajtotta végre az egyezményben foglaltakat.

Fordította: Biczó Krisztina

[Vissza](#)

Betlehem, kétezer évvel Jézus születése után

Péan, Pierre: Bethléem, deux mille ans après Jésus. = Le Monde Diplomatique, 1999.. 46. vol. 545. no.

Barak, izraeli miniszterelnök tizenöt hónapot adott magának, hogy az arab szomszédaival folytatott tárgyalásokban áttörést érjen el. Ezt a bejelentést a Clinton-kormányzat nagy lelkesedéssel fogadta, és jelentős katonai segítséget ígért. Szíria válasza ugyancsak pozitívnak mutatkozott, a Palesztin Hatóság azonban óvatosabb volt, s az események tényleges kimeneteléhez kötötte kedvező válaszát. Jeruzsálem korábban korántsem haladt egy független, valódi palesztin állam megteremtése felé. Ezt tanúsították a munkapárt képviselőjének a zsidó kolóniákra kifüggesztett hirdetőnégye, no meg a palesztin hadifoglyok visszatérése.

Betlehem és a palesztinok véglegesen elvesztették azt az 1996 márciusában megkezdett harcot, melyet a város körzetében a *Har Homah* elnevezésű zsidó település létesítése ellen megkezdtek. A zsidó telepesek nemcsak a városhoz kapcsolódó egyetlen zöldövezetet foglalták el, hanem mintegy harapófogószerűen autótutakat építettek a Betlehem tulsó végéhez kapcsolódó zsidó negyedekhez is.

A kereszténység történetében alapvető fontosságú "kicsiny júdeai város", Betlehem most ünnepli Jézus kétezredik születésnapját. A televíziókamerák együtt mutatják majd Yasser Arafatot, Michel Sabbah latin pátriárkát, s vagy harminc államférfit. A város történetéről is nyilván szó esik majd: Dávid városáról, melyben csak a II. században épült meg az első keresztény templom, a városéról, melynek birtoklásáért keresztesháborúk folytak a középkorban, de még az 1854-es krími háború kitörésének közvetlen oka is a Szent Születés helyéről a görögök által eltulajdonított csillag volt... S a kommentár nyilván elhadarja, hogy az ún. brit mandátum alatt rohamosan megnőtt a zsidó betelepülők száma, s hogy az ENSZ, 1947. november 29-én felosztotta Palesztinát, majd az 1948-49-es háborút követően 800 ezer palesztint elűztek szülőföldjéről. S nyilván szó esik Ciszjordánia és Betlehem 1967-es megszállásáról, s az ENSZ határozatait sorozatosan be nem tartó izraeli hódításokról. Yasser Arafat bizonyára megismétli 1995-ben, Betlehem elfoglalásakor tett kijelentését, miszerint "Jézus palesztin volt". A város polgármestere elsiratja majd a zöldövezet, *Abou Ghunaim* izraeli kézre jutását, valamint a Jeruzsálemmel összekötő, csak turisták számára kötelezően kiépítendő autótutat.

A városatya beszédében nyilván megemlíti a valaha többségben lévő, ma már csak a lakosság 35%-át kitevő keresztény városlakót. A negyven ezer betlehemi eredetű család ma zömmel Dél-Amerikában, s a Föld más helyein él. Ezzel együtt Betlehem a mohamedán-keresztény békés egymás mellett élés modellje marad.

De ki fog térni a palesztin nép elmúlt ötven évben megélt keserű sorsára is a térségben, melyet mostanában, divatos dolog a koszovói albánokéhoz hasonlítani azzal a különbséggel, hogy ez utóbbiak érdekében legalább a NATO közbelépett... A palesztinok bizonyosak abban, hogy örökké nem maradhat így a helyzetük: szükségük van egy országra, zászlóra, állampolgárságra. Egyelőre azonban az izraeli fél nyomul tovább; legutóbb 1999 márciusában dózeroltak le - minden ellenállás nélkül - autótút számára egy palesztin olajfaligetet. Óslakos keresztények és mohamedánok aggódnak amiatt, hogy elszigeteli őket az izraeli fél, s teljes ellenőrzés alá vonja minden mozgásukat. A helyzet pattanásig feszült. Noha a megszállók 1995-ben formálisan távoztak, valójában ellenőrzik a telefonszolgáltatást, az elektromos áramfogyasztást, a betlehemieknek (még a polgármesternek is) engedélyt kell kérniük, ha Jeruzsálembe akarnak menni. Ellenkező irányba haladva ilyesmire nincs szükség. A legnagyobb, hogy a város vízszolgáltatása is izraeli kézbe került. 1998 nyarán válsághelyzet állt elő, melyben a zsidó kolóniákat és a feketepiacot részesítették előnyben. Ciszjordánia földalatti vízkészletének 80%-át egyébként is az izraeliek használják.

Betlehemben mindenütt határvonalak húzódnak a különböző zónák között. Féltő, hogy az otlakók identitása is fokozatosan zónákra hullik szét a fejekben. Az Intifáda alatt oly öntudatos palesztinok mostanában nem hisznek a tárgyalások számukra kedvező elmozdulásában.

Fordította: **Kakasy Judit**

[Vissza](#)

Halbstadt - német nemzeti körzet Nyugat-Szibériában

Klaube, Manfred: Der deutsche Nationalkreis Halbstadt in Westsibirien. = Osteuropa, 1999. 9. no. 923-934. p.

Az Altáj-hegység lábánál található a Kulunda sztyeppe, amelyen Halbstadt székhellyel a Német Nemzeti Körzetet megszervezték; a terület most új fejlődési szakasz előtt áll. 1992-ben hozták létre a megújult Németországban azt a 114 millió márkás támogatási alapot, amely lassan kimerülőben van, de amelynek a feltöltéséről egyelőre nincsen szó. A halbstadti terület gazdaságát szinte kizárólag a mezőgazdaság és a feldolgozóipar alkotja, egyúttal e két ágazat okozza a latens gondokat is. Sőt, újabban a német identitástudat is hanyatlásnak indult.

Németország a jövőben nem kíván nagyberuházásokat támogatni Oroszországban, ezeket mind nagyobb mértékben veszteséges vállalkozásoknak érzi. Ehelyett inkább a kis- és középüzemek felé fordul az érdeklődése, különösen, ha abban oroszországi németek vesznek részt. A nagyüzemek vagy a pénznyelő lakásépítkezések helyett a németek inkább a célzott kommunális beruházásokat támogatják (pl. vízfogyasztásmérők felszerelésével), a német nyelv és kultúra fejlesztését, az ifjúság és az öregek megsegítését. Ezek ráadásul olyan beruházások, amelyeket a körzet teljes egészében használhat, tehát nem keltenek irigységet vagy kisebbségi érzést a nem németek körében. Ezekkel az intézkedésekkel azonban a segítséget nyújtóknak távolabbi célja is volt: a németek kivándorlásának megállítása vagy a folyamat lefékezése, különösen azokon a vidékeken, ahol a németek összefüggő nemzetiségi tömbben élnek.

A gazdaság támogatását célzó beruházások legtöbbször a mezőgazdasági feldolgozóipart szolgálja, az ipari létesítmények színvonalának emelését és az infrastrukturális beruházásokat. Ebbe azért a lakásvásárlási segély, a szakmunkásképzés, sőt újabban az anyanyelvhasználat színvonalának az emelése is beletartozik.

A költségek legnagyobb részét Halbstadt keleti részén az új városrész emésztette föl, a Mengyelejev utca az új városközponttal, a családi házak, a körzeti székház, az új vendéglő és a telefonközpont (amely egymaga tízmillió márkába került), valamint két ipari létesítmény: egy vágóhid és egy malom. Már korábban elkészült a tejüzem és a sajttüzem, valamint egy másik vágóhid (tizenkétfélmillió márkáért), amelyre most éppen vevőt kerestek.

Halbstadt ilyen méretű fejlesztését a Körzet kisebb települései nem nézték jó szemmel. Az eredeti német tervek szerint az ezredfordulóra a Körzet olyan gazdasági színvonalra emelkedett volna, amelyről könnyen továbbléphet már a maga erejéből. A körzeti közigazgatás rendszerében azonban mára a helyzet kilátástalanabb, mint valaha.

A megsokasodott gondok közül az egyik legkomolyabb a munkanélküliség. A munkanélküliek tényleges aránya - német számítások szerint - 15% körül mozog (1918 fő), bár a hivatalos nyilvántartása csak 358 főt ismer el. A rejtett munkanélküliség egyes helyeken (a mezőgazdaságban) akár a 20%-ot is elérheti. A munkanélküliek számának emelkedése részben a munkaerőpiac nagymértékű mozgásával függ össze. Magát a Körzetet 1991-ben hozták létre, tizenhat faluból, 20 700 főnyi lakossággal, közülük 18 600 némettel. A Németországba való kivándorlás következtében részarányuk mára 80%-ra csökkent, egyúttal megindult a bevándorlás is (kazahok, kirgizek Novoszibirszk körzetéből). A bevándorlók között sok a középfokú végzettségű fiatal, aki még soha nem dolgozott (41,5%), és itt sem talált munkát. A mezőgazdaságban a munkaképes korú lakosságnak több mint 60%-a dolgozik (kb. egyharmad részük nő).

A mezőgazdasági termelés átlagszínvonala messze a többi ágazat fölött áll, mind a magángazdaságokban, mind a kolhozokban. Az utóbbiakban a megművelt terület rendkívül nagy, a csapadék viszont igen kevés (átlagosan évi 300 mm alatt, de időnként és helyenként akár évi 110 mm alatt marad), a száraz és az esős évek egymásutánja kiszámíthatatlan. Az oroszországi statisztikai adatok komoly szkepszist keltenek a nyugati szakértőkben, a kolhoztagok átlagkeresete alkalmanként a hivatalos létminimum felét sem éri el, ami a magángazdaságok virágzását valószínűsíti (portánként két tehén vagy négy disznó tartása már akár az éves kolhozjövedelem kétszeresét is eredményezheti). A gabonatermesztés színvonala igen alacsony (a tavaszi búza termésátlaga hektáronként mindössze 10-11 mázsa, de alkalmanként akár 6 mázsa alá is süllyedhet), és mennyisége ingadozó.

A gabonatermesztés alacsony termelékenysége következtében igyekeznek a kolhozokat az állattenyésztésre átállítani, ugyanakkor a megtermelt takarmány mennyisége is kevés, sőt a kutak vízhozama is évről évre csökken. A több mint 400 kilométerrel megvásárolt, drága takarmányon a marhát képtelenség volt a rendeletben megszabott vágósúlyára felhizlalni. A tejelő tehének száma állandóbb, mint az eladásra szánt marháké, mivel a tejtermelés a gazdák legfőbb bevételi forrása. Csak hogy amíg Németországban a tehének éves átlagban 5500 liter tejet adnak, a halbstadtiak csak 3160 litert. Sőt, amíg 1997-ben 100 liter tej előállítására 96 rubelbe került, 1998-ban már 128 rubelbe. A gyártási technikák terén is évtizedes a lemaradás, az egyik kolhoz utoljára 1988-ban tudott traktort vásárolni. Ugyanakkor elgondolkodtató tény, hogy a szomszédos körzetekhez viszonyítva a halbstadtiak termelési mutatói akár a három-négyszeres értéket is elérik.

A Körzet gazdasági szerkezetében mintegy 60%-ot tesz ki tehát a mezőgazdaság, 10%-ot a feldolgozóipar, a többi 30%-on pedig az iskolák és az óvodák, a körzeti és a helyi adminisztráció munkatársai és a "kiterjedt kulturális munka" résztvevői osztoznak. A hivatalos állásfoglalások és a gazdasági mutatók azonban azt jelzik, hogy a mezőgazdaság ezt az egyértelmű vezető helyét a közeljövőben elveszítheti. A leendő, egyoldalú gazdasági struktúra kevésbé biztató a jövőre nézve. Kevés az egyéni vállalkozók száma is, a települések nagy részében semmiféle munkalehetőség nincs, mintegy 40 kilométeres körzetből Halbstadt városába áramlanak a munkájukat elveszítették és a pályakezdő, de gyakran szakképzetlen vagy nem megfelelő végzettséggel rendelkező fiatalok. A

nagyobbrészt német pénzen történő privatizáció során elsősorban olyan kisvállalatokat, üzemeket és gazdasági ágazatokat kívánnak megteremteni, illetve fejleszteni, amelyek nem kötődnek a hagyományos mezőgazdasági szektorhoz. A német finanszírozó álláspontja szerint itt tisztán humanitárius segítségről van szó, a létrehozott cégek és vállalatok német tulajdonban vannak, illetve kell maradniuk, az orosz partnerek viszont ezzel az állásponttal szemben több előzetes feltételt támasztanak. A német szakemberek azt fontolgatják, hogy elhagyják Halbstadtot, ezért a körzet vezetése megvásárolt egy sor létesítményt (vagy lízing-szerződést kötött velük), így kíván új tulajdonviszonyokat teremteni.

A gazdasági problémák mellett joggal merül fel a kérdés, hogy vajon meddig nevezhető még ez a körzet egyáltalán németnek. A vezetőség ugyan még a közelmúltban is az oroszországi németiség mintaterületének deklarálta magát, a tények azonban mást mutatnak. Az idők folyamán a német eredetű lakosság 80%-a kivándorolt Németországba, az egykor homogén német településeken a német lakosság részaránya 10% alá süllyedt, sőt néhol a 3%-ot sem éri el (mindössze két periferikus településen haladja meg a 40, illetve az 50%-ot). Bár a hivatalos statisztika még ma is 50%-os német részarányról beszél, de az utóbbi években a Kazahsztánból és a Kirgizisztánból bevándorolt, más nemzetiségű házastársakkal élő németek már egyáltalán nem beszélnek anyanyelvüket, és erősen asszimilálódtak. A németet a Körzetben alig beszélik, még dialektus szinten sem, a német nyelvoktatás az iskolában is elsor-vadóban van. Német kulturális munka címen ugyan tizenhárom helyen oktatják az anyanyelvet kampányszerűen a körzetben. Ezekben az oktatásokon azonban többségében olyanok vesznek részt, akik a kivándorlás gondolatával foglalkoznak, a nyelv megőrzésének és újra meghonosításának az ügyét az oktatás tehát aligha szolgálja.

Súlyos gondot jelent továbbá, hogy az iskolában maguk az anyanyelvet tanító tanárok sem tudnak kellő szinten németül. Ez a körülmény nagyban hozzájárul a nyelvtanulás és a német szellemi élet sikertelenségéhez és az asszimiláció folyamatának visszafordíthatatlanságához. Ma mindössze a folklórcsoportok, a gyermekklubok, az asszonykórusok és néhány szülői társaság az, akik tesznek valamit a német identitás megőrzéséért. Mivel azonban ezekben a csoportokban is hasonló a résztvevők nemzetiségi aránya, mint magában a körzetben (tehát kb. 60%-ban oroszokból áll), aligha eredményezheti a valódi német szellemi kincs megőrzését.

Gondot jelent végül az ortodox vallás nagymértékű terjedése a halbstadti körzetben, ami szintén az orosz többségű lakosság növekvő számarányával függ össze. Az oroszok ugyan maguk is hangoztatják, hogy fontosnak érzik a körzet német hagyományainak és német jellegének megőrzését, de ez a kijelentés óhatatlanul azt a benyomást kelti, hogy mindezt a német segély további folyósítása miatt teszik. Helyi szakértők és tanárok véleménye szerint a körzet német jellege tíz éven belül bizonytalanná teljesen eltűnik.

Fordította: **Lukáts János**

[Vissza](#)

A tibeti kérdés

Grunfeld, Tom A.: The Question of Tibet. = Current History, 98. vol. 1999. 629. no. 291-295. p.

Tibet a 7. században vált állammá, a monarchia, az államilag támogatott vallás és az írás átvételével egy időben. Öt évszázaddal később a mongolok keresztülvágtattak Eurázián, beleértve Kínát és Tibetet is. Ekkor lett Tibet a kínai állam része, amelyet ekkor a mongolok vontak uralmuk alá. Az 1644 és 1912 között Kínában hatalmon lévő mandzsu dinasztia úgy uralkodott Tibet felett, mint katonai hódító: hadsereget küldött az országba.

A 19. század végén és a 20. század elején Tibet sakkfigurává vált abban a nagy játékban, amelyet a brit és az orosz nagyhatalom játszott. Ahhoz, hogy meghatározzák az ázsiai határokat és az országok közötti diplomáciai kapcsolatok fajtáját, Nagy-Britannia 1913-ban összehívott egy konferenciát. A 13. dalai láma, aki egyoldalúan kinyilvánította Tibet függetlenségét az előző évben, hajlandó volt kompromisszumra: két részre osztaná Tibetet, Külső-Tibet kínai szuverenitás alá kerülne, Belső-Tibet pedig kínai fennhatóság alá. Ez utóbbi állapot kevesebb, mint a szuverenitás, de nem tökéletes függetlenség. A szerződést azonban sohasem írták alá a kínai események miatt. Az uralkodó dinasztia 1912-es bukásával egyidejűleg Kína számos része, köztük Tibet is gyakorlatilag függetlenséget élvezett 1949-ig. Ugyanakkor sohasem volt jogilag független.

A Kínai Népköztársaság 1949. október 1-jei kikiáltása és a Kommunista Párt uralma visszaállította az erős központi kormányzatot, mégpedig az 1912-es határokon.

Tibet, bár hivatalosan nem volt független, elég nagyfokú autonómiát élvezett az évszázadok során, és Kína ezt tiszteletben tartotta. 1951-ben ez drámaian megváltozott, mert Kína teljesen ellenőrzése alá vonta a tartományt. Peking ezzel hatalmas változást indított el, hiszen Tibet teljesen különbözött Kínától kulturálisan, nyelviileg, vallási rendszerében és kormányzatában egyaránt. Az 1950-es években ez még nem jelentkezett minden szegmensében, hiszen a Mao Ce-Tung vezette Kommunista Párt még elfogadta a tibeti uralkodóosztályt a feudális struktúrával együtt. Bár a 14. dalai láma kétszer is elhagyta Tibet fővárosát, Lhaszát, mindkétszer visszatért, mert Kína figyelembe vette a fennálló helyzetet.

Ez az évtized vége felé megváltozott, hiszen a kommunista ideológia nem állhatott meg Tibet határánál. Amikor a Párt politikai kampánya megakadt a tibetiek lakta területen, dühöt váltott ki az apparátusban és a hadseregben a hagyományos tibeti életmód ellen. Erre a lakosok egy része felkeléssel válaszolt 1956-ban. Kivülről is kaptak támogatást a lázadók: a CIA fegyvereket küldött a tartományba, hogy destabilizálja a kínai kommunista kormányzatot. 1959-ben a dalai lámával együtt 50-60 ezer tibeti menekült el az országból, és kért menedékjogot Nepálban, Bhutánban és különösen Indiában.

A Kínában sorra bekövetkező politikai kampányok és az erőteljes társadalmi átalakítás lassan felszámolta az archaikus tibeti életmódot. Különösen a kulturális forradalom alatt erősödött a nyomás, amikor a vörösgárdisták totális harcot indítottak a hagyományos kultúra ellen.

A dalai láma Indiában telepedett le száműzetésében, itt alakította meg kormányát. 1971-ben, amikor a Nixon-kormányzat Kínát már nem tartotta ellenfelének, a Tibetben működő gerillacsapatok hirtelen támogatás nélkül maradtak. Ez véget is vetett az ellenállásnak. Egyidejűleg Kína is igyekezett változtatni belpolitikáján, így tibeti politikáján is. Mao 1976-ban bekövetkezett halála pedig még nagyobb mérsékletre készítette a politikai vezetőket. Nyilvánosan beismerték, hogy a múltbeli Tibet-politika ártalmas volt. Megengedték a turisták belépését Tibetbe, tibetiek kerültek vezető pozíciókba, és lehetővé tették a száműzetésben élőknek, hogy meglátogassák családjukat. 1978 februárjában a pancsen lámát, a második vallási vezetőt kiengedték 14 éve tartó házi őrizetéből.

1978 decemberében elkezdődött a kínai vezetés és a dalai láma közötti kapcsolatfelvétel. 1980-ban a Kínai Kommunista Párt vezetője Tibetbe látogatott. A látogatás eredménye nagyobb kulturális szabadság engedélyezése volt, és tervbe vették számos kínai hivatalnok visszarendelését. Ezek a változások segítették a tibeti kultúra megújulásához kedvező légkör kialakulását.

Sajnos azonban az 1980-as évek második felében elakadtak a dalai láma és Peking tárgyalásai, máig sem tisztázott okból. A dalai láma addig kevés energiát fektetett külső támogatók megszerzésébe, azt gondolva, hogy sürgősen egy harmadik hatalom beavatkozása. A kínaiak tárgyalástól való visszavonulása után azonban már úgy érezte, hogy csak egy nemzetközi (főleg amerikai) nyomás kényszerítheti vissza őket a megbeszélésekhez.

Ezután kezdődött a dalai láma világot bejáró utazássorozata, hogy támogatókat gyűjtsön népének, hogy rábírák a kormányokat, gyakoroljanak nyomást Pekingre, üljön újra tárgyalóasztalhoz a vallási vezetővel. Az utazás hatásosnak bizonyult, különösen az 1989-es kínai események után. Ekkor nemcsak a véres események bizonyultak döntőnek, hanem a dalai láma Nobel-békedíja is, illetve az a tény, hogy Hollywood felfedezte a tibeti témát. Az Egyesült Államokban különösen sikeres volt az utazás, ahol kongresszusi meghallgatást tartottak az "emberi jogok megsértése" Tibetben témában, és mint megszállt országról beszéltek Tibetről, meghívták a dalai lámát a meghallgatásra.

Ezen az 1987 szeptemberében lezajlott kongresszusi meghallgatáson a dalai láma felvázolt egy kompromisszumos tervet Tibet jövőjéről. Ugyanakkor lezajlott az első tüntetés Lhaszában, amelyet a rendőrség oszlatott fel brutális módon.

Mindezek ellenére Kína felajánlotta a dalai lámának, hogy visszatérhet az országba azzal, hogy nagyobb autonómiát ígérnek, és megengedik a láma Lhaszában élését. Erre a vallási vezető 1988 júniusában válaszolt, amikor az Európa Parlamentben tartott beszédében kimondta, hogy csak akkor tér vissza Tibetbe, ha az nagyfokú önállóságot élvezhet. Egy olyan fennhatóságról beszélt, ahol Kína felügyeli a külpolitikát és a hadsereget, de tibetiek vehetik fel a kapcsolatot más népekkel a vallás, oktatás, kultúra, idegenforgalom, tudomány és a sport területén.

A biztató kezdet után a kínai hivatalnokok részéről negatív válasz érkezett. A mérsékeltek megengedték volna a nagyobb kulturális autonómiát és a dalai láma visszatérését. A pancsen láma 1989-ben bekövetkezett halálakor egy merész lépéssel meghívták a dalai lámát, hogy vegyen részt Pekingben a temetésen. Jelezték számára azt is, hogy jó lehetőség van a politikai változásra. Ám a dalai láma tanácsadói nem vállalták a Kínába utazás kockázatát; válaszul Peking nem engedte meg a láma lhaszai látogatását sem. 1989-től keményvonalasok kezébe került a hatalom Kínában, akik szívesen látták volna a dalai láma halálát, s hadiállapotot hirdettek ki Tibetben 1989 márciusától 1990 májusáig.

A tárgyalások újbóli megindítására 1993-ban jelentkezett némi remény. Ekkor kérte Peking a dalai láma segítségét a 11. pancsen láma megtalálásához. 1995-ben azonban világossá vált, hogy azt a kisfiút, akit a dalai láma választott ki, Peking nem ismerte el, sőt letartóztatta, és azóta házi őrizetben tartja családjával együtt, és saját jelöltet állított.

Tibetben azóta is folytatódik a kínai elnyomó, asszimiláló politika, támogatják a kínai bevándorlók letelepedését a tartományban.

A dalai láma tovább keresi a kompromisszumos megegyezés lehetőségét Pekinggel. Kitartani a függetlenség mellett romantikus lehetőség, a valóságban elérhetetlen. Egy 1999-es interjújában arról beszélt, hogy az autonómia a legjobb lehetőség a tibeti kultúra fennmaradása számára. Ez persze elfogadhatatlan számos tibeti menekült és követők számára, akik visszautasítják kompromisszumot.

Maga a Tibeti Autonóm Terület drámai változáson ment keresztül az elmúlt 40 évben, mióta a dalai láma elhagyta. Utak, iskolák, kórházak épültek, az életszínvonal emelkedett, különösen a városi területeken. Lhaszában két internet kávézó, karaoke bár és diszkók vannak. Évente 50 ezer turista keresi fel az országot.

Tibet függetlensége csak Kína szétesésekor következhet be. Ugyanakkor Tibet autonómiája a nagy kínai államon belül, éppúgy, mint 1951 előtt hosszú évszázadokon át ugyancsak lehetséges. Pekingnek szabadon kellene engednie a politikai foglyokat, meg kellene állítania a kínaiak bevándorlását Tibetbe, és nemcsak névleg kellene elfogadnia alkotmányát, amely biztosítja az autonómiát az olyan régióknak, mint Tibet. Ezzel együtt meg kellene adnia a dalai láma számára az ellenőrzési jogot a vallás és a kultúra felett. Ezzel mindent megadhatna Tibet számára a függetlenségen kívül.

A dalai láma számára is előnyös lenne ez a megoldás, hiszen Tibet megkapná a kulturális és vallási szabadságot. Visszatérése az országba vonzó lenne a külföldi befektetők számára, és lehetővé tenné a gazdasági fejlődést. Véget érhetne a politikai nyomás. Ezen kívül 4-6 millió tibeti felett gyakorolna a vallási vezető közvetlen hatalmat a mostani 120-130 ezer helyett.

Mindkét oldal megvalósíthatná céljait: Peking számára megmaradna a területi egység, béke, stabilitás és gazdasági fejlődés; a dalai láma számára viszont biztosítva lenne a tibeti kultúra fennmaradása és a politikai foglyok kiszabadulása. A kérdés az, vajon mindkét félnek van-e elég bátorsága azokat a kemény elhatározásokat meghozni, amelyek szükségesek az elmozduláshoz.

Fordította: **Biczó Krisztina**

[Vissza](#)

Juhász Erzsébet emlékezete

Gerold László: *Múltidézés. = Híd. 63. évf. 1999. 9-10. sz. 552-569. p.*

Gerold László írásának tárgya Juhász Erzsébet *Fényben fénybe, sötétben sötétbe* c. 1975-ös kiadású induló novelláskötetének kritikai recepciója. Bár Juhász Erzsébet tízkötetnyi életműve is kétségtelenül nagyobb figyelmet érdemelne, az indulás hangsúlyos mozzanatára hívja fel Gerold László a figyelmet, hogy ösztönzést adjon a teljes opusz feldolgozására.

A vajdasági magyar irodalom konszolidált pillanatának nevezhető a hetvenes évek közepe, amikor az első Juhász Erzsébet-kötet megjelent. Fogadtatása az akkori helyzetet példázza. Három korosztály kritikusai írnak a novelláskötetről. Bányai János, Thomka Beáta és Utasi Csaba írásai a legfigyelemreméltóbbak. "Mindhárman egyszerre kellően konkrétak és kellően általánosak, nemcsak a kötetéről írnak, hanem ezt szélesebb irodalmi, illetve léthelyzetben próbálják elhelyezni."

Az időrendben elsőnek megjelenő kritika a próza lehetőségeivel foglalkozó Ottlikra utal, írója (Bányai J.) a műfaji dilemmák felől közelít a kötethez. Ebben az időben a jugoszláviai magyar irodalomban a regény- és versírásban már lejátszódtak bizonyos átalakulási folyamatok, melyekről a novellairodalom lemaradt. Ezért szükséges a lépéshátrányban lévő novellairodalom újabb kísérletével bírálva foglalkozni. Juhász Erzsébet megpróbál ugyanis kilépni a hagyományosság keretei közül a kötet első ciklusának (Intérieur, cipővel) tíz novellájával. A szándékolt naivság hangján megszólaló szerző különös, furcsa élethelyzeteket választ, melyeket belső történésként ábrázol, s az lehetővé teszi, hogy a hagyományos történetmondás helyett hőseinek tudatába beékelődött epizódokból építkezzen. De azzal, hogy alakjai érzésekből és szabad asszociációkból formálódnak, olyanok, mintha álomlátók lennének, akik nemcsak kívül kerülnek a könyörtelen életen, hanem idegenként, sőt nemegyszer ellenségként szemlélik azt. Mivel Juhász Erzsébet inkább állapotrajzokat ábrázol, az egyes szám első személyű beszédforma hitelesíti a belső történéseket, ugyanakkor viszont, mert túl sok bennük az eredetiség, s mert prózai leírások helyett inkább írói impressziókat tartalmaznak, mégsem meggyőzőek.

Ezzel szemben a kötet második ciklusa (És végül napjaim karcsú, tiszta szeletei) már érettebb, tudatosan megformált írásokat tartalmaz. Az író elkerüli a belsőnek és a külsőnek korábban olyan zavaró szembeállítását, és teljességben a nyelv megformálását tekinti feladatának. Ezekben az írásokban "már mindent az írás helyettesít, minden helyett a világot teremtő írás áll."

Azzal, hogy kötete legjobb szövegeiben Juhász Erzsébet feltöri a hagyományos novellaformát, mellőzi az eseményt, a történetet és a nyelvet is megbolygatja, nemcsak figyelmeztet az elbeszélés nehézségeire, de hozzájárul a vajdasági novellairodalom időszerűvé vált műfaji kérdéseinek megválaszolásához - állapítja meg kritikáját zárva Bányai János.

Thomka Beáta is elsősorban műfaji kérdések, jelesül a narratív technika felől közelít Juhász Erzsébet novellisztikájához. Monológyszerű beszédként jellemzi a juhászi közlésformát, melyben az elbeszélő helyzete rögzített, állandó belső helyzetű, melyben semmiféle külső szempontú hatás nem érvényesül. Ebből következően a nyelv köznapi, megőrzi a beszélt nyelv spontaneitását, folyamszerű, elmaradnak az ortográfiai megkötések is. Előnye hátránya ez egyben Juhász Erzsébet prózájának, mert egyfelől egységessé teszi így a beszédformát, ugyanakkor egynézőpontúságra szorítkozik, az ábrázolt világot egy keskeny sávra redukálja. Ilyenformán a juhászi elbeszélés igazi, szinte egyetlen eleme a reflexió. Következésképpen az írói technika feladata, hogy két síkot, a beszélő adott helyzetét és az emlékezetből fölmerülő asszociációkat irodalommal, vagyis novellává egységesítse. Bizonyos zökkenőktől eltekintve a Juhász Erzsébet-i világlátás, kivételes érzékenységet mutat az elszigetelt sorshelyzetekből adódó filozófiai és pszichológiai problémák iránt, igények és intenciók tekintetében új utakat nyit a vajdasági magyar novellisztikában.

Utasi Csaba kritikája a két előzótől eltérően a juhászi próza létidegenségével foglalkozik. A novellák hőseit vizsgálva különbséget tesz a fő- és mellékszereplők elidegenültségét illetően. A kritikus szerint nem pusztán formai megkülönböztetésről van szó, hanem olyan elvről, melynek alapján a szerző intencióinak lényegét ismerhetjük meg. A mellékszereplők élete a negatív példa, melytől a hősök, a főszereplők megrettennek, s mivel úgy látják, hogy az önmegvalósítás lehetetlen, befelé fordulnak. Így próbálnak menekülni a számukra érthetetlen, kusza, ijesztő világtól. A juhászi alakok cselekvésképtelenségének, céltalanságának oka, hogy az író alkatától távol áll a küzdés. Azt várja el az olvasótól, hogy helyette döntsenek. Hogy a novellák hősei a hozzájuk jobban illő hallgatás ellenére mégis beszélnek, az abból következik, hogy életerűk a novella, melyben beszélni illik, és ez az, amitől mesterkéltté, irodalmivá lesznek Juhász Erzsébet szövegei.

Az első Juhász-kötetről megjelent kritikák lényegében a fenti észrevételeket variálják. Nem tudni, hogyan fogadta a szerző első könyvének kritikáit, tény, hogy a *Fényben fénybe, sötétben sötétbe* című novelláskötet recepciója igen tanulságos, nemcsak a bontakozó életmű szempontjából, hanem kritikátörténeti tekintetben is. Ahogy a kritika arra kényszerült, hogy a líra és a regényírás változásával maga is változzon, hasonlóképpen a novellakritikának is fel kellett ismernie a szemlélet- és megnyilatkozásbeli változás szükségét, hogy lépést tudjon tartani a saját műfaján belül lejátszódó újfajta igényekkel.

Szerző: **Cholnoky Olga**

Létezik-e romániai német irodalom 1999 után?

Barner, Axel: *Gibt es eine "rumäniendeutsche Literatur" nach 1990? In: Halbjahresschrift für südosteuropäische Geschichte, Literatur und Politik. 11. Jg. 1999. 2. Heft 78-86. p.*

A. Barner vizsgálódása kérdéssé formálja a német nyelvű irodalom további létezését a forradalom utáni Romániában, amikor is szabadabbá váltak a határok azok előtt a német kisebbséghez tartozó román állampolgárok előtt is, akik korábban az NSZK és Románia közötti, talán szerencsétlen egyezményes lehetőséggel nem élhettek, vagy csak még nem került rájuk a sor. A kiáramlás feltartóztathatatlan, egyes adatok szerint havonta átlag félezer személy távozik (vö. M. Buza cikkével); a Romániai Németek Demokratikus Fórumának (1998-as?) adata a 80-as évek szintjén még mintegy 300 ezres nagyságrendhez képest már csak 80 ezres létszámról szól, ám időközben ez már jóval alacsonyabb lehet (ismét vö.: M. Buza). A több évszázados gyökerű irodalmi kultúra fönntartó ereje tehát lassan elenyészik.

A régóta tartó (s 1990-nel sem megállított) exoduszt kezdettől fogva kísérte az íróértelmiség kitelepülése, gyakran az egyezmény keretein felül - más okokból. (Politikai okokból ez már jóval korábban: a 60-as években megkezdődött.) A már igen nehéz 80-as években szinte a teljes, utolsóként befutott (tulajdonképp temesvári) nemzedék megvált romániai hazájától (időrendben sorolva pl. *W. Söllner, R. Bossert, J. Lippet, H. Müller, W. Totok, R. Wagner*). Az erdélyiek színe-java már korábban elment, s testesebb utánpótlás ott nem lépett a helyükre. Az évtized végén már előrevetült az évszázados kulturális régió "halála", mint azt az 1989 őszen Marburgban lezajlott szimpózium témamegjelölése is artikulálta: "Búcsú a romániai német irodalomtól". Bármelyik generációból is, valóban ekkor már csak igen kevesen képviselték helyben a fogyatkozó kisebbséget (köztük pl. *J. Wittstock* vagy *H. Liebhardt; F. Hodjak* 1992-ig tartott ki Kolozsvárt a Dacia Kiadó német nyelvű szekciója élén), s az eltávoztak a forradalom után sem gondoltak a visszatérésre. Létrejöttek ugyan a még megmaradt populáció demokratikus szervezetei, érdekképviselői, új lehetőségeket nyújtott a szabad sajtó, a külföldi kiadókhöz való hozzáférés szabadsága, s a román értelmiség is bizonyos érdeklődéssel fordult az addig tiltott alkotások felé (román kiadások megjelenése). A már valamelyes ismert íróértelmiség zöme, akárcsak a volt kisebbség tömegei, végleg szakított Romániával, s forradalom előtti élményanyagával, a pártfogó anyaországi őslakó mellett, eleve a kitelepült olvasórétegét célozza meg. Jelzés értékű a hosszú évtizedek alatt a diktatúra körülményei között is nemzetközi rangot és nevet szerzett bukaresti *Neue Literatur* című folyóirat váltása: szerkesztése (*G. Csejka*) - "kelet-nyugati keresztktődésekre" figyelő új koncepciójával - 1992-ben átkerült Frankfurtba.

A Románián belül 1990 után napirendre került gazdaságpolitikai változások is megtették a magukét a német nyelvű kulturális és irodalmi aktivitás összeszűküléséhez. Az állam által eltartott lapok, kiadók megszűntek, átalakultak, a helyükbe lépő egyesületi vagy magánvállalkozások csak németországi támogatással tudják magukat fenntartani. Német-román együttműködési formára is van példa: a nagyszebeni Honterus-nyomda és németországi kiadók között. Végül tehát létrejöttek az új helyzetnek megfelelő, változatos viszonylatok, és kiderült: az alkotófolyamat sem szakadt meg, s számolnunk kell nemcsak eleddig lappangó művekkel és utóhajtásokkal, hanem - esetleg módosult szerepben - szerzői utánpótlásra is számíthatunk.

Helyben maradt szerzők külföldi kiadásban

A jeles erdélyi szász íródinasztiából származó *Joachim Wittstock* (1939), a romániai német 60-as nemzedék tagja (s ma az otthonmaradtak legismertebb képviselője) a 90-es években két prózakötettel is bővíthette megjelent alkotásainak körét frankfurti, illetve innsbrucki kiadónál (*Der europäische Knopf*, dipa Verlag, 1991; *Die dalmatinische Friedenskönigin*, Edition Löwenzahn, 1997), s 1992-ben az ő életművének ítélték oda a határon túli német nyelvű irodalom körében adományozott Gryphius-díjat. A kötetek útjának egyengetői természetesen a kint élő pályatársak, s gyakran aktív közreműködésüket adják hozzá. Berlinben adták ki a szintén neves, erdélyi *Anemone Latzina* (1942-1993) gyűjteményes verseskötetét (*Tagebuchtage*, Galrev, 1992). Az 1989-ben fiatalon, gyanús körülmények között elhunyt költő, *Roland Kirsch* posztumusz prózája: *Der Traum der Mondkatze* a berlini-müncheni Janus Pressnél látott napvilágot (1996).

Továbbfolytatódó hazai kiadás

A hazai kiadás centrumát a 90-es években továbbra is a *Kriterion Kiadó* jelentette, bár hírek szerint német programját 1999-cel lezárta. Itt is *J. Wittstock*kal kezdődik a sor: *Spiegelsaal* (1994) és *Kurator, Söldner, Gouvernör* (1998, mindkettő prózakötet), s folytatódik egyelőre még kevésbé ismert szerzőkkel, mint *Klaus Kessler* (*Versteckte Schreie*, 1995) vagy *Balthasar Waitz* (*Alptraum*, 1996). A tanulmány szerző csupán jelzi a kötetek tematikus újságát, mondván: a diktatúra idején nem jelenhettek volna meg ezek a művek; kár, hogy bővebb bemutatásuk elmarad. - Kárpótlásul idézzük (más forrásból) a bukaresti ADZ-Kiadó vállalkozásában, *J. Wittstock* utószavával 1998-ban közreadott posztumusz mű: *Erwin Wittstock* (1899-1962) 1951-1952-ben írt, mindeddig kiadatlanul maradt dokumentumregénye ismertetését. *E. Wittstock*ot mostanig a két háború közötti erdélyi szász elbeszélőpróza meghatározó (világnézetileg sem kompromittálódott) alakjaként tarthattuk számon, életműve most még nagyobb súlyt nyer hátrahagyott művével. A *Januar '45 oder die höhere Pflicht* ("1945. január vagy a magasabb kötelesség") című regény a romániai németek orosz kényszermunkára hurcoltatását dolgozza fel, áttekintve a kisebbségi lét megannyi, régi-új sorskérdését. (In: *Südostdeutsche Vierteljahresblätter*, 1999. 3.)

Új hajtás, kétnyelvű távlatok

Az új hangok: nyelvileg-etnikailag vegyes háttérből érkező vagy anélkül is két kultúrában szocializált, a csoportidentitással kevésbé determinált, a múlt súlyával sem annyira terhelt tehetségek. Életkorukat tekintve nem feltétlenül fiatalok, vagyis a német exodusz levonulása nyomán föllazult térben nyerne bátorságot. A brassói *Carmen Puchianu* (1956) német-román-magyar családi környezetben növekedett, anyanyelve tulajdonképpen a német volt. Költői bemutatkozásának a (német programjával rövidesen felhagyó) Dacia Kiadó adott helyett 1991-ben. Következő, komoly visszhangot keltő kötete immár Münchenben jelent meg (*Amsel - schwarzer Vogel*, elbeszélések, 1995), s harmadszorra ismét otthon, mégpedig Brassóban kapott kiadót (*Der Ameisenhaufen und andere Geschichten*, Aldus, 1998; kiadója új típusú vállalkozás, több nyelven ad ki eredeti, illetve fordításműveket). Az író-költő "polgári" foglalkozását egyébként új egyetemén ("Transsilvania-egyetem") mint a német irodalom docense találta meg. - Két nyelvvel nőtt fel, és két nyelven is ír a constantai *Ioana Craciun* (1958). Már több hazai és külföldi díjjal elismert filozófiai költészete (*Krochen alle Dinge ins Wort zurück*, Kriterion, 1996) az egyetemes kérdések körül forog, egyes kritikusai szerint a 20. századi német líra legjobb teljesítményeinek nyomdokain. A bukaresti egyetemen tanít, fordít németből és angolból - románra. - A fenti szerzőknél jóval fiatalabb *Marius P. Weber* (1968, Nagyszebenből, nem tudni, kötete eleddig volt-e?) s még egy-két további tehetség egyszerűen csak megszólal anyanyelvén, vagy egyik anyanyelvén, s a társadalmi, politikai aktualitás gazdag tárházából választ "szabad" témát, sőt, mint Weber esetében, szatirikus-kritikus szemlélettel közelít a fordulat után is tartó német exodusz jelenségéhez, szabadon mozog Románia és Németország között.

Ha 1989-ben már úgy tűnhetett is: búcsúztatni kell e romániai német irodalmat, a prognózis nem vált valóra. Vannak még tartalékok - lappangó, korábbi művekben, idős korban felnyíló íráskedvben. (Ilyen forrásból fakad *E. Schlattner* Bécsben 1998-ban megjelent frappáns, önéletrajzi háttérű regénye egy 1944. augusztus 23-án elmaradt érettségi bankett eseményeiről - lásd idézett folyóiratunk előző számában.) De vannak tartalékok mindenekelőtt -, ha keskenyebb mederben és több irányból összefolyó sodorral is -, a kontinuitásban. A jelen áttekintés maga sem kimerítő, teljesen mellőzi például a *temesvári egyetem* német tanulmányi központja körül kibontakozó fejleményeket. Amellett ne feledkezzünk meg a külföldre szakadt szerzők továbbra is hazai élményekben gyökerező (legfeljebb napjaink aktualitásától mind jobban elszakadó) munkásságáról sem. Lehetséges, hogy eme irodalom "romániai német" fogalmát újra kell definiálnunk, létében is tagadnunk egyelőre - szerencsére - nem indokolt. A felsorolt elemek körében a Lipcsei Nemzetközi Könyvvásár 1998-ban is vállalhatta még kiemelt témaként a "romániai német irodalom" bemutatását. Kíváncsian és bizakodva várjuk hát további fejleményeit.

Fordította: **Komáromi Sándor**

[Vissza](#)

A vajdasági magyar nyelv

Göncz Lajos: *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban)*. Budapest - Újvidék. 1999. Osiris - Forum Kiadó. 288 p.

Trianon nyelvi következményeit vizsgáló szociolingvisztikai felmérés eredményeit elemző sorozat (A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén) második kötetének szerzője Göncz Lajos, az Újvidéki Egyetem professzora.

A könyv a sorozat első tagjához (A magyar nyelv Ukrajnában) hasonló szerkezetben tárgyalja a vajdasági magyarok településszerkezeti, demográfiai jellemzőit, politikai, gazdasági, kulturális és vallási helyzetét, a többségi nyelvhez és az anyanyelvhez fűződő attitűdöket és a nyelvi konfliktusokat.

A vajdasági magyarság a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság, illetve az első Jugoszlávia megalakulásával, 1918-ban került kisebbségi sorsba, amelyben Bácskát illetően egy rövid, három és fél éves megszakítással majdnem nyolc évtizede él. A Vajdaságot etnikailag, kulturálisan, nyelvileg és vallásilag több évszázadon keresztül rendkívül heterogén összetételű népesség lakta. Ez a sokszínűség az itt élő emberekben egymás iránti tiszteletet, magas fokú toleranciát fejlesztett ki. Ugyanakkor a mindenkori politika hatására kialakultak főleg etnikai, kulturális és nyelvi alapon hierarchizált többségi és kisebbségi csoportok, és jelentkeztek a kisebbséget érintő hátrányos megkülönböztetések eltérő formái. Egyik itt élő népcsoport sem volt ez alól kivétel. A hátrányos helyzetek számban és intenzitásban változtak és a különböző államalakulatokban kedvezőbb vagy kedvezőtlenebb életfeltételeket teremtettek. A két világháború között rendkívül nehéz volt a jugoszláviai magyarság helyzete. Noha a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság elismerte a kisebbségvédelmi garanciákat, a gyakorlatban kifejezetten diszkriminációs és erőszakos beolvasztási politikájával nem teremtette meg a feltételeket az alapvető kisebbségi jogok érvényesítéséhez. A megmaradásért folytatott küzdelemben az irodalomra jelentős szerep hárult. (Szirmai Károly, Szenteleky Kornél, Csuka Zoltán).

A második világháború kitörésével kiéleződött a jugoszláv-magyar viszony is. Bácska visszakerült Magyarországhoz. (A Bánát német fennhatóság alatt maradt.) A kisebbségi élet második szakaszát egy tragikus intermezzo vezette be, s az a rémület jellemezte, amelyet az átvonuló egységek váltottak ki tisztogatási akcióikkal, melynek során megtizedelték a magyar lakosságot. Később aztán kialakult a második Jugoszláviában (A Jugoszláv Föderatív Népköztársaságban, majd a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaságban) a szocializmusnak az a sajátos változata, melyben minden torzulása ellenére létezett egyfajta multikulturális együttélés az érzékeny etnikai egyensúly fenntartása érdekében. Az uralkodó pártnak ugyanis érdekében állt ennek az egyensúlynak a fenntartása, ugyanakkor azonban tilos volt és elképzelhetetlen, hogy valaki nyíltan fellépjen a saját kisebbségi etnikuma érdekében, különösen politikai szervezkedés formájában. A párt monopóliuma volt az etnikai csoportokat érő sérelmek felismerése és orvoslása.

A művelődés maradt így az egyetlen cselekvési terület. A háború után sorra alakultak a magyar művelődési egyesületek, csoportok, szövetségek. Magyar színházak is létesültek Szabadkán, Topolyán, Becskereken, Zomborban és Újvidéken. 1949-től magyar nyelvű rádió is működött, 1968-tól a tévé is sugároz magyar adásokat. Napi- és hetilapok, folyóiratok indulnak (Magyar Szó, 7 nap, Képes Ifjúság, Dolgozók, Jó Pajtás, Mézeskalács, Híd, Új Symposion, Létünk, Üzenet, Oktatás, Nevelés stb.). Fellendül a magyar nyelvű általános és középiskolai képzés, a tanító- és tanárképzés és a könyvkiadás (Fórum Lap- és Könyvkiadó Vállalat, Híd Könyvkiadó Vállalat, Testvériség-Egység Könyvkiadó). Az ötvenes években azonban elmaradtak a további intézményesítési folyamatok, sőt több szervezetet felszámoltak. Ekkor kezdődött a szegregáció elleni harc, hogy - úgymond - közösen és nem elszigetelődve kell a kultúrát ápolni, küzdve a magyarosodás és az elkülönülés ellen. A kampány persze a kisebbségi egyesületek sorvadásához vezetett.

Az első és a második Jugoszláviára különösképpen, de a harmadikra is jellemző a kultúra sokszínűsége. Az ország délibb vidékein élő etnikumok évszázadokon át ki voltak téve hellén, római, bizánci orientális török kulturális hatásoknak, a közép-európai kultúra pedig leginkább a Vajdaságban jutott kifejezésre, ahol a népek és a nyelvek szokásos keveredése létrehozta Európa talán legérdekesebb etnikai mozaikját. A vajdasági magyarok kultúrája ezért az elmúlt évszázadok folyamán nem kristályosodott olyan tiszta képletté, mint például az erdélyi vagy más magyar nyelvterületeké.

A vallás a vajdasági magyarok életében ugyanolyan szerepet játszott, mint a más régiókban élőkénél. A második világháború után az élet minden területéről kitiltották, az egyház életét birtokaik elkobzásával nagyon megnehezítették. A vajdasági magyarság különben nagy részben római katolikus hitű. Számuk meghaladja a 280 ezret, ezenkívül bizonyos becslések szerint még 25 ezer református is gyakorolja a vallását. Az egyházaknak nincsen sem kisebbségi, sem nyelvpolitikájuk, az istentiszteleteken használt nyelv a magyar. Magyar nyelvű lelkészképzés azonban nem létezik, és egyetlen gimnáziumot (a Paulinum Szabadkán) kivéve, egyházi iskolák sincsenek.

A délszláv háború következtében a délvidéki magyarság létszámában erősen megfogyatkozott. A többpártrendszer keretein belül alakult azonban néhány olyan párt és érdekvédelmi szervezet, amelynek sorsdöntő szerepe lehet a vajdasági magyarság jövőjének alakulására (Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége, Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság, Vajdasági Magyar Művelődési Szövetség, Magyarságkutató Tudományos Társaság).

A Vajdaságban érintkező nyelvek genetikai és tipológiai viszonyának felvázolása után a kétnyelvűség pszichikai

fejlődésre tett hatását elemzi a szerző. Ennek különös oka is van: a vajdasági magyarság körében feltűnően magas öngyilkossági gyakoriság (magyaroknál 41,71 százalékkal; horvátoknál 29,86; szlovénoknál 28,40; szlovákoknál 25,73; a Crna Gora-iaknál 21,85; a szerbeknél 18,04; a ruszinoknál 14,01; a macedónoknál pedig 5,25 százalékkal). "Tény, hogy az erősen szubtraktív kétnyelvűségi helyzetben nagyobb a valószínűségük a frusztrációknak, vagyis megteremtheti a feltételeket a személyiségzavarok kialakulásához, különösen ha a személyiségfejlődés más feltételei és egyéb környezeti hatások is ilyen irányban hatnak, kedvezőtlenek."

A vajdasági magyarok anyanyelvének státusát *A szerbhorvát nyelv és nemzetiségi nyelvek hivatalos közhasználatáról szóló törvény* határozza meg. Határkönek tekinthető ez a nyelvhasználati törvény a Vajdaság többnyelvű gyakorlatában, mert számos vonatkozásban durvábban sérti a nyelvek használatának egyenrangúságát, mint a korábbi törvényes rendelkezések. A szerb nyelv feltétlen érvényesülését akarja megteremteni a hivatalos és közéleti használatban egyaránt, és a cirill írás elsőbbségét kívánja biztosítani a latin betűs írással szemben. A szerbnek mint államnyelvnek a státusa igen magas. Nemzetközi szociolingvisztikai kritériumok alapján fölállított ötfokozatú skálán a szerb az első szinten áll (országos méretekben hivatalos nyelv), a magyarra viszont leginkább a harmadik szint jellemző (kisebbségi nyelvhasználat hatósági engedélyezése különféle módon) azzal az engedménnyel, hogy egyes vonatkozásokban, helyi szinten a regionális egység hivatalos nyelve, egyenrangú a szerbvel. Számos területen azonban csak többségi toleranciára, semmint a joga lehet hagyatkozni a magyar nyelv használata során (privát szférában, újságokban, rádióban, iskolákban).

A magyar nyelv helyzetét az oktatási törvények is befolyásolják. S bár számos tervezett korlátozás, amelyet az oktatási törvénytervezetek tartalmaztak, nem emelkedett törvényerőre, a helyzet bizonytalansága és a kiszolgáltatottság légköre állandó feszültséget teremt az anyanyelv használatát illetően az oktatásban. A nyelvek státusának kérdése szorosan összefügg a nyelvek funkcióival is. A vajdasági magyar nyelvhasználat a legelső (családi-as-mindennapi) és a legfelső (publicisztikai-szépirodalmi) szinten aktív, a közéleti szinten azonban alig érvényesül. A funkciószegényedés a nyelv sorvadásához és néhány generáción belüli eltűnéséhez vezet. Ezen túlmenően egy részlegesen érvényesülő nyelv funkcióinak elszegényedését semmivel, sem nyelvműveléssel, sem anyanyelvű közoktatással nem lehet teljesen pótolni.

Az érintkező nyelvek és beszélők nyelvpolitikai helyzetének elemzése, továbbá több kontaktusnyelvészeti kérdés kérdőív felmérése alapján kirajzolódnak azok a társadalmi háttér-jelenségek, amelyek a vajdasági magyarság mai nyelvi helyzetéhez vezetnek. Ugyanis a kutatás egyik fő célja, a vajdasági magyar nyelv és a standard magyar nyelvi normák közötti eltérések vizsgálata, valamint a nyelvi változók összefüggéseinek bemutatása a vizsgálati alanyok nemének, iskolázottságának, életkorának foglalkozásának függvényében.

A felgyűjtött nagy empirikus adatbázis feldolgozása és elemzése folyamatosan történik. Ennek a kötetnek elsődleges célja az adatközlés, ami a részletesebb elemzést óhatatlanul háttérbe szorítja. A nyelvi norma rögzítésének, az ún. kodifikációnak a nyelvművelők hivatalos álláspontja szerint az igényesen beszélők nyelvhasználatán kell alapulnia, figyelembe véve az érintett jelenségeknek az egész nyelvhasználókban való elterjedését is. A magyar standardot többek között Grétsy (1976), Kemény G., Kovalovszky (1980/85) rögzítették, és a kodifikáció alapja a magyarországi nyelvhasználat. Ha a normatív kézikönyvek nemcsak a magyarországi magyar beszélőközösség, hanem más magyar beszélőközösségek nyelvi szokásait is jobban figyelembe vennék, az eltérések csökkennének, és tisztább formában tükröződhetnének a környezeti variációk. A vajdasági és a magyarországi csoport közötti nyelvi különbségek nem túl nagyok, bár egyes esetekben szignifikánsak. Ahhoz azonban, hogy a vajdasági magyar nyelv külön nyelvvé fejlődjön, nincsenek meg a feltételek. A különbségek legnyilvánvalóbban és leggyakrabban a szókészletben jelentkeznek, jövevény- és kölcsönzavak formájában. A lexikai kölcsönzések mennyiségében és minőségében nagy eltéréseket mutatnak, a nyelvi környezettől, az iskolázottságtól, kortól, foglalkozástól függően.

Gyakoriak a tükörfordítások, a szóképzéssel és összetétellel létrejött szavak, eltérések vannak a mondatszerkesztésben, a szórendben, a kötőszóhasználatban, az igemódok és vonzatok területén, jelentéskölcsönzés is előfordul. Az idegen nyelvi hatások gyakoribbak a beszélt, mint az írott nyelvben, ahol - a nyelvi tisztaság óvása érdekében - gyakran jelentkezik a "hiperpurizmus".

A vajdasági magyar nyelvhasználat összességében nyelvjárásiasabb, mint a magyarországi, mert a kisebbségiek a magyar köznyelvet ritkán használják. Ennek oka, hogy nincs közéleti magyar nyelv. A nyelv közéleti-szakmai szinten nem aktív a szükséges intenzitású anyanyelvi oktatás hiányában, valamint a magyarországi köznyelvvél való rendszertelen kapcsolattartás miatt. Mindezek a nyelvi jelenségek azonban inkább bizonyos fokú nyelvvesztés, semmint a nyelvi különfejlődés irányába mutatnak. Ez a folyamat nem veszélyezteti tehát az "egységes magyar nyelv" meglétét, amely különben is csak többé-kevésbé nevezhető annak, viszont indokoltnak tűnik elfogadni a magyar nyelv ezen változatainak létjogosultságát is. A nyelvi különfejlődés különben sem nyelvi tényezőktől függ elsődlegesen, ahhoz arra lenne szükség, hogy a nyelvi közösség különálló nemzetként alakuljon át. A vajdasági magyarság pedig a magyar nemzethez tartozónak tartja magát, a nemzeti identitást specifikusan értelmezi. Viszont a nyelvvesztés és ennek eredménye, a nyelvcsere veszélye, amely az identitásváltás folyamatára is erősen kihat, mindenképpen fennáll. Különösen szörványhelyzetben.

Amennyiben az egynyelvűségi szemlélet nem lesz többé norma, a kisebbségi csoportok helyzete is eleve megváltozhat. Amíg általánosan elfogadottá nem válik az a nézet, hogy minden egyes nyelv külön érték, amelyeknek elsajátítása gazdagodást jelenthet, addig a kisebbségi nyelvek külön törődést igényelnek, mert különben a felcserélő helyzet hatására nyelvcsere következik be.

A tudománynak az lenne a feladata, hogy kidolgozza egy nyelv megvédésének stratégiáját, rámutatva arra, hogy milyen módon válik minél több nyelv elsajátítása értelmes céllá a többnyelvűség és a multikulturalizmus felé tartó Európában.

Cholnoky Olga

[Vissza](#)

A templomot, s az iskolát

Vetési László: *Iskola a nyelvhatáron. = Korunk, 3. folyam, 10. évf. 1999. 10. sz. 9-21. p.*

Szerző református lelkész, aki az erdélyi magyar (elsősorban szórvány-)közösségeket nemcsak lelkipásztorként, hanem fáradhatatlan kisebbségi "mindenesként": lapszerkesztőként és kiváló kutatóként szolgálja.

Ismert szomorú tény, hogy a kárpát-medencei etnikai peremvidékek magyarsága nyelvileg és identitását tekintve egyaránt a felmorzsolódás helyzetébe került, mert megnövekedett az egymás mellett élő etnikumok érintkezési felülete, erősödnek az egyoldalú hatások, gyengül a kisebbségi nyelvi kompetenciaszint, és hatalmas mértékben nő a vegyes házasságok száma, ami szintén a magyar nyelv pozícióit gyengíti (az e házasságokban született gyermekek 30%-a vallja magát csak magyarnak).

Az etnikus peremlét jellemzője a nyelvi, közösségi magány. A romániai magyarság leginkább veszélyeztetett rétege a városi peremmagyarság, kiknek tagjait a megélhetés keresése kényszerített nagyvárosokba, ahol egyre inkább felveszik a többség szokásait, nyelvét, sőt iskoláztatási gyakorlatát is.

A belső gondok közül első helyre kívánkozik a gyermeküknek iskolát választó fiatal szülők szemlélete, akik általában nem fogadják el az önmagáért való magyarságot, a magyar nyelv önértékűségét, az önmagában értéként működő magyar iskolát. A többségi és kisebbségi nyelv és kultúra versenyében ezért az az érték győz, amelyik a diák számára önmegvalósítást és érvényesülést biztosít. Az eredmény nem kétséges: a kisebbségi (magyar) kultúra és nyelv csak vesztes lehet.

Nagy felelősség terhét hordozzák a kisebbségi kultúrmunkások: a rossz lelkész, a felkészületlen tanító negatív önértékelésű közösséget teremt: megszületik a silány iskola, amely nem segíti érvényesülésében a gyereket. És továbbmenve, a gyenge önértékeléssel rendelkező közösség képtelen megtartani az értelmiségi rétegeket. A kis gyereklétszámmal működő kisebbségi iskola így előbb-utóbb színvonal- és presztízsvesztetté válik.

Nem tagadható el, hogy a proletkultos idő kedvező külső körülményeket teremtett a kisebbségi kultúra számára: ahol igény volt az anyanyelvi oktatásra, az a település óvónőt, tanítót kapott; a kisebbségi pedagógus a falu kulturális "mindenesé" lett: színdarabokat tanított be, és általában is szervezte a közösségi életet. A többségi népeség, sőt ezek vezetői természetes fejleményként fogadta el a magyar iskolát és tagozatot. E berögzült pozitív oktatáskép továbbélése tapasztalható - a sok negatív példa részleges ellentételeként - több falusi népoktatási szintéren, ahol néha a hagyomány követése erőn felüli erőfeszítést

igényel (pl. ha napi tíz-húsz kilométeres gyaloglás vagy szekerezés árán lehet eljutni a magyar iskolába). A falusi tanítók viszont egyre kevesebben vállalják a kiköltözést az iskolával rendelkező településre (korábban ez volt a természetes állapot): a tanító mint "utóvéd" kivonulásával gyakorlatilag megszűnt az értelmiségi jelenlét a falu életközösségében.

A magyar iskola súlyos gondja még, hogy egyre inkább kopik a tanító, a pap referencia- szerepe ("ezt tanultuk a tanító nénitől" stb.), halványul a kollektív emlékezet. A szimbólumok halála pedig a peremlét végét hozza magával.

A magyar iskola (és nyelv) presztízisének helyreállítása érdekében újra kell építeni az önbizalom szilárd vázát, hogy az egész intézményrendszer versenyképes legyen a többségi intézményekkel.

A lelkészek szerepe változatlanul óriási a kisebbségi képzésben, hiszen gyakran az egyház az anyanyelv utolsó mentővára. Szerző ezért - hatalmas tapasztalati anyagára támaszkodva - elvárja a lelkészképzés mélységi és horizontális kiterjesztését: vallásánárokat, kántortanítókat, nővérképzősök kiképzését egyrészt; a teológiai stúdiumok mellett pedig egy másik (civil) szak kötelező felvételét másrészt.

Erdélyben különösen szép hagyományokkal rendelkezik a kollégiumi oktatási rendszer. Az intézmény hasznossága megsokszorozódik kisebbségi környezetben, s ezen belül különösen a szórványok által lakott területen. A tapasztalatok szerint az itt élő gyerekek csak abban az esetben őrizhetők meg a magyarság számára, ha "kiemelik" őket otthoni, kevert nyelvű vagy már nyelvét veszített környezetükből. (Még az is előfordul, hogy maga a család akadályozza leghatásosabban a gyermek anyanyelvéhez való visszatérését.)

Az égetően sürgős tennivalók sorában Vetési első helyen említi a sajátos szórványhelyzetnek megfelelő eljárások és feltételek biztosítását: a kollégiumi rendszer kiépítését, családtelepítési kísérletek indítását, iskolabuszok rendszeresítését, a tehetséggondozást, a tanonc- és szakképzést, a csángóoktatást, a pedagógusképzést és továbbképzést, a tanszemélyzet letelepedésének anyagi támogatását, speciális szórvány oktatási anyagok kiadását és szórvány anyanyelvi táborok szervezését.

Mindenesetre a szórványhelyzet javítását célzó legfontosabb feladatnak a megfelelően kvalifikált és motivált oktatási személyzet kinevelését tartja - helyesen -, hiszen legfőképpen rajtuk múlik a felnövekvő nemzedék magyarnak, művelt magyarnak való megmaradása.

Cholnoky Győző

[Vissza](#)

Romániai német helységnevek

Buza, Mircea: Die Rumäniendeutschen und ihre Ortsnamen. In: Österreichische Osthefte. 41. Jg. 1999. 2. Heft 28-305. p.

Szerzőnk a helységnévformák tükrében vet futó pillantást a romániai németség múltjára, jelenére, hogy 80 esztendő román kisebbségpolitikáját elnézően osztályozza. Rövid, de némely tekintetben mégis informatív etnikai, történeti visszatekintését követően a román közigazgatási névformák négy típusát foglalja táblázatba. E típusok sorrendben: 1. a német eredetit változtatás nélkül vagy csak helyesírás tekintetében módosító, ill. azt "enyhén" változtató, 2. az eredetitől "gyökeresen" eltérő (ebből van a legtöbb), 3. az eredetire áttételesen emlékeztető (esetleg a történeti magyar fordításos névformára épülő), 4. közvetlen tükörfordítás útján előállt forma. A táblázatok összesen cca. 220 helységnév tükrében azt mutatják, hogy a hivatalos nyelvi helységnevek döntő többségükben híven megőrizték az eredeti neveket, vagy közel maradtak ezekhez. Egy ötödik táblázat, 75 településre nézve, a román és a korábbi magyar hivatalos neveket állítja egymás mellé.

A tipológia természetesen nem annyira nyelvi, mint inkább adminisztratív elvű, különben nem szerepelhetne egyszerre két "ablakban" is például a német és román elnevezés közötti fordításos viszony. Teljesen elsikkad emellett a román névadások eredete (meggyökeresedett, ill. kreált nevek). De nem is ebben az irányban akar haladni az eszme-futtatás, hiszen célja: a helységnév-kérdésben a német kisebbséget illető, minden sovinizmustól mentes "gondosság és kímélet" szemléltetése, ahol is Románia "messze jobban vizsgáljuk" bármely más hasonló, német kisebbséggel bíró országnál. Egyes újabb keletű, tényleg önkényes román névadások kapcsán megtudjuk, hogy ilyesmi magukkal az eredeti román helységnevekkel is megtörtént, valamint hogy e tekintetben a korábbi magyar közigazgatás sem tartóztatta meg magát túlságosan. Amit gondolunk erről: a helységnévadással összefüggésben talán nem a hivatalosított formák karakterológiája a mérvadó, hanem az eredeti nevek használatának a szabadsága (annak minél magasabb szintjein); ugyanígy: messze nem ez a kisebbségpolitika abszolút mércéje. A dolgozat persze, mielőtt feldicsérné a névadásokat, egyéb tekintetekben is kimagyarozza a romániai németség háború utáni exodusát: már 1944-ben, háborús cselekményeikkel összefüggésben, sokan elmentek, soraikat megtizedelte a szovjet deportálás, és az 1978 utáni "fejkvótás" kivándoroltatás, mint ahogy a forradalom utáni szabad elvándorlás is, nem annyira a kisebbség együttélésbeli elidegenülését fejezte ki, mint inkább a "fejlettebb térségek" e kisebbségre gyakorolt gazdasági-kulturális vonzását tükrözte stb. S talál egy passzust a szakirodalomból (Th. Nögler, Flensburg), amit az 1945-ös kitelepítésekhez nem csatlakozó Románia egész háború utáni nemzetiségpolitikájára átcúsztatva idézhet: "Románia a német nemzetiséghez tartozó egyének irányában 1944 után több megértést tanúsított, mint más kelet-európai államok."

A bécsi szakfolyóirat közleményének a mára katasztrofális méreteket megfoghatkozott romániai németség egyes történeti csoportjai betelepülésének évszámai, ill. ezek egyenkénti és együttes, jelen és korábbi számadatai és eloszlási térképei kölcsönöznek tárgyyszerűbb külszint (s ez valóban csak külszín, ebben az orgánumban eddig jobbhoz voltunk szokva). Tíz nagyobb csoportot sorol fel, 1966-os, ill. 1977-es népszámlálási adatokkal: *erdélyi szászok* (12-13. század, előbb a Rajna- és Mosel-vidékről, Alsószászországból, Flandriából, később pedig Közép- és Dél-Németországból; létszámuk 1966-ban: 165 ezer), az 1730-as években néhány, Nagyszeben környéki helységbe települt *landlerek* (karinthiai protestáns elvándorlók) kisebb csoportja (1966-ban mintegy 4,5 ezer fő), a szászokba hamar beolvadt szászsebesi *durlachok* (1743-ban betelepedett bádeniek), *bánáti svábok* (18. század, kisebb részben Sváb- és Frankföldről, többben Rajna-Pfalzból, Elzász-Lotharingiából és a Fekete-erdő vidékéről; 1966-ban: 140 ezer fő), *csehnémetek* (1820-as évek, Karánsebes környékén, 1966-ban 3000 fő), *stájerek* (18. század, Resica körzetében, 15-20 ezer fő), a svábokkal egy időben, kizárólag Temesvár város területére érkező osztrákok *temesváriaknak* nevezett csoportja (mely a város német ajkú lakosságát alkotta a környező falusi svábság modern kori betelepődése előtt), *szatmári svábok* (18. század, 1977-ben 6,5 ezren a korábbi, jóval alacsonyabb számú bevállással szemben), a 19. század elején áttelepülő *cipszerek*: Máramaros, 1977-ben még majd 3,5 ezren), és végül: *bukovinaiak* - a cipszerekkel azonos idejű letelepedés az 1945-től csak töredékrészt, a Suceava körzettel Romániához tartozó Bukovina tartományban; a Ribbentropp-Molotov-paktum értelmében még a háború idején végrehajtott, önkéntes elvű kitelepítésük után is, a román határok között 1966-ban még mindig cca. 2770-en.

A fenti, 1966-os vagy 1977-es létszámok összeadva és a szórtan települt-szétköltözött németség számaival kiegészítve az alábbi, nagyobb időtávú táblázaton belül, kiadják a romániai "németek" összes lakosságszámait is. Az 1930. és 1992. évek differenciája világosan jelzi az ütemes fogyást (legfeljebb a közbülső évek hivatalos statisztikai eredményeit a valós szint alá tendáló számoknak kell tartanunk):

Románia német ajkú lakossága -

1930-ban: 633 488 fő (3,5 %)

1956-ban: 384 708 fő (2,2 %)

1966-ban: 382 595 fő (2 %)

1977-ben: 359 109 fő (1,67 %)

1988-ban: 276 400 fő (1,2 %)

1992-ben: 119 436 fő (0,5 %)

A szerző W. E. Schreiber (München) nyomán közöl térképgrafikákat a területi eloszlásról, melyek szerint 1977-ben Szeben és Temes mutatott föl 10-20, még három megye 5-10 és további öt 1-5 % közötti német lakosságárányt. 1992-ben ezzel szemben már csak 3-4 %-nyi arányról beszélhetünk Temes, Kőrös-Szerém, Szeben és Szatmár megyékben, 1-2 %-ról Aradban, Brassóban, 0,5-1-ről Hunyadban, Marosban, ill. Máramarosban, valamint 0,5 alatti arányról számos, nemcsak erdélyi megyében, Bihartól a Duna-deltáig. M. Buza adatai szerint egyébként 1992 óta is havonta (!) 500 német kisebbséghez számítható egyén települ ki az országból, ami azt jelentheti, hogy a 2000. évre mindösszesen 20-30 ezren ha maradnak. (Valószínűleg nem teljesen reális adat, vö. A. Barner cikkének idevonatkozó részét.)

Fordította: **Komáromi Sándor**

[Vissza](#)

A jakutföldi evenkek, evenek és jukagirok a teljes nyelvi asszimiláció küszöbén

D'áčkov, M. V.: Rož bibliotek v reonii problem obrazovaniâ v Respublike Saha (Ākutiâ). = Naučnye i techniĉeskie biblioteki, 1999. 3. no. 39-42. p.

Jakutföldön (Szaha Köztársaságban) 1,1 millió ember él. Közülük 33,4% (367 ezer fő) a jakut, 58,2% (640 ezer fő) az orosz, ukrán, fehérorosz, a maradék 8,2% (92 ezer fő) az evenk, even, jukagir és néhány száz egyéb nemzetiségű. A legnagyobb települési "szétszórtság" és alacsony népsűrűség a jakutokra és a többi kis nép (néptöredék) tagjaira jellemző, akiknek java része az ország legészakibb régióiban él.

776 iskolában tanítanak: 425-ben oroszul, 282-ben jakutul, 38 osztatlan iskolában evenkül, 28 ugyancsak osztatlanban evenül, egyben pedig jukagirül. Az oktatási minisztérium optimista jelentései ellenére a kis nemzetek nyelvén folyó oktatás felettébb színvonalatlan, nagyon sok esetben egyszerűen formális.

Az olvasókat hiába várja 524 könyvtár: az orosz és jakut nyelvű irodalmon kívül alig van mit olvasni a többi nemzetiség nyelvén.

1991 és 1996 között jakutul 574 könyv jelent meg (273 ezer példányban), ami a jakut köztársaság gondoskodásának köszönhető. Ezzel szemben evenkül és evenül csak 14-14 könyv jelent meg ugyanazon időszak alatt (majdnem 20, illetve 23 ezer példányban). Végül: jukagirül mindössze egyetlen könyv 200 példányban.

A fentiekből következik: valamennyire érdemi könyvtári és közművelődési munkát csak orosz és (legfeljebb) jakut nyelven lehet végezni. Ezenkívül még egy dolog bizonyos: az oroszok csak oroszul, a jakutok pedig oroszul és jakutul olvasnak. Egészen merész intézkedések nélkül Jakutföldön nem lehet etnikumközi integrációról még álmodni sem. Egy ilyen fejleménynek pedig nincs valószínűsége. Folytatódik a nyelvi asszimiláció (orosz ajkúvá válás), amely még a viszonylag kedvező helyzetben lévő jakutokat is fenyegeti.

Fordította: *Futala Tibor*

[Vissza](#)

A magyar gazdaság európai uniós integrációs feltételei és kilátásai

Gueullette, Agota: Les perspectives et conditions d'intégration de l'économie hongroise dans l'Union Européenne. = Revue d'Europe Centrale, 1998. nr.2. 59-70. p.

A tanulmány szerzője kutató, a párizsi C.N.R.S.-ben. Jelen közlésének kéziratát 1997 novemberében zárta le. Bibliográfiájában kizárólag magyar forrásokat jelöl meg; legtöbbször a *HVG* és a *Figyelő* című lapokra hivatkozik, illetve idézi Csikos-Nagy Béla, Balázs Péter, Inotai András, Török Ádám és Zsarnay Judit megállapításait.

Magyarország már nem azokkal a feltételekkel kell hogy számoljon uniós csatlakozását illetően, mint tehetne korábban mondjuk Portugália. Nem kétséges viszont, hogy az Unió fénye a legutóbbi, 1986-os bővítés óta elhomályosult; ma növekedését az új tagok belső piaca biztosítja. A magyar gazdaságnak két fő célja volt 1990-1994 között: a lehető leggyorsabban megteremteni a piacgazdaság feltételeit az érvényes nyugati jogszabályok szerint, monetáris téren pedig az esélyegyenlőségek alapján egyesületet teremteni (Sajnos éppen a kívülről diktált monetarizmus vezetett egy sor elhibázott döntéshez.).

Jelenleg Magyarország nincs lépéselőnyben a többi, 1989-1990-ben szintén az átmenet útját választó többi, térségbeli országhoz képest. A jogi intézményrendszer gyors kialakítása nem hozott politikai előnyöket az ország számára. Az ún. *Agenda 2000* - mely az Unió stratégiáját 2006-ig vetíti előre - 1997-re tette Magyarország csatlakozási tárgyalásainak kezdetét, melyek valójában csak 1998-ban indultak meg. Az előkészítő szakasz időtartama nehezen jósolható meg. Több osztrák politikai párt is választási fogásként kihangsúlyozza pl. a keleti szomszédok felé való nyitás hátrányait. A magyarok elsősorban a mezőgazdasági támogatásban kevésbé érdekelt országok támogatására - Finn-, Svédország, Dánia, Benelux államok - számíthatnak. Minden bizonnyal a britek is jó szemmel néznék egy újabb nemlatin tagállam társulását. Ugyanakkor Párizs és Bonn nem értenek egyet Románia első körben történő fölvételének kérdésében; elképzelhető, hogy itt Magyarország jelenti majd a mérleg nyelvét... Az ibériai államok és Írország nem érdekeltek a Kelet felé való nyitásban. Görögország viszont, némi vámkedvezmény ellenében, még Ciprus felvételét megelőzően javasolná a magyar csatlakozást.

A magyar diplomácia a "komplett integráció" mellett kötelezte el magát, ami azt jelenti, hogy nem kér kivételes bánásmódot egy sor kérdésben. Kb. 2005-ig csak néhány dologban kérhet engedményt, ott, ahol az uniós szabályok alkalmazása hátránnyal járna az Uniószámára (pl. a munkaerő szabad áramlása, a mezőgazdasági-élelmezési területen). Az új belépőknek tehát érdemes megfontolniuk, hogy melyek azok a feladatok, amelyeket még a csatlakozást megelőzően mindenképpen végre akarnak hajtani. A jelenlegi Unió-tagok egy része is néhány területen messze van még attól, hogy 100%-ban teljesítené a harmonizáció előírásait.

Noha vámkedvezmények ügyében sok elhamarkodott lépést tett Magyarország, tárgyalási stratégiája még mindig nem egyértelmű. Vannak, akik mielőbb finansziális támogatást szeretnének az igen költséges átalakítások miatt, mások szerint a támogatás összege másodlagos kérdés.

Az uniós csatlakozás előnyeit, illetve hátrányait mérlegelve nem árt tudni, hogy a jelenlegi Közösségen belül mintegy húsz évig tartott a vámunió megteremtése. Az 1992-es Lisszaboni határozat óta a leendő tagok számára kötelező az eddig kialakított szabályok teljes elfogadása.

A PHARE-programon kívül Magyarország semmilyen uniós segélyben nem részesül. Az 1991-ben aláírt egyezmény az ipar liberalizációjára tíz évet szabott meg, ami valószínűleg kedvezőtlen feltétel egy nem túlságosan fejlett ország számára, ráadásul semmiféle kompenzációra sem nyílik lehetőség. A PHARE-pénzeket egyébként nem könnyű elkölteni, hiszen meghatározott idő alatt fel kell használni őket, s maga a tervekészítés is időigényes. Ugyanakkor a technikai segítségnyújtás a nyugati befektető cégek számára óriási piacot biztosít. (Az Európai Unió egyébként - takarékoságból - csak 2002-re jegyzett be kiadási költséget "új tagok" rovatába.)

A magyar fél tisztában van azzal, hogy a jogharmonizációs és technikai részleteket gyorsan végre kell hajtani. Jelenleg az Unió ún. *Fehér Könyvében* minimumként szereplő 899 jogi norma közül 579-et adoptáltak részben, vagy egészben a magyarok. Ennél gyorsabb tempóra van szükség.

A magyar szakértők szerint a külkereskedelem miatt kell a legkevésbé aggódni az integrációt illetően. Úgy tűnik azonban, hogy a vámjogok fokozatos és aszimmetrikus változásának előnyeit nem tudta kihasználni a magyar fél. Az Unióból az ipari termékek 80%-a érkezik pillanatnyilag vámmentesen az országba a tervezett 50%-kal szemben.

Az integrációt követően a hazai piacra szánt termékeknek is eurokonformnak kell lenniük, ezért igen valószínű, hogy bizonyos termékek átadják helyüket a külföldieknek. Sajnálatos, hogy az EK-hoz történő csatlakozással Magyarország nem válik egyúttal a CEFTA, vagy az AELE tagországává is, mint ahogy az EK-országok egy része ezekhez is tartozik, s ezáltal további kedvezményeket élveznek. Viszont Magyarország kénytelen lesz az EK által meghatározott követelményeket állítani a volt Szovjetunió és tagállamai elé vámtarifa-ügyben. Ugyanez érvényes az ún. fejlődés útján lévő országokkal folytatott kereskedelemre is, tehát támogatni is kötelező őket, bár a piaci lehetőségek is megnyílnak. Majdnem bizonyos, hogy a csatlakozással egyidőben Magyarország elveszíti az Egyesült Államok által most megállapított "leginkább támogatott" státusát a kétoldalú kereskedelemben. Viszont az exportáló magyar cégek az integráció pillanatában elveszítik az Unióban jelenleg élvezett vámmenteségüket a harmadik (pl. közel-keleti) országból származó komponensre nézve. Várhatóan megnő tehát a harmadik országbeli konkurrenca a magyar piacon belül. A magyar vámosok nem lesznek könnyű helyzetben; felkészítésük rendkívül

fontos kérdés.

Magyarország csatlakozásához átfogó nemzeti stratégiára van szükség. Két állami szerv is dolgozik ennek érdekében, a mindenütt szokásos Integrációs Államtitkárság a Külügyminisztériumon belül, s a teljesen egyedi Integrációs és Stratégiai Munkacsoport a Miniszterelnöki Hivatalhoz rendelve. Ez utóbbi 19 tudományos munkacsoport munkáját hangolja össze. Rosszízű megjegyzésként megengedi magának a tanulmányíró, hogy Magyarország, bürokratikus túltengés tekintetében mindenképp megérett az uniós tagságra. Az előkészítő tárgyalások megkezdése előtt néhány hónappal azonban Magyarország nem rendelkezik egy a biztonsági, szociális, regionális, intézményi, kisebbségi, stb. kérdéseket átfogóan kezelő nemzeti stratégiával, s az ezt kézben tartó intézménnyel - állítja.

Az ország makrogazdasági mutatói jelenleg nem adnak okot aggodalomra az uniós csatlakozást illetően. Látni kell azonban, hogy a gazdaság dinamizmusához nagyban hozzájárulnak a vegyesvállalatok, amelyek meg tudnak felelni az uniós követelményeknek. A kis- és középvállalkozások helyzete nem ennyire megnyugtató, féltő, hogy nem mind állja majd ki az "európai" megmérettetést.

Fordította: **Kakasy Judit**

[Vissza](#)

"Halálos nacionalizmus" a Balkánon

Hagen, William W.: "The Balkan's lethal nationalism". = Foreign Affairs, 78. vol. 1999. 4. no. 52-64. p.

William Hagen a koszovói háború történeti gyökereit elemzi ebben a tanulmányban. A térség történelmét ismerő olvasó szinte "rutinból" átfuthatja az első néhány oldalt: az Oszmán-török Birodalom hanyatlásának történetét, az "Európa beteg embere" szindrómát, a cári Oroszország és az Osztrák-Magyar Monarchia szerepét a balkáni keresztények védelmében minden történeti műveltséggel rendelkező magyar "betéve tudja". Kevésbé ismert az érdeklődő közvélemény számára az, hogy mi történt a Balkánon - főként Jugoszlávia területén a két világháború között. Koszovóban például ekkor hajtották végre az első "szerbesítési" kísérleteket, a nem szerb szláv lakosságot pedig egyes helyeken megpróbálták az ortodoxiára "áttéríteni". Tito Jugoszláviája is igazából a szerbek, horvátok és szlovének állama volt - mint Hagen találóan meg is jegyzi, a boszniai muszlimok és a koszovói albánok végig "outsiderek" voltak.

Nagy-Szerbia ideája igazából az 1840-es évekből ered, persze nem úgy képzelték el megálmodói, mint ahogy az - Jugoszlávia, pontosabban a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság képében - később megvalósult.

Koszovó helyzete annyiban volt különleges, hogy az albán nemzeti tudat - a hosszan tartó török uralom miatt, "muszlim védernyő alatt" - könnyen meg tudott erősödni. A két világháború között Olaszország volt Koszovó Jugoszláviától való elszakadásának és Albániával való egyesülésének fő támogatója, természetesen nem önzetlenül: Itália segítő szándékát saját nagyhatalmi ambíciói motiválták, mivel Róma Albániát egyfajta hídfőállásnak tekintette a balkáni terjeszkedés megvalósításához. Amikor 1939-ben a "szkipetárok földje" olasz kézre került, a Koszovónak nyújtott támogatás - mind mennyiségi, mind minőségi értelemben - jóval magasabb szintűvé vált a korábnál. 1941-ben, Jugoszlávia szétesésekor Koszovót Albániához csatolták, így létrejött "Nagy-Albánia" - persze olasz védnökség és megszállás alatt. Az albánok annyira rettegettek a szerb uralom visszatérésétől, hogy aktívan részt vettek a Tito partizánjai elleni küzdelemben, sőt 1943-tól, Olaszország német megszállásától kezdődően a nácik egy külön albán SS-hadosztályt is tudtak közülük toborozni. 1945 után csaknem egy éven keresztül próbáltak ellenállni a szerb kommunista uralomnak. Mikor Koszovó ügye elbukott, több mint 250 ezer albán emigrált a szerb kézre került tartományból. A jugoszláv hatóságok egészen 1968-ig a nyílt beolvasztás politikáját folytatták a koszovói albán többséggel szemben, ekkor azonban Tito bölcsőbbnek látta, ha autonómiát ad a tartománynak. Az albánok viszonylag jól tudtak élni ezzel a nehezen kiharcolt lehetőséggel, s nem véletlen, hogy Miloević 1989-ben igyekezett felszámolni Koszovó különleges státusát és teljesen beolvasztani Szerbiába. Az albánok Ibrahim Rugova vezetésével egészen 1997-ig "passzív rezisztenciát" folytattak, utána azonban aktivizálódtak, és fegyveres partizánharcba kezdtek. Erre a szerbek az "etnikai tisztogatásokkal" reagáltak. A folytatás közismert: 1999 tavaszán bekövetkeztek a NATO-légicsapások. Koszovó sorsa a szerb erők kivonulásával átmenetileg nyugvópontra jutott - más kérdés, hogy a terület "de jure" még Szerbia része, "de facto" azonban már nem, az igazi rendezés (bármennyire is halogatja ezt a Nyugat) aligha odázható el a végtelenségig.

A balkáni véres drámák sorozatának valószínűleg még nincs vége. A legégetőbb kérdés most az: mi fog történni Montenegróban? A szerbek aligha fogják békésen túrni a kisebb jugoszláv tagköztársaság elszakadását, hiszen ez "Kis-Jugoszláviának" is a végét jelentené. Ráadásul - Boszniához hasonlóan - Montenegróban etnikailag is jól reprezentáltak.

Hagen különösen azért tart az eljövendő montenegrói és egyéb balkáni háborúk bekövetkezésétől, mert az ottani polgárháborúk vadsága, kegyetlensége és barbarizmusa minden képzeletet felülmúl, meghaladja a "szokásos" polgárháborús brutalitási szintet is. Mi az oka ennek a szerző által "tipikusnak" minősített különleges kegyetlenségnek? Hagen szerint nem más, mint a félszigeten több mint 500 évig tartó török uralom, az iszlám ugyanis kritikus helyzetekben a legszélsőségesebb eszközök alkalmazását is megengedi az "igazhitűeknek" a teljes győzelem kivívása céljából. (Nem kívánjuk vitatni a szerző ezen állítását, hozzá kell azonban tennünk, hogy nem szerencsés megoldás egyedül az iszlámot felelőssé tenni, hiszen a pravoszláv ortodox kultúrkörbe tartozók is követnek el hasonló szörnyűségeket olyan területeken is, ahol vagy soha nem volt török uralom, vagy a balkáni átlagnál jóval rövidebb ideig tartott.)

Ugyanakkor valóban tény, hogy amikor a Török Birodalom 1918 után visszaszorult a Drinápoly környéki töröklakta területekre, a Balkán függetlenné vált, illetve újabb területekkel kiegészült kisebb országaiban - "békés" időszakokban is - szinte mindennaposá vált az erőszak, a vérbosszúk sorozata, főleg Boszniában, Montenegróban, Koszovóban, de - mindenekelőtt - Macedóniában, ahol a helyi "macedón" többség mind nyelvében, mind kultúrájában sokkal közelebb állt a bolgárokhoz, mint a szerbekhez. Macedónia hegyei között szinte állandóak voltak a csetepaték és leszámolások, a kisebb települések lakói soha nem érezhették magukat igazán biztonságban. (E sorok írójának egy idős kollégája mesélte, hogy fiatal tanárként Macedóniában mindig revolvert kellett tartania a tanári asztalon. Ő - mint vajdasági magyar - nem volt igazán érintve a helyi csetepatékban, de az iskola igazgatója közölte vele, hogy másképpen nem tudja szavatolni a biztonságát.)

Hagen kitart amellett, hogy mindez nagyrészt török "hagyomány", tehát az ő számlájukra írható a rengeteg gyilkolás, etnikai tisztogatás és a példátlan méretű nemi erőszakhullám a polgárháború sújtotta területeken. Miloević is megkísérelte Koszovóban a "rég, kipróbált módszerekkel", hogy egy visszafordíthatatlan etnikai "fait accompli"-t teremtsen. Holokauszt-e az, amit a szerbek Koszovóban elkövettek? - teszi fel a kérdést a szerző. Véleménye szerint nem, mert az "etnikai tisztogatások" során - dacára a sok gyilkosságnak - nem a biológiai-fizikai megsemmisítés a cél, hanem az elűzés. Sokkal inkább a törökországi görögök 1922-es elűzéséhez, az örmények

1915-ös kis-ázsiai sorscsapásaihoz és a közép-európai németek 1945-1946-os tragédiájához hasonlítható az albánok sorsa. Szerbia kisebbsége - Hagen következtetésének tükrében - nem járható út. A NATO-nak azonban tartósan jelen kell lennie a Balkánon, ha nyugalmat akar a térségben.

Fordította: **Horváth András**

[Vissza](#)

Románia és a koszovói konfliktus

Gabanyi, Anneli Ute: Rumänien und der Kosovo-Konflikt. = Südosteuropa, 48. Jg. 1999. 9-10. no. 475-495. p.

A koszovói válság kitörésekor Románia mind bel-, mind külpolitikai szempontból nehéz helyzetben volt. A gazdasági mutatók már évek óta folyamatosan romlottak, a nemzetközi kötelezettségeket, kölcsönöket és kamatokat azonban Románia mindenképpen a korábbi, szigorú feltételek mellett is kifogástalanul akarta teljesíteni. Ezen a dilemmán a kormány csak az államháztartás kiadásainak a radikális megszigorításával tudott úrrá lenni, a "vesztes" ezúttal is a szociális ellátás, az egészségügy és az oktatás területe lett. A félelem a növekvő számú elbocsátások miatt, a munkanélküliség réme, az életszínvonal folyamatos süllyedése, a szociális helyzet romlása országosan növekvő feszültségeket okozott, sztrájkokhoz vezetett.

A román külpolitika célja már hosszú ideje a NATO-tagság elérése, s ez 1999-ben sem volt másként. Brüsszelben Romániát - annak ellenére, hogy nem volt tagja a szervezetnek - "ténylegesen úgy kezelték, mint egy NATO-tagot". A koszovói válság napjai ennek a politikai irányvonalnak jelentették a próbáját, és Románia ennek a próbának kétségkívül megfelelt. Az ország ugyan a fegyveres konfliktussal semmiféle kapcsolatba nem került, de már 1998 őszén olyan határozatot fogadott el a román parlament, hogy a NATO repülőgépei szükség esetén igénybe vehetik a román légteret. Sőt, 250 román katona részvételét is jóváhagyták nemzetközi békefenntartó és humanitárius akciókban, a harci cselekmények befejezése után.

Románia még 1998-ban megkezdte a folyamatos diplomáciai erőfeszítéseket a koszovói válság megelőzésére és folyamatos rendezésére, Tiranában és Szkopjében többször tárgyalt a román külügy-, illetve hadügyminiszter. Legmagasabb szinten is igyekeztek nyomást gyakorolni Miloević jugoszláv elnökre; a román, a bolgár és a török elnök 1999 februárjában levélben fordult hozzá, amelyben a kelet-közép-európai válság veszélyeire figyelmeztették. (A három ország elnöke egyúttal közös szabadkereskedelmi övezet kialakításáról határozott.) A román vezetés azonban azt is hangsúlyozta, hogy a diplomáciai erőfeszítések sikertelensége esetén, katonai intervenció bekövetkeztekor mindenképpen a NATO szövetséges csapataival vállalnak szolidaritást (vagyis Románia egyértelműen állást foglalt olyan konfliktusban, amely még ki sem tört).

Babiuc, román védelmi miniszter ugyan a NATO-csapatok koszovói jelenlétét szükségesnek mondta a válság idején, de magának Romániának a fegyveres részvételét kizárta a lehetőségek sorából. A román parlament az összes párt egyetértésével negyven kilométer szélességű védelmi zónát alakított ki a román-jugoszláv határon, Temesvár és Arad légi forgalmát szüneteltették, illetve Nagyváradra irányították át. Egyidejűleg Románia Craiova térségében légifolyosót (és egy mozgó radarállomást) engedélyezett a NATO-gépek számára, amelyek a cseh és a lengyel csapatokat szállították. Az orosz repülőegységek átkelését azonban csak a NATO és Oroszország együttműködési megegyezésének létrejötte után engedélyezte (és akkor is csak szállítógépeket).

Románia rögtön a konfliktus megkezdődése után úgy nyilatkozott, hogy mindössze 3-4 ezer koszovói menekült befogadására hajlandó, később ez a szám ugyan 6 ezerre emelkedett, de Románia kérte a Szövetséget a felmerült költségek megtérítésére. A menekültáradat Romániát végül is elkerülte, a koszovói albánok nagy része inkább nyugati országokba kívánt távozni.

A román kormány Koszovóval kapcsolatos véleményét alapján minden parlamenti párt osztotta, a napi vita során és a sajtóban azonban a pártok gyakran hangoztatták saját, gyakran kritikus véleményüket. Elnöksége alatt Iliescu fontos ideológiai és gazdasági partnereknek tekintette Jugoszláviát, most enyhíteni igyekezett az ellenséges hangvételt vele szemben. Melescanu viszont hiányolta a NATO részéről a biztonsági garanciákat, de túlzottnak érezte az elkötelezettség és a részvétel mértékét is (amely - szerinte - meghaladta a NATO-tag Magyarország buzgalmát). A román kormányzat kezdettől a jugoszláv vezetés nyomása alatt állt: a belgrádi nagyköveten keresztül figyelmeztették, hogy a NATO melletti egyértelmű elkötelezettséget "a Jugoszlávia elleni agresszió támogatásának" és a jószomszédi kapcsolatok felbontásának tekintik. Iliescu emlékeztette a román kormányt, hogy aláírója volt 1996-ban annak a szerződésnek (Jugoszláviával együtt), amelyben kötelezettséget vállalt, hogy területét nem engedi át "agressziós tevékenységnek". Csak miután a román kormány az ENSZ Biztonsági Tanácsával értekezett, és miután közölték, hogy "kényszerintézkedésről" van szó, fogadta el a határozatot Iliescu.

További feszültség forrása volt a Szerbiában élő román kisebbség sorsa. Közvetlenül ugyan nem szerepelt az indokok között a sorsuk fölött érzett aggodalom, de amint Magyarország szót emelt a Vajdaságban élő magyar kisebbség érdekében, Románia is felértékelte a jugoszláviai román kisebbség szerepét. A Vajdaságban élő románok száma közel 40 ezer, akik kielégítő jogi és kulturális körülmények között élnek, míg az Északkelet-Szerbiában, a Timoc folyó völgyében élőköt vlachoknak nevezik, sem nyelvi, sem kulturális vagy vallási önállósággal nem rendelkeznek, számuk 20 ezer alatt van.

A harci események az ország közvetlen szomszédságában megosztották a román közvéleményt. A válság első napjaiban végzett közvéleménykutatás szerint a megkérdezettek 91%-a tájékozódott folyamatosan az eseményekről, s 84% a harci cselekmények azonnali beszüntetését kívánta. A megkérdezettek 40%-a érezte fenyegetve magát Oroszországtól, 16% Magyarországtól, 4% pedig a NATO-tól. 52% érvelt a NATO-belépés mellett, 34% ellene, Románia NATO-tagságát is 52% tartotta reális elképzelésnek a következő tárgyalási körben.

Egyes román újságok és sajtószervek a román és a szerb nép hagyományos barátságáról, szolidaritásáról és vallási egységéről (ortodoxia) beszéltek. A románok nagyobb része ellenben a maga latin ortodoxiáját hangoztatta, amely

közel kétezer éves, és semmi köze a szerbek szláv ortodoxiájához. Mások emlékeztettek rá, hogy történelme folyamán a két nép között számos konfliktus volt, a román kisebbség helyzete máig sem biztató Szerbiában. A román kormányzat azonban (akárcsak az amerikai) különbséget tett a szerb nép és a népellenes Miloević-rendszer között. A sajtó ugyanakkor figyelmeztetett arra is, hogy mindkét népnek gazdasági leromlással, politikai bizonytalansággal kell szembenéznie, a NATO-belépés nincs elérhető közelségben, a harci eseményekből csak az ártatlanok meghurcolását és fenyegetettségét érzi a közvélemény. Hasonlóan elementáris, érzelmi reakciók jellemezték azokat a közvéleménykutatásokat, amelyeket a volt szocialista országokban végeztek (beleértve az egykori NDK területét), ennek magyarázatát a szerző abban látja, hogy ezekben az országokban a polgári védelemnek megkülönböztetetten erős szerepe volt (maradt), és hogy a háború testi közelsége érzékenyebbé tette az állampolgárokat, mint nyugaton.

A román lakosságot nagymértékben aggasztja a nagyszámú magyar kisebbség jelenléte Erdélyben, amelyet hasonló helyzetűnek lát, mint az albánokét Koszovóban, fél a NATO hasonló célú fellépésétől, és a magyarok helyzetének nemzetközi, katonai fellépéssel való rendezésétől.

Sok ismert román értelmiségi lepte meg környezetét kritikus, nyugatellenes megnyilatkozásával. Emlékiratukban (A civil társadalom sorsdöntő pillanatban) a poszt-kommunista kommunizmus és a liberális kapitalizmus között a választást a történelem tragikus leszűkítésének érzik. Miloević-szel nem kívánnak közösséget vállalni, aki országát és népét etnikai tisztogatása következményeként a posztszovjet akolba akarja betereni (Oroszország és Belarusszia mellé), de a NATO fellépését is elfogadhatatlannak érzik Európa jövője számára. Egy nappal később ellen-émlékiratában másik száz román értelmiségi már brutális katonai intervencióról beszél egy független és szuverén ország (Jugoszlávia) és egy szabadságszerető nép ellen, ha Románia ezt az akciót támogatja, elszigeteli magát Kelet-Európában - vallják.

A NATO jugoszláviai légitámadása 78 napig tartott, a keletkezett gazdasági és környezeti károk azonban a szomszédos országokat egyaránt érintették és visszavetették. Közvetlen harci fenyegetés ugyan nem érte Romániát, de Jugoszláviával közös határai mentén fennállt a jelentősebb környezeti károk veszélye. A Duna szennyezettsége következtében a nehézfém-, réz-, ólom-, króm- és kadmium-tartalom a kétszeresére nőtt, de jelentős mezőgazdasági és egészségügyi károkat okozott az olajfinomítók bombázása során keletkezett és Romániába átkerült kéndioxid- és ammóniák-szennyeződés is. Számos román termék nem vagy csak késve és kerülővel juthatott el nyugat- és észak-európai piacokra, elsősorban a lebombázott jugoszláviai hidak és a tönkretett dunai közlekedési útvonal következtében. Jugoszlávia előkelő helyen állt a romániai külkereskedelemben, az embargó számos nyersanyagot igénylő céget hozott nehéz helyzetbe, de a háború a jugoszláv üzemek fizetőképességét is megszüntette, továbbá az egész térség idegenforgalmát súlyosan, hátrányosan érintette. A román lapok ilyen értelmű közléseit nyugati lapok NATO-ellenes propagandaként értelmezték. Sőt, számos nyugati cég a saját közvetlen beruházásait is visszavonta vagy csökkentette, a Konstanca-Trieszt nyomvonalra tervezett olajvezetékét is Jugoszlávián kívül kell vezetni. A károkat felmérve tetemes összeg alakult ki, egyes nyugati országok azonban elzárkóznak az elől, hogy a koszovói válságból eredő károk eltüntetésére a stabilitási terv segélyösszegeit áldozzák fel. A tényleges és az embargóból adódó károk összege Románia szerint meghaladja 1999-ben a 900 millió USD összeget, az embargó további fenntartását a gazdaság egyre több szektora tartja károsnak és elhibázottnak.

Románia átfogó tervet dolgozott ki és terjesztett az EU elé, amely Délkelet-Európa katonai, politikai és gazdasági stabilizálását tűzte céljául. A tervet Constantinescu elnök már 1999. április 25-én a NATO-csúcs elé terjesztette. A terv szerint a NATO déli szárnyába felvennék Romániát, Szlovéniát és Bulgáriát, rendkívüli gazdasági intézkedésekkel pedig helyreállítanák a háborús károkat. A távolabbi célok között szerepel a dél- és kelet-európai infrastrukturális, energia- és szállítási rendszerek bekapcsolása a nyugat-európai rendszerbe.

A romániai közvéleményt erősen megosztja a kérdés, hogy vajon a koszovói válság csak kockázatot és károkat jelent-e Romániának, vagy bizonyos távlati esélyt és lehetőséget is teremthet az ország számára. Nem arról van-e szó a NATO erőteljes fellépésében, hogy a Szövetség komolyan veszi Délkelet-Európa biztonságát, és a térség ezáltal politikai és gazdasági szempontból egyaránt felértékelődik? Románia fenntartás nélküli NATO-barátsága ebben az esetben esélyt jelent mind az ország kedvező külföldi elbírálására, mind arra, hogy hozzájusson a koszovói újjáépítést segítő gazdasági beruházásokhoz.

Nyugati szakértők azonban óvatosságra intenek. A koszovói válság nem javított a térség biztonságpolitikai viszonyain, sőt a veszélyforrások mind a keleti, mind a nyugati határokon megnövekedtek. Ez elsősorban a román-orosz kapcsolatra érvényes megállapítás, Magyarország NATO-belépése után az orosz kül- és biztonságpolitika afféle "cordon sanitaire" létesítését (vagy fenntartását) véli szükségesnek. Ebben a helyzetben Jugoszlávia jelenti Oroszországnak az egyetlen lehetőséget, hogy megőrizze pozícióit (valamennyire) Délkelet-Európában. Az orosz politika határozottan elutasította azt az amerikai tervet, amely "nyugati protektorátust" hozott volna létre Jugoszláviában. A Moszkva-barát Transznisztria azonnal jelezte, hogy vállalja a hídszerepet Oroszország és Jugoszlávia között. Románia és Oroszország között a konfliktus kitörésekor megromlott a viszony, Moszkva figyelmeztette Bukarestet, hogy ne vállaljon tevékeny részt a harci eseményekben. Iliescu a nyugati sajtóban azonban felhívta a nyugatiak figyelmét az orosz expanzió lehetséges veszedelmére ("Oroszok a Dunánál" címen).

Románia számára a jövőben sem lesz mindegy, hogy a koszovói válságban tanúsított magatartása eredményeként meggyorsulhat felvétele a NATO-ba, teljes jogú tagként, vagy pedig továbbra is tevékeny külső kandidátusnak tekintik, és a valóságos felvétel változatlanul a távoli jövőbe tolódik. A józan román külpolitika nem gondol az ország geopolitikai helyzetének felértékelődésére, sokkal inkább az európai integráció folyamatának a meggyorsulásában bíz.

Fordította: **Lukáts János**

Dél és a NATO-bővítés

Karaosmanoglu, Ali L.: NATO Enlargement and the South: A Turkish Perspective. = Security Dialog, 1999. 2. no. 213-224. p.

A tanulmány a NATO kibővítésével foglalkozik, mégpedig Európa délkeleti részének, a Balkánnak, a Kaukázusnak és a Fekete-tenger vidékének és a keleti Mediterráneumnak a NATO-ba való felvétele lehetőségével. Ezeket a régiókat a szerző egységesen "Délnek" nevezi, beleértve két NATO-tagállamot, Görögországot és Törökországot is.

A Szovjetunió felbomlása, és független államok keletkezése lehetővé tette a Dél államainak, hogy jó kapcsolatokat építsenek ki a Nyugattal. Más részről viszont az itt fellángoló etnikai és vallási konfliktusok, a terrorizmus megnehezíti az együttműködést. A Dél biztonsága nem garantálható Oroszország nélkül. A NATO bővítési folyamata viszont nem készíti Moszkvát együttműködő viselkedésre. Látható, hogy Oroszország reagálása a NATO első kibővítésére visszafogott volt, hatalmi pozícióját tekintve Oroszország már nem volt elég erős ahhoz, hogy meg tudja akadályozni a közép-európai országok felvételét. A déli országok felvétele azonban erősebb reakciókat válthat ki Moszkvából, megnövekedne a feszültség az orosz-török kapcsolatokban. A déli államok NATO-felvétele helyett inkább az Európai Unióhoz történő integrációjukat kellene felgyorsítani, így Oroszország nem érezné veszélyeztetve magát.

A NATO-bővítés első köre után is nyitva hagyták az ajtót az új tagok előtt. A második kör feltételezett tagjai: Észtország, Lettország, Litvánia, Románia és Szlovénia. Az északi országok saját biztonságuk növekedését várják a balti államok felvételétől. Törökország pedig támogatja Románia, Szlovénia és Bulgária csatlakozását. Ankara úgy véli, hogy Románia és Bulgária NATO-tagsága katonai és geopolitikai tekintetben a biztonságot jelentheti a Balkánon és a Fekete-tenger vidékén, amelyek Európa egyáltalán nem stabil pontjai.

Törökországnak viszont egyáltalán nem tetszik az, hogy Lengyelország, Csehország és Magyarország, amelyek korábban a Varsói Szerződés tagjai voltak, már NATO-tagok és nemsokára az EU is felveszi őket, míg Törökország, amely hűséges szövetségese volt mindig a Nyugatnak, nem lehet EU-tag. Persze a török parlament nem mondott nemet a bővítési folyamatra, hiszen a NATO Törökország legfontosabb kapcsolódási pontja Európához és az USA-hoz. Így az ország lelkes résztvevője a NATO Békepartnerség programjának, és erős támogatója Románia és Bulgária tagfelvételének.

Egy tisztán déli bővítés nagy problémákat okozhat a Szövetségnek, különösen a balti régióban. Egy tisztán északi bővítés viszont a déli területen okozhat bonyodalmat. Más részről viszont a balti területen és a Fekete-tenger partvidékén történő egyidejű bővítés veszélyes biztonságpolitikai problémát okoz nemcsak a NATO-nak, hanem Oroszországnak is. Az egyidejű kétoldalú bővítés esetén Moszkva úgy érezhetné, hogy a Nyugat minden oldalról katonai nyomás alatt tartja.

Első pillantásra a bővítés dilemmája megoldható lenne úgy, hogy a második körben egyedül Szlovéniát vennék fel, hiszen ez az ország okozza a legkevesebb nemzetközi feszültséget. Azonban ez sem járható út, legalábbis Románia számára nem, az országot ugyanis megnevezték már 1997-ben mint lehetséges tagjelöltet, és negligálásával két erős támogatója, Franciaország és Törökország sem lenne igazán elégedett.

A NATO-bővítés nem igazán járul hozzá Oroszország demokratizálódásához, hiszen súlyos félelmeket idéz fel az országban. A politikai kultúra még nem annyira erős, hogy belássák: a NATO-bővítés a béke megerősítését szolgálja. A kommunisták és a nacionalisták a bővítést geopolitikai csapásnak fogják fel. A gazdasági krízissel együtt esetleg egy nyugatellenes Oroszország jöhet létre.

Ez nem vezetne új hidegháborúhoz ugyan, de ahhoz elegendő lenne, hogy Oroszország kevésbé együttműködő, önzőbb politikát folytasson szomszédaival szemben, különösen délen. Így létrejöhet egy új Kelet-Nyugat geopolitikai törésvonal, valahol Közép-Ázsia és a Kaukázus között.

Gazdasági gyengesége ellenére Oroszország képes politikai és katonai hatalmával élve Délen megbontani a stabilitást. Először is késleltetheti az új független államok konszolidációját és közeledését a Nyugathoz. Másodszor katonai erejének átcsoportosításával befolyásolhatja a kényes egyensúlyt. Harmadszor pedig Oroszország egyike a világ két legnagyobb nukleáris hatalmának. Mindezeket figyelembe kell venni a bővítés második körének meghatározásánál.

Az 1998-1999-es koszovói konfliktusban Oroszország folyamatosan tiltakozott a NATO katonai beavatkozása ellen. Úgy érezhette, hogy ez precedenst teremthet a NATO esetleges Oroszország határaihoz közeli beavatkozásához is.

A múltban Törökország és Oroszország többet harcolt egymással, mint együttműködött. Mára azonban felismerték, hogy együttműködésük több előnnyel jár mindkét fél számára, mint a konfrontáció, ezért vezetőik óvatosabban nyilatkoznak egymásról. Németország után Oroszország második legnagyobb kereskedelmi partnere Törökország. Törökország energiaellátását pedig elég nagy részben Oroszország biztosítja. Így érdeke a török befektetőknek, hogy részt vegyenek az ország gazdasági helyreállításában.

A NATO-bővítés folyamatát az első kör államainak felvétele után szüneteltetni kellene. Ez lehetőséget adna Moszkvának, hogy tisztázza politikáját a Dél államaival szemben. Jelenlegi gyengesége nem lehet elégséges ok, hogy erőszakolják a NATO déli irányú kibővítését. A Nyugatnak is érdeke, hogy megvárja Oroszország

stabilizálódását. Egy stabil Oroszország a déli régióban is stabilizáló tényező lehet. A kiegyensúlyozottság elérésére a legjobb út, ha arra készítetik Oroszországot, hogy együttműködő magatartást tanúsítson mind kormányzati, mind pedig gazdasági szinten. Az együttműködésre készítés történhetne úgy, hogy nem erőltesik a NATO bővítési folyamatának továbbhaladását az első kör után, ezzel meggyőzik Oroszországot, hogy az együttműködés kifizetőbb számára, mint a konfrontáció. Ezzel a Nyugat értékes lehetőséget adna Moszkvának a demokratizálódásra és a fejlődésre.

A Békepartnerség intézménye pedig kapcsolatot teremt a Szövetség és a NATO-tagságra pályázók között, és előkészíti az utóbbiakat a tagságon belüli együttműködésre. Egy hosszú szünet a következő felvételi eljárás előtt lehetőséget teremt arra, hogy a Békepartnerség intézménye jelentős szerepet kapjon a hidegháború utáni rendezésben, hiszen olyan tagjai is vannak, amely országok nem lesznek a NATO tagjai (pl. Oroszország).

Lehetőséget kell teremteni a régióknak arra is, hogy felkészüljön az Európai Unióhoz történő csatlakozásra. Kívánatos, hogy az EU-hoz és a NATO-hoz való csatlakozás egymást támogató és párhuzamos folyamat legyen. Amennyiben leáll a NATO-bővítési folyamat, úgy az EU-hoz való csatlakozás adhat kapcsolódási pontot olyan országoknak, mint Szlovénia vagy Románia. Az EU-nak is fontos lesz a Fekete-tenger partvidékén fekvő országoknak a csatlakoztatása, hiszen a nemzetközi kapcsolatokban csak úgy lehet számottevő szerepe, ha nem zárkózik be határai közé.

A NATO-nak nem szabad nagyon megelégnie az EU-t a tagfelvétel menetében. Mielőtt sor kerülne a NATO-bővítés második körére, meg kellene várni, hogy EU-tag legyen Magyarország, Lengyelország, Csehország és legalább még egy ország a Fekete-tenger mellettiak közül. Ha ez így történik, a Szövetségnek több energiája, több pénze és több ideje lesz, hogy kiszélesítse az Atlanti-óceánt átszelő biztonsági együttműködés horizontját, és előkészítse a Szervezet megújulását az új tagok felvételére.

*Fordította: **Biczó Krisztina***

[Vissza](#)

A német és a cseh történelmi emlékezet alakulása a második világháború után

Křen, Ján: Česká a německá historická pamě - včerejek a dneek. = Český časopis historický, 97. roč. 1999. 2. no. 321-331. p.

Az idős történész mindenekelőtt leszögezi, hogy a téma mindkét országban állandóan jelen van a szakirodalomban, bár a vele való foglalkozás meglehetősen aszimmetrikus: a cseheknél gyakoribb, mint a németeknél.

Nem feltétlenül kell Václav Havellel egyetérteni abban, hogy a németek a csehek sorsa, illetve hogy a németek a cseh azonosságtudat tükrői, például azért sem, mert vannak görbe tükrök is, viszont kétségtelen: a kérdéskör a cseh lét négy-öt legfontosabb kérdésköre közé tartozik.

A két nemzet a fasizmus bukását követően egészen másképpen "látott neki" az emlékezésnek. A németeknek ki kellett menekülniük a történelemből és a nemzetükből, másként szólva: az európai, illetve a szocialista társadalomba kellett bebocsátást kérniük. Ez az 1937. évi állapotokra applikáló nyugatnémetek számára nehezebb "ekvilibrisztika" volt, mint a keletieknek, akik az osztályalapú és szocialista államiségükre hivatkozva könnyebben vették ezt az első akadályt.

A hidegháború éveiben itt is és ott is a nácizmussal való leszámolás egyfajta általános elhatárolódássá enyhült, ami megfelelt a "kis nácik" érdekeinek is.

A 60-as években a fiatalság radikális hulláma készített a nácizmus elmélyült kritikájára (és korántsem csak Németországban, hanem világszerte). Ebbe a kritikába az előzmények, a német "Sonderweg" elítélése is helyet kapott (vö. Fritz Fischer könyvével).

A 70-es évek fordulóján és a 80-as években az NSZK-ban és az NDK-ban egyaránt felfedezték a német történelem haladó hagyományait, sőt továbbmenve az NSZK-ban kimondták: "A Gulag lelki atyja volt Auschwitznak", azaz: a kommunizmus és a nácizmus "egy tón terem" (E. Nolte). Ez azonban nagy felháborodást keltett német körökben is, úgyhogy a kísérlet vereséggel zárult. Ami helyébe lépett, az egyfajta patriotizmus volt, korántsem nemzeti, hanem alkotmányos díszítő elemekkel ellátva.

A kommunizmus bukása, az NDK megszűnte új lendületet adott a kommunizmus bírálatához, illetve a koncentrációs táborok áldozatainak, az áttelepítések emberi veszteségeinek, a szövetséges bombázásokban elpusztultak stb. egybemosásához (Jaworsky). A nemzetietlentől a nemzetihez való visszafordulást a konzervatívokon kívül baloldali személyek is vallják (pl. P. Glotz, Seebacher, aki Brandt kancellár özvegye). Summa summarum: a németek új öntudattal térnek vissza történelmükhöz és annak értékeihez. (Ezt az idillbe hajló fejleményt azonban időnként váratlan rengések zavarják meg. Így pl. L. Gall könyve a Wermacht bűneiről, amely szertefoszlatta azt a legendát, hogy a "Wermacht becsületesen vívott becstelen háborút".)

A csehek, minthogy a győztesek oldalára kerültek, teljesen másképpen alakították emlékezetüket. Elsőként az "járta", hogy minden cseh ellenálló volt és elvszerűen németellenes. Később az ellenállás egészéről, miközben továbbra is hangsúlyozták németellenes élet, azt mondták-írták: kommunista irányítás alatt állott.

A németellenesség (esetenként más "ellenességekkel" társítva) természetesen nacionalizmus volt a javából. Ezt nyergelte meg (akárcsak Lengyelországban és Magyarországon) a korábban internacionalista alapon álló kommunista párt, ami - mondhatni - tökéletesen sikerült neki: a középkori telepítések német-feudális "Drang nach Osten" címkét kaptak, a huszitizmus pedig valamiféle öskommunizmussá minősítettet. A hidegháború éveinek némely eseménye alkalmas volt a történelmi örökség ilyen értelemezésének alátámasztására, amihez - modern magyar kifejezést használva - csak kisebb-nagyobb "csúsztatások" kellettek.

A távolabbi cseh múlt "kommunista megszállása" örvén a nemzet közelebbi múltjára való emlékezést is át lehetett "hangszerelni", azaz elítélni az első polgári köztársaságot, Masarykot, Benet, nem is beszélve a repressziók friss áldozatainak innen "származtatásáról".

A 60-as években ütötte fel a fejét a háború utáni nemzeti múlt kritikai feldolgozásának igénye. Vezérmotívuma a rehabilitáció volt, s itt-ott fény derült a cseh-német kollaboráció eseteire is. Ebben az időszakban vetődött fel a korábban kegyetlen következetességgel végrehajtott Szudéta-vidéki áttelepítés komplexuma is, mondván: az cseh tragédia is volt.

Az alighogy elindult pozitív folyamatokat a szovjet megszállás félbeszakította. A kommunista és nem kommunista kritikusokat, ha nem is alkalmazták az 50-es évek kivégzéseikig is eljutó represszióit velük szemben, erőteljes megtorlásokkal sújtották: "szociális deportálásra" ítélték. Emiatt a nemzet történelmi tudatának építményéből mindmáig hiányzó építőelemek estek ki. Innen nézvést a történelmet: az ún. normalizálás "kulturális Biafrát" rendszeresített.

A 80-as évek hozták el végre az áttörést. "A saját múlt kritikai értelmezése eleve az értelmiségiek kategorikus imperatívusza. Ennek jelentős hagyománya van a csehek körében, kezdve Komenskýval, ... folytatva aldával, Rádlval egészen Patočkaig..." Sajnos, az elmélyült kutatást késlelteti, hogy hiányzanak a megbízható forráskiadványok.

Végül a szudétanémetek ügyét kell megemlíteni. Az 1992. évi cseh-német szerződés jó szándékú megközelítései ezt a fájó emléket nem tudták a véglegesség igényével történelmileg "helyretenni". Itt található az a terület, ahol a tárgyszerűség - mindkét oldalon - a legkevésbé érvényesült.

A közvélemény Németországban még ma is nagyrészt a túlzó szudétanémet adatokra emlékezik, s 250-400 ezer halottat emleget, holott a német-cseh kutatások reálisan 25 ezer halottal számolnak (nem mintha ez nem volna szégyenletesen sok).

Csehországban az érzékenyebb kutatók e kérdésben már-már a flagellálásra is hajlandók, s ugyanakkor túlzásokkal operálnak. Így pl. az 1945-ben volt brünni halálmenet 8-10 ezer áldozatáról írnak a tényleges 500-600 helyett.

Utoljára néhány részlet a tanulmány zárópasszusaiából: "Mások tapasztalatából, így a németekéből is tudjuk, hogy milyen nehéz, ha ugyan nem lehetetlen feldolgozni a történelmet, különösen a dicstelent, az első generáció körében..."

"A múlthoz való komoly és elmélyült kritikai viszony nem a gyöngeség és a bizonytalanság jele."

"Ha elképzelésemnek nevet adhatnék, akkor valószínűleg a legalkalmasabb volna: nem régi módi hazafiságra, hanem kritikai hazafiságra" van szükség.

Fordította: **Futala Tibor**

[Vissza](#)

A lengyelek és a fehéroroszk életvitele

Bukczyn, Semion: Powile. Notatki bialorusko-polskie. = Więż, 42. rok. 1999. 11. no. 143-154. p.

A sok apró és szubjektív megfigyelésből keletkezett írás szerzője zsidó származású fehéroroszk publicista, aki oroszul ír. Számára a sokkalta dinamikusabb és demokratikusabb lengyel élet egyes jelenségeinek felmutatása olyan kulisszául szolgál, amelynek előterében az analóg fehéroroszk állapotok és fejleménynek szomorúsága és már-már abszurditása még határozottabban és egyértelműbben fejeződik ki.

Mindenekelőtt Varsó nyugatiasan kavargó, a szolidaritást és a kedélyességet sem nélkülöző életét ábrázolja, szembeállítva Minszk szovjet időkre emlékeztető kimértségével és ridegségével.

Lengyelországban mindenki "pan" és "pani". Ez még a részeg embernek is kijár, amikor a kocsmárosnő már nem akar neki újabb italt adni, mondván: "Az úrnak ennyi is elég volt, jobban tenné, ha hazamenne, és kialudná magát". Ez a szokás is segít meggátolni bizonyos társadalmi elvadásokat. Fehéroroszkországban - a "tovaris" kimúlása után - nincs ilyen általános megszólítási-hivatkozási kötelezettség. Hiába próbálkoznak az orosz "sudar"-nak (úr, uram) megfelelő "spadar" és "spadaryna" meghonosításával, csak derűtséget keltenek vele. A "muzscsina" és a "zsenscsina" pedig végképp bornírt titulus.

Aztán itt vannak a káromkodási és szidalmazási szokások. A lengyelek nem nagyon "cifrázzák" őket, mondhatni monotonak. Ezzel szemben a fehéroroszkok - meglehetősen orosz hatásként - a szláv lélek legtitkosabb érzelmeit fejezik ki, gyakorta az érthetlenségig elmenve általuk. (Példaként egy őrmester kifakadása az egyik "fókázó" baka előtt: "Mit vánszorogsz, mint egy terhes tetű a vizes p..án.")

Amíg a lengyelek igen fejlett nemzeti-közösségi érzéssel rendelkeznek, addig a fehéroroszkokban nincs ilyen tulajdonság. Nekik nincs anyanyelvük, ha egyáltalán szó esik róla, fehéroroszk mondanak. Mégpedig olyan érzelmi töltés nélkül, mintha - például - az angol nyelvet emlegetnék.

Végül ami a lengyelországi holocaust emlékét illeti, a lengyelek körében szenvedélyes viták folynak róla, gyakorta az antiszemitizmus is felüti a fejét. A cél egészében a bűnök végső bevallása, amiben fontos szerepet játszik az oktatás. Fehéroroszkországban viszont "nincsenek nemzeti problémák" - legalábbis Lukasenko szerint. A valóság - természetesen - mást mutat, ám az alattvalók nem szoktak lázadni. Fontos körülmény még, hogy Fehéroroszkországban 300 ezer zsidó él, míg Lengyelországban csak háromezer. (A közvélemény ezt nemigen hiszi el, mondván: még a pápa is zsidó. E cikk szerzőjét egy antikvárius fel is világosítja: "Hát igen, az anyjának voltak valamilyen zsidó gyökerei".)

Az, hogy az ország lakossága Z. Pazniak önkéntes száműzetésbe kényszerítése és Lukasenko győzelme után nem tudott elmozdulni az említett alattvalói jellemzőkről, nyilvánvalóan az előrehaladt eloroszosítás az oka, amit Lukasenko regnálása tovább szilárdított.

Az értelmiség egy része ugyan inkább szimpatizálna egy (történelmileg is hosszú ideig ható) lengyel befolyással, de fél is az ellengyelesítéstől, ami mindig a katolicizmus trójai falóvának bizonyult.

Ma az a helyzet, hogy a russzifikálást "a nemzet többsége elfogadta". A számszerűen gyenge ellenzék most - micsoda szégyen az ezredfordulón - a nemzet egészének pauperizálódásában reménykedik, amelytől a felébredést várja, a "minél rosszabb, annál jobb" alapon.

Ennél realisabb perspektíva: Oroszkország újra bekebelezi ezt a Lukasenko kormányozta országot. A lengyeleknek egy sor "szent helye" és "szent embere" van. Hogy csak Grunwaldot, Monte Cassinót, Mickiewiczet, Czesztochowát említsük. A fehéroroszk történetéből - egyetlen fontos eseménytől eltekintve - mindez hiányzik. Ez pedig a fehéroroszk partizánmozgalom emléke volna. Csakhogy ezek kultusza helyett elindult a fehéroroszk kollaboránsok szerecsenmozdatása, sőt: emlékiratainak kiadása. A partizánok és a zsidók gyilkosaiból hovatovább "hősök" lesznek, akik mintegy felkészítették a beloruszkokat az önálló állami életre. Mondják magukról, hogy "harmadik utasok" voltak, akik az "inter duos litigantes tercius gaudet" jegyében Hitler és Sztálin bukását várták. 1993-ban, amikor megtartották a fehéroroszk első világtalálkozóját, rajta túlnyomórészt ezek a hajdani fasisztoid rendőrök jelentek meg.

Fordította: **Futala Tibor**

[Vissza](#)

Kulturális és etnikai sokszínűség Közép-, Kelet- és Délkelet-Európában és a Bécsi Nyilatkozat (1998. szeptember 30.)

Suppan, Arnold: Multikulturalität und Multiethnizität in Mittel-, Ost- und Südosteuropa und die Wiener Deklaration vom 30. September 1998. = Österreichische Osthefte, 1999. 41. Jg. 2. H. 187-194. p.

A XX. század végén, egy olyan évszázad után, amely két világháborút, számos népirtást, elűzetést és kitelepítést zúdított Európára, új életformát kell keresnünk, amely a kulturális és etnikai sokszínűségben élő népek számára is humanitárius megoldást kínál. Ha visszatekintünk kilencven évvel, Európa keleti és délkeleti részén egész sor kevert etnikumú közösséget találunk - Kelet-Galiciától Bukovinán át Besszarábiáig és Erdélyig, a Vajdaságtól Koszovón át Macedóniáig és Osztrák-Sziléziáig, Isztriáig vagy Dél-Tirolig. Művészek és tudósok egyaránt részletesen megismertették azzal az etnikai-nyelvi sokszínűséggel, amely Wilnát, Lemberget, Csernovitzot és Odesszát, Kolozsvárt, Temesvárt, Újvidéket, Prágát és Pozsonyt vagy akár Triesztet, Skopjét és Szarajevót jellemezte. Az elmúlt kilencven évben ezeknek a területeknek és városoknak a kulturális és etnikai sokszínűsége elveszett, többnyire erőszakos úton homogenizálódtak. A XX. század története azonban arra is megtanított, hogy Európa délkeleti részén a nemzeti határ- és elhatárolódási problémáknak sokkal nagyobb tömege halmozódott fel, mint a Stettin-Karlsbad-Trieszt-vonaltól nyugatra.

A homogenizáló célzatú nyugati nemzet- és nemzetállam-modell átvétele Délkelet-Európa nagy részén elkeseredett nemzeti küzdelmekhez vezetett, a megkésett nemzetné válási folyamat gyakran nemzetidegen vagy nemzetfölötti uralmat valósított meg. Ezek az országok a társadalmi emancipáció legfőbb elemének a nemzetállam kialakítását tartják. (Az európai határok története - a konfliktusok története! - véli K. Pomian lengyel történész.) A térségben számos harcmező neve lett és maradt közismert (Grunwald, Mohács, Fehérhegy, Austerlitz és Lipcse, Rigómező, Várna, Isonzo), kezdettől az országok elhatárolódásának a szándéka érvényesült. Ez a folyamatos erőszakos szembenállás azonban - paradox módon - kölcsönösen föltételezte a szembenálló felet, az ellenségeskedés így vált a saját nemzeti azonosság-tudat kialakulásának az élesztőjévé. Ebből a kapcsolatrendszerből keletkezett a gyűlölet és a csodálat, az elutasítás és az átvétel évszázados szövevénye.

A kíméletlen pusztítás és a politikai indíttatású barbarizmus "testvérháborús" képei, amelyek nagyapáink és apáink gondolkodás- és emlékkincsében makacsul jelen voltak, és megmaradtak, nos ezek a képek térnek vissza napjaink jugoszláviai eseményeiben is, ennek a jelenségnek a makacs továbbélése sajnos a XX. század fő jellemzői közé tartozik. A nemzeti elhatárolódás, az etnikai-kulturális elkülönülés és a totális hatalombirtoklás igénye egyidejűleg jelenik meg a koszovói szerb-albán konfliktusban.

Mit kezdhetünk ezzel az örökséggel? A nemzetek és nemzetállamok Európájában 1989 után az együttélésnek, az egységnek, a kulturális és etnikai sokszínűségnek teljesen új formája jött létre. Bátorságot és fantáziát igényel persze, hogy azonosságserkentő patriotizmussal, de romboló sovinizmus nélkül legyünk képesek gondolkodni. Ez azonban nem reménytelen vállalkozás, elég, ha csak a francia-német, a német-lengyel vagy az olasz-osztrák kapcsolatok alakulásának a közelmúltjára emlékeztetünk.

Az Európai Unió kiszélesítése nemcsak politikusok és hivatalnokok, értelmiségieket képviselő társaságok politikai, gazdasági, szociális és jogi együttműködését jelenti, mindez elsősorban egy modern polgári társadalom felépítését célozza, a demokratikus berendezkedés és a nemzeti biztonság stabilizálását. A közép- és kelet-európai országok természetesen nemzeti identitásuk és kultúrájuk megerősödésének az esélyét is látják az Európai Unióban. Ehhez járul természetesen a szellemi termékek felgyorsult cseréje, a tagországok hagyományainak a versengése, "a szellemi-kulturális dimenziók gyümölcsöző gazdagodása".

A társadalmi átalakulás folyamatánál persze jóval lassabb a társadalmi gondolkodásmód megváltozásának a folyamata. Éppen a mentalitás terén a kontinens kettéosztottsága még egyáltalán nem szűnt meg, a közeledés folyamatát egyik oldalról sem célszerű politikai, gazdasági vagy szociális sokkhatással gyorsítani. Inkább a különböző nemzedékek szemléletalkító képességét érdemes szem előtt tartani. Csak a különböző nemzeti és regionális sajátosságok figyelembevételével lehet a rendszerváltást "a fejekben" is fájdalommentesen végrehajtani. Másrészt viszont nem szabad az egyoldalú mítoszokat és sztereotípiákat tovább táplálni, sem a frusztráció, sem az önféltékelés folyamata nem lehet követendő út.

Az Európai Unió végül is "össztársadalmi projekt", amelynek faktorai: a szociális kockázatok mederben tartása, a növekvő stabilitás és a biztonság. Ezt egészíti ki a különböző nyelvek, kultúrák, hagyományok és vallások kölcsönös értékelése és tisztelete.

1998. szeptember 28-30-ára az Európai Unió 25 országból hívott meg szakértőket Bécsbe, hogy (az UNESCO képviselőivel együtt) a kulturális és etnikai sokszínűség különböző nézőpontjait megvitassák Európa közép-, keleti és délkeleti térségében, továbbá hogy a kultúra szerepét tanulmányozzák az európai integráció folyamatában. Az Unió bővítéséről folyó vitának nemcsak a politikáról, a gazdaságról és a jogról kell szólnia, hanem a kultúra szempontjairól. A Bécsi Nyilatkozat ezért fejtette ki véleményét a nyelvhasználatról, a vallásról, a médiáról, valamint ezek kapcsolódásáról a társadalomhoz és politikához. A Nyilatkozatot "a jó szomszédság akadémiajának" tekintik, tanítják, értelmezik, és gyakorlati alkalmazhatóságának a lehetőségeit keresik. És munkálkodnak a működéséhez szükséges hálózat kialakításán.

Ebben az átfogó európai béketervben a kultúra minden formájára szükség van. A különböző kultúrákat sem

politikai, sem társadalmi vagy gazdasági szempontok nem választhatják el egymástól. A kultúra egyrészt a párbeszéd eszköze, másrészt viszont az emberek és népek közötti konfliktusok és viták kezelésének a módja. A "kultúra teremtő erejét" a tolerancia és a demokratikus struktúrák megerősítésére kell felhasználni, ebben az értelemben Európában mind a nemzeti-kulturális identitásnak, mind a kulturális pluraliz-musnak megvan a maga helye - beleértve a többes-identitást is. Ez a kulturális "kohabitáció" azonban számos válság és konfliktus lehetőségét hordozza magában, elsősorban az idegenekkel és az újonnan érkezettekkel szemben. Az egymás mellett- és az együttélést nem-csak újra megtanulni, hanem folyamatosan gyakorolni is kell. Szükséges továbbá, hogy Európa használja a modern tájékoztató- és kommunikációs technikákat, hogy eredményesen folytathassa a kultúrákat átívelő párbeszédet. Csak az idegenek megismerése vezethet a korábbi ellenségek feloldásához.

A nyelv nemcsak kommunikációs eszköz, hanem egyúttal az identitás és a kultúra kifejeződése is. Csak az a politika és ideológia alkalmas a különbségek kifejezésére, amely az egyes nyelvek eltérő értékeiből indul ki. Az Európai Unió normáinak értelmében minden nyelv alapvető egyenjogúságát biztosítani kell. A következő évek egyik legfontosabb feladata Európában éppen ennek a nyelvi egyenjogúságnak a megteremtése. Elsősorban a már meglévő jogi keretszerződések gyakorlati alkalmazási lehetőségeinek a kidolgozásáról van szó, a közigazgatásban, a joggyakorlatban és az iskoláztatásban. Az Európa-szerte kevésbé elterjedt nyelvek értékét is tudatosítani kell és elősegíteni e nyelvek fejlődését. Különösen fontos az idegen nyelvek oktatása és az egyes országokban a szomszédos országok nyelvének a meg-ismertetése. A jelentős tudományos és értékes irodalmi művek fordítását a kevésbé elterjedt nyelveken is meg kell teremteni. A főiskolákon rendszerbe kell állítani a fordítói és a tolmácsolást.

A vallás esetében fontos, hogy hagyományát meg kell őrizni, de vigyázni, nehogy bár-milyen konkurenciaharc tárgya legyen más vallásokkal vagy felekezetekkel. Erre a feladatra alkalmas az ökumenizmus szellemének erősítése, amely a társadalmi erőket és a kulturális formákat egyaránt erősítheti, a kölcsönös megértést és a békét szolgálja. A jövő szempont-jából tehát egyformán fontos a (nyugati és keleti) keresztény vallások közötti ökumenizmus fenntartása, valamint vallásközi párbeszéd folytatása a kereszténység, az iszlám és a zsidó vallás között. Az egyházak és a vallási csoportok állandó párbeszédben állnak a társadalmal-mal, a kultúrával, sőt a gazdasággal is, nem szabad tehát szereplésükkel (szerepel-tetésükkel) sem visszaélni, sem tevékenységüket úgy irányítani, hogy szakadékokat idézzenek elő a partnerek között. A kulturális sokféleség egyik jellegzetes területe az állam és az egyház(ak) viszonya a különböző tagországokban. Az Unió egész területén kívánatos a nagy egyházak és a kis vallási közösségek megismertetése (pl. az ortodoxia és az iszlám nyugaton, a katolicizmus és a protestantizmus keleten). Az iszlám hit - különösen Kelet- és Délkelet-Európában - az európai kultúra alkotórésze.

A médiának különösen fontos szerep jut a kulturális, etnikai és nyelvi sokszínűség ter-jesztésében és elismertetésében Európa-szerte. Tudatosan és felelősen szembe kell helyez-kednie az idegengyűlölet, a rasszizmus és a nacionalizmus szemléletének visszautasításában és visszaszorításában. A felelős újságírásnak gyakorolnia kell a toleranciát, és fel kell lépnie a diszkrimináció minden formája ellen. Különösen vonatkozik ez azokra a megkülönböztetésekre, amelyeket a nemzeti, kisebbségi vagy vallási hovatartozás miatt kell elszenvedni. A tankönyvekben kodifikált türelmetlen nacionalizmus egész nemzedékek tudatába mélyítheti a gyökereit, sürgetően fontos, hogy ezeket az oktatási segédeszközöket állami, sőt nemzetközi segítséggel átdolgozzák és javított formában terjesszék. Ugyanezeknek a törekvéseknek kell érvényesülnie a film, a zenekultúra és a népszerű irodalom (lektúr) alkotásaiban, amelyek emberek millióinak az ízlését és kulturális tudatát befolyásolják.

Fordította: **Lukáts János**

[Vissza](#)

Egy tökéletes kudarc - A NATO háborúja Jugoszlávia ellen

Mandelbaum, Michael: "A Perfect Failure-NATO's War Against Yugoslavia". = Foreign Affairs, vol. 78. 1999. 5. no. 2-8. p. + Europ Magazine.1999. 94. no. 7-22 p.

Michael Mandelbaum egy olyan nemzetközi eseményt elemez - (a NATO Jugoszlávia elleni légi háborúját) - mely kétségkívül igen sok politikai jellegű vitát váltott ki nemcsak a nagyhatalmak között, hanem a polgárok között is, hazánkban és külföldön egyaránt. Az a tagadhatatlan tény, hogy a nemzetközi jog szerint a NATO eljárásának legitimitása minimum megkérdőjelezhető, hiszen hasonló akcióról - elvileg - csak az ENSZ-ben születhetne döntés - világszerte felkorbácsolta az érzelmeket. Más oldalról - szintén jogosan - azt vetették fel, hogy a népiertásokat bárhol a világon - de Európában különösen - minden lehetséges eszközzel meg kell akadályozni, hogy egyetlen diktátor se tudjon a "belügyek" védelmének ürügyén bármit megtenni országának kisebbségben lévő polgáraival, és ne bújhasson el az őt védelmező nagyhatalmak háta mögött, számítva - szinte menetrendszerűen bekövetkező - vétőjükra a Biztonsági Tanácsban. Mandelbaum - habár írásában tárgyilagosságra törekszik - lényegében az előbbi vélemény mellett foglal állást.

A NATO-akció mérlegét megvonva megállapítja, hogy az katonailag sikert, politikailag azonban kudarcot eredményezett. A politikai kudarc szerinte főleg az Egyesült Államok elleni növekvő kínai és orosz ellenszenvben nyilvánul meg, ráadásul vitathatatlanul igaza van abban, hogy a bombázások megindulása előtt "csak" 2500 albán halt meg, míg a légicsapások idején - a szerb megtorló akciók miatt több mint tízezer! Az akció megindítását végzetesen rossz kalkuláció eredményének nevezi - jelezve, hogy a NATO berkeiben alábecsülték a speciális szerb belügyi alakulatok hatékonyságát. Milojević Mandelbaum szerint már nem volt népszerű a szerbek körében, a bombázások tették újra azzá. A döntő tévedés azonban az volt, hogy a szerb vezető majd "megijed" a bombázásoktól, és visszavonulót fúj. A szerző ironikusan jegyzi meg, hogy "úgy látszik, az iskolái különböztek azoktól, melyekben Clinton nevelkedett". A Nyugat kalkulált rosszul, de a Balkán népei fizették meg az árát. Az a tény, hogy a NATO támogatja Koszovót, de az orosz és kínai reakcióktól való félelmében nem akar neki függetlenséget adni, szintén logikai ellentmondást szül, és a koszovói albánokat is a NATO ellen fordíthatja. A Clinton-doktrína a "humanitárius intervencióról" jogos lenne, ha Ruandában vagy Szudánban is alkalmazták volna. Nemzetközi jogi szempontból azonban mindenképpen illegális és védhetetlen.

A háborút a NATO-n belül sem tekintik egyértelműen sikernek. Mint azt az 1999-es 94-es számú "Europ Magazine"-ban megjelent cikkek bizonyítják, maga Javier Solana szerint sem voltak a háborús célok pontosan meghatározva, ez pedig további hibákhoz vezetett. Wesley Clark, a legfőbb katonai parancsnok ugyanott beismeri, hogy alábecsülték Milojević "etnikai tisztogatásra trenírozott" gépezetét. A koszovói akció azt is nyilvánvalóvá tette, hogy lényeges különbség van az Egyesült Államok és európai szövetségesei katonai cselekvőképessége között. Napjainkra szinte már közhelynek számít, hogy a NATO akciója felélénkítette az önálló európai katonai ütőerő kialakításának folyamatát. Közelebb került az Európai Unió és a Nyugat-Európai Unió tervezett egybeolvasztásának időpontja is.

A magazin foglalkozik a NATO három új tagja integrálásának problémájával is. A fókuszba természetesen a csaknem 40 milliós Lengyelország hadserege került, de a cikkben elhangzottak (nyelvi gondok, a haditechnikai eszközök elavultsága stb.) a cseh és a magyar hadseregre is érvényesek. Az "új szövetségeseik" - mértékadó tényezők szerint - megállták a helyüket a koszovói légi hadművelet során. Javier Solana is említést tesz a három új tagállamról, ugyanakkor azt is leszögezi: nem kell "tartani" attól, hogy az Egyesült Államok elfordul Európától - ezt már a két világháború tanulságai miatt sem teszi meg.

Fordította: **Horváth András**

[Vissza](#)

Koszovó - adalékok egy konfliktushoz. Beszélgetés Jean-Louis Dufourral és Jacques Rupnikkel

Laignel-Lavastine, Alexandra - Tardy, Thierry [Rip.]: Kosovo : retour sur un conflit. = La Revue internationale et stratégique, 1999. no. 33. 22-37.p.

A beszélgetés egy hónappal az 1999. februárjában tartott Rambouillet-i Koszovó-konferencia előtt zajlott, s a vitás kérdések, ezek rendezésére irányuló javaslatok háttérébe ad betekintést. Érezhető, a nemzetközi erők zavarban vannak: milyen következményekkel járhat egy elvileg szuverén állam adott térségébe NATO-csapatokkal beavatkozni. Lehetséges-e a koszovói konfliktus katonai rendezése, a Nyugat levont-e tanulságot a boszniai leckéből?

A kérdezettek: Jean-Louis Dufour, volt katonatiszt, védelmi szakértő, a *Défense* című folyóirat főszerkesztője. Jacques Rupnik, a Politikatudományi Nemzeti Alapítvány (CERS) kutatási igazgatója, egyebek közt részt vett a Nemzetközi Balkán Bizottság munkájában

végrehajtási igazgatóként. Terjedelmi okból itt a kérdéseket nem, csak a válaszokat vesszük figyelembe.

J. R.: Jugoszlávia szétesése Slobodan Milosevic hatalomra jutásával erőteljesen megindult. A fellobbanó nacionalista érzelmek Délről Északra haladó irányával ellentétesen, a háborúk Északról terjedtek déli irányba: Szlovéniából Horvátországon, Bosznián át Koszovóig. A szakértők által prognosztizált Bosznia-Koszovó "muzulmán tengely" nem jött létre, csak annyi közös a sorsukban, hogy közös ellenségük a szerbek. Az 1995 novemberében, Daytonban született megállapodás pedig felbátorította a koszovóiakat, hogy hasonlóan ahhoz, amint Boszniából is részesedtek a szerbek, ők is részei lehetnek egy szomszédos államnak, mégpedig Albániának.

J.-L. D.: Kérdés, hogy vajon a koszovói lesz-e az utolsó háború? Tény, hogy a Daytoni megállapodás nagy feszültséget keltett a koszovói albánokban.

J. R.: Nem kizárt, hogy további háborúk is lesznek a térségben, pl. Makedóniában. Épp ezért mozdult meg a nemzetközi közösség, kockáztatva a NATO kohézióját, hitelességét. A dolgok háttérében az 1997 tavaszán megrendült Albánia áll, mely minden, bárhol élő albánt mozgásba hozhat. A koszovói Felszabadító Hadsereg mögött Albánia áll. A makedóniai albán kisebbség ugyanekkor a helybeli volt kommunisták ellen fordult.

J.-L. D.: A NATO esetleges (ma már tudjuk tényleges) beavatkozása nemhogy igazolható, de az Egyesült Államokban már 1991-ben volt olyan állami tisztviselő, aki lemondott a közbelépés késlekedése miatt. A felbomló Albánia felé pedig aligha terjedhet tovább a koszovói válság, hiszen azt a széteső államszerkezet nem tudná "fogadni".

J. R.: A Milosevic által ürügyként használt jelszót, miszerint Koszovó "a szerb kultúra bölcsője", az 1389-es Rigómezei csata óta eltelt idő úgy igazolta, hogy ma Koszovó lakosainak több, mint 90%-a albán. Azaz demográfiai szempontból a szerbek vesztettek. Meg kell jegyezni, hogy az albánok Európa legdinamikusabban növekvő népcsoportja. Az 1998 nyarán Belgrádban úgymond a kisebbség védelmében történt fegyveres beavatkozást követően összesen 200 ezer lakos vándorolt el. Azonban pl. több, mint 20%-uk montenegrói volt. Ez inkább azt bizonyítja, hogy a szerb közvélemény már a 80-as években - nem teljesen nyíltan - a dicső szerb múlt visszaidézésével foglalatoskodott, s ezt látva a többi nemzetiség is igyekezett egybetömörülni.

J.-L. D.: Nem zárható ki egy - az OAS idejében Algériában lezajlott hasonló - "lábbal történő szavazás" sem, mellyel a Koszovóból ma elvándorló szerbek a szerb antidemokratikus politika ellen tiltakoznak.

J. R.: Az bizonyos, hogy Milosevic nem készült fel egy korlátozott területen működő szerb állam megszervezéséhez. Ennek kárvallottjai a horvátországi Krajínából 1995-ben elűzött szerbek, akiket korábban rendíthetetlen ellenállásra biztatott, s menekülteként pária-sorsra ítélt.

J.-L. D.: Ha a boszniai muzulmánok államot alakíthatnak, meglehet, a koszovóiak is ugyanezt akarják majd.

J. R.: A gazdasági szempontoknak valóban csekély szerepük van, a nacionalista érzelmekhez viszonyítva. A volt, kommunista Jugoszlávia felbomlásának pillanatában az látszott a legvalószínűbbnek, hogy itt jön létre leghamarabb egy "kis Maastricht", de nem ez történt... Nehéz arra a kérdésre egyértelmű választ adni, hogy ún. gyenge, vagy inkább erős résztvevőkkel lehet-e eredményesen rendezni a koszovói konfliktust. Míg az egyik esetleg jó tárgyaló, addig a nagy történelmi gesztusok gyakorlóinak is lehet sorsfordító hatásuk (pl. De Gaulle Algériával kapcsolatosan).

J.-L. D.: Mivel a koszovói albán gerillák az albán Felszabadító Hadsereggel (UCK) a háttérben egészen szokatlan módon nyílt, utcai harcra rendezkedtek be, gyakorlatilag csak a radikális Seselj által beígért vérfürdőnek, mint katonai megoldásnak van némi tere. A koszovói szerbekre való tekintettel azonban ez nyilván nem valósul meg.

J.-L. D.: A boszniai konfliktus rendezésével összehasonlítva az az alapvető különbség, hogy míg ott a nemzetközi erők évekig vártak a közbeavatkozással, Koszovó esetében az Egyesült Államok azonnal felismerte, hogy míg az ENSZ-ben Oroszország ellenállásával találkozna, a NATO mozgósításával sikeresen közbeszólhat. Ez tette 1998 nyarán.

J. R.: Boszniába először megfigyelőket küldtek, majd tárgyalásokba fogtak, s évek múlva avatkoztak csak közbe. Addig számos szervezet színre lépett: az EBESZ-országok, az EK, az ENSZ, és csak 1995-ben a NATO. Koszovó esetében a sorrend megfordult: a NATO azonnali katonai fellépése hatásosnak bizonyult.

J.-L. D.: Nem szabad elfelejteni azt a körülményt sem Bosznia és Koszovó kapcsán, hogy az első esetben ultimátumot intéztek Milosevichez, vonja ki fegyveres erőit a kérdéses területekről. A második esetben már könnyebben megértette, mit kell tennie.

J. R.: Kétségtelen, hogy csak a valóságos fenyegetést érti meg Milosevic. A politikusok egy része, így H. Kissinger is, kételkedik azonban abban, hogy egy vérengzés megakadályozása, egy humanitárius katasztrófa elhárítása elegendő politikai cél a közbeavatkozáshoz.

J.-L. D.: Bosznia ráadásul földrajzi egységként különálló államalakulatnak számított, míg Koszovó az ellenséges Szerbián belül helyezkedik el, s ezért az ENSZ elveivel teljesen ellentétes volna a katonai fellépés. Bántó precedens a koszovói beavatkozás abban az értelemben, hogy pl. mit szolt volna Franciaország, ha az ENSZ megkezdi annak idején Algéria bombázását? A nemzetközi mechanizmus egyébként mérhetetlenül igazságtalan, hiszen nem avatkozik be pl. a szudániak, a kurdok, a csecsenek ügyében.

J. R.: A NATO-val kapcsolatban csakugyan fölmerültek új elképzelések, miszerint a hagyományos, Európa biztonságát védő szervezet munkáját ki lehetne terjeszteni más földrészekre is. De új elgondolás eredménye a három szocialista országnak a szövetségbe való felvétele is. Franciaország el kell hogy gondolkozzék, melyik európai identitású védelmi koncepcióval tud azonosulni a koszvói válság esetében.

J.-L. D.: Nem szabad elfelejteni, hogy Bosznia szétesett állam volt már, amikor kívülről, indirekt úton megtámadták, s erre következett a nemzetközi közbelépés. Szerbia viszont erős állam, maga intézi belső ügyeit és bizonyosan visszautasít minden külső beavatkozást.

J. R.: A koszovói albánok megértették, hogy egyetlen módon hívhatják fel magukra a nemzetközi közvélemény figyelmét, ti. ha erőszakhoz folyamodnak. Az erőszakra a média fölfigyel, a kockázat megnő.

J.-L. D.: Le kell szögezni, hogy a mai polgárháborúk kusza jellegűek: a belső konfliktus a külföldi intervencióval keveredik bennük. Az albánok csakugyan fölismerték, csakis kívülről menthetik meg őket, de a NATO azért lépett közbe, mert Koszovó Európában van, és mert Szerbia meglehetősen szerény állam, valamint katonai stratégiai szempontból is kedvező lépésnek látszott... Richard Holbrooke nem tévedett, amikor történelmi jelentőségűnek nyilvánította ezt a föllépést. Az Egyesült Államok Koszovóban azt a lehetőséget is megragadta, hogy bevezesse a számára egyedül elképzelhető, új, nemzetközi rendet, miszerint bármelyik szélességi fokon jogosan avatkozik közbe. Félő, hogy bizonytalan időre három, félig protektorátusszerű, igen költséges alakulat jön létre a balkáni térségben: Bosznia, Koszovó, Ciprus. Ezért inkább valamiféle új balkáni paktumot kellene létrehozni az érintett országok részvételével. Történhetne ez akár az Európai Közösségek égisze alatt, a volt Jugoszláviával Kapcsolatot Fenntartó Csoport segédletével még akkor is, ha egy efféle kezdeményezés nehéz és kockázatos.

Kakasy Judit

[Vissza](#)

A görög katolikus egyház újjászületése Csehszlovákiában 1968 folyamán

Barnovský, Michal: Legalizácia grékokatolickej cirkvi v Československu roku 1968. = Historický časopis, 47. roč. 1999. 3. no. 447-465. p.

Csehszlovákiában a görög katolikus egyházat 1950-ben "betagosították" a pravoszláv egyházba. Az év április 28-ára Eperjesen ún. "szobort" (nagygyűlést) tartottak, s ott - az állam politikai és adminisztratív elvárásainak megfelelően - kimondták, hogy az 1646. évi ungvári unió felmondásával a csehszlovákiai görög katolikusok megtérnek az atyai ősegyházba. A "szobor" határozatát - természetesen - az Állami Egyházügyi Hivatal elismerte. Ezt követően egészen 1968. június 13-ig az országban nem létezett görög katolikus egyház.

A görög katolicizmushoz hű papokat általában internálták, később Csehországba telepítették át. Püspökeiket - Pavel Gojdičot és Vasiž Hopkot - "kirakatperben" hosszú évekre elítélték. A hívők egy része illegális módon gyakorolta korábbi vallását, másik része római katolikus lett, a harmadik csak formálisan volt ortodox.

Az újjászületés ügye a demokratizálódási folyamat egyik kulcskérdése lett Kelet-Szlovákiában. Az "emberarcú szocializmus" rövid időszakának egyik eredménye mindenesetre az lett, hogy megszületett a már fent hivatkozott kormányhatározat a görög katolikus egyház működésének ismételt engedélyezéséről. A gyakorlati tennivalókról rendkívül sok egyeztető tanácskozás és vita zajlott le, különösen ami az egyház működési feltételeinek biztosítását illeti (állami támogatás, templomok és egyéb egyházi épületek visszaszolgáltatása, az egyházi szervezet rekonstrukciója stb.). Eközben a helyi párt- és állami szervek, ahol tehettek, igyekeztek retardálni a kibontakozást, magyarázva: pravoszláv pártiak voltak.

A görög katolikus és a pravoszláv egyház versengésbe kezdett a hívőkért. Rémhírek, féligazságok és hazugságok kerültek forgalomba. A suttogó propaganda különösen Csehszlovákia 1968. augusztusi megszállása után erősödött fel. A görög katolikusok azt híresztelték, hogy a szovjet csapatokat a pravoszláv egyház küldte az országba, s így a pravoszlávok oroszbérencek és bolsevikok. A pravoszlávok azzal "vágta vissza", hogy a latin egyház csakhamar bekebelezi a görög katolikusokat, megszünteti sajátos szertartásaikat. 1968 novemberében a két egyház vezetői kassai találkozójuktól ugyan megbékélésre és toleranciára szólítottak fel, ám sikert alig értek el.

1969-ben a szlovák kormány kulturális minisztériuma tett kísérletet a két fél összebékítésére, s noha a Vatikán is elvi segítséget ígért a függő vagyoni kérdések rendezéséhez, a vita csak nem csitult.

Az ellenségeskedést politikai és nemzetiségi problémák, emlékfelidézések tovább bonyolították (ukrán-ruszin azonosságtudat, korábbi magyarosítási kísérletek stb.)

Az ukrán-ruszin értelmiség inkább a görög katolikus egyház felé hajlott, ám nem akarta, hogy a szétválás megossza az ukrán/ruszin nemzetet, ami - mi tagadás - fenyegető veszély volt.

Az ukránjai és az emigráns ruszin sajtó ugyancsak felkapta az áldatlan vallási-nemzetiségi állapot szálait, és összevissza fonogatta őket.

V. Hopko érsekségre törő ambíciói is zavarták a megbékélést. (Ő anélkül, hogy ezt a titulust megkapta volna, 1976-ban meghalt.)

Az ellenségeskedések egyes helyeken tettelegességig fajultak. Ezekben mindkét egyház hívei egyaránt részt vettek. A kelet-szlovákiai rendőrség 1970 májusáig összesen 46 "egyház környéki" büntetett regisztrált, amelyeket 179 személy követett el. 184 további személy szabálysértésre vetemedett. 31 esetben - mintegy 6 ezer résztvevővel - került sor tüntetésekre. Hét pravoszláv papot toloncoltak ki a plébániákról.

A görög katolikus egyház engedélyezését követően (1969 közepén) 83 pravoszláv és 195 görög katolikus lelkészség működött Szlovákiában. (1950 előtt az arány 21:247 volt.) Ez azt mutatja, hogy a pravoszláv egyház igencsak visszaszorult az országban, bár az 1950. évi állapotokhoz képest elég sok pozíciót sikerült megőriznie.

A hívők számarányát tekintve - úgy látszik - a görög katolikusok elérték az 1950. évi százalékos részesedést, miközben a különféle migrációs és szekularizációs folyamatok hatását is figyelembe kell venni a becslések közben.

A két egyház közötti vagyoni jogi szembenállásnak és perlekedésnek csak a kommunista rendszer bukása vetett véget, pontosabban szólva: megteremtette a kibékülés alapját.

Fordította: **Futala Tibor**

[Vissza](#)

Etnikumok közötti kapcsolatok Macedóniában

Najčevska, Mirjana - Petroska-Beka, Violeta: Between political solution and reality: Inter-ethnic relations in the Republic of Macedonia. = Helsinki Monitor, 1999. 3. no. 8-14. p.

Az 1998 novemberében megtartott választásokon 25 albán kisebbséghez tartozó képviselő került be a macedón parlamentbe. A kormányban 5 miniszter, egyikük a kormányfő helyettese, és 5 miniszterhelyettes albán nemzetiségű. Ugyanez az arány az 1994-es választásokon a következő volt: 19 képviselő, 5 miniszter, 4 miniszterhelyettes. Viszont miután a mostani kormány több miniszterből áll, arányaiban kevesebb az albánok képviselője.

A koalíciós pártok elfogadtak egy amnesztia törvényt, amely lehetővé tette két korábban letartóztatott albán polgármester szabadon engedését. Tetovo és Gostivar vezetőjét a büntető törvénykönyv 319. § (nacionalista, rasszista gyűlöletkeltés, provokáció) és 387.§ (lázadás) alapján vették korábban őrizetbe. Miután a parlament hatályon kívül helyezte ezeket a törvénycikkeket a véleménynyilvánítás és a sajtó szabadságára hivatkozva, elengedték őket.

A kisebbségekkel kapcsolatos problémák persze nem oldódtak meg ezzel a törvénnyel. A tetovói albán egyetem kérdése válik napjainkban a két nemzeti közösség konfliktusainak szimbolikus megtestesítőjévé. Az intézmény vezetése ugyanis nem vitte végig az egyetem állami akkreditációját. Ennek egyik oka az lehet, hogy a tanári kar viszonylag jelentős hányada nem rendelkezik olyan végzettséggel, amellyel egyetemen taníthatna. Sokan egyszerre dolgoznak tanárként az egyetemen és töltenek be magas pozíciót az államapparátusban. Az akkreditálást azonban minél előbb végre kellene hajtani, mert az idén végez az első évfolyam, és jogosan kéri diplomája állami elismerését, ami egyenlő elbírálást tesz lehetővé a munkaerőpiacon.

Az egyetemen felmerülő sok probléma oda vezethető vissza, hogy az országban egy nagyon sajátos egyensúlyi helyzet alakult ki a politikai szintéren: nem beszélnek a kisebbséggel kapcsolatos megoldatlan problémákról. Ez minden kormánypárt számára kedvező, mert ezek helyett azzal foglalkozhat, hogy minél több saját embert juttasson be az államapparátus vezető pozíciójába. Valószínű, hogy mire a teljes adminisztráció lecserélődik, újra felszínre kerül majd az etnikai szembenállás kérdése.

A "nem beszélünk róla, nem létezik" mentalitást támogatja az is, hogy Macedóniában a nemzetiségek között tulajdonképpen nagy a szakadék. A mindennapi életben erőteljes szegregáció munkál a különböző etnikumok között, ezzel persze együtt jár a tolerancia hiánya is. A polgárok, miután hiányoznak köztük a kapcsolódási pontok, jobban ki vannak téve a pártérdekek manipuláló hatásainak.

Macedóniában ezenkívül nagy problémát okoz a "Koszovó szindróma". A mindennapi életben ez a következőket jelenti:

Az albánok nemzeti identitásukat fontosabbnak tartják állampolgárságuknál.

A Macedóniában élő albánok saját problémáik helyett a Koszovóból jöttekkel foglalkoznak, így lassan eltűnnek a két csoport közti különbségek, majdnem az államhatárok is.

Az albán etnikumú minisztereknek nehéz szerep jut: egyensúlyozniuk kell az állam érdeke és a (pán)albán érdekek között.

Homogenizálódik a macedón etnikumú többség a szláv testvériség és az orthodox egyház égisze alatt.

A kisebbségi konfliktusok növekvő száma aláássa a demokratikus intézmények működését.

A helyzetet nehezíti a nemzetközi szervezetek segítő beavatkozása az ország életébe. A problémák feltérképezését és a tanácsadást még elfogadják Macedóniában, de sokszor úgy érzik a többségiek, hogy az egyoldalú, csak az albánokat védő politika gyűlöletet kelt, lassítja a demokratizálódási folyamatot, és hatása így negatív.

A koszovói konfliktus és az országba beáramló albánok hozzájárultak ahhoz, hogy a macedón etnikumhoz tartozók növelték az albánoktól való távolságukat. Az újonnan jöttek új feszültségeket is gerjesztettek:

Megnőtt az a félelem, hogy Macedóniában fognak maradni a menekültek, és megbomlik az ország etnikai egyensúlya.

Egzisztenciális szinten attól tartanak, hogy súlyosbodik az ország nyomora, amely már így is az alig elviselhető szinten van.

Politikai szinten pedig az gerjeszti a félelmet, hogy megismétlődhet a koszovói válság Macedóniában is.

A népek közötti elkülönülés még erősebben és világosabban látszik az oktatás területén. Kívülállóknak megpróbálták feléleszteni a kapcsolatot macedón és albán gyerekek között iskolán kívüli foglalkozásokon, de nyilvánvalóvá vált a kísérlet során a kommunikáció nehézsége a különböző etnikumok között. Ugyanis az általános és középiskolások saját nemzetiségüket előtérbe helyező oktatást kapnak, ahol megvilágítják nekik, hogy különbség van "mi" és "ők"

között. Ahelyett tehát, hogy egymásról tanulnának, erősen negatív sztereotípiákat és előítéleteket hallanak.

A nemzeti intoleranciát és szeparációt nagyon erősen befolyásolja a Skopjei Egyetem Tanárképző Karának légköre, ahol a jövő macedón és albán általános iskolai tanítóit képezik. Néhány évvel ezelőtt ugyanis az albánok azt kezdték követelni, hogy minden szinten albánul tanulhassanak, illetve a képzés minőségén is javulást szerettek volna elérni, például, hogy a kétéves képzési formát alakítsák át négyévesre. A követelésnek azért van nagy jelentősége, mert egyedül ők fogják tanítani az albán gyerekeket, így nagy befolyásuk van világmépük alakításában.

Az albán politikai lobbi erre alapozva nyitotta meg a csak albán nyelvű Tetovo Egyetemet. Itt a jövő tanárok négyéves képzést kapnak.

1997 februárjában a kormány új törvényjavaslatban engedélyezte a Skopjei Egyetemen a teljesen albán nyelvű képzést, ez azonban újabb gondokat okozott. Ugyanis a macedón nemzetiségű hallgatók jó néhány politikai szereplő támogatásával utcai tüntetést tartottak az engedély visszavonása érdekében. A törvény életbe léptetését ekkor leállították, erre viszont az albán hallgatók bojkottal válaszoltak. Csak akkor tértek vissza a termekbe, mikor az igazgatóság engedélyezte a teljesen albán nyelvű tanulást.

Bár úgy tűnik, hogy ezzel a legfontosabb probléma megoldódott, a főiskola légköre azonban feszültséggel teli. A két etnikum közti szakadék nagyobb, mint valaha volt.

A mindkét oldalon erős érzelmek újabb és újabb problémákat, megosztást hoznak létre, és mélyítik a szakadékot a macedónok és az albánok között. A jövő tanárainak viselkedését látva felmerül a kérdés: Macedónia számára melyik út hasznosabb: folytatni a nacionalista oktatást még nagyobb lojalitást alakítva ki a saját népcsoporthoz, vagy olyan embereket nevelni, akik képesek tevékenyen részt venni a demokratikus államberendezkedés kialakításában, hogy megtalálják ebben saját feladatukat. Talán az utóbbi a járható út. Ehhez olyan tantervet kell bevezetni, amely az egyén önbecsülését helyezi előtérbe, és megtanítja a gyerekeket arra, hogy meg kell védeniük magukat a propaganda és a külső manipuláció hatásától. Egymást kölcsönösen elfogadó légkört kell kialakítani, a jövő tanárokat képző egyetemen kezdve a sort. Ezzel elérhető lesz, hogy Macedónia minden polgára az ellentéteket feloldani, ne pedig feléleszteni igyekezzék.

Fordította: **Biczó Krisztina**

[Vissza](#)

Egy egyedülálló kultúra elnyomása (kurdok)

Lidbom, Carl: The pressing problems of a unique culture.= Socialist Affairs, 48. vol. 1999. 1. No. 13-15. p.

A kurdkérdés ma nemzetközi probléma. A nyugati kormányzatok azonban nem lelkesednek azért, hogy megbirkózzanak vele. Sajnos megoldhatatlannak tűnik.

Törökországban gyenge lábakon áll a demokrácia éppúgy, mint az emberi jogok tiszteletben tartása, ez pedig nagyon zavarja az ország nyugati partnereit. Bár a Nyugat gazdasági és stratégiai érdekeinek védelme gyakran azzal jár, hogy tartózkodnak Törökország kritizálásától akkor is, amikor megsértik a kurdok legalapvetőbb emberi jogait. Nemcsak Washington, hanem jó néhány európai kormányzat is behunyja a szemét olykor.

Azonban a nemzetközi közvélemény nem kerülheti meg a kurdkérdést, mert túl sok kurd él a világban ahhoz, hogy figyelmen kívül hagyassák őket. Nemcsak Törökországban van ugyanis számottevő kurd kisebbség, hanem Iránban, Irakban és Szíriában is, amely országok viszont stratégiai pozíciót töltenek be a Közel-Keleten. Így a közel-keleti békefolyamat életben tartása is szükségessé teszi a kurd probléma megoldását.

Kurdisztán egy földrajzilag jól körülhatárolható térség, ezen a területen kb. 30 millió kurd nemzetiségű él. Közülük 15 millió Törökországban, 6 millió Iránban, 4 millió Irakban, Szíriában pedig másfél millió él.

A kurdok elnyomása nemcsak Törökországban égető probléma, hanem Iránban és Irakban is. Az Öböl-háború óta Irakban viszonylagos függetlenséget élveznek ugyan a nyugatiak által ellenőrzött területeken, itt még parlamentjük is működik. Ez úgy jöhetett létre, hogy a kurdok sokáig egymás ellen harcoló két pártja kibékült, és megegyeztek abban, hogy 1999 nyarán új választást tartanak. Azonban senki sem tudja, mi fog történni akkor Irakban, amikor az ENSZ feloldja az ország elleni szankciókat, és Irak visszanyeri teljes szuverenitását a kurdok lakta területeken is. Csak remélhető, hogy a nemzetközi közösség nem hagyja sorsára az iraki kurdot.

Törökországban nagyon aggasztó a helyzet. Az ország délkeleti vidékén évek óta valódi háború dúl, török katonák harcolnak a kurd gerillák ellen azzal a céllal, hogy szétzúzzák a Kurd Munkapártot. A harcok kezdete óta 15 ezer ember halt meg és 400 falut romboltak le emiatt. Az nem kétséges, hogy a Kurd Munkapárt megkérdőjelezhető, brutális módszereket használ, de ugyanezeket vetik latba a törökök is ellenük. Tulajdonképpen mindkét félre használhatjuk a terrorista minősítést. Az Amnesty International és más humanitárius szervezetek gyakran figyelmeztetnek arra, hogy a török börtönökben kínzással terrorizálják a foglyokat, illetve hogy az igazságszolgáltatás nem veszi figyelembe az emberi jogokat.

A Törökországban élő kurdok egy része a háborúk miatt elhagyta az országot, és Nyugaton próbált megélhetést és biztonságot keresni. Magában Isztambulba is majdnem 3 millió kurd költözött; Franciaországba tízezer, Németországba pedig több mint félmillió kurd menekült el.

A kurd nép története, kultúrája egyedülálló. Nemcsak saját nyelvük van, hanem szépirodalmukból ismerünk 15., 16. századi munkákat is. A kurdok nagyon büszkék nyelvükre és irodalmukra mint identitásuk meghatározó tényezőjére.

Nyelvük Törökországban hivatalosan mégsem használható, nem tanítható az iskolákban, nincs ilyen nyelven újság, rádió- vagy televízióadás. A kurd nyelven nyomtatott könyv vagy nyilvánosan énekelt dal könnyen börtönbüntetést vonhat maga után.

A Törökországban élő kurdok nagyon erősen vágyanak nemzeti függetlenségre. Természetesen tisztában vannak azzal, hogy ez csak álom, hiszen minden országban kisebbségben élnek, és a határok megváltoztatását nem lehet a mostani politikai viszonyok között keresztülvinni. Ezért legalább azt szeretnék elérni, hogy ismerjék el identitásukat.

A török katonák számos győzelmet arattak a kurd gerillák elleni háborúban. A Kurd Munkapárt vezetőjének letartóztatása pedig a végső győzelem reményét villantotta fel. A török vezetés így most döntés elé került: milyen politikát folytasson a jövőben a kurd néppel kapcsolatban. Fokozni kell-e az elnyomást és a harcot az elsöprő győzelemig. Ez egyet jelentene Öcalan halálos ítéletével. Viszont sokan felismerték azt, hogy ebben az esetben a kurd vezetőből mártír lesz társai szemében, és ez új erőszakos cselekményekhez és tüntetésekhez vezet. Öcalan ezt úgy fogalmazta meg, hogy halála hasznosabb lenne a kurd ügy érdekében, mint életben maradása.

A török kormányzat választhat azonban másféle politikát is. Megpróbálkozhat párbeszédet kezdeményezni a mérsékelt kurd szervezetekkel. A kurdok szeretnék békében élni a törökökkel, így részükről nincs akadálya a tárgyalásoknak. Az EU pedig jó néven venné a nyitásra hajló török politikát, ez megfelelő talaja lenne a csatlakozási tárgyalások előkészítésének.

Ha Törökország valóban Európa részévé akar válni, tudnia kell, hogy ez csak akkor lehetséges, ha az ország valóban demokratikus állammá válik, és nagyobb mértékben tartja tiszteletben az emberi jogokat.

Fordította: **Biczó Krisztina**

[Vissza](#)

A kétoldalú szerződések szerepe a nemzeti kisebbségek védelmében Közép- és Kelet-Európában

Gál, Kinga: The role of bilateral treaties in the protection of national minorities in Central and Eastern Europe. = Helsinki Monitor, 1999. 3. no. 73-89. p.

Gál Kinga a közép-európai térségben 1992-1996 között kötött kétoldalú szerződések kisebbségvédelmi rendelkezéseit vizsgálja tanulmányában. Ezek a szerződések egyfelől megerősítették a fennálló határokat, másfelől kötelezettségeket tartalmaztak a nemzeti kisebbségek védelmére. Négyféle kritériumot használ analízise során úm. szerkezet; tartalom; alkalmazási rendszer; befolyás, hatás.

A szerződések eredménye és az általuk gyakorolt tényleges hatás sok esetben attól függ, hogy ezeket a kisebbségeket bevonták-e, vagy sem (általában nem!) a tényleges tárgyalási folyamatba.

Az első világháború utáni rendezések a kétoldalú szerződések rendszerét alakították ki a Nemzetek Szövetségének keretén belül, ami azonban nem bizonyult hosszú életű megoldásnak: csak az Aland-szigetekre vonatkozó finn-svéd egyezmény élte túl a második világháború viharait. Közvetlenül a háború után a Dél-Tirolra vonatkozó Gruber-de Gasperi-féle olasz-osztrák egyezmény, valamint a Schleswig sorsát rendező német-dán kisebbségjogi megállapodás tekinthető az 1990-es évek közép-európai szerződéseinek előképének.

1991-ben Németország kötötte az első hasonló jellegű szerződést, de Magyarország is hamarosan aktivizálta diplomáciai gépezetét: érthető módon, hiszen az anyaországban sokan aggódtak a nagy létszámú határon túli magyar közösségekért. Ezzel egyidejűleg a franciák is akcióba léptek: Eduard Balladur miniszterelnök - a francia hagyományoknak megfelelően - egy általános Stabilitási Megállapodás megkötését javasolta 1993-ban. A paktumot végül is belefoglalták az EBESZ alapító okmányába, amely megoldás jogos kételyeket vethet fel annak hatékonyságát illetően - mint azt a magyar-román és magyar-szlovák alapszerződés értelmezése körüli viták is mutatják. Összességében mégsem állíthatjuk azt, hogy a dokumentum létrehozása haszontalan lett volna, hiszen - hiányosságai ellenére - növelte a térség stabilitását.

Az egyes szerződések szerkezetét illetően megállapíthatjuk, hogy noha az nagy változatosságot mutat, akármelyik megoldást választották is, többségükben nem szerepel semmiféle definíció, mely a kisebbségek mibenlétét pontosan meghatározná. Ez a hiányosság nem meglepő: a nemzetközi jog régóta küszködik a kisebbségek pontos meghatározásának problémájával, melyet legfeljebb csak valamely jelzős szószerkezet használatával tudnak úgy-ahogy áthidalni.

Tartalom: A térségben kötött kétoldalú szerződések - különösen a kisebbségjogi szabályozás tekintetében - az ún. "puha jog" (soft law) kategóriájába tartoznak, ami azt jelenti, hogy nem jogilag, hanem elsősorban politikailag van kötőerejük. A kisebbségekről való gondoskodást az említett kétoldalú szerződésekben néhány alapjog köré csoportosították. Ezek: az etnikai, kulturális, nyelvi és vallási identitás fenntartása és fejlesztése általában, valamint a nyelvhasználat, az oktatás, az álláshoz való hozzájutás és a vallás szabad gyakorlásának a joga, továbbá a szervezetalapítás jogát szabályozzák. Ehhez csatolható még a döntéshozatali eljárásban való részvétel joga.

A nyelvi jogokat illetően első helyen áll az anyanyelv használatának joga a magán- és a közéletben. Fontos az anyanyelvi intézmények alapítására vonatkozó jog is. A döntéshozatalban való hatékony részvételre a kisebbségeknek joguk van országos és regionális szinten egyaránt, valamint arra is, hogy az adott kisebbségi nyelvet a közigazgatásban használhassák - ennek igazi érvényesülése persze szoros kapcsolatban van az adott kisebbségi népesség létszámával egy adott országban.

Ez a fajta gondoskodás azokban a szerződésekben bukkan fel, ahol a határok legalább egyik oldalán erős nemzeti kisebbségek léteznek. A szerződő felek felhasználták mind az ENSZ 1992-es kisebbségjogi deklarációját, mind pedig az Európa Tanács Parlamenti Bizottságának 1201-es ajánlását, amelyek azonban nem rendelkeznek igazi törvényes "kötőerővel": ez magyarázza, hogy viszonylag bőkezűek azon jogok tekintetében, melyeket a kisebbségek részére javasolnak nyújtani.

Az említett dokumentumok nemzetközi jogi értelemben valóságosan úgy érvényesülnek, hogy több bilaterális szerződés esetében is a megállapodás szövegébe inkorporálják őket. Mind a magyar-szlovák, mind a magyar-román alapszerződés azt a megoldást választja, hogy szövegében utal a fenti dokumentumokra. Az 1201-es ajánlás ily módon való alkalmazása heves vitát váltott ki: mind a szlovák, mind a román fél csak külön értelmező nyilatkozattal, illetve a szerződés függelékében szereplő - szűkítő értelmű - lábjegyzettel fogadta el. Különösen a román fél értelmezte szűkítően az 1201-es ajánlást a kollektív jogok tekintetében: szerintük az nem ad jogot etnikai alapú területi autonómia létrehozására. A térségben kötött bilaterális szerződésekre általánosságban is jellemző, hogy kerülnek a kollektív jogok említését.

A szerződések alkalmazása. Az alkalmazásnak törvényi és politikai aspektusai vannak, melyek közül az utóbbi tűnik az alkalmazás során az erősebbnek és hangsúlyozottabbnak: a szerződések rendszeres miniszterelnöki és külügyminiszteri találkozásokot tesznek lehetővé - a külügyminiszterek pedig egyenesen kötelezve vannak a szerződések alkalmazásával kapcsolatos évenkénti beszámolóra.

Közös kormányközi bizottság kíséri figyelemmel a szerződések alkalmazásának módját, ezt maguk a dokumentumok írják elő, ugyanakkor az albizottságok foglalkoznak operatív ügyekkel. A közös bizottsági üléseken rendszerint a két külügyminiszter elnököl. A nagyobb nemzeti kisebbséggel rendelkező országok kormányai általában vonakodnak attól, hogy az adott kisebbséget bevonják a közös munkába, míg az "anyaország" - főleg ha az ő területén csekély a nemzeti kisebbségek aránya - legtöbbször kifejezetten ragaszkodik bevonásukhoz.

Magyar-román relációban az 1997. október 8-i, bukaresti bizottsági ülésen 10 albizottságot hoztak létre a szerződések alkalmazására, amihez 1998. október 13-14-én, Budapesten még kettőt tettek hozzá.

Magyar-szlovák viszonylatban a két állam külügyminisztere 1998 novemberében Pozsonyban jegyzőkönyvet írt alá a kétoldalú szerződés rendelkezéseinek végrehajtásáról, melynek keretében 11 albizottságot hoztak létre.

E bilaterális szerződés pozitív értelemben üt el a hasonló német-lengyel alapszerződéstől, mely nem tartalmaz rendelkezést a szerződés végrehajtásának ellenőrzéséről - melyre ezért kizárólag az EBESZ által nyújtott lehetséges eljárások kínálnak lehetőséget.

A szerződések hatása. Közös vonásnak tekinthető, hogy a történelmi sérelmek miatt minden országban támadták a kormányokat a szerződések megkötése miatt. A szlovák kormány különösen szűkítő módon értelmezte a két ország alapszerződését a nyelvhasználat, a közigazgatás, az oktatás és a kultúra területén egyaránt. Némi változtatás csak 1998 szeptemberétől következett be, amikor megalakult a Dzurinda-kormány, de teljes fordulat azóta sem következett be.

Szerző általános következtetése: az adott szerződések általános hibája, hogy a kisebbségek véleményének meghallgatása hiányában *"azok céljait csak meglehetősen ad hoc módon" tartalmazták a véglegesített dokumentumok*. Szerinte mindazonáltal jelentős pozitívumnak tekinthető, hogy most már nem kezelhetők a kisebbségi kérdések kizárólag az adott állam belügyeként, a szerződések negatívuma viszont az, hogy megsértésüknek nincs igazán hatékony szankciója, ezért a kisebbségek továbbra is túlságosan függenek a mindenkori kormány jóakarától. Lényeges hiányosság az is, hogy a szerződések általában csak egy kisebbségről gondoskodnak, ami feszültséget kelthet az adott kisebbség és az államban élő többi kisebbség között.

Fordította: **Horváth András**

[Vissza](#)

A kisebbségi jogok új rendszere Magyarországon

Küpper, Herbert: Das neue Minderheitenrecht in Ungarn. München, R. Oldenbourg Verl. 1998. 403 p. (Untersuchungen zur Gegenwartskunde Südosteuropas 36. Bd.)

A müncheni Südosteuropa Institut (Dél- és Kelet-Európai Kutatóintézet) a nevében megjelölt térség egyik legrangosabb és legmértékadóbb tudományos műhelye. Vizsgálatait kiterjedt dokumentumanyagra támaszkodva végzi, eredményei közismertek és elfogadottak a nemzetközi történeti, politológiai és szociológiai kutatások világában. A közrebocsátó intézet elismertsége különös fontosságot kölcsönöz tehát ennek a vastos és körültekintően összeállított kötetnek, amely a magyarországi kisebbségek helyzetének jogi szabályozásával, jogtörténeti és - értelmezési szempontjaival, sőt a szomszéd országok összehasonlító jogi vizsgálatával talán minden korábbinál alaposabban foglalkozik.

Az új kisebbségi törvény megalkotásával Magyarország mind az országon belül élő érintettek, mind a külhoni politikai partnerek számára példaértékű jogi rendezést kívánt teremteni. Különös jelentősége van ennek az erőfeszítésnek Európában, ahol (a törpe-államokat, valamint Izlandot és Portugáliát kivéve) minden ország lakosai között találunk nemzeti és etnikai kisebbséghez tartozókat, bár némelykor jelenlétük és identitásuk még csak nem is nyilvánvaló a széles közvélemény számára. A Südosteuropa Institut különösen fontosnak érzi, hogy a kisebbségek helyzetének megnyugtató rendezésére éppen olyan ország tett sikeres és példamutató erőfeszítést, amelynek a jogrendje szellemében és hagyományaiban az osztrák-német törvénykezés szelleméhez kötődik.

A mintegy négyszáz oldalnyi terjedelmű, vastos kötet azt a kisebbségi törvényt és kiegészítő elemeit tartalmazza és értelmezi, amelyet a Magyar Köztársaság az 1988-1990-es rendszerváltozás után dolgozott ki, iktatott törvénybe és érvényesített a gyakorlatban.

A törvényben (és értelemszerűen a kötetben) csak a nemzeti és etnikai kisebbségekről esik szó. A vallási csoportokat a magyar törvénykezés nem tekinti kisebbségeknek, ami a vallási tudatnak mint megkülönböztető jellemzőnek bizonyos mértékű eljelentéktelenedéséről vagy legalábbis jelentőségvesztéséről vall. A vallási élet védelméről és szabad gyakorlá-sáról magánjogi biztosítékok gondoskodnak anélkül, hogy akár személyek, akár csoportok ezáltal hátrányba kerülnének. A vallást a jelenlegi magyarországi törvénykezés magánügynek tekinti, a statisztikai évkönyvek sem tartalmaznak rovatot a megkérdezettek vallási hova-tartozásáról. A magyarországi zsidóság ezt a gyakorlatot hátrányosnak érzi ugyan, de tisztá-ban van vele, hogy az antiszemitizmusnak Közép- és Kelet-Európában számos valláson kívüli forrása van.

Bár a tárgyalt könyv csak a Magyarországon élő nemzeti és etnikai kisebbségek helyzete-nek jogi rendezésével foglalkozik, de nem hagyhatjuk figyelmen kívül annak tudomásul vételét, hogy Magyarországon a szociológiai értelemben "nem klasszikus" kisebbségek is léteznek, és helyzetük jogi rendezettsége nagyon különböző. A nők egyenjogúsága sok terü-leten nem érvényesül, a homoszexuálisakat a törvény nem ismeri el kisebbségnek, a menekültek státusa megnyugtatóan megoldva (elsősorban a hátrányosabb gazdasági helyzetben lévő szomszéd országokból érkezettek számára). De a szociális kisebbségek helyzetének rendezése (a hajléktalanoké és a hosszú idő óta munkanélküliként élőké) sem megoldott, ugyanez vonatkozik a testi fogyatékosokra is.

A szocializmus idejében a Magyarországon élő nemzeti és etnikai csoportokat következetesen nemzetiségeknek nevezték, és kerülték a kisebbségek kifejezés használatát, így helyzetük társadalmi-politikai lényege némiképp háttérbe szorult. A kisebbségek Magyar-országban szétszórta-n élnek, összefüggő népességcsoportot sehol sem alkotnak, helyi szinten azonban gyakran többségi helyzetben vannak. Mivel eredetileg különböző hullámokban települtek be az országba, és jobbra kezdettől ugyanazon a területen élnek, így országosan kevésbé váltak homogén csoportokká. Az identitástudat többnyire csak egy-egy falut foglal magába, esetleg egy-egy járást. A kisebbségi etnikumhoz tartozás országosan alig fejlesztette ki az összetartozás érzését, és mivel régen elhagyták anyanemzetüket, és hosszú ideje Magyar-országban élnek, kötődésük is meglehetősen laza.

Ehhez a folyamathoz járul, hogy az asszimiláció menete meglehetősen előrehaladt, és a kisebbségi nyelv elvesztése alig tartóztatható fel. A szórványnemzetiség helyzetét (az erős helyi identitást - az asszimiláció előrehaladt stádiumában) kisebbségbarát módon rendezni, ez volt a magyar alkotmány-szerzők és törvényhozók feladata. Mindehhez aligha volt módjuk történelmi példákhoz folyamodni, a megoldást maguknak kellett kidolgozni. A magyar-országgi kisebbségek helyzetének törvényi rendezését szolgáló modell a Magyarország határain kívül, a szomszéd országokban élő magyarok számára jószerével egyáltalán nem áll rendelkezésre. Mindez ugyan nem a magyarországi megoldás ellen szól, hanem azt a tételt bizonyítja, hogy a kisebbségi problematikát minden országnak magának kell megoldania. A nevezett országok közül több is említhető, amelyekben a politikai akarat hiányzik hasonló szellemű jogi rendezés megteremtéséhez, elsősorban a magyar kisebbség helyzetének törvényesítésére.

A magyarországi kisebbségi törvény távolabbi célja, hogy a kisebbségek sajátos identi-tásukat megőrizhessék. Több ország azonban, amely bevándorlók és menekültek célországa, ennek a tendenciának éppen az ellenkezőjére törekszik politikájában. A magyar alkotmány, a kisebbségi törvény és egyéb törvényi rendelkezések a magyarországi kisebbségek számára biztosítják a védelem, illetve a támogatás mechanizmusát. Hogy mindezek a törvények alkal-masak-e arra, hogy a magyarországi kisebbségeket a teljes asszimilációtól megóvják, hogy tudatukat és a magyartól eltérő identitásukat megőrizzék, ezt a jövőnek kell megmutatnia.

Fordította: **Lukáts János**

[Vissza](#)

Az együttélés kétféle dimenziója Dél-Tirolban

Palermo, Francesco: Die zwei Dimensionen des Zusammenlebens in Südtirol. = Europa Ethnica, 56. Jg. 1999. 1-2. no. 9-21. p.

Olaszországban a legnagyobb nyelvi kisebbség három körzetben él: az Aosta-völgyben, Friaul-Juli Veneziában és legnagyobb számban Trentino-Dél-Tirolban. A többségitől eltérő kultúra és nyelv támogatására Olaszországban egységes törvény nem áll rendelkezésre. A legjobban kidolgozott kisebbségvédelem ellenben már huszonhét éve eredményesen működik az autonómia-rendelettel szabályozott Dél-Tirolban. A rendelet lényege a területi autonómia, amely kollektív jogokat foglal magába, amelyek az egyes nyelvcsoporthoz tartozók identitásának védelmét szolgálják. Az autonómia és a "kollektív jellegű jogok" kapcsolata különös jelentőséget nyert azt követően, hogy "a dél-tiroli modellt" több közép- és kelet-európai ország "importálni" kívánja. A modell átvétele azonban kockázatos, Dél-Tirol sajátos helyzete, a törvény és az autonómia sajátos tartalma komoly előzetes vizsgálatot igényel. A kétségkívül sikeres modell három évtized alatt némiképp "megkopott", vagyis bizonyos területeken reformokra szorul.

Az etnikai konfliktus jogi megoldása Dél-Tirolban elsősorban alkotmányos szabályozást jelent. Olaszország regionális felosztása már az 1947-es alkotmánnyal lehetővé vált, amelyet aztán az 1972-es autonómiaszabályozás követett. Mindkettőnek a célja a kisebbségvédelem és az etnikumok együttélésének a rendezése volt. Az autonómia-elképzelés célja a területileg kompakt kisebbség olyan jogi helyzetbe hozása volt, amellyel képes a saját területét irányítani és igazgatni. A követett elv a következőképpen hangzott: minél nagyobb a decentralizáció az illetékességben, annál valószínűbb a kisebbség törekvése az elszakadásra (szubszidiaritás). A körzet, később az autonóm tartomány egyre több primer és szekunder illetékességet nyert. Az Ausztriával folyamatosan végzett egyeztetés eredményeként Dél-Tirol a "dinamikus autonómia" fázisába került. Az (olasz) állam kezében csak a klasszikus kompetenciák maradtak meg: a védelem, a rendőrség, a bíróság és az adóbehajtás, de ezeket is (részben) helybeli, illetve kétnyelvű személyzettel látják el.

A dél-tiroli autonómiában kifejeződő "kollektív ügyek" közül a legfontosabb a nyelvcsoporthoz tartozók felosztás. Az egyes nyelvcsoporthoz tartozókat "kvázi jogi személyeknek" tekinti az autonómiahatározat. Dél-Tirolban arra is lehetőség van, hogy a tartományi parlamentet (Landtag) a nyelvcsoporthoz tartozás - olasz, német, ladin - figyelembevételével válasszák (ráadásul a háztartások számának megfelelően). Az aktív és passzív választói (választhatósági) jog alapja a legalább négyéves helyben lakás. A rendelet továbbá szabályozza a nyelvek használatát a közszolgálatban, az iskolarendszerben és a közigazgatásban. Az egyes nyelvek "erejét a nyelvcsoporthoz tartozók között" a népszámláláskor történő nyelvmegjelölés alapján állapítják meg. Tízévenként, a népszámláláskor ismételten nyilatkozni kell a nyelvi hovatartozásról.

Dél-Tirolban az iskolarendszer is három részre tagozódik, mindhárom csoport részére garantált az anyanyelvi oktatás, de az olasz és a német nyelvcsoporthoz tartozók kölcsönösen egymás nyelvét is tanulják, a ladin nyelvű iskolákban mindkét másik nyelv tanulása kötelező.

A közigazgatásban, illetve az igazságszolgáltatásban mind az olasz, mind a német nyelv teljes joggal és teljes értékkel használható (a ladin korlátozott mértékben), a törvény előtt bárki a két nyelv bármelyikén választhat. A pereket is bármelyik nyelven levezethetik anélkül, hogy tolmácsot alkalmaznának.

A helységnevekre is a két- (illetve három-) nyelvűség érvényes, amelynek az alapjait még 1946-ban dolgozták ki. A kommunikációs eszközök és a média területén is számos kedvezményezés szolgálja a német és a ladin kisebbség érdekeit.

A területi autonómia és a nyelvcsoporthoz tartozók helyzetének komplex jogi szabályozása "szigorú normatív megoldást" talált az együttélés problémáira. Az autonómiát történelmi-politikai legitimitáció tette szükségessé, "a fasiszmus felszámolását követő történelmi jóvátétel", az autonómia tehát "a kisebbség önszabályozása", amely megóv mindenféle külső beszűrődéstől, hogy az etnikai és kulturális sajátosságot mint a csoportidentitás alapját érintetlenül hagyja.

A törvény szelleme a "védelem" elemét hangsúlyozza, a jóvátétel és a kártalanítás értelmében is. Ez a szemlélet nyilatkozik meg az abszolút többséget élvező Dél-Tiroli Néppártnak a német nyelvű lakosságot tömörítő gyűjtőpárt jellegében is, amely csak másodsorban tölti be a tartományi kormányzó párt szerepét.

Az autonómiatörvény a saját politikai és szociális jellegét domborítja ki, amikor a nyelvcsoporthoz tartozásról szóló nyilatkozatban az objektív valóságtartalmat hangsúlyozza. Hasonló megközelítés és hasonló viták övezik az oktatási modellt is, illetve annak a második nyelvvel kapcsolatos részét. Az olasz polgárok szívesen tanulnak meg németül, de a törvény szigora csak a modellben előírtak szerint teszi lehetővé a második nyelv tanulását. Az autonómia-rendelet elsősorban a jelenkorra megteremtett jólétet hangsúlyozza, a korábbi patthelyzet megszüntetését és az együttélés tényét. A "területi autonómia" felfogása - hangsúlyozzák olasz jogászok - azt jelenti, hogy meghatározott területen (Dél-Tirol) a kormányzás és a közigazgatás ügyeit intézik autonóm módon. A szigorú jogi szemlélet a nyelvi aspektust helyezi előtérbe az etnikával szemben (az előbbi szabad, független kötődést jelent a zárt és objektív utóbbival szemben), mivel ez akadálytalanul illeszkedik a nemzet fogalmába (ismét csak az olasz törvények szerint).

Az újjáalakult Szabad Egyetemen (Bolzano-Bozen) a pedagógiát és a gazdaságtudományt mindkét nyelven oktatják, de minden tanulónak kötelező tantárgy az "Integráció - a területi autonómia modellje" elnevezésű stúdium, amelyet harmadikként angolul is tanítanak.

Valaha az intézmények élettartamát évszázadokban mérték, míg az emberi élet csupán évtizedekre terjedt ki, a mai társadalmi elvárások gyorsabb és közvetlenebb reagálást kívánnak az intézményektől. Gyakrabban igényeljük tehát a jogi-intézményi keretek megváltoztatását, illeszkedését a változó körülményekhez - állítja Francesco Palermo, az olasz jogász. Ezt a logikát követi a dél-tiroli autonómia-rendszabályok továbbfejlesztésének az igénye is. Az eredeti szabályozás hamar elavult (24 év után), ezt "kozmetikázással" már aligha lehet életképesen megújítani. Elsősorban azért, mert a dél-tiroli "mintahelyzetet" az olasz alkotmány egészének a korszerűsítésével kellett megoldani, valamennyi nemzetiség helyzetének az egységes szabályozásával. A rendelet újrafogalmazásához jó alkalmat biztosított az olasz régiók jogi helyzetének az alkotmányos szabályozása, a "regionális struktúra" elvének kidolgozása. Ekkor kapott helyet az alkotmányban a kétkamarás parlament gondolata, amely egyúttal a körzeti tanács szerepét csökkentette, de éles vitát váltott ki a választási törvény tervezett reformja is. Az olasz alkotmány egészére irányuló átalakítási kísérlet 1998-ban zátonyra futott, bár éppen a jelzett térség: Trentino és Dél-Tirol ügyében történt előrelépés.

Fordította: **Lukáts János**

[Vissza](#)

Székelyföld népessége a XVI-XVII. században

Demény Lajos: A fejedelemskori székely népesség-összeírások számbavétele és kiadása. = Székelyföld, 3. évf. 1999. 1. sz. 114-122. p.

A XVI-XVII. századi népesség-összeírások sorában a székelyföldiek egészen sajátos metodikát követtek: hozzájuk mérhető forrás vagy kútfő nem csak a fejedelemskori Erdélyben, de sehol a három részre szakadt Magyarországon, sőt egész Európában nem található.

Az összeírások kezdetei Mátyás király idejére nyúlnak vissza, akinek 1473. évi rendelete azt a célt szolgálta, hogy a székely had sem számban, sem ütőképességben csorbát ne szenvedjen. Ennek érdekében készültek összeírások a XV. század végétől a hadköteles székely családfőkről, s ha a szükség úgy kívánta, azokról a családfőkről is, akik hadban nem szolgáltak (jobbágyok, zsellérek, szolgák stb.). E cél jegyében később az összeírások által vették oltalom alá a mindenkori fejedelmek a hadi kötelezettséggel járó szabad székely állapotokat.

A mindmáig legrészletesebb ún. lustrát (a hadiszemle értelemben használt mustra szóra vezethető vissza) 1614-ben Bethlen Gábor rendeletére állították össze. Ez 386 székely településen több mint húszezer családfő nevét említi Maros-, Udvarhely-, Csík-, Gyergyó-, Kászon-, Sepszi-, Kézdi- és Orbaiszékről. (Aranyosszék - nem tisztázott okból - hiányzik a korabeli felsorolásból.) Az összeírás nagy értékét nem csupán a nevekhez fűzött részletes megjegyzések adják, hanem teljessége is: a családfő mellett tartalmazta a kiegészítő szolgálatot ellátó személyek adatait és a bevándorolt román és szász emberek adatait is. Mindezen túl sort kerítettek a a jobbágysorba került székelyek (ősjobbágyok, fejekötött, konfiskált stb. jobbágyok) regisztrációjára is. E kiterjesztés jelentőségét az adja, hogy a XVII. század elején tömeges eljobbágyosodás zajlott le a székelyek körében: becslések szerint ekkor több mint hatezer székely családfő választotta önként a jobbágyi státust a hadi szolgálattal járó szabadság helyett. (A jobbágysors azért lett előnyösebb, mert a székelyföldi jobbágyok sem adót nem fizettek, sem más módon nem szolgálták az országot, s emellett megőrizhették a szabad költözködés jogát is.) Ezt felismerve rendelte el - a jobbágyság megadóztatása céljából - Bethlen Gábor 1619-ben minden rendű és rangú székely családfő állatállományának szerenkénti és azon belül településenkénti számbavételét. Intézkedésével a fejedelem megállította, sőt visszafordította a székelyföldi jobbágyosodási folyamatot, s egyidejűleg szigorúan büntette a nemesek és lófők erőszakos jobbágyosítását, azaz hozzálátott a jobbágysorba jutott székelyek visszaszerzéséhez a katonai szolgálatra (rekuperáció). Az intézkedés sikerét jelzi, hogy Bethlen Gábor uralkodásának utolsó éveiben az ún. rekuperátusok aránya elérte az összlakosság 15%-át Udvarhelyszékben.

Az említett népesség-összeírások - történeti-demográfiai jelentőségükön túlmenően - a hely- és családtörténet legbecsesebb kútfői közé tartoznak, s ezért a XVI-XVII. századi lustrák a Székely Oklevéltár IV., legfrissebb kötetének legértékesebb részét alkotják.

Cholnoky Győző

[Vissza](#)

Ellenségkép és nemzetiség a 2. világháború előtt az erdélyi szászoknál

Popa, Klaus: *Wo saß der Feind eigentlich? Gedanken über das siebenbürgische Gegeneinander der ersten Jahrhunderthälfte. In: Halbjahresschrift für südosteuropäische Geschichte, Literatur und Politik. 11. Jahrgang. 1999. 1. Heft 72-79. p.*

A témáról tágabb összefüggésekben nemrégiben tanulmánykötet is megjelent (*Das Bild des Anderen in Siebenbürgen*, Köln-Weimar-Wien, 1998), úgyhogy K. Popa eszmefuttatása idevonatkozó hozzászólásnak is felfogható. Onnan vehette kiinduló megállapítását, amely szerint az erdélyi szászoknál korán (?) kialakult az a civilizatórikus küldetéstudat, amivel ők ott keleten "feladatot" kaptak az elmaradott környezetben, s ehhez kapcsolódva gyakran foglalkoztatta őket a körülvevő többi népelem, nemzetiség arculata, karaktere. Más forrásból is ismert, hogy a "küldetés" tudata - göggel telt fölényérzet formájában - legalábbis a nagynémet-soviniszta, majd nemzetiszocialista befolyás idején tényleg előtérbe került, és sajátosan eltorzult, a környezettel szemben kifejezetten ellenséges tartalmakat nyert. Idézett cikkünk kereteiben a kérdés mindenesetre csak Erdély Romániához csatolásától kezdve követhető. Az 1918-as fordulat valóságos "kultúrsokk" gyanánt érte nemhogy a szászokat (bár először alternatívaként fogták fel a magyar kötelékekkel szemben), de állítólag még az erdélyi román értelmiséget is.

A szászság kapcsolatai a román környezettel a 19. század elejéig alkalmi, lokális jelentőséggel bírtak, lényegében a klasszikus gazdasági érintkezés körében. A román emberekről kialakult értéksemleges, folklorisztikus kép csak később csapott át distanciába és gyanakvásba, ahogy növekedett a románság demográfiai fölénye. (A cikken belül több ponton látjuk egyébként, mennyire nem tárgyalható reálisan önmagában csak a szász-román viszony az ugyancsak nem kiegyensúlyozott szász-magyar nélkül.) A szászság 1918 után, a többi kisebbséggel egyetemben azonban kész helyzet előtt állt a nagyromán központosító nacionalizmus nagyléptékű önmegvalósítása közepette, amire magatehetetlen kultúrextremizmussal reagált, vagy - egy pillanatra a magyarsággal karöltve, majd újra felmondva az együttműködést - egy ideig a transzszilvanista utópiával próbálkozott. Birodalmi-német hátszéllel álltak vissza a kedélyek az előbbi magatartásra a 30-as évek tájékán, a hitleri korszak kezdetétől pedig *konfliktuselvű sovinizmusra*, intoleráns elutasításra váltottak át, mindenki ellen, de végső soron a fasizálódó román erővel szövetségben.

Mindez irodalmi szövetű ellenségképek sorában jelent meg először. A hangadó 1933 után is ugyanaz (a Ritoók J. Kettős tükör című kötetéből már ismert) *Heinrich Zillich* (1898-1988), aki nem sokkal előbb még a transzszilvanizmussal kacérkodott. A brassói "Kronstädter Zeitung" centenáriumi számában (1936) közzétett regényepizódja (*Zinnenschlacht* - "Csata a falakon", a *Zwischen Grenzen und Zeiten* c. nemzedékregényből) magyar és szász iskolások legkevesbé sem játékként zajló "ütközetét" írja le, megfelelő indulati beágyazással. (Román fiúk segédcsapatot adnak a szászok mellé.) Másutt, különböző elbeszéléseiben román viszonylatban is megjelennek a konfliktusemlékek, de a zsidót, a cigányt sem hagyja ki a sorból. Zillichnek követői is akadnak, K. Popa *Erwin Neustädtert* (1897-1992) említi közülük szövegpéldával.

A szerző külön szakaszban tér ki (Lengyel Zsolt transzszilvanizmus-monográfiája nyomán) a szerepváltó Zillichnek a Helikon-kör elleni konok (egykorú és később is, Ritoók könyvére írt válaszáig is folytatódó) vádaskodásaira, melyek szintén ékesen bizonyítják javíthatatlan sovinizmusát, és röviden utal a Zillichet és társait illető értékelésekre, melyek még legújabb időkig is helyt adnak kritikátlan heroizálásuknak. A cikk olvasója voltaképp egy hatalmas, még alig feldolgozott s részben ismeretlen magyar vonatkozásokkal teli témakomplexum töredékeibe botlik bele ezzel a cikkel. Szerzője épp csak néhány irodalmi szemelvényt tárgyal Zillich eszmerendszerét határozottan elutasító állásfoglalásának alátámasztásaként. Forrásunk különben ismertet több, 1994-1999 között a témában megjelent, különféle irányzatú kiadványt és publikációt (J. Böhm, H. Bergel, W. König, H. Roth). A témakomplexum része az 1944 után Németországba és a későbbi NSzK-ba honosított korifeus és társainak háború utáni, igen befolyásos *irredentizmus* is, és például Zillichnek a menekült-német szövetségek élén kifejtett egész tevékenysége, amelynek nem kevés köze volt a majdnem teljes romániai német lakosság kiköltöztetését - ezt az aligha egyértelműen üdvös akciót - eredményező NSzK-román egyezményhez. Az olvasó egyidejűleg szeretné azt is tisztán látni: mely pontokon, mennyire maradt mentes a szász társadalom és az irodalom ezektől a torzulásoktól a 30-40-es évek során, vagy: hogyan is áll ez a kérdés a bánási németeknél? Más alkalommal talán erről is kapunk majd beszámolót.

Fordította: **Komáromi Sándor**

[Vissza](#)

A Szentszék, a Független Horvát Állam és a horvátországi katolikus egyház 1941 és 1945 között

Razum, Stjepan: Sveta Stolica, Nezavisna Drava Hrvatska i katolička crkva u Hrvatskoj 1941-1945. = Fontes. Izvori za hrvatsku povijest, 2. tom. 1996. 243-361. p.

A második világháború alatt folytatott titkos diplomáciai tárgyalásairól az érdekelt államok (főként Nagy-Britannia, Franciaország, Olaszország, USA és Németország) illetékes szervezetei sorra-rendre kiadták a maguk diplomáciai-külpolitikai dokumentumgyűjteményeit.

A példát a Szentszék is követte, s 1965 és 1981 között 11 kötetben tette közzé diplomáciájának korábban hozzáférhetetlen dokumentumtermését (Actes et Documents du Saint Siège relatifs á la monde seconde guerre mondial). E gyűjtemény 4-5., illetve 7-10. kötetében gazdag forrásanyag található az 1941 és 1945 között fennállt Független Horvát Államnak a Szentszékhez és a helyi katolikus egyházszervezethez fűződő kapcsolatairól.

A horvát püspöki kar magatartása a háború alatti években

A vatikáni diplomáciai jelentésekből és híradásokból kiderül, hogy a horvát területekért folyó német és olasz hegemoniaharcban Alojzije Stepinac érsek és a horvát püspöki kar - helyesen - úgy foglalt állást, hogy az egyház feladata a hívek lelki gondozása és az elesettek-üldözöttek gyámolítása, nem pedig az aktív politizálás. Az egyház fontosabb akciói:

Stepinac 370 németek által elűldözött szlovén papot fogad be a horvát egyházba;

A püspöki kar tiltakozik az ellen, hogy a kb. 200 ezer "pravoszlávósított" horvátot politikai nyomás vagy karrierkilátás kényszerítsen a katolikus egyházba való visszatérésre, ez ui. csak belső meggyőződésből mehet végbe;

Stepinac fellép az olasz uralom alá került szlovének és horvátok védelmében, amit a vatikáni rádió úgy jelent be, hogy az a "felettebb szentéletű zágrábi püspök" műve;

1943 júliusában Stepinac az üldözött zsidók, szerbek, cigányok és horvátok védelmében angazsálja magát, mondván: "Akin segíteni kell, annak nem szabad sem vallását, sem nemzetiségét nézni."

A Szentszék diplomáciailag nem ismeri el a Független Horvát Államot

A királyi Jugoszlávia - vatikáni források szerint - nem viseltetett barátsággal a katolikus horvátok iránt, minthogy stratégiai célja az állam elszerbesítése és pravoszlávvá tétele volt. A Szentszék ennek ellenére sem akart ellenséges viszonyba kerülni Jugoszláviával, mindössze a katolikus vallás szabadságát kívánta érvényesíteni az állam keretei között. Eközben mindig vigyázott arra is (pl. a csak tervezett zágrábi eucharisztikus kongresszus kapcsán), ne lehessen a horvát nacionalizmus támogatásával megvádolni.

A németek és olaszok által megszállt királyi Jugoszláviának horvátok lakta, bár a megszállók által a maguk javára megnyirbált régióiban 1941. április 10-én kiáltották ki a szélsőséges nézeteiről közismert, egyébként olaszbarát Ante Pavelić vezetésével a Független Horvát államot. Az újdonsült "poglavnik" olaszok iránti elkötelezettségét dokumentálandó, kíséretével már május közepén Rómába utazott. Ott kinyilvánította óhaját, hogy XII. Pius pápa hivatalosan és kíséretével együtt fogadja őt.

Ez az óhaj a vatikáni, az olasz, a horvát, sőt a Szentszék mellé akkreditált jugoszláv diplomácia "négyzögében" rendkívül sokrétű, bonyolult (még a horvát királyság visszaállítását is felvető) tárgyalássorozatot gerjesztett. A pápa végül május 18-án fogadta - egymagában és "magánkatolikusként" - Ante Pavelićet. Elmondta neki, hogy ismeri a horvát nemzet ragaszkodását a római egyházhoz, és minden jót kíván neki. Pavelić, noha bizonygatta a pápa előtt, hogy a horvát nemzet katolikus alapokon kívánja államát berendezni, azonban célját nem érte el: még ígéretet sem kapott arra, hogy a Szentszék valamikor a közeljövőben diplomáciai elismerésben részesíti az általa vezetett államot. Erre, úgymond, a háború végéig, illetve a békekötésig kell várni - a Vatikán általános gyakorlatának megfelelően.

Ezt az első "elismertetési kísérletet" továbbiak követték, ám a Szentszék következetes maradt, s így a két entitás diplomáciai szinten sohasem lépett kapcsolatba egymással.

A horvátországi pravoszlávokkal kapcsolatos problémák

Horvátország szerb és nem szerb nemzetiségű "nem katolikusai" között voltak raszkolnikok (schizmatikusok), hitehagyottak (disszidensek), görögkeleti keresztények és pravoszláv (ortodox) keresztények. Ez utóbbiakat "szentszavai" ortodoxként emlegették.

Az ún. "szerbkérdést" a horvát kormánysszervek elsődlegesen úgy próbálták megoldani, hogy a pravoszláv szerbeket és horvátokat katolizálásra ösztönözték. A horvát püspöki kar ezzel kapcsolatos negatív reflexiójáról korábban már szóltunk.

Mivel időközben a németek Szlovénia Németországhoz csatolt részein lakó szlovénokat folyamatosan átadták Szerbiának és Horvátországnak, a szóban forgó kérdést a Pavelić-rezsim másodjára úgy oldotta meg, hogy kb. 200 ezer szlovén befogadásáért a németek hozzájárultak ugyanannyi horvátországi szerb Szerbiába telepítéséhez.

Ám még az imént említett kontingens kimerítése után is maradtak szerbek az országban. Hogy őket kivonják a "szentszávai" pravoszláv egyház politikai befolyása alól, Pavelić 1942 májusában elrendelte a horvát pravoszláv egyház életre hívását. Satnya eredménnyel.

Stepinac érsek 1943. május 30-án kihallgatásán elmondhatta XII. Piusnak, hogy a horvátországi egyház 34 alkalommal szállt síkra a szerbeket, a zsidókat és más népcsoportokat ért önkényeskedések megszüntetéséért. Mindemellett nehezményezte, hogy a szerb ortodox egyház a "kisujját sem mozdította meg" a szerbiai horvát katolikusokat ért csetnik-atrocitások megszüntetése érdekében.

Az üldözött zsidóság segítése

A horvátországi zsidóságot is mindinkább fenyegette az "Endlösung" réme. Már 1941 augusztusában több ezer horvátországi zsidót zártak börtönbe; a férfiakkal embertelenül nehéz munkát végeztek a boszniai sópárlókban, több mint 6 ezer zsidó nőt, gyereket és öreget pedig internáltak.

A Szentszék és a horvátországi katolikus egyház igyekezett könnyíteni a zsidók helyzetén, s ezért az olasz megszállás alatt lévő országrészek felé igyekezett terelni a zsidóságot. Hol sikerrel, hol kudarcot szenvedve. Az egyház nem zárkózott el a zsidók "kikeresztelkedésétől" sem.

A sárga csillag viselésére kötelezett zsidóság megaláztatása hónapról hónapra fokozódott. 1942. július 17-én a németek ultimátumot juttattak el Eugen Kvaternik rendőrfőnökhöz, hogy az ország zsidóságát fél év alatt ki kell telepíteni Németországba. Ezt Kvaternik abszurd dolognak tartotta, s kísérletet tett - a Szentszékkal vállvetve -, hogy valamelyik szomszéd állam vegye át e népességet, vagy csoportosítsák át őket horvát szigetre, ahol jól éldegélhetnek.

Mindhiába. A német nyomás olyan nagy volt, hogy új rendőrfőnököt neveztek ki, az pedig készségesen állt a fanatikus fasiszta nagykövet, Siegfried Kasche rendelkezésére.

A katolikus körök legalább a kereszténnyé vált zsidókat és a vegyes házasságok zsidó tagjait szerették volna megmenteni, amire kaptak is bizonytalan ígéreteket a kormányzattól. Ám az 1943 májusában megindult deportálás keretében egy éjjel az említett kivételezetteket is "begyűjtötték", s vitték ki Németországba.

A horvátországi zsidóság elpusztítását mindössze 2 és fél ezer férfi, nő és gyerek élte túl.

Fordította: **Futala Tibor**

[Vissza](#)

A szovjet közigazgatás kezdetei Kelet-Poroszországban 1945 és 1946 között

Kostrzak, Jan: Poczštki sowieckiej administracji w północznej części Prus Wschodnich w latach 1945-1946. = Studia z Dziejow Rosji i Europy rodkowo-Wschodniej, 34. tom. [1991]. 97-112. p.

A szövetségesek 1943 és 1945 között több alkalommal tanácskoztak Kelet-Poroszország háború utáni hovatartozásáról. Abban mindenki egyetértett, hogy Németországnak ezt a tartományát el kell csatolni, de a "hová" és "kihez" kérdéseiben korántsem volt közöttük egyetértés.

Ennek első nyoma az 1943. évi október 19-30-i külügyminiszteri értekezlet (ez Moszkvában zajlott) anyagaiban olvasható. Teheránban (1943. november 28-a és december elseje között) Sztálin először jelenti be a Szovjetunió igényét Königsberg körzetére. Később Jaltában (1945. február 8-án) a nyugatiak elismerik az országrész északi felének a szovjetekhez csatolását. A délebbi tájakat Lengyelországnak ígérték oda. A potsdami értekezleten (1945. július 17. és augusztus 2. között) elvi megállapodás jön létre a kelet-poroszországi új lengyel-szovjet határvonalról.

Ezt követően 1945. augusztus 16-án az ideiglenes megosztást lengyel-szovjet szerződés rögzíti. (A végleges határkijelölésre csak 1957. március 5-én kerül sor.) Noha az ideiglenes határvonalról szóló szerződés meglehetősen pontos volt, a szovjet hadsereg, ahol csak tehetette, déli irányban terjeszkedett. (Így pl. a végleges határ szovjet oldalára esik ma is néhány olyan város, amelyek a szerződés szerint Lengyelországot illették meg.)

A Szovjetunió által megszerzett északi területeken az Orosz Föderációba történő teljes "betagozódásig" három katonai közigazgatási rendszer működött, úm.

1945. május 10-től 1946. május 7-ig tevékenykedett a megszállási változat, amikor is minden hatalmat a hadsereg gyakorolt.

1946. május 7-től 1947 őszéig tartott a kissé civilizáltabb katonai közigazgatás, ami annyit tesz, hogy a civil intézményeket katonák működtetik.

1947. december 21-től, gyakorlatilag 1948 felétől számítható a civil, de képviselői szervek nélkül működő közigazgatás korszaka.

Az itt referált tanulmány az első változatról, a megszállás időszakáról szól, mégpedig szovjet levéltári anyagokra támaszkodva.

A frissen megszállt königsbergi terület élére M. Szmirnov vezérőrnagyot állították. A 3. Fehérorosz front katonaságán kívül a területen az államvédelmi szervek is megkezdik működésüket. Az önkényeskedésnek ekkor még se szeri, se száma.

Königsberget és környékét 8 "rajonra", övezetre osztották, ezek fölél (mellél? - a hatáskörök tisztázatlansága miatt) öt speciális csoportot is szerveztek, amely katonákból és civilekből állt. Mindenesetre a város 60-65 ezres német lakosságának különösen sok nehézséggel kellett szembenéznie.

Az egyébként hatalmas és bürokratikus katonai igazgatás és államvédelem csak nagyon nehezen és csak kis mértékben tudta felszámolni a saját magán belüli és a rajta kívüli káoszt, illetve minimális szinten biztosítani a német lakosság élelmezését és egészségügyi ellátását. A romeltakarításra, amit aknafelszedés előzött meg (kb. 100 ezer darab volt telepítve), illetve az időszerű mezőgazdasági munkálatok elvégzésére szervezett akciók rendre kifulladtak.

1946 elején az ideiglenes polgári igazgatás továbbfejlesztésével létrejött az övezeti igazgatási tanács, amely 14 övezetre és Königsbergre (amely időközben Kalinyingrád lett) osztotta a területeket. Ennek az új tanácsnak két fő feladata lett volna. Az első a mezőgazdaság katasztrofális helyzetének felszámolása, a második a Szovjetunió Legfelső Tanácsába történő választás előkészítése. Munkálkodása közben hatalmas járvány tört rá a városokra és a falvakra, amely a lakosság 50%-ára terjedt ki.

Kelet-Poroszország északi részén sem maradt el a termelőerők, a technika leszerelése és Oroszországba szállítása, aminek következtében további gazdasági leépülés következett be.

A mozdítható műtárgyak kézen-közön eltűntek.

Erre az időszakra esik a németek által létesített munka- és büntetőtáborok, továbbá hadifogolytáborok (sok emberi megaláztatással kísért) felszámolása. Itt (nagyjából) a következő direktívák érvényesültek:

a lengyeleket közvetlenül Lengyelországba kell küldeni;

az angolokat, dánokat, franciákat, belgákat, hollandokat, luxemburgiakat, olaszokat és a csehszlovákokat az Odera melletti Frankfurtba kell szállítani, hogy ott repatriálásukat tovább intézzék;

a románokat, bolgárokat, magyarokat, görögöket, osztrákokat és jugoszlávokat a 186. sz. odesszai lágerbe kell összegyűjteni.

Amíg az internáltak, kényszermunkások és a hadifoglyok Kelet-Poroszországban tartózkodtak, ingyen munkaerőként dolgoztatták őket a mezőgazdaságban, talajjavításban, iparban és a városgazdálkodásban. Az államvédelmi szervek több telepből álló lágere mintegy szimbolizálta a kelet-európai országokban később végbement lágerefejleményeket.

Az ismertetett megszállási közigazgatás 1946. május 7-én ért véget, amikor is a terület az Orosz Föderáció felségterülete lett.

Fordította: **Futala Tibor**

[Vissza](#)

Nemzeti felszabadító felkelés Grúziában 1924 augusztusában

Materski, Wojciech: Powstanie narodowyzwoleńcze 1924 r. w Gruzii. = Studia z Dziejow Rosji i Europy rodkowo-Wschodniej. 34. vol. [1999]. 57-67. p.

Az októberi forradalom és a polgárháború által meggyöngyült Oroszország kénytelen volt feladni uralmát a Kaukázuson túli területeken, ahol több független köztársaság jött létre. Köztük a legjelentősebb Grúzia volt, amelynek államisága a középkorig vezethető vissza.

1921 májusában a vörös hadsereg (török támogatással) az említett régiót visszafoglalta, utolsóként hagyva Grúzia meghódítását. A grúzok azonban keményen ellenálltak: 1921 és 1923 között többször is próbálkoztak felkelések szervezésével. Sikertelenül, mégpedig annak ellenére, hogy külföldön emigráns kormányuk, belföldön pedig illegális katonai (Katonai Központ) és politikai szervezetük (Függetlenségi Bizottság) volt, ennek köszönhetően határon túlról jövő segítségben és hazai szervezőerőben egyaránt reménykedhettek.

Időközben a Grúziában berendezkedett Cseka (később: GPU) többször sikeresen "göngyölítette fel" a mozgolódások résztvevőit. A bolsevik pártnak tulajdonképpen nem is volt érdeke, hogy az országban teljes nyugalom legyen, mert rendtartás örve alatt "jobb látszatot" tudott biztosítani tömeges önkényeskedéseihez. A moszkvai központ felől Kvantalani, Berija, Sztálin és Ordzsonikidze irányította az eseményeket.

A korábbiaknál átfogóbb, nemzeti felszabadulási célú felkelés 1924. augusztus 15-én robbant ki, de a Cseka egy egyetemi hallgatóból már néhány nappal korábban "kiszedte" ezt a dátumot, így fel tudott készülni elhárítására. Mindazonáltal a felkelés első három napja alatt számos járás és város szabadult fel a szovjet uralom alól. Összességében 2 és fél ezer fegyveres vett benne részt. Rajtuk kívül a felkelők még számítottak arra a 10-11 ezer grúz katonára is, aki a vörös hadsereg grúziai egységeiben szolgált, ám ez hiú remény volt. Az emigráns kormány pedig - hogy kivédje a lehetséges szovjet vádakat - óvatosan nyilatkozott: "A grúz nép szabadságharca nem irányul az orosz nép ellen, hanem a tirannus bolsevik rendszer ellen... Ügyünk közös ügy."

A kolosszális bolsevik túlerőnek sikerült meggátolnia, hogy a felkelő területek egyesüljenek, majd fokozatosan legyűrné az egymástól elszigetelt felkelői csoportokat, végül pedig felszámolnia az egész felkelést (ennek hivatalos időpontja: 1924. augusztus 31.).

A vörös hadsereg az ún. tisztogató akciók során véres terrort valósított meg. A még ellenállókkal szemben nőket és gyerekeket "vetett be" védő pajzsként. Szovjet beismerés szerint a lelőtt felkelők és civilek száma meghaladta a 12 ezret. Grúz adatok szerint viszont legalább 20 ezren pusztultak el a harcok során. A felkelés felszámolása utáni repressziókról a szerző nem közöl adatokat.

Mindenesetre a szovjetelek eljárása nagy nemzetközi felháborodást keltett. A Népszövetség V. ülészakának elítélő határozatára Georgij Csicserin külügyi népbiztos (a szovjet gyakorlatnak teljesen megfelelően) a következőket jelentette ki: "A nemzetek ún. szövetségének teljesen agitatív fellépése és a grúz ún. felkelés egyértelmű teatralitása egyazon tőről fakad. A grúziai kilátástalan és egészében véve művi robbanást azok rendelték meg, akik mindezt a Szovjet Köztársaság elleni agitációs kampány céljaira használták fel... A Nemzetek Ligájának Grúziára vonatkozó határozata ellenséges aktus, s mint ilyen, az igazi Grúzia és a Szovjetunió ellen van, közönséges provokáció."

A lengyel diplomácia határozottan kiállt a grúzok mellett mind a közvélemény informálásával, mind a felkelés leverése elleni tiltakozással. Szóba került az is, hogy lengyel tisztek utazzanak a felkelők megsegítésére. Erre - eltekintve a gyors "végkifejlettől" - azért nem került sor, mert a szándék a szövetséges Romániában nyugtalanságot keltett.

A felkelés belpolitikai "értékelését" Szergo Ordzsonikidze jelentésében olvashatni. Eszerint "a felkelés olyan felelőtlen elemek akciója volt, akik megengedhetetlen mértékű represszióra ragadtatták magukat".

A fiatal szovjet államot több "társadalmi rengés" rázta meg (pl. a kronstadti lázadás, antonovizmus stb.), ám az 1924. évi grúz felkelés volt az egyetlen, amely nemzeti szabadságharcnak minősíthető. És: még számos "utórengés" is követte egészen 1929-ig. Ám ezek minden esetben helyi jellegűek és könnyen leverhetők voltak.

Mindenesetre a grúz példa a többi kaukázusi nemzet elitjében megszilárdította a szolidaritás érzését.

A mai Grúzia függetlensége nem származtatható az 1924. évi felkelésből, mivel annak létrejöttét nem belső erőfeszítések - lázadások és forradalmak - segítették elő, hanem egy külső tény. A szovjet moloch szétesése.

Fordította: **Futala Tibor**

[Vissza](#)

1920 májusa: miként próbálta rendezni az örménykérdést az Antant San Remóban?

Olszewski, Paweł: Kwestia Ormiańska na konferencji San Remo w kwietniu 1920. r. = Studia z Dziejow Rosji i Europy rodkowo-Wschodniej, 34. tom. 1999. 41-55. p.

Az első világháború végeztével, illetve Törökország vereségével felgyorsult az Oszmán Birodalom szétesése. A régióban újfajta erőviszonyok jöttek létre. Az Antant egyes államai és az USA között rivalizálás indult a befolyási területek megszerzéséért, köztük Kelet-Anatóliáért.

A versengés háttérében az örmény holokaust állt: 1914-ig az ottani örmény lakosságot a törökök jórészt kiűzték vagy megölték, joggal magukra haragítva a világ közvéleményét, hiszen ez a bestiális akció másfél millió áldozatot követelt.

Az Antant minden állama egyetértett abban, hogy Kelet-Anatóliát el kell venni a törököktől. Abban azonban már nem volt meg az összhang, hogy a továbbiakban mi történjék a területtel. Része legyen-e az éppen függetlenné vált Kaukázuson túli örmény köztársaságnak, s így Nagy-Örményország jöjjön létre, avagy a törökországi örmény terület külön állammá szerveződjék-e, s ha igen, annak hol húzandó meg határvonala török-örmény relációban. Az sem volt világos, milyen - politikai, katonai, gazdasági - segítségre van szüksége akár az egyik, akár a másik örmény entitásnak. Végül: melyik állam kapja meg mandátumként az egyik vagy a másik területet, esetleg a régió egészét.

A közvélemény - emlékeztén a hat évvel korábbi mézárításokra - mindenesetre sürgette az örmények dolgának rendezését, mégpedig jóvátételi szándékkal. Ezért aztán 1920. május 19-én Nagy-Britannia (D. Lloyd George, G. N. Curzon), Franciaország (A. Millerand, P. J. L. Berthelot) és Olaszország (F. S. Nitti) képviselői tanácskozásra gyűltek össze San Remóban. Kívülről asszisztált (levelek, állásfoglalások útján) az USA elnöke, W. T. Wilson és a Népszövetség.

A tanácskozások legfőbb jellemzője az volt, hogy az éppen előterjesztett megoldási javaslatot valamelyik fél mindig "megfűtta", úgyhogy az államhatárok és a diplomáciai elismerések ügye gyakorlatilag nem mozdult előre. Nem kevésbé volt problematikus kérdés, hogy ki adjon pénzt a konszenzust elérő szándékok megvalósításához. Különösen Erzerum és Trapezunt hovatartozása okozott visszatérő vitát a tanácskozásokon.

A megoldást ugyanakkor két fejlemény is sürgette. Egyfelől a kemalisták erősödésével kívánatosá vált a török békeszerződés mielőbbi megkötése, másfelől a Kaukázuson túli területen alakult köztársaságok (Azerbajdzsán, Grúzia és Örményország) mindinkább veszélyeztetetté váltak a vörös hadsereg által.

Az Antant az utóbbi vonatkozásban egyre inkább elvesztette érdeklődését, mert csábítóbb befolyási övezeteket talált (Mezopotámia, Szíria). Wilson elnök (mondhatni, az Antant "provokációjára") úgy foglalt állást, hogy a Kaukázuson túli örmény köztársaságot ismerte el, de a felajánlott mandátumszerzést nem fogadta el. Ezzel tulajdonképpen az örmény ügy lekerült a napirendről.

Az Antant és a még létező szultáni hatalom a határkérdést Sevres-ben 1920. augusztus 10-én aláírt békeszerződésben zárta le, ám ennek meghagyásai nem realizálódtak. Ehelyett a kemalistákkal aláírt szerződés lett az "irányadó" (Lausanne, 1923. június 23.). A török-szovjet határ megállapítása 1920. december elején történt meg a kemalisták és a szovjetek tárgyalásának eredményeként. Törökországhoz került Kars és Aleksandropol.

fordította: **Futala Tibor**

[Vissza](#)